

KÜTAHYA İİBF'NİN 50. YILINA ARMAĞAN

GÜNCEL SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER ÇALIŞMALARI

EDİTÖR: PROF. DR. NİYAZİ KURNAZ

EĞİTİM
yayınevi

KÜTAHYA İİBF'İNİN 50. YILINA ARMAĞAN

GÜNCEL SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ÇALIŞMALARI

Editör: Prof. Dr. Niyazi Kurnaz

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-5971-93-7

1. Baskı, Aralık 2024

Kütüphane Kimlik Kartı

KÜTAHYA İİBF'İNİN 50. YILINA ARMAĞAN

GÜNCEL SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ÇALIŞMALARI

Editör: Prof. Dr. Niyazi Kurnaz

V+212 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-5971-93-7

Yayınlanan kitap bölümlerinin tüm yayın hakları yayıncıya aittir ve yayınlanan yazıların içerik sorumluluğu yazarlara aittir. Kitap bölümlerindeki görüşler yazarların kişisel görüşleri olup herhangi bir kurum veya kuruluşun resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

YAYINEVİ

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Eğitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....V

**TÜRKİYE’DE 2000-2020 ARASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK
VE SİYASİ KIRILMALARIN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER
ÜZERİNE ETKİSİ..... 1**

Ali Şen, Kadir Tezel

ASİMETRİK BİLGİDEN LİMON PİYASASINA.....20

Burak Yaman, Güner Tuncer

**ZAMANIN İZLERİ: YAŞLANMA, EMEKLİLİK VE DEMOGRAFİK
DÖNÜŞÜM.....39**

Büşra Öztürk

**ÖRGÜTSEL YAŞAYABİLİR SİSTEM MODELİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME..... 51**

Hakan Kara, Uğur Keskin

**YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE (LİBERAL) DEMOKRASİNİN
DURUMU: GERİLİMLER, TEHDİTLER VE YENİ DENGELER 71**

İsmail Cem Karadut

**SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SİGORTACILIK: GÜVENLİ BİR
GELECEK İNŞA ETMEK.....93**

Nilüfer Dalkılıç, Büşra Öztürk

**SUSTURMA VE BASKILAMA PRATIĞI OLARAK
MANSPLAINING (ERBİLMİŞLİK)..... 104**

Emel Çokoğullar

**GELİŞMİŞLİK SINIFLANDIRMALARINDA YENİ BİR YAKLAŞIM:
DİSKRİMİNANT ANALİZİ İLE ÜLKELERİN YENİDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ 115**

Erkan Ağaslan

**BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN SİGORTA
ŞİRKETLERİNİN RİSK ÖLÇÜMÜ 132**

Murat Kırkağaç

YEŞİL İNOVASYON FARKINDALIĞI 147

Tuğba Demir, Habibe Yelda Şener

ÇEVİKLİĞİN SON AŞAMASI: STRATEJİK ÇEVİKLİK 160

Yavuz Selim Düger

**SERMAYE YAPISININ EKONOMİK FAKTÖRLERLE İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE GIDA VE İÇECEK SEKTÖRÜ İNCELEMESİ 174**

Seyfettin Ünal

DİJİTAL DÖNÜŞÜM ETKİSİNDE FİNANSAL İÇERME 182

Mediha Mine Çelikkol, Muhammed Yılmaz

**ÖĞRETİM PROGRAMLARI ALANINDAKİ BİLİMSEL
ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK PROFİLİ 196**

Eren Akdağ Kurnaz

ÖNSÖZ

Kütahya İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin 50. yılını idrak ettiğimiz bu özel dönemde, "Güncel Sosyal ve Beşerî Bilimler Çalışmaları" başlıklı bilimsel eserimizi siz değerli okuyucularla buluşturmanın kıvancını yaşıyoruz.

Fakültemiz, yarım asrı geride bırakan akademik serüveninde, sosyal ve beşerî bilimler alanında hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli katkılar sağlamış, bilimsel araştırmaları ve yetiştirdiği bireylerle topluma rehberlik etmiştir. Bu eser, fakültemizin bilgi üretme ve paylaşma kararlılığının bir yansıması olarak, geçmişten günümüze uzanan birikimimizi onurlandırmaktadır.

Bu kitap, sosyal ve beşerî bilimlerin güncel ve dinamik sorunlarına çözüm arayışlarını içeren, farklı bakış açılarını bir araya getiren kıymetli çalışmaları barındırmaktadır. Alanında uzman akademisyenlerin katkılarıyla hazırlanan bu eser, sadece akademik camiaya değil, toplumsal gelişim süreçlerine de ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Kitabın hazırlanmasında emeği geçen değerli yazarlarımıza, editör ekibimize ve katkılarını esirgemeyen tüm çalışma arkadaşlarımıza içten teşekkürlerimi sunuyorum. Fakültemizin bu anlamlı yıl dönümüne atfedilen bu eserin, bilim dünyasında kalıcı bir iz bırakmasını ve yeni çalışmalara ilham olmasını temenni ederim.

Saygılarımla,

Kütahya, Aralık 2024
Prof. Dr. Niyazi KURNAZ
Editör

TÜRKİYE'DE 2000-2020 ARASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK VE SİYASİ KIRILMALARIN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNE ETKİSİ

Ali Şen¹, Kadir Tezel²

GİRİŞ

Ekonomik, siyasi, sosyal ve askeri iç ve dış kaynaklı sorunlar, ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarının bozulmasına neden olabilmektedir. Ekonomik istikrar ile siyasi istikrar arasında güçlü ve karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Siyasi istikrarsızlığın ortaya çıkardığı belirsizlik, yatırımları azaltarak ekonomik büyüme hızını olumsuz etkileyebilir. Siyasi istikrarsızlık, bir ülkede hükümetlerin, rejimlerin ve toplulukların istikrarını kaybetmesiyle ilişkilendirilir. Bu durum, genellikle askeri darbeler veya darbe girişimleri gibi birtakım olaylar (terör, sokak olayları, dış müdahale vb) şeklinde kendini gösterir ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler (Fosu, 1992). Ayrıca, dış pazarlara erişimi zorlaştırarak uluslararası ticaretten elde edilen faydaların azalmasına neden olabilir (Kapri, 2019). Ülkenin kredibilite kaybına uğraması, özellikle finansal piyasa büyüklükleri üzerinde hızlıca kendini gösterir ve ekonominin bütününe sirayet eder. İnsanlar gelecekle ilgili güven duygusuna sahiplerse yatırım ve ticaret yaparlar. Siyasi istikrarsızlık kadar iş ve tüketici güvenini baltalayabilecek az sayıda problem vardır (Goldsmith, 1987). Diğer taraftan, kötü ekonomik performans da siyasi istikrarsızlığı arttırabilir (Alesina ve diğerleri 1996; Zablotsky, 1996).

İç ve dış menşeli sorunların ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini iki grup makroekonomik gösterge ile incelemek mümkündür. Bunlar, iç ve dış denge ilgili göstergelerdir. İç denge, büyüme, istihdam, fiyat istikrarı, yoksulluk ve gelir dağılımı gibi makroekonomik büyüklüklerden ibarettir. Dış denge ise ödemeler dengesi ve döviz kuru ile ilgili göstergelerden oluşur. Bazen sorunlar hem iç hem de dış denge üzerinde istikrarsızlığa yol açabilmektedir.

1970'li yıllarda Türkiye ekonomisi, Amerikan ambargosu, petrol krizi, kıtlık, borçların döndürülememesi, sağ-sol terörü gibi sorunlarla yüzleşmiştir. 1970-1980 arası dönemde kurulan on üç tane koalisyon hükümeti bu sorunlarla yeterince mücadele edememiştir. Bu dönem, 1940'lardan sonra en olumsuz koşulların hüküm sürdüğü kayıp on yıldır. 1980 darbesi sonrası dönem ise nispeten ekonomik ve siyasi istikrarın tesis edildiği; aynı zamanda ekonominin

¹ Prof. Dr., ali.sen@dpu.edu.tr, ORCID:0000-0001-9359-3367

² Doktora Öğrencisi, kadir.tezel@vdk.gov.tr, ORCID:0009-0006-0772-9007

de dışa açıldığı yıllardır. İç ve dış denge ile ilgili göstergelerde iyileşme sağlandığı gibi elektrik, telefon, yol ve baraj gibi alt yapı yatırımlarında da önemli bir artış yaşanmıştır. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen enflasyon, kamu açıkları gibi bazı kronik sorunlarda ise kalıcı bir iyileşme sağlanamamıştır.

1980'lerin sonunda giderek bozulmaya başlayan makroekonomik görünüm, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan çok sayıda sorunla daha da kötüleşmiştir. 1991-2002 arası dönemin kısa ömürlü koalisyon hükümetleri, Körfez savaşı, artan faili meçhul cinayetler ve terör yüzünden binlerle ifade edilen yıllık can kayıpları, kartopu büyüyen borç sarmalı, %50'nin üzerinde tutunan hiperenflasyon, 17 Ağustos depremi gibi devasa sorunların üstesinden gelememiştir. 1994 yılında yaşanan kriz borsanın çökmesine, banka ve şirket iflaslarına, kur ve faizin rayından çıkmasına, büyük döviz rezerv kayıplarına ve %125 enflasyon oranı ile Cumhuriyet tarihi rekorunun kırılmasına neden olmuştur. 5 Nisan 1994 istikrar programı ile hedeflenen olumlu neticeler elde edilememiştir. 2000 yılında uygulamaya konulan IMF destekli "Enflasyonu Düşürme Programı" da kısa ömürlü olmuş ve 2001 yılında büyük bir ekonomik kriz baş göstermiştir.

Türkiye, 2000 yılında uygulamaya konulan programın başarısızlığa uğraması sonrasında IMF destekli üç yıllık bir başka programı (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı) 2002 yılının başından itibaren yeniden yürürlüğe sokmuştur. 2005 yılının sonunda ilk kez bir stand-by anlaşması siyasi iradenin güçlü bir duruş sergilemesi ile birlikte başarılı bir şekilde nihayetlendirilmiştir. Türkiye, söz konusu programla mali disiplini sağlamış, borçlarını sürdürülebilir düzeye indirmiş, enflasyonu 1970'ten itibaren ilk kez 2004 yılında tek hanelere düşürebilmiş, faiz hadlerini hızla sürdürülebilir seviyelere geriletmiş ve güçlü bir ekonomik büyüme performansı yakalamıştır. 2012 yılında ülkenin kişi başına milli geliri 12.000 doları aşarak yüksek gelirli ülkeler ligine yükselmiştir. Söz konusu dönemde alt yapı yatırımlarında da önemli bir artış gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak 2013 yılına gelindiğinde IMF'e olan borçlarını da sıfırlayan Türkiye'nin kredi notu ilk kez yatırım yapılabilir seviyenin üzerine yükseltilmiştir.

Türkiye, 2000'li yılların başından itibaren ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasında epeyce mesafe kat etmiş olsa da geçmişte olduğu gibi söz konusu dönemde de gerek iç gerekse dış kaynaklı çok sayıda probleme de maruz kalmıştır. Özellikle 2013 yılı sonrasında Türkiye ekonomisi, ekonomik olmaktan ziyade siyasi, sosyal ve terör temelli problemlere duçar olmuştur. Türkiye, 2013 yılı ve izleyen yıllarda peş peşe ve bir arada ender görülebilecek sayıda büyük sorunla boğuşmuştur. 2013 yılı, bu bakımdan önemli kırılma yılıdır. Bu tarihten sonra Türkiye'nin ekonomik performansı inişli çıkışlı bir seyir izlemeye başlamış; bazı makroekonomik büyüklüklerde gözle görülür bozulmalar meydana gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı iç ve dış kaynaklı bazı olumsuz gelişmelerin 2000-2020 arası dönemde Türkiye'nin makroekonomik dengesi üzerindeki etkilerini bazı göstergeler yardımı ile incelemektir. Çalışma, Şubat 2001 krizi, Küresel kriz, 2013-2014 dönemindeki siyasi ve ekonomik istikrara müdahale girişimleri, 2015-16 dönemindeki terör ve darbe teşebbüsleri ve 2018 dönemindeki finansal türbülansını kapsamaktadır. Bu çalışma, beş farklı ekonomik ve siyasi kaynaklı problemin makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin büyüklüğünü karşılaştırmalı olarak analiz ederek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada iç ve dış denge ile ilgili kapsamlı bir değişken setine yer verilmiştir.

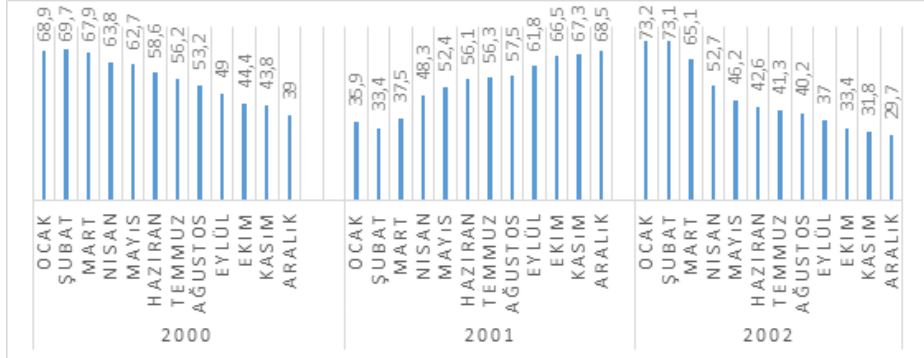
Çalışmanın birinci bölümünde Şubat 2001 krizi ve makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışmanın müteakip bölümlerinde sırasıyla 2007-2008 küresel krizinin, 2013-2014, 2015-2016 ve 2018 döneminde yaşanan ekonomik, siyasi ve askeri boyutlu sorunların makroekonomik büyüklükler üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde ise söz konusu sorunların mukayesesi ve politik çıkarımlar yer almaktadır.

2001 KRİZİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1999 yılında kamu maliyesindeki dengesizliklerin sürdürülemez bir seviyeye ulaşması, yüksek enflasyon, finansal sistemin aşırı kırılganlaşması ve reel faiz oranlarında yaşanan kayda değer artış sonucunda Türkiye'nin iç ve dış denge ciddi ölçüde bozulmuştur. Bu nedenle 2000-2003 dönemini kapsayan “Enflasyonu Düşürme Programı” uygulamaya konulmuştur. Bu program, IMF’le yapılan üç yıllık stand-by anlaşması ile desteklenmiştir. Ekonomik program, 2000 yılının Ocak-Ekim döneminde başarılı bir şekilde uygulanmış olsa da, Kasım ayında Türk mali piyasalarında likidite sıkışıklığına bağlı döviz talebindeki ani yükseliş, uluslararası piyasalardaki olumsuz gelişmeler ve iç faktörlerin de etkisiyle bir likidite krizi yaşanmıştır (Alper, 2001; Özatay ve Sak, 2002). Kasım 2000 Krizi olarak isimlendirilen bu kriz sonrasında programın performans kriterleri yeniden değerlendirilmiştir. 2001 yılının başlarında program hedeflerinin oldukça uzağında kalınması sonucunda ekonomik koşullar gittikçe ağırlaşmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2001). 21 Şubat 2001 tarihinde kamuoyunda “Kara Çarşamba” olarak bilinen, Cumhuriyet tarihinin en büyük krizlerinden birinin fitili ateşlenmiştir (Kumcu, 2001; Hiç ve Gencer, 2023).

Bu süreçte döviz kurundaki yükseliş, banka bilançoları zarar vermiş; özellikle açık döviz kuru pozisyonuna sahip bankaların aktifleri ve öz kaynakları hızla erimiş, likidite sorunları ortaya çıkmıştır. Türk bankacılık sistemi büyük bir çöküş yaşamış; yirminin üzerinde banka iflas etmiş, yüz milyarlarca dolar zarar

vergi ödeyenlerin sırtına binmiştir (Kumcu ve diğerleri, 2001). Sabit döviz kuru terkedilmiş; Türk lirasının yabancı para birimleri karşısındaki değeri 22 Şubat tarihinde dalgalanmaya bırakılmıştır (Akyüz, ve Boratav, (2003; Karaçor, 2006).

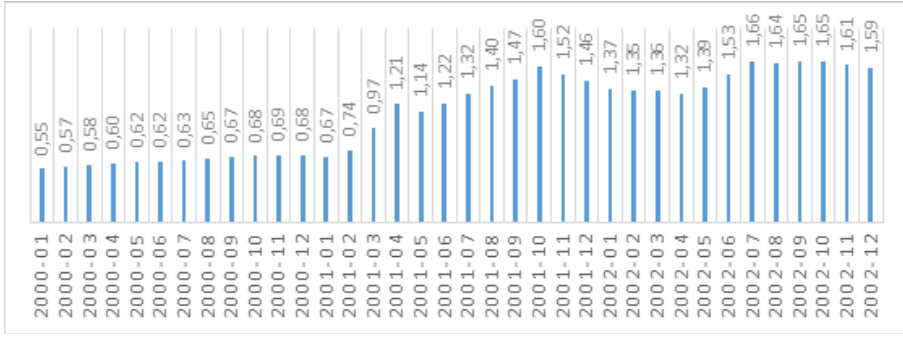

Şekil 1. Enflasyon Oranları, (2000-2002, TÜFE, %)

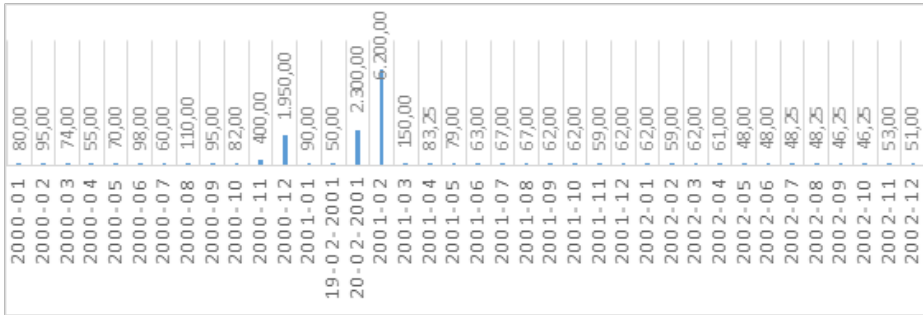
Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106>

Şekil 1’de 2000-2002 yılları arasında enflasyon oranının gelişim seyri yer almaktadır. Enflasyonu Düşürme Programı kapsamında uygulanan daraltıcı politikalar sonucu enflasyon oranı 2001 sonunda %39’a kadar gerilemiştir. Bu oran, 2001 yıl sonu program hedefi olan %25’in oldukça üzerindedir (https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/555855c8-90e0-4740-9188-e5b03bdc96a8/baskan_ParaPol100.pdf?MOD=AJPERES). Programın ana hedefi olan enflasyon oranı ıskalanmıştır. 2001 krizinin patlak vermesi ile enflasyon hızla yükselmiş; 2002 yılının başında %70’in üzerine tırmanmıştır.

2000 yılında uygulamaya konulan programın en önemli ayaklarından birisi de kur çapası idi. Amaç, kur çapası ile ithal mal fiyatlarının enflasyona etkisini minimize etmektir. Bu amaçla, TCMB, program kapsamında sadece döviz artışına bağlı olarak piyasaya TL likidite sürmüştür. Bu dönemde TCMB, kuru sabit tutabilmek için rezervlerinden 5 milyar dolar harcamıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002). Şubat 2001 krizinin patlaması ile yerli paraya olan güven kaybolmuş; yerli ve yabancı yatırımcılar hızla dövize yönelmiştir. Sonuçta programın en önemli ayaklarından olan kur çapası çöpe gitmiştir (Şekil 2). Diğer taraftan dövize olan talebi dizginlemek amacıyla gecelik faiz oranları astronomik seviyelere yükseltilmiştir (Şekil 3) (Akçağlayan, 2008). 21 Şubat 2001’de TCMB’nin para politikası ve likidite yönetimindeki etkinliği kaybolmuş; 22 Şubat 2001’de dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Dalgalı kura geçişin ardından, Mart ayında Türk Lirası döviz kuru sepeti karşısında önemli ölçüde değer kaybetmiştir (BDDK, 2019).

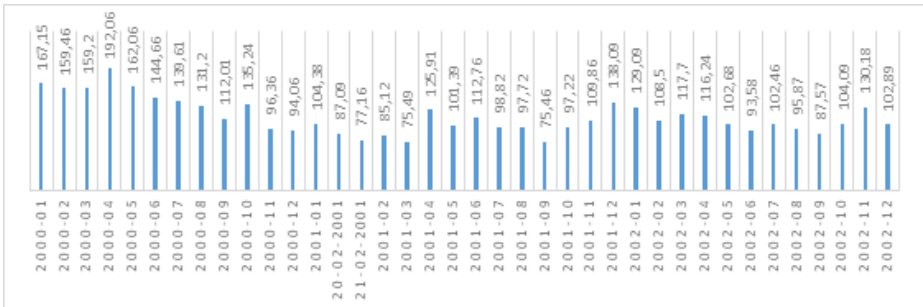
Şekil 2. Dolar/TL Kuru (2000-2002)

Kaynak: TCMB. EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

Şekil 3. Bankalar Arası Piyasada Gecelik Faiz Oranları, (2000-2002, %)

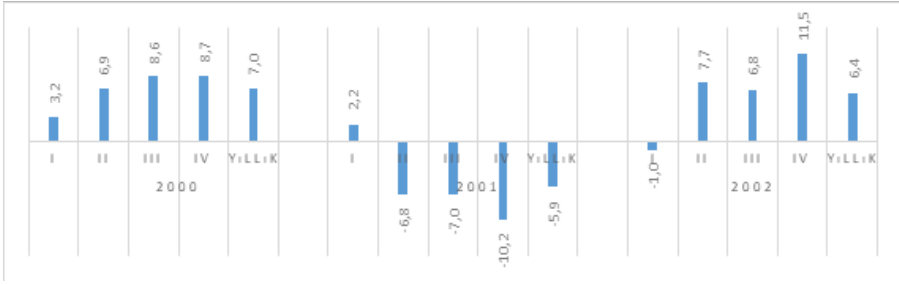
Kaynak: TCMB. EVDS. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Merkez+Bankasi+Faiz+Oranlari/Gec+Likidite+Penceresi+%28LON%29>

Kriz dönemlerinde ortaya çıkan belirsizlikler, borsa endeksinde yaşanan risk seviyelerini daha da yükseltmektedir (Coşkun ve Uçan, 2021). Krizde yerli para cinsinden varlıklara güven kaybolduğu için yatırımcı yabancı para cinsinden varlıklara yönelmiş; BİST 100 endeksi, 2000 yılındaki 192 puan seviyelerinden 75 puan seviyelerine gerilemiştir (Şekil 4).

Şekil 4. BİST 100 Endeksi, 2000-2002

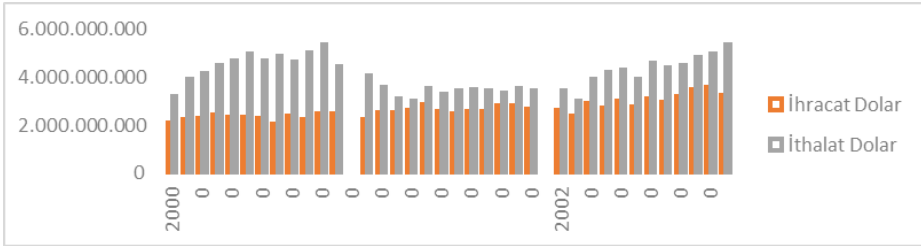
Kaynak: TCMB. EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

Şekil 5. Ekonomik Büyüme Verileri

Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>

Şekil 5’de Türkiye ekonomisinin büyüme oranları yer almaktadır. 1999 yılında daralan ekonomi, 2000 yılında %7 büyümüştür. 2001 yılının ilk çeyreğinde krizin etkisiyle büyüme hızla düşmüştür; dört çeyrek Türkiye ekonomisi aralıksız küçülmüştür. 2001 yılı genelinde ise büyüme -%5,9 olmuştur.

Şekil 6. Dış Ticaret Dengesi, (2000-2002)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5801>

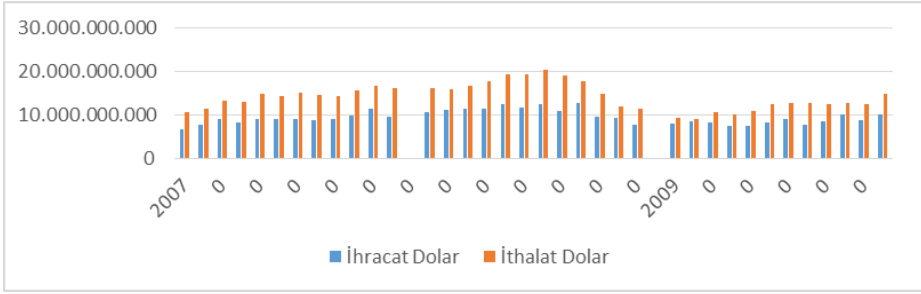
Kriz dönemlerinde (özellikle kur krizlerinde) yerli paranın yabancı para karşısında aşırı değer kaybetmesi, ihracatın artmasına, ithalatın azalmasına ve dış ticaret açığının kapanmasına³ (daralmasına) neden olur. Genellikle ithalatın azalış hızı ihracatın artış hızından daha büyüktür. Bir başka deyişle kriz dönemlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranı artmaktadır. 2000 yılında Türkiye'nin ihracatı, 27,8 milyar dolar, ithalatı ise 54,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı, 26,7 milyar dolar; ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yaklaşık %51'dir. 2001 yılında TL'nin aşırı değersizleşmesi nedeniyle ihracat, 31,3 milyar dolara yükselirken, ithalat ise 41,4 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %75'e ulaşmıştır (Şekil 6). Krizi izleyen yılda ihracat ve ithalatın kriz öncesi olağan seyrine geri döndüğü görülmektedir.

3 Türkiye, dış ticaretin kontrol altında tutulduğu ikinci dünya savaşı öncesi dönemden günümüze sürekli açık vermektedir.

KÜREL FİNANS KRİZİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2007'nin temmuz ayında Amerika Birleşik Devletleri'nde ipotekli konut kredisi sorunları ile tetiklenen kriz, reel sektöre ve ardından tüm dünya piyasalarına sıçrayarak küresel bir krize dönüşmüştür (Reinhart ve Rogoff, 2008a; Reinhart ve Rogoff, 2008b; Claessens ve Kose, 2010). 2008 Krizi, özellikle finansal piyasalarda derinleşmiş gelişmiş ve ekonomiler üzerinde büyük bir yıkıma yol açmıştır (Stiglitz, 2010; Hiç ve Gencer, 2023). Küresel krizi, dünya finansal sistemini ciddi şekilde sarsmış, birçok finansal kuruluşun iflas etmesine ve bazılarının devlet kontrolüne geçmesine neden olmuştur (Sorkin, 2010). Krizi önceki krizlerden ayıran önemli bir özellik, klasik bankacılık krizlerinin ötesine geçerek, karmaşık ve yüksek hacimli türev ürünlerinin merkezinde yer alması ve bu ürünlere dayalı sorunların küresel ölçekte hızla yayılmasıdır. (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009). Özellikle Eylül 2008'de Lehman Brothers'ın iflasına izin verilmesi kriz, kontrol çıkmış; çok sayıda banka iflas etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, daha fazla sayıda banka ve şirketin iflasının önüne geçmek amacıyla "iflas etmek için büyük politikasını" devreye sokarak piyasaya bol likidite akışı sağlamış (quantitative easing, miktarsal genişleme) ve büyük çaplı banka ve şirket satın alma operasyonlarına soyunmuştur (Sorkin, 2010). 7 Eylül'de Freddy Mac ve Fannie Mae'nin de facto (\$200 milyar), 17 Eylül'de AIG (\$87 milyar) kamulaştırılmıştır. İrlanda'daki bankaların kurtarılmasının toplam maliyeti ise \$572 milyara ulaşmıştır (Furceri ve Mourougane, 2009).

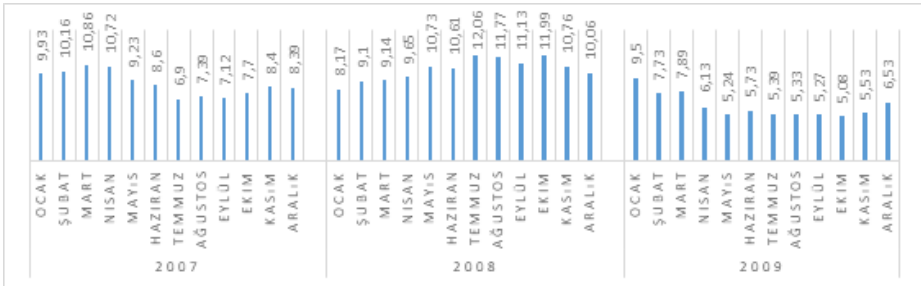
Küresel kriz, her ne kadar menşei Amerika Birleşik Devletleri olsa da Türkiye'ye de bulaşarak ekonominin iç ve dış dengesini bozmuştur (Kibritçioğlu, 2010; Rawdanowicz, 2010; Özatay, 2013). Küresel krizin Türkiye'ye sirayet etmesinde özellikle iki kanal etkili olmuştur. Bunlardan ilki finansal kanaldır. Krizden en çok etkilenen ülkelerin (başta Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri) finansal sektörlerinde büyük bir yıkım yaşamaları Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin belirgin biçimde azalmasına neden olmuştur. İkinci kanal ise ihracat kanalıdır. Bu ülkelerin finansal sektörlerindeki yıkımın reel sektörlerine sıçraması ithal mal taleplerini azaltmıştır (Özkardeş, 2016). Söz konusu dönemde Türkiye'nin ihracatının %60'a yakın bir bölümünün bu ülkelerle olması Türkiye'nin ihracatına darbe vurmuştur. Dış dengedeki bu bozulmalar, ülkenin makroekonomik dengesini bozmuştur. Türkiye ihracatı 2008'den 2009'a 132 milyardan 102 milyar dolara gerilemiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Dış Ticaret Dengesi, (2007-2009, milyar dolar)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5801>

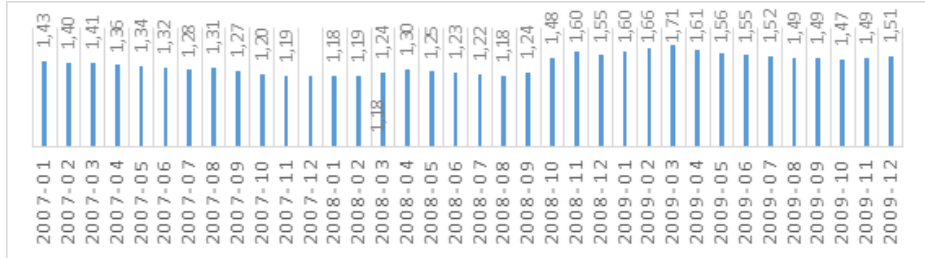
Küresel kriz, Türkiye'nin fiyat istikrarını da geçici de olsa olumsuz etkilemiştir. 2007'nin ortalarında enflasyon oranı % 6 civarında seyrederken 2008'in Temmuz ayında % 12'lere yükselmiştir. 2009 yılında ise enflasyon oranı yeniden % 5'ler düzeyine gerilemiştir (Şekil 8).

Şekil 8. Enflasyon Oranları, (2007-2009, TÜFE, %)

Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106>

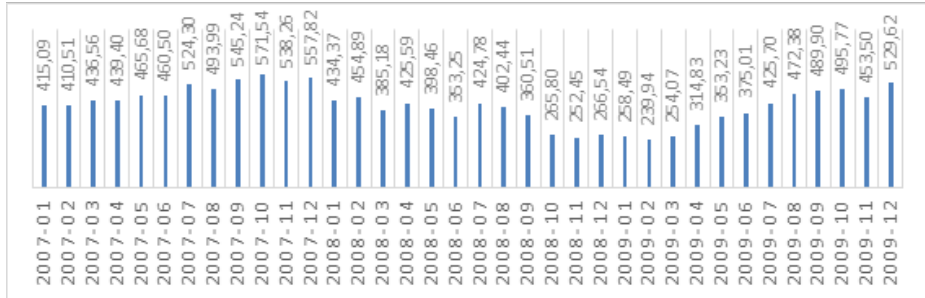
Küresel kriz, Türk lirasının ABD doları karşısında değer kaybetmesine yol açmıştır. Düşük faiz oranlarıyla dövizde endeksli borçlanan birey ve kurumlar, kur artışı nedeniyle yüksek miktarda Türk lirası cinsinden borç yüküyle karşı karşıya kalmıştır (Balaylar, ve diğerleri 2017). Özellikle Lehman Brothers'ın Eylül 2008'de iflası, krizin daha fazla derinleşmesine ve Türk Lirasının dolar karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur. 2008 finansal kriz ile döviz kuru ani ve keskin bir yükselmiştir. 2008'de yaklaşık 1,2 TL seviyelerindeki kur, aynı yılın Eylül ayında hızla tırmanışa geçmiş; 2009'un Mart'ında 1.71'leri görmüştür (Şekil 9).

Şekil 9. Dolar/TL Kuru, (2007-2008)

Kaynak: TCMB, EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

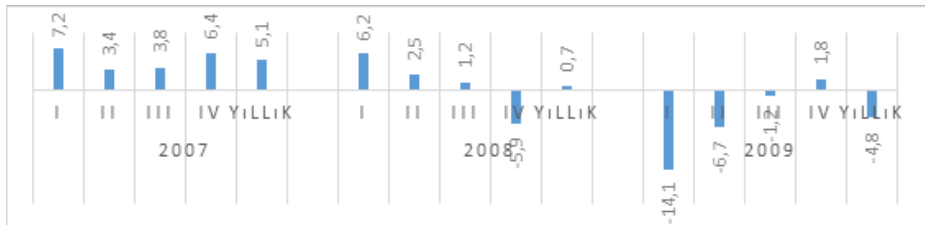
Küresel krizin bir diğer olumsuz etkisi de BIST 100 endeksinin sert düşüşüdür. Yerli ve yabancı yatırımcının TL cinsi varlıklardan döviz cinsi varlıklara yönelmesi ile Borsa İstanbul'dan yoğun bir çıkış gözlenmiştir. 2007'nin sonlarında 570 puanın üzerinde seyreden endeks, bir yıl sonrasında 240'lı seviyelere gerilemiştir (Şekil 10).

Şekil 10. BİST 100 Endeksi, (2007-2009)

Kaynak: TCMB, EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/>

Gerek ihracattaki azalma gerekse finansal kaynaklarda daralma, dışa açık ve gelişmekte olan Türkiye ekonomisinin büyüme performansını olumsuz etkilemiştir (Balmumcu ve Süslü, 2017). Ekonomi 2008'in son çeyreğinden itibaren aralıksız dört çeyrek küçülmüştür. 2008'de sadece % 0,7 büyüeyebilen ekonomi, 2009'da % 4,8 daralmıştır (Şekil 11).

Şekil 11. Ekonomik Büyüme, (2007-2009)

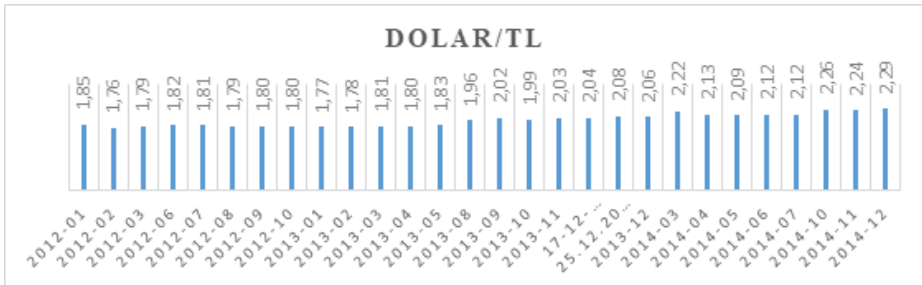
Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>

TCMB, krizin etkilerini minimize etmek amacıyla likidite desteğinin yanı sıra faiz indirimine de gitmiştir. TCMB, gelişmekte olan ülkeler arasında faiz indirimine en erken başlayan ve en yüksek faiz indirimi gerçekleştiren merkez bankası olmuştur (Başçı ve Kara, 2011; Emirkadı, 2017). 2008 yılının ocak ayında borç verme faizi %19,50 ve borç alma faizi %15,50 iken, faiz indirimleri ile Eylül 2009'da borç verme faizi %9,75'e, borç alma faizi ise %7,25 seviyesine düşürülmüştür.

2013 YILINDA EKONOMİK VE SİYASİ İSTİKRARA MÜDAHALELE GİRİŞİMLERİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİLERİ

2013 Mayıs ayında kredi derecelendirme kuruluşlarının ülke notunu yatırım yapılabilir seviyeye yükseltmesi, IMF'e olan borcun son taksitinin ödenmesi, hazine borçlanma ve kredi faizlerinin tarihi dip seviyelerini görmesi, enflasyonun tek hane düşük düzeylerde seyretmesi gibi olumlu gelişmelerin önü aynı yıl içinde yaşanan ekonomi odaklı olmayan birtakım engellemelerle kesilmiştir. 2013, Türkiye'nin siyasi gündeminde yeni siyasi, toplumsal ve terör odaklı krizlerin ortaya çıktığı, bu tür sorunların sonraki dönemde derinleştiği ve çeşitlendiği bir dönemin başlangıcı olarak kritik bir eşiktir (Alpdoğan, 2023).

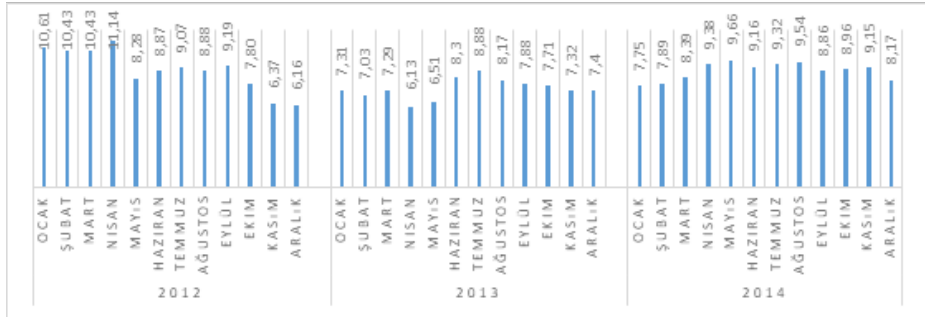
Mayıs 2013'ten itibaren yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı gelişmelerle döviz kuru artış seyrine girmiştir. 2013 yılında FED'in, parasal genişleme politikasını kademeli olarak azaltma kararı alması, Türkiye gibi gelişmekte olan ülke finansal piyasalarından ani sermaye çıkışlarına ve döviz kurlarında sert yükselişlere neden olmuştur (Karabulut ve Uğur, 2014). Ayrıca Mayıs-Haziran aylarında Gezi Parkında başlayan olayların yurt sathına genişletilme çabası, 17-25 Aralık'ta emniyet ve yargı içindeki bir takım yapıların siyaset müessesine müdahale girişimi ve Çin ekonomisinden gelen olumsuz veriler ile döviz kurları tırmanışını sürdürmüştür (Bayhan, 2013; Ete ve Taştan, 2013; Çelik, 2014; Yıldız, 2017). 1990'lı yıllarda faiz oranlarında ile 2013 sonrası dönemde ise kur artışları ile Türkiye'nin enerjisi çalınmış; kazanımlar kayba dönüşmüştür. 2012 yılında 1,80 düzeyinde seyreden TL/dolar kuru 2013 Mayıs'ından itibaren yükselmeye başlamış; 2013'ün sonunda 2TL'nin üzerine çıkmıştır.

Şekil 12. Dolar/TL Kuru, (2012-2014)

Kaynak: TCMB. EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

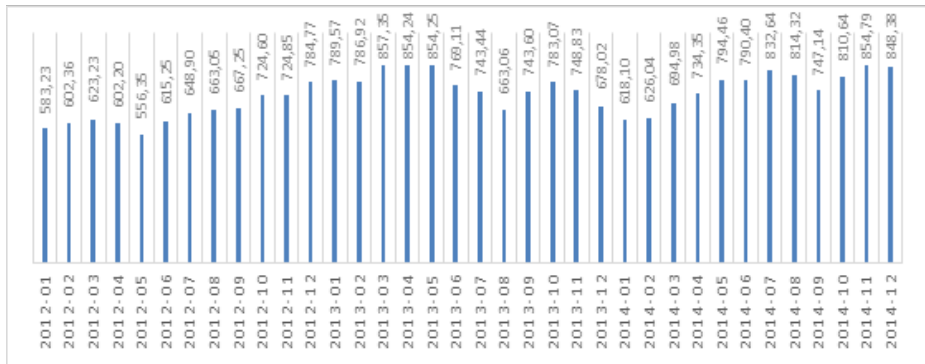
Diğer taraftan söz konusu olumsuz gelişmeler, faiz cephesinde de kötüleşmeye yol açmıştır. 2013 yılında en düşük tarihi seviyeleri gören kredi ve hazine borçlanma faiz oranları 2014'de çift hanelere yükselmiştir. Sonuç olarak kur ve faiz artışları, fiyat istikrarını da bozmuştur. 2013 yılı genelinde ortalama % 6-7 aralığında seyreden enflasyon 2014 yılında % 8-9 seviyesine çıkmıştır (Şekil 13). Özellikle kur artışları, enflasyonla mücadele sürecini olumsuz etkilemiştir (Çelik, 2014). (TCMB, 2013:125).

Şekil 13: Enflasyon Oranları, (2012-2014, %)

Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106>

Türkiye gibi yabancı fonlamaya yüksek düzeyde bağımlı bir ülkede hem kamu hem de özel sektöre borç verenlerin siyasi gelişmelere duyarlılık göstermesi olağan bir durumdur. Gezi Parkı protestoları sırasında, bu duyarlılık belirginleşmiş ve ekonomik risk algısı artmıştır. Yerli ve yabancı yatırımcıların, artan ülke riskini minimize etmek amacıyla kolaylıkla elden çıkarılabilir varlıklar olan hisse senedi ve tahvilleri satıp dövizle yönelmeleri borsa endeksini düşürmüştür (Gürkaynak, 2013).

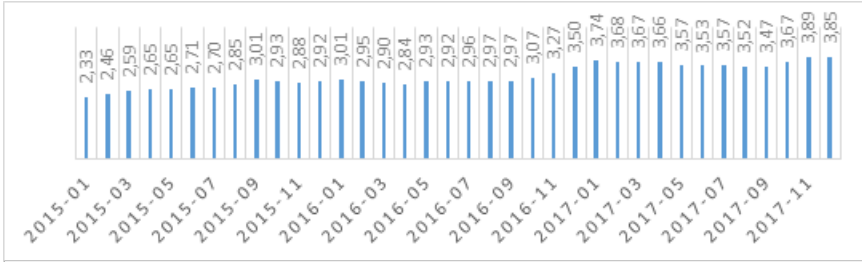
Şekil 14. BİST 100 Endeksi, (2012-2014)

Kaynak: TCMB. EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

2015-2016 TERÖR OLAYLARI VE DARBE TEŞEBBÜSÜNÜN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

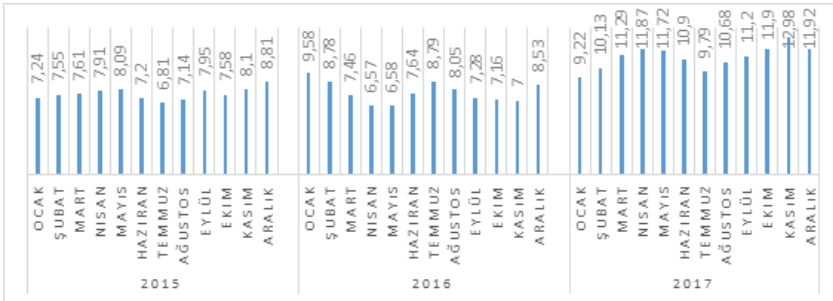
Tıpkı 2013-2014 gibi 2015-2016 yılları da çok sayıda problemin eşanlı gerçekleştiği bir dönemdir. Ağustos 2015 Mart 2016 arası dönemde gerçekleşen “hendek olayları” olarak bilinen terör eylemleri, 2016 yılında yapılan ve çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olan bombalı saldırılar, 15 Temmuz başarısız darbe girişimi ve aynı yılın 24 Ağustos’unda başlayıp 29 Mart 2017’de nihayetlendirilen Fırat Kalkanı askeri operasyonları ekonomik ve finansal dengelerinde bozulmasında önemli rol oynamıştır (Isıks, ve diğerleri, 2017). Darbe girişimi, ABD ve Türkiye arasında derin bir güven krizine yol açmıştır (Zhiqiang, 2017).

2015-2016 döneminde yukarıda zikredilen olaylar döviz kurunda, faiz oranlarında ve buna bağlı olarak enflasyon oranlarında artışlara neden olmuştur (Şekil 15) (Özen ve diğerleri 2020). Diğer taraftan darbe girişimi sonrasında kredi derecelendirme kuruluşlarının not indirimleri (özellikle Moody’s’in Eylül ayında Türkiye’nin notunu yatırım yapılabilir seviyenin altına çekmesi), yatırımcıların güvenini sarsmış ve kur üzerindeki baskıyı artırmıştır. 2016 yılı ortalarına kadar tek hanelerde (ortalama % 6-7) istikrarlı bir seyir izleyen enflasyon oranları 2017’den itibaren çift haneli oranlara (% 11-12) yükselmiştir (Şekil 16).

Şekil 15. Dolar/TL Kuru, (2015-2017)

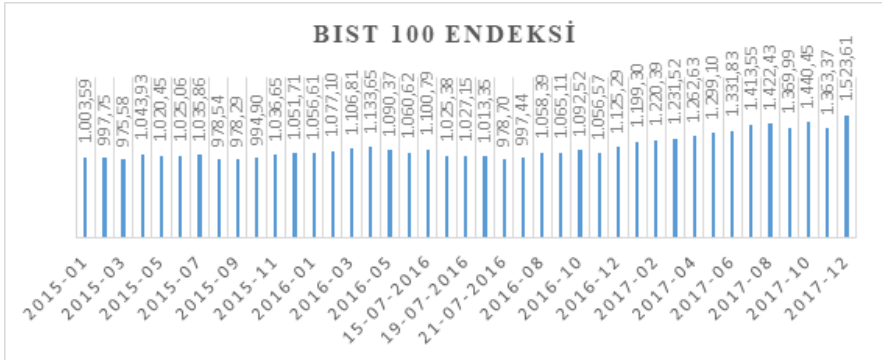
Kaynak: TCMB. EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>

Şekil 16. Enflasyon Oranları (2015-2017, TÜFE, %)

Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106>

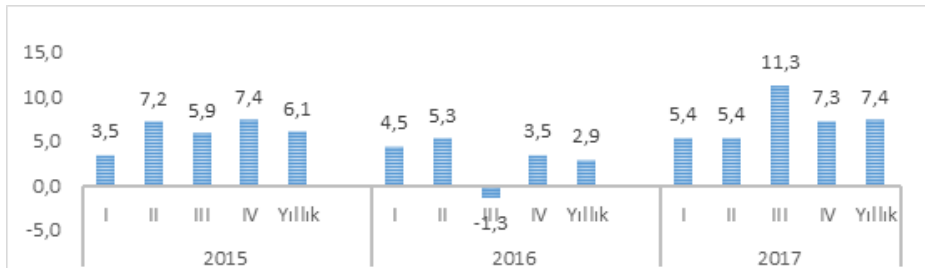
Darbe girişimi, piyasaların kapalı olduğu 15 Temmuz 2016 Cuma akşam saatlerinde gerçekleştirildiği için borsanın tepkisi ancak 18 Temmuz Pazartesi günü gözlemlenmiştir. Darbe girişimi, piyasada büyük bir şok etkisi yaratmış; belirsizlik ve risk algısının tavan yapmasına neden olmuştur. Buna rağmen BIST 100 endeksi, 15 Temmuz'daki 1100 seviyelerinden 21 Temmuzda 970'li seviyelere düşerek sınırlı bir tepki vermiştir.

Şekil 17. BIST 100 Endeksi, (2015-2017)

Kaynak: TCMB. EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

2016 yılında yaşanan tüm bu siyasi istikrarı ve sosyal huzuru hedef alan girişimlerin neden olduğu belirsiz durum, yatırımların azalmasına ve ekonominin daralmasına beraberinde getirmiştir (Gülcan ve diğerleri 2020). Küresel krizden sonra ilk kez Türkiye ekonomisi, 2016'nın üçüncü çeyreğinde % 1,3 küçülmüş; yıl genelinde ise ancak % 2,9 büyüebilmiştir (Şekil 18).

Şekil 18. Ekonomik Büyüme, (2015-2017, %)

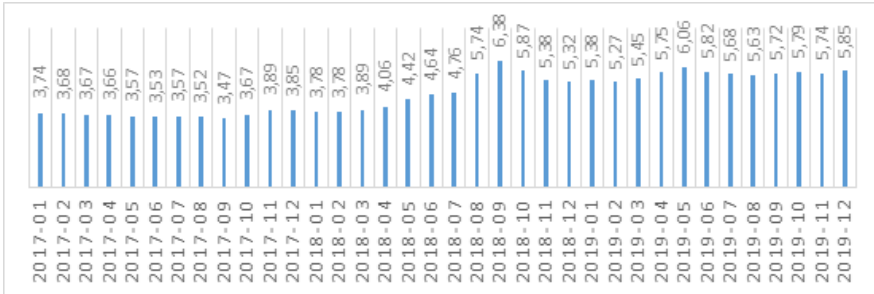
Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>

2018 YILI FİNANSAL TÜRBÜLANSININ MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

2018 yılında, gelişmiş ülkelerin para politikalarındaki değişiklikler, Türkiye'nin ekonomik dengelerini etkilemiş ve finansal piyasalarda önemli dalgalanmalara yol açmıştır. 24 Haziran genel seçimleri öncesinde, seçim sonrası muhtemel siyasi ve ekonomik belirsizlik de Türkiye ekonomisi ile ilgili

riskleri arttırmıştır. Diğer taraftan seçim sonrası ekonomi yönetimi hakkında bir takım yatırım çevreleri tarafından yapılan asılsız spekülasyonlar da ekonomiyi kırılganlaştırmıştır. Ayrıca kamuoyunda “Rahip Brunson davası” olarak bilinen süreç, Halk Bankası’nın İran’a yönelik ambargonun deldiğine dair iddialar ve Türkiye’nin Rusya’dan S-400 hava savunma sistemi alması gibi dış politika gelişmeleri, kur üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur (Solmaz, 2022).

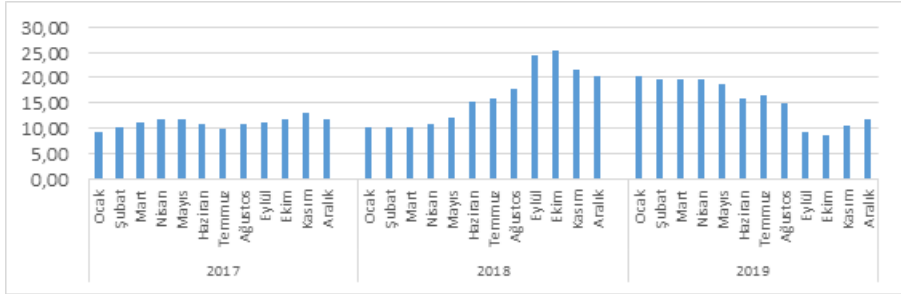
Son dönemde Brunson davası, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri en çok geren olaydır (Lindenstrauss, 2018; (Sumer ve Ozorhon, 2021). ABD, Brunson’ın serbest bırakılmaması nedeniyle Türk bakanların mal varlıklarını dondurmuş ve Türkiye’ye çeşitli yaptırımlar uygulamıştır (Surmen, 2019). Amerikan Başkanı Trump’ın Türkiye’yi ekonomik yıkıma uğratma tehdidinde bulunması bardağı taşıran son damla olmuştur. Uluslararası büyük bankalardan oluşan bir konsorsiyuma bazı ulusal bankaların da desteği ile başlatılan operasyon adeta bir finansal darbe girişimine dönüşmüştür. Sonuçta 10-13 Ağustos tarihlerinde dolar kurunda çok hızlı yukarı yönlü hareketlenme yaşanmış; kur, 10 Ağustos’taki 5 TL seviyelerinde iken 13 Ağustos Pazartesi piyasaların kapalı olduğu bir saatte 7,24 TL’yi görmüştür. Ayrıca Ağustos 2018’de ABD, Türkiye’ye yönelik baskıyı artırmak amacıyla alüminyum ve çelik ithalatına uygulanan gümrük vergilerini de iki katına çıkarmıştır. Türkiye, ekonomik alt yapısı olmayan tamamen dış kaynaklı bir finansal türbülansa maruz kalmış; sonraki yaklaşık bir yılı aşkın süreci, bu döviz kuru krizinin etkilerini bertaraf etmekle geçirmiştir.

Şekil 19. TL/Dolar Kuru, (2017-2019)

Kaynak: TCMB. EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

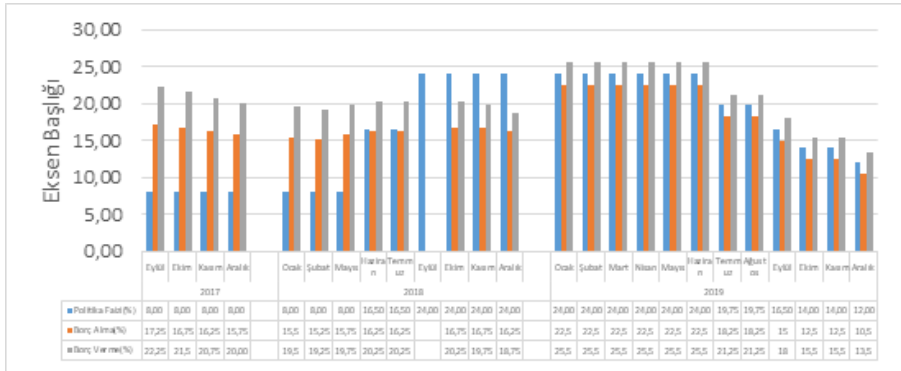
2017 yılı boyunca % 11-12 bandında seyreden enflasyon oranları, 2018 Haziran’ından itibaren bu bandın üstüne çıkmış; aynı yılın Ekim’inde kur artışları ve politika faizlerinin yükselmesi ile % 25,24 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, en son 2003 yılında görülen bir seviyedir (Şekil 20). Enflasyon oranının tek haneleri görebilmesi ancak 2019 yılının Eylül’ünde mümkün olabilmektedir.

Şekil 20. Enflasyon Oranları, (2017-2019, TÜFE, %)

Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106>

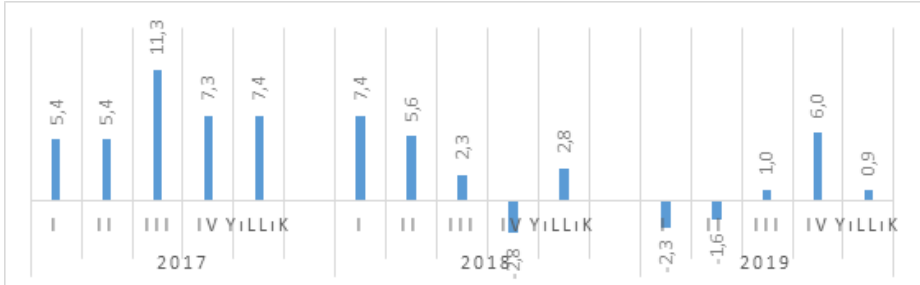
2018'in Eylül ayından itibaren kurdaki artışa paralel olarak gerek ithal mal fiyatlarının artması gerekse kurla ilgisi olmamasına rağmen yurt içi fiyatları doların fiyatına endeksleme alışkanlığı yüzünden enflasyon oranları, % 20'nin üzerine tırmanmıştır. TCMB, enflasyonla mücadele etmek amacıyla para politikasında sert bir sıkılaştırmaya giderek Mayıs 2018'de % 8 olan politika faiz oranlarını, Haziran'da % 16,50'ye, Eylül'de de %24'e yükseltmiştir.

Şekil 21. Faiz Oranları, (2017-2019, %)

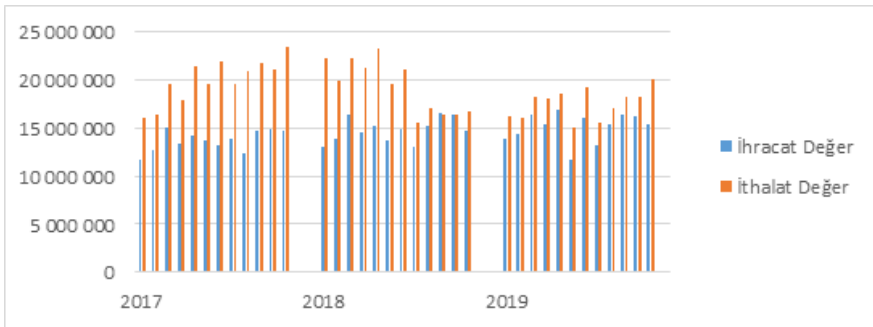
Kaynak: TCMB. EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/>

2018 Ağustos finansal türbülansı, en çok büyüme rakamlarını olumsuz etkilemiş; ekonomiyi resesyona sürüklemiştir. Kur ve faiz artışları Türkiye ekonomisini yavaşlatmış; 2018'in son çeyreğinden itibaren ekonomi üç çeyrek kesintisiz küçülmüştür (Şekil 22). Türkiye ekonomisi, eski büyüme performansına ancak bir yılın sonunda geri dönebilmiştir. Diğer taraftan kur artışları, dış ticareti olumlu etkilemiştir. İthalatın hızla azalması ve ithalattaki bir miktar artış dış ticaret açığını küçültmüştür (Şekil 23).

Şekil 22. Büyüme Oranları, (2017-2019, %)

Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>

Şekil 23. Dış Ticaret, (2017-2019, Dolar)

Kaynak: https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5801_

SONUÇ

Türkiye ekonomisi, 2000-2020 arasında ekonomik, siyasi, sosyal ve askeri iç ve dış kaynaklı sorunlar yüzünden dönemsel bazı ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar yaşamıştır. Siyasi istikrarsızlık iş aleminin ve tüketicinin güvenini baltalayabilecek az sayıda problem arasında yer alır. Bu yüzden ekonomik istikrar ile siyasi istikrar arasındaki karşılıklı etkileşim, Türkiye’de karşılaşılan problemlerin çoğu zaman kilit noktası olmuştur. Geçmişten günümüze ülkede yaşanan ekonomik problemlerin birçoğunun nedeni ekonomik olmaktan ziyade siyasi, sosyal ve askeri menşelidir. Siyasi istikrarın kaybolduğu dönemleri ekonomik istikrarsızlıklar takip etmiştir.

Bu çalışmada iç ve dış menşeli sorunların ülke ekonomisi üzerindeki etkileri iki grup makroekonomik gösterge ile incelenmiştir. İç denge, büyüme, fiyat istikrarı, faiz hadleri ve borsa endeksi; dış denge ise dış ticaret dengesi ve döviz kuru göstergeleri ile analiz edilmiştir. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların sonuçları söz konusu göstergeler üzerinden mukayese edilmiştir.

Türkiye, 2001'in son çeyreğinden 2008'in son çeyreğine kadar aralıksız yirmi yedi çeyreklik başarılı bir büyüme performansı sergilemiştir. Bu dönemde Türkiye, mali disiplini sağlamış, borç yükünü hafifletmiş, enflasyonu tek hanelere düşürmüş, faiz hadlerini hızla sürdürülebilir seviyelere geriletmiş ve önemli alt yapı yatırımlarının temelini atmıştır. 2013 yılının ortalarında kredi derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu ilk kez yatırım yapılabilir seviyenin üzerine yükseltmiştir.

Türkiye 2001 krizi sonrası dönemde her ne kadar ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasında kayda değer başarılar sağlamış olsa da ciddi birtakım problemlerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle 2013 yılından itibaren Türkiye ekonomisi, siyasi, sosyal ve terör temelli problemlere maruz kalmıştır. Bu bakımdan 2013 yılını önemli kırılma yılı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu tarihten sonra Türkiye'nin ekonomik performansı inişli çıkışlı bir seyir izlemeye başlamış; bazı makroekonomik büyüklüklerde gözle görülür bozulmalar meydana gelmiştir.

2001 Şubat krizi ele alınan beş dönem içinde söz konusu makroekonomik göstergeler açısından en kötü sonuçları üretmiştir. Enflasyon, faiz, kur, borsa ve büyüme verileri, ekonomik istikrarın aşırı derecede bozulduğuna işaret etmektedir. 2008 Küresel krizi özellikle dış ticaret ve büyüme oranları üzerinde daha ziyade bir kötüleşmeye yol açmıştır. 2013 sonrası ekonomik istikrarsızlıklar ise ekonomik istikrar ile siyasi istikrar arasındaki etkileşim tüm çıplaklığı ile göz önüne sermektedir. 2013-2014 yılı gelişmeleri önceki iki krizle kıyaslanamayacak derecede daha az hasarla atlatılabilmiş; makroekonomik göstergelerde büyük ölçekli sapmalar yaşanmamıştır. 2015-2016 ve 2018 döneminde yaşanan sorunlar, özellikle önce kurda başlayan ve sonrasında faiz, enflasyon ve büyüme üzerinde olumsuz etkiler doğurmuştur.

2013 sonrası dönemin ekonomik istikrarsızlıklarının ortak noktası, kurla başlayan ve diğer makroekonomik göstergelere sirayet etmiş olmalarıdır. Kur hareketleri ve aşırı dolarizasyon sorunu, Türkiye ekonomisinin en savunmasız ve yumuşak karnını oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin "finansal piyasaların gazabına uğramaması"⁴ için oyunun kurallarına uyması gerektiği sıklıkla dile getirilmektedir. Ülkelerin büyüme, yatırım ve istihdam odaklı önemli kazanımları ne yazık ki kur artışlarının doğurduğu olumsuz sonuçların gölgesinde kalabilmektedir. Kısa, orta ve uzun vadeli kararlar alırken, sermaye hareketlerinin tam serbest olduğu bir ortamda, politika yapımcıların bu gerçekliği dikkate alarak hareket etmeleri hayati önem arz etmektedir.

4 Söz konusu tabir Nobel ödüllü iktisatçı Paul Krugman'a aittir. Krugman, aşırı finansallaşan bir ekonomide finansal piyasaların isteklerinin çok önemli olduğunu ve onların isteklerinin dışına çıkmanın çok yıkıcı sonuçları olacağını vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçağlayan, A. (2008). 2001 krizinde uygulanan faiz politikasının döviz kuru üzerindeki etkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 1-20.
- Akyüz, Y., & Boratav, K. (2003). The making of the Turkish financial crisis. *World Development*.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic growth*, 1, 189-211.
- Alpdoğan, F. F. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politikası Bir Döngünün İçerisinde Mi? Kırılgan Türk Ekonomisinin Son Otuz Yılda Krizleri. *Sosyolojik Düşün*, 8(1), 35-64.
- Alper, C. E. (2001). The Turkish liquidity crisis of 2000: what went wrong. *Russian & East European Finance And Trade*, 37(6), 58-80.
- Balaylar, N. A., Kayacan, E. Y., & Emeç, H. (2017). 2008 küresel krizi bağlamında döviz kurları ve Türkiye'de dövize endeksli banka kredileri arasındaki eştümleşme ve nedensellik ilişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(3), 687-704.
- Balmumcu, Ö., & Süslü, B. (2017). Para politikası açısından Türkiye'de 2001 ve 2008 kriz deneyimleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (626), 9-32.
- Başçı, E., & Kara, H. (2011). Finansal istikrar ve para politikası. *İktisat, İşletme ve Finans*, 26(302), 9-25.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2019). *Çalışma tebliği (gözden geçirilmiş ikinci baskı): Krizden istikrara Türkiye tecrübesi*. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- Bayhan, V. (2014). Yeni toplumsal hareketler ve Gezi Parkı direnişi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 23-58.
- Bocutoğlu, E., & Ekinci, A. (2009). Genel teori, küresel krizler ve yeniden maliye politikası. *Maliye Dergisi*, 156(1), 66-82.
- Claessens, S., & Kose, M. A. (2010). The financial crisis of 2008–2009: Origins, issues, and prospects. *Journal of Asian Economics*, 21(3), 239.
- Coşkun, G., & Uçan, O. (2021). BİST100 endeksi üzerine bir ampirik analiz: 2001 Türkiye finansal krizi örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(24), 375-396.
- Çelik, F. (2014). Döviz Kurlarındaki Hızlı Artışın İşletmeleri Etkileme Düzeyine Yönelik Kırşehir İlinde İşletmeler Üzerinde Bir Uygulama Çalışması. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (594), 99-112.
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2001). Krizleri Nasıl Çıkardık? 2. Baskı, Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Emirkadı, Ö. (2017). 2008 küresel krizi ve değişen para politikaları: Dünyada ve Türkiye'de faiz koridoru uygulaması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 465-486.
- Ete, H., & Taştan, C. (2013, September). Gezi Eylemleri: Kurgu ile Gerçeklik Arasında. Seta.
- Fosu, A. K. (1992). Political instability and economic growth: evidence from Sub-Saharan Africa. *Economic Development and cultural change*, 40(4), 829-841.
- Furceri, D., & Mourougane, A. (2009). The effect of financial crises on potential output: New empirical evidence from OECD countries.
- Goldsmith, A. A. (1987). Does political stability hinder economic development? Mancur Olson's theory and the Third World. *Comparative Politics*, 19(4), 471-480.
- Gülcan, Y., Akgüngör, S., & Kuştepe, Y. (2020). 2023 Hedefleri Kapsamında 15 Temmuz Darbesinin Türkiye Ekonomisine Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(15 Temmuz), 107-131.
- Güloğlu, B., & Altunoğlu, E. (2002). Finansal serbestleşme politikaları ve finansal krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (27), 107-134.
- Gürkaynak, S. R. (2013). Gezi Olayları ve Türkiye Ekonomisi. *Bilim Akademisi Derneği-34*.
- Hiç, Ö., & Gencer, A. H. (2023). The 1994, 1997-98, 2001 and 2008 crises and their impacts on the Turkish economy. In *Proceedings of International Conference of Eurasian Economies 2023* (pp. 65-73). İzmir, Turkey.

- Isiks, A. Z., Isiksal, H., & Jalali, H. (2017). The impact of foreign direct investment on Turkish economy 2010–2016. *Economics*, 5(2), 69-81.
- Kapri, K. (2019). Impact of political instability on firm-level export decisions. *International review of economics & finance*, 59, 98-105.
- Karaçor, Z. (2006). Öğrenen ekonomitürkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 krizinin öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 379-391.
- Karabulut, R., & Uğur, A. (2014). Taksim Gezi Olaylarının (Mayıs-Haziran 2013) Türk Finans Sektörüne Etkisi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 281-295.
- Kibritçioglu, A. (2010). Effects of global financial crisis on Turkey. Munich Personal RePEc, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/29470/>, MPRA Paper, 29470, 5-6.
- Kumcu, E. (2001). Türkiye Nerede Yanlış Yaptı? İki Krizin Ardından Değerlendirme. *Görüş Dergisi*, TÜSİAD Yayınları, Ankara.
- Kumcu, E., Ersel, H., Sak, G., EKİNCİ, N. K., & Keskin, E. (2001). Krizin Anatomisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 16(187), 7-26.
- Lindenstrauss, G. (2018). US-Turkish Relations following the Release of Pastor Brunson: Back on Track?
- Özatay, F. (2013). Finansal krizler ve Türkiye. Dördüncü Baskı. Doğan Kitap.
- Özatay, F., & Sak, G. (2002, April). The 2000-2001 financial crisis in Turkey. In Brookings trade forum (pp. 121-160).
- Özen, E., Özdemir, L., & Grima, S. (2020). The relationship between the exchange rate, interest rate, and inflation: the case of Turkey.
- Özkardeş, L. (2016). 2008 Krizinin Türkiye'nin İhracat Ürünleri ve Pazar Konfigürasyonuna Etkisi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (8), 30-37.
- Rawdanowicz, L. (2010). The 2008-09 crisis in Turkey: Performance, policy responses and challenges for sustaining the recovery.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2008a). Is the 2007 US sub-prime financial crisis so different? An international historical comparison. *American Economic Review*, 98(2), 339-344.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2008b). This time is different: A panoramic view of eight centuries of financial crises (No. w13882). National Bureau of Economic Research.
- Roubini, N., & Stephen, M. (2011). Kriz Ekonomisi Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği, (çev.) I. Tezcan, *Pegasus Yayınları, İstanbul*.
- Solmaz, M. (2022). 2002'den Covid-19 Pandemisine Ve Rus-Ukrayna Savaşına Türkiye Ekonomisinde Enflasyon. *Journal of Social Sciences & Humanities* (2602-4276), 6(2).
- Sorkin, A. R. (2010). Too big to fail: The inside story of how Wall Street and Washington fought to save the financial system--and themselves. Penguin.
- Stiglitz, J. E. (2010). Freefall: America, free markets, and the sinking of the world economy. WW Norton & Company.
- Sumer, L., & Ozorhon, B. (2021). Investing in gold or REIT index in Turkey: evidence from global financial crisis, 2018 Turkish currency crisis and COVID-19 crisis. *Journal of European Real Estate Research*, 14(1), 84-99.
- Surmen, Y. E. (2019). Siyasi Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Rahip Brunson Davası. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 2(2), 189-207.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2013). Enflasyon Raporu 2013-III. Erişim Adresi
- Yıldız, A. (2017). Ak Parti Dönemi ve 15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası. *Uluslararası Darbe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 26-28.
- Zablotsky, E. E. (1996). Political stability and economic growth: A two way relation (Vol. 109). CEMA.
- Zhiqiang, Z. O. U. (2017). Crisis of the Turkish Model and Its Impacts on Turkey-EU Relationship. *International Relations*, 5(10), 628-636.
- https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/555855c8-90e0-4740-9188-e5b03bdc96a8/baskan_ParaPol00.pdf?MOD=AJPERES

ASİMETRİK BİLGİDEN LİMON PİYASASINA¹

Burak Yaman², Güner Tuncer³

GİRİŞ

Asimetrik bilgi, taraflardan birinin diğerine göre daha fazla bilgiye sahip olması durumudur ve bilgi eksikliği yaşayan tarafın işlem öncesi veya sonrası zarara uğramasına neden olur. Hayek (1945)'e göre piyasada tam bilgi varsayımı geçerli değildir; bilgi, taraflar arasında eşit değil, dengesiz dağılmıştır. Üstelik, hiçbir tarafın tamamen ulaşamayacağı bilgi seviyeleri vardır ve bu, hiçbir politika ile tam anlamıyla sağlanamaz. Arrow (1963)'a göre bilgi dağılımı kişiler arasında eşit değildir, çünkü bazı bilgiler anlaşılması zordur. Örneğin, sağlık sektöründe hastalar, bilgiyi anlamakta zorlandıkları için doktorlarından aldıkları hizmetin kalitesini değerlendiremezler. Asimetrik bilgi probleminin ve bu probleme piyasanın nasıl tepki vereceğini sistematik bir şekilde ilk kez Akerlof ön plana çıkarmıştır (Boettke, 2002).

Akerlof (1970)'a göre, ikinci el araç piyasasında alıcılar araçların kalitesi hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Piyasada kaliteli (cevher) ve kalitesiz (limon) araçlar bulunduğunu bilseler de seçimlerini genellikle fiyat üzerinden yaparlar. Bu durum alıcıları, bilgi eksikliği nedeniyle kalitesiz araçları tercih etmeye (ters seçim) yönlendirir. Sonuç olarak, kaliteli araçlar piyasadan dışlanır ve geriye yalnızca kalitesiz araçlar kalır.

Asimetrik bilgi sorununun bu denli dikkat çekmesi ile diğer akademik çalışmalarda arka arkaya gelmeye başlamıştır. Spence (1973) asimetrik bilgi kavramını emek piyasasında kalifiyeli işçi ve kalifiyeesiz işçi kapsamında incelerken, Stiglitz (1975) asimetrik bilgi problemini bankacılık sektörüne uygulamıştır. Bankalar piyasaya kredi verirken geri ödenmemesi durumunda kendilerini garanti altına alabilmek için yüksek faiz oranları belirlemektedir. Bu yüksek faiz oranlarında kredi kullanan kişiler kalitesiz ve geri ödemeyen kişiler olacaktır. Bu yüzden bankaların kalitesiz ve kaliteli müşterileri ayırt etmeden aynı faiz oranının uygulanması etkin olmayacaktır.

Asimetrik bilgiye maruz kalan taraf alacağı ürünün kalite ayrımı yaparken zorlanacaktır. Literatürde bu duruma sözleşme öncesi karşılaşılan asimetrik bilgi sorunu denilmiştir. Bilgiye tam anlamıyla ulaşamayan taraf, malların kalitesinin düşük mü yüksek mi olduğunu bilemeyecek ve düşük kaliteli ürünleri seçecektir. Bu durum düşük kaliteli ürünlerin piyasada işlem

1 Bu çalışma "Asimetrik Bilgi ve Limon Piyasası: Antalya İkinci El Otomobil Piyasası Üzerine Bir Analiz" başlıklı tezden türetilmiştir.

2 Bilim Uzmanı, burak.yaman007@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7133-4874

3 Doç.Dr., guner.tuncer@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5579-9436

görmesini sağlarken yüksek kalitedeki ürünlerin ise piyasadan dışlanmasına neden olacaktır. Bu süreç ters seçim olarak adlandırılmaktadır. Ters seçimin sonucunda piyasa işleyişini bütünüyle kaybeder ve çalışmaz hale gelir.

Piyasaya konu olan mal veya hizmetin alışveriş sırasında satıcı ile alıcının bu alınacak ürün hakkında yetersiz bilgiye yani kalite belirsizliğine sahip olması sebebiyle alıcının ürünü alırken alış miktarına yani kaynak tahsisine yansımaları inceleyen Akerlof, asimetrik bilgi konusunu ikinci el araba piyasasında incelemiş ve bu piyasaya limon piyasası ismini vermiştir. Alıcılar sıfır kilometre araçların fiyatları yüksek olması sebebiyle ikinci el arabalara yönelecektir. İkinci el araba piyasalarındaki arabalar ise düşük veya yüksek kalitede olabilir. Tabii ki bu iki araç türü arasında belirgin fiyat farklılıkları vardır. Alıcı beğendiği araçlar arasında seçimini kalitesine göre yapacaktır. Ancak kalite düzeyleri arasındaki sıralamayı yapmak için yeterli bilgi düzeyine sahip olmayacaktır. Bu sebeple ikinci el araba piyasalarında bir asimetrik bilgi problemi ortaya çıkacaktır. Akerlof (1970) yaptığı çalışmaya limon piyasası demesinin nedeni, Amerika'da kalite bazında düşük olan araçlar limon araç olarak isimlendirilirken kalitesi yüksek araçlar cevher olarak isimlendirilmektedir. Alıcı ikinci el araba piyasasından bir ürün almak isterse yeterli bilgiye sahip olmadığı için arabalar arasında kararsız kalacaktır. Bu sebeple bu arabalar için ortalama bir fiyat belirleyecektir. Araba satıcısı ise sattığı arabanın kalitesini bildiği için gerçek fiyatını isteyecektir. Kaliteli yani cevher arabalar ortalama fiyatın üstünde fiyat isteyecek kalitesiz yani limon arabalar ise ortalama fiyatın yakın veya ortalama fiyattan satılacaktır. Alıcılar ise limon arabaların cevher arabalara göre kalitesiz olduğunu bilmedikleri için limon arabaların fiyatı uygun olması sebebiyle tercih edeceklerdir. Bu durum sonucunda piyasada ters seçim nedeniyle bir asimetrik bilgi problemi ortaya çıkacaktır. Böylece ortalama fiyattan veya o fiyata yakın fiyattan limon arabalar satılmış olacaktır. Ters seçim probleminin görüldüğü ikinci el araba piyasasında her zaman alıcılar satıcılara oranla daha az bilgiye sahiptir. Alıcılar alacakları ürünlerin kaliteli olup olmadığını satın alırken bilemezler ve ters seçimde bulunurlar. Satıcılar arabanın kalitesiz olduğunu bilmektedir. Ancak alıcılar arabaları satın aldıktan uzun bir süre sonra arabanın kalitesi hakkında yorum yapabileceklerdir.

Asimetrik bilgi, limon piyasası ve ters seçim bağlamında literatürde yer alan çalışmalar şu şekilde özetlenebilir: Bond (1984), eski kamyon pazarında, Genesove (1993) ise kullanılmış otomobiller için bayi müzayede pazarlarında ters seçim için zayıf kanıtlar elde etmişlerdir. Porter ve Sattler (1999) yaptıkları analiz sonuçlarının kullanılmış otomobil pazarlarındaki ters seçimle tutarsız olduğunu ileri sürmektedir. Fabel ve Lehmann (2000) ve Emons ve Sheldon (2003), kullanılmış otomobil pazarlarında ters seçimin varlığına dair daha güçlü kanıtlar bulmuştur. Gilligan (2004) 1980-99 döneminde Kuzey

Amerika'daki kullanılmış iş uçakları pazarından alınan verileri kullanarak yaptığı analizin bulgularına göre ters seçimin kullanılmış iş uçakları pazarının belirgin bir özelliği olduğunu öne sürmüştür. Sultan (2010), ticareti yapılan ikinci el araçların ortalama kalitesinin, ticareti yapılmayan araçların ortalama kalitesinden daha yüksek ya da daha düşük olabileceğini göstermiştir. Çalışmada ayrıca, kiralama ve sertifikalı ikinci el programlarının, ikinci el araç alıcıları ve satıcıları arasındaki bilgi mekanizmasını önemli ölçüde iyileştirdiğini ve bunun da ters seçim sorununu azaltarak piyasada ticareti yapılan araçların ortalama kalitesini artırdığı tespit etmiştir. Emons ve Sheldon (2009) diğer ampirik çalışmaların aksine, çalışmada hem alıcıların hem de satıcıların davranışlarını incelemişlerdir. 1985-1991 döneminde İsviçre'nin Basel-City kantonunda kayıtlı 1985 arabadan oluşan bir örnekleme yaptıkları analiz sonuçlarına göre hem ters seçimi hem de alıcı belirsizliğini destekleyerek bir limon sorunu olduğunu öne sürmüşlerdir. Peterson ve Schneider (2014), ters seçimin ikinci el araç pazarındaki ticaret hacmi ve kalitesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olabileceğini göstermişlerdir. Sultan (2016) ticareti yapılan arabaların ortalama kalitesinin, ticareti yapılmayan arabaların ortalama kalitesinden önemli ölçüde farklı olmadığını, ticareti yapılan arabaların benzer yaştaki ticareti yapılmayan arabalarla aynı bakım harcamalarını gerektirdiğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın amacı, ikinci el otomobil piyasasında alıcıların otomobil alırken yaşadığı asimetrik bilgi probleminin düzeyini belirlemek ve asimetrik bilgi problemi sebebiyle limon (kalitesiz) otomobillerin cevher (kaliteli) otomobilleri piyasadan dışladığını göstermeyi amaçlamaktadır. Alıcılar otomobilleri alırken satıcılara oranla ne kadar bilgiye sahip olduğu ve alıcıların otomobilleri aldıktan sonra satıcıların verdiği bilgilerin ne kadar doğru olduğu tespit edilecektir. Bu bilgiler neticesinde alıcının limon otomobil satın alan bir alıcı mı yoksa cevher otomobil alan bir alıcı mı olduğu çalışmada belirlenecektir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın amacının ikinci el otomobil piyasasında alıcıların otomobil alırken yaşadığı asimetrik bilgi probleminin düzeyini belirlemek ve asimetrik bilgi problemi sebebiyle limon (kalitesiz) otomobillerin cevher (kaliteli) otomobilleri piyasadan dışladığını göstermek olduğu daha önce de belirtilmişti. Bu amacın doğru ve sistemli bir şekilde yerine getirilebilmesi için çalışmada nitel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Nitel analizin seçilmesinin nedeni ise kişilerin çalışmada işlenen konu hakkında deneyimlerini, davranışlarını ve tutumlarını daha net bir şekilde aktarması ve karşı tarafın ise daha kolay anlamasını sağlayacak bir yöntem olmasıdır.

Nitel araştırmalar daha çok sayısal verilere değil kişilerin sosyal hayatında veya iş hayatında elde ettiği deneyimlere dayanarak olaylara nasıl anlamlar

yüklediğini ve kendi deneyim süzgecinden geçirerek olayları açıkladığı yöntemdir. Nitel araştırma kişilerin gündelik hayatında kullandığı bilgileri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Kişilerin nitel analizlerde kendisine belirtilen unsurlara öznel bir şekilde cevap vermesi beklenmektedir.

Nitel araştırmalar, bireylerin olaylara yüklediği anlamları ve bu olayları nasıl tanımladıklarını anlamayı hedefler. Bu tür araştırmaların temel amacı, sosyal gerçeklik içerisinde var olan bilgiyi açığa çıkarmaktır. Araştırmacı, bu süreci tümevarım yöntemiyle yürütürken kendi öznelliğinden de yararlanır (Özdemir, 2010). Nitel araştırmalar çeşitli yöntemler içerir ve bu çalışmada, derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır.

Derinlemesine görüşme, yüz yüze birebir yapılan, açık uçlu sorularla detaylı bilgi toplamaya olanak tanıyan bir veri toplama tekniğidir. Bu yöntem, karşıdaki kişinin duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine ulaşmayı hedefler (Tekin, 2006). Keşif odaklı bir yaklaşım olan derinlemesine görüşme, görüşmecinin duygularını, bakış açısını ve perspektifini derinlemesine anlamayı amaçlar.

Derinlemesine görüşme tekniği çalışmada kullanılacak konuyu geniş bir çerçevede ele alan açık uçlu soruların sorulması ve karşı tarafın bilgi ve deneyimleri neticesinde bu sorulara cevap vermesi ile oluşturulan bir nitel analiz türüdür. Derinlemesine görüşme çalışma sahibi tarafından birebir, karşılıklı görüşülerek görüşmecedan bilgi alınmasını sağlayan bir veri tekniğidir. Derinlemesine görüşmenin özellikleri ve görüşme sırasında yapılması gerekenler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1: Derinlemesine Görüşmenin Özellikleri ve Görüşme Sırasında Yapılması Gerekenler

Özellikleri	Yapılması gerekenler
Açık uçlu soruların sorulması ile karşı taraftan alınan cevaplar doğrultusunda bilgi edinilmelidir.	Görüşmeye arkadaşça bir açılış ile başlanmalıdır
Derinlemesine görüşmede, görüşmecinin duygularını, konuya ilişkin bakışını ve deneyimleri doğrultusunda vereceği bilgiyi inceler.	Bilgi kaynaklarından her türlü bilgiyi alabilmek için dikkatle dinlenilmelidir.
Kaynağın kalitesi, elde edilen verilerin kalitesini belirleyecek temel unsurdur. Bu yüzden görüşülecek kişinin araştırılan konunun uzmanı olmaları ya da o konuda karar verici konumda bulunmaları beklenir.	Tartışmadaki anahtar kelimeler, ifadeler, tabirler, cevaplar araştırılmalıdır.
Araştırılan alt grubu kısmen de olsa temsil edebilmeleri için seçim sırasında demografik/ sosyal özelliklerin de göz önüne alınması yararlı olacaktır.	Yanlış anlamalar, kasıtlı çarpıtmalar ve yanlış yorumlamalar, bilgi kaynağı tarafından kaçınılan konu başlığı ve ifadeler dinlenilmelidir. Bunların hepsini araştırmak için hızlı hareket edilmelidir. Yeri geldiğinde, sonda sorularla konu tüm boyutlarıyla ortaya çıkarılmaya çalışılmalıdır.

Görüşmeci (araştırmacı) ise konunun ve kaynağın özelliklerine göre farklı rollere girebilmelidir. Bu roller madenci ve seyyah olma üzere ikiye ayrılmaktadır.	Bilgi kaynağını bir konudan diğerine yönlendirmek için tartışmanın doğal akışından emin olunmalıdır.
	Genelde sessiz kalarak konuşmacıya daha fazla fikirlerini açıklama alanı verilmelidir.
	Beklenmedik bilgilere açık olunmalıdır.

Kaynak: (Baş vd., 2008)

ÇALIŞMA GRUBU VE ARAŞTIRMA ETİĞİ

Nitel araştırma yöntemi uygulanırken örneklemin herhangi bir sınırı olmamaktadır. Örneklem geniş bir alana uygulanacağı gibi küçük bir alanda da uygulanabilmektedir. Örneklemin belirleyici olacak olan unsuru araştırmacının amacı ve katılımcılara sormuş olduğu sorulardır. Çünkü nitel araştırma yönteminin amacına ulaşabilmenin en temel özelliği derinlemesine bilgi depolamaktır. Katılımcılardan en doğru ve en güvenilir bilgi alabilmek için ise soruların açık uçlu olması gerekmektedir.

Nitel araştırma yönteminin bir sınırının olmaması sebebiyle katılımcılardan alınan bilgilerin tüm evreni kapsayacak nitelikte olmasına gerek yoktur. Yani katılımcılardan toplanılan bilgiler sadece analizin yapıldığı yerde geçerli olabilir. Alınan bilgilerin toplumun tamamına genellemek doğru bir seçim olmayacaktır (Türnüklü, 2000).

Nitel araştırma yönteminde temel amaç derinlemesine bilgi toplamaktır. Bu bilgilerin en geniş şekilde toplanabilmesi sebebiyle örneklem için seçilen kişilerin konu hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Çünkü örneklem hakkında bilgi sahibi olmayan katılımcıların kullanılması araştırmacının örneklem hakkında yetersiz, eksik veya yanlış bilgiler toplamasına sebep olur. Bu nedenle örneklemin geniş çevreleri kapsamaya yerine örneklem sonucunda yeterli bilginin elde edilip edilmediğine dikkat edilmesi gerekmektedir. Derinlemesine görüşmede katılımcılara kolay bir şekilde ulaşılması sebebiyle yapılan örneklem kolay ulaşılabilir durum örnekleme örneği olarak gösterilebilir.

Yapılan araştırmada 6698 Kişisel Verileri Koruma Kanunu sebebiyle katılımcılardan alınan isim, kimlik bilgileri gibi kişisel veriler gizlilik kuralı kapsamında kullanılmamıştır. Araştırmada elde edilen bilgiler kesinlikle adli ve idari kurumlar için değil sadece bilimsel amaçla kullanılmıştır. Araştırma soruları katılımcılara sorulmadan önce görüşmenin kayıt altına alınıp alınmayacağı ile ilgili izni olup olmadığı sorulmuştur. Araştırma sırasında katılımcılar kayıt cihazı kullanılmasını istememiştir. Katılımcılara sorular sırasıyla sorulmuş ve ardından katılımcıların verdiği cevaplar elektronik ortama not alınmıştır. Bu sebeple katılımcılarla yapılan görüşmeler ortalama 40 dakika olarak gerçekleşmiştir. Katılımcıların kişisel verileri korunabilmesi

için araştırmaya katılan katılımcılara Katılımcı 1...15 arasında kodlama oluşturulmuştur. Katılımcılara sorulan sorular farklı üniversitelerde çalışan dört maliye bilim insanı tarafından hazırlanmıştır. Sorular hazırlandıktan sonra nitel araştırma yönteminde uzman bir Öğretim Üyesinin görüşüne başvurulmuştur. Bu görüşler neticesinde sorular daha somut bir hal almıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmaya katılan katılımcıların altısı kadın dokuzu erkektir. Yaş ortalaması 37'dir. Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiği zaman 2 kişi yüksek lisans, 5 kişi lisans, 1 kişi ön lisans, 4 kişi lise ve 3 kişi ilkökul eğitimine sahiptir. Meslekler ele alındığı zaman 4 kişi esnaf, 2 öğretmen, 1 aşçı, 1 mühendis, 1 pedagoğ, 1 emekli, 1 ev hanımı, 1 işçi, 1 mali müşavir, 1 muhasebeci ve 1 eczacı yer almaktadır.

Soru 1. Almak istediğiniz otomobilde nelere dikkat eder ve kaliteli olup olmadığını nasıl belirlersiniz?

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı
1	Öncelikle almak istediğim arabada hasar kaydı, değişen bilgisi varsa kazası önden mi arkadan mı olduğunu arabanın ne kadar yıpranmış olduğunu öğrenip ona göre seçim yaparım.
2	Öncelikle ihtiyaçlarımı karşılayıp karşılamadığına dikkat ederim. Çünkü işim gereği araziye girmem gerekiyor. Yaşına kilometresine dikkat ederim.
3	Kilometresine ve yakıt yakma durumuna bakarım. Kazası belası var mı diye bakarım.
4	Aracı ekspere götürürüm tabi ki güvenli bir ekspere götürürüm çünkü bunun dolandırıcılığını yapan çoktur. Güvenli ekspere götürdükten sonra rengini, içini dışını beğendikten sonra almaya karar veririm.
5	Kilometresine, hasar kaydına, yılına ve markasına dikkat ederim.
6	Öncelikle arabayı ekspere götürür, boya var mı, darbesi var mı? Daha sonrasında arabanın yürürüne bakarım. Şanzuman, diferansiyel, motor, kilometresi önemli. Zaten arabanın şanzimanında herhangi bir açıp kapama olduysa bu kendini hemen belli eder. Bu sorun yine ilerde arıza gösterir demek oluyor bu. Bunlara dikkat ederim. Ancak kilometreye de aldanıp arabanın kaliteli olduğu düşünülmemeli, düşük kilometre kaliteli olacak diye bir şey yok. Çünkü ben Polo'yu almadan önce İstanbul da bir polo buldum. 2002 model 2500 kilometrede bir araç vardı sıfırı 48 bin TL normalde o arabaya 27-28 bin TL istiyorlardı. Hatasız, kazasız olduğunu bir şeyinin olmadığını söylediler bende kaporayı yatırdım. Çünkü eşim başımın etini yiyordu araba araba diyerek bende eski sanayici olduğum için İstanbul da bir arkadaşımı aradım hemen arabanın yanına giderek baktı. Araba pert alttan bir yeri gitmiş komple gitmiş.
7	Alacağım arabada, motoruna, şanzimanına ve kaportasına dikkat ederim. Kalitesini de bunların sağlamlığına göre belirlerim.
8	Önce dizel olmasına dikkat ederim. Önceliğim aracın az yakması ve 1.3 motora sahip olması. Kalitede donanıma çok dikkat ederim. Üst donanımları seviyorum. Her şeyin olması. Ful olması önemli. Kaliteli olup olmadığını malzeme kalitesinden anlarım. Çünkü malzeme kalitesi aracın en önemli etmenidir. Onun dışında markası da önemli. İmkânım varsa Alman markasından şaşmam.

9	Kilometresi benim için önemlidir. Bir de herhangi bir hasar kaydı olup olmaması önemlidir. Beğendiğim modellerde özelliklerine bakarım.
10	İlk önce servis bakımını isterim, sonra aracın kilometresinin düşük olup olmadığına, kilometresi ile oynanıp oynanmadığına, eksper rapora bakarım ve onun yaptırdığı eksper raporuna güvenmezsem yeniden eksper raporu çıkartırım. Eksperden sonra ustalara baktırım.
11	İlk önceliğim arabanın az yakması gerçekten şu devirde en çok dikkat edeceğim unsur az yakması olacaktır. Kilometresine bakarım ve tabi ki ekspere götürürüm.
12	Aracın servis bakımının düzenli bir şekilde yapılıp yapılmadığına bakarım. Aracın geçmiş hasar kaydını incelerim yeterli gelmezse bir ekspere başvururum.
13	Arabanın öncelikle emsallerini incelerim. Aynı model arabayla karşılaştırmasını yaparım öncelikle çünkü normalde de ince eleyip sık dokuyan biriyim. Arabanın servisinin bakımının yapılıp yapılmadığına bakarım. Tabi ki ekspertiz raporu isterim. Eğer araba benim için uygunsa gerekirse ekspere ben götürürüm. Bu belgelerin hepsini inceler arabayı alıp almayacağıma öyle karar veririm
14	Benim için arabanın sıkıntısız olması çok önemli her ne kadar senelerdir araba kullansam da araba hakkındaki bilgim çok yok. Evde yemek yapıp dağıttığım için kimseye karşı beni muhtaç etmesin yeter. Tabi herkes gibi bende arabamın kazalı, çürüklü olmasını istemem. Tercihle etmem. Kalitesini anlamam için ise arabayı sanayide bildiğim ustalara götürüp kontrol ettiririm.
15	Valla ben çok araba değiştirdim. Beni çok kandırdılar. O yüzden alacağım arabada belli başlı özelliklere dikkat ederim. Mesela asla satıcının verdiği raporlara servis kayıtlarına inanmam. Asla galeriden araba almam. Ya öğretmenden ya da doktordan alırım. Tabi ki bu işin şakası. Gerçekten bu konuda bilip güvenmediğim ustaya bile götürmem. Hatta son arabamı Gaziantep'ten aldım ve ustayı yanımda götürdüm beraber bakıp aldık.

Katılımcıların hepsi ikinci el araba piyasasından araç satın almış ve alışveriş sırasında aracın kalitesini nasıl belirleyecekleri hakkında bilgi alınmıştır. Katılımcıların çoğu araçları daha almadan kalitesini belirlemek için karşı taraftan ekspertiz raporu istemektedir. Ekspertiz raporu olmayan araçlara dahi ekspertiz raporu yaptıracak durumdaki katılımcılar da mevcuttur. Katılımcıların neredeyse hepsi araçlarını almadan önce kendilerini güvence altına almaya çalışmaktadır.

Soru 2. Araba satıcısından ne gibi bilgiler almak istersiniz ve satıcıdan aldığınız bilgilerin güvenilir ve doğru olduğunu düşünür müsünüz?

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı
1	Hasar kaydı, kilometre bilgisi, karışmış olduğu kazaları türü ve hangi kazalara karışmış olduğu bunları öğrenmek isterim. Satıcıdan aldığım bilgilere kesinlikle güvenmem. Doğruluğunu araştırmak bir ekspertize götürmek hepsinden iyi olur. Ekspertiz masrafından kaçıp da ileride daha büyük zararlara uğramaktan iyidir, araştırırım.
2	Öncelikle aracın yaşını, donanım bilgisini ve kilometresini öğrenmek isterim. Satıcının verdiği bilgilere her zaman da güvenemem.
3	Arabanın bakımları, değişen parçası olup olmadığını, genel yıllık kontrolleri yapılıp yapılmadığını sorarım. Ancak satıcıdan aldığım bilgilere pek güvenmem evraklarına ve eksper raporuna bakarım.

4	Sorarım arabanın neleri var? Vuruk, kırık, çürük, boya var mı diye sorduktan sonra aracı ekspere veya sanayiye götürürüm. Satıcının verdiği bilgileri tasdik ettiririm. Çünkü bu işte insanlar 3 kuruş için 5 kuruşluk yalan söylerler. Bazen de araç hakkında verdikleri tüm bilgiler doğru olan satıcılar da vardır hepsi kötüdür deyip haksızlık yapmayalım. Mesela geçenlerde bizim oğlana bir araba aldık. Yozgat' ta bir satıcı adamın arabası dıştan çok temiz gözüküyordu. Aradık abi bu araba ne kadar durumu ne diye satıcı bize arabanın durumu hakkında bilgi verdi ayrıca da eğer söylediklerim dışında bir sorunu çıkarsa garantisi benim diye. Araba yolda gelirken kaportanın orada lokal bir boya olduğu ortaya çıktı. Satıcıyla iletişime geçince direk arabayı geri iade almayı yada zararı karşılamayı teklif etti. Böyle satıcılarında hakkını yememek lazım.
5	Kazası, boyası, kırığı veya çıkığı olup olmadığını sorarım. Ancak aldığım bilgilere asla güvenmem. Uzmanına götürür sorarım. Kendi arabamı satmaya götürdüğümde alıcı arabamı doğal olarak ekspere götürdü. Arabanın komple üst tavanı boyalı ve kaportasının değişmiş olduğunu öğrendim. Arabamı ben 3 senedir sürüyorum böyle bir sıkıntıyla karşılaşmadım ama tabi ki satarken aldığım değerini çok çok altına satmak zorunda kaldım. Bir daha da ikinci el arabanın yakınından bile geçmem.
6	Araba satıcısından hiçbir bilgi almak istemem çünkü galericiyse yanlış anlamayın yüzde 90'ına güvenim olmaz. Ben çok araba değiştirdim az çok piyasanın içerisindeyiz. Citroen vardı bende daha önceden onu Bursa da buldum. Galerici de tanış çıktı bende sordum tanıdık sonuçta var mı herhangi bir darbe, boya var mı dedim. Sonra da ekledim varsa söyle ona göre alacağım dedim. Adam yemin billah etti arabam temiz diye aldık kazasız belasız bindik senelerce kullandık. Sonra sen geldin mesela arabayı sana satacağız sende normal olarak sorarsın demi bir şeyi var mı diye dedim tertemiz bir çizik dahi yok çünkü ben arabalarımı iyi bakarım hep öyleydi. Adam aldı ekspere götürdü doğal olarak sol taraf komple boyalı. Bana dedi senin yaptığın iş mi? Ne dicen adama. Ben normal olarak adamın verdiği bilgiye güvendim suçlu ben çıktın bak. Aslanın ensesi neden kalındır bilir misin kendi işini kendi yaptığı içindir. Satıcıdan ben hiçbir şey duymam sadece konum ve fiyatı öğrenirim. Sonrasında ekspere sokar kafama yatarsa alırım.
7	Kilometresi, değişen parçası, hasar kaydı gibi araba hakkındaki tüm bilgiyi öğrenmek isterim. Hayır kendim tespit ederim. Arabayı almadan önce bir ekspere sokarım. Tanıdığım sanayi ustalarına götürür alacağım aracı iyice incelemesini isterim. Zaten bazı tamirciler arabanın bir bakışta kaliteli olup olmadığını, kazalı olup olmadığını anlıyorlar.
8	Araba satıcılarının dürüst olması çok önemlidir ama bu piyasada dürüst adam bulmak zor. Aracın boyası, tramer kaydı, kilometresini düşürüp düşürmediği hakkında samimi bilgiler almak isterim. Önce satıcıya bakarım satıcı galerici ise doğru bilgi verdiğini düşünmem. Kişi ise verdiği bilgiye göre değişir. Kişinin verdiği bilgiye yüzde elli yüzde elli güvenirim.
9	Herhangi bir kazası belası var mı? Kilometresi orijinal mi? Herhangi bir arızası var mı? Kronik bir sorunu var mı öğrenmek isterim. Yani günümüzde satıcılara pek güven olmuyor. Sistemde hasar kaydı var mı onu sorgularım satıcının verdiği bilgiye pek güvenmem.
10	Arabayı servise mi yoksa normal ustaya mı götürdüğünü öğrenmek isterim. İlk önce arabanın kazası, hasar kaydı var mı onu sorarım. Daha sonra arabanın kaçınıcı sahibi olduğunu sorarım. Satıcının verdiği bilgilerini teyit için servise sorarım. Sonra plakayı sisteme girdiği zaman arabanın kazası ve hasarları ortaya çıkar. Diyelim ki buradaki sonuçtan da emin olamadım ekspere sokarım kafam rahat eder biraz. Satıcıların verdiği bilgilere asla güvenmem.

11	Satıcıdan arabanın genel durumu hakkında bilgiler alırım. Kazası, değişeni olup olmadığını sorarım. Kaç kilometre de olduğunu sorarım. Satıcıdan aldığım bilgilerin doğru olduğuna inanırım. Çünkü aldığım iki araba oldu. Hepsisi de ikinci el arabaydı ve bir sıkıntı oldu mu tabii ki oldu. Onları da aramızda hallettik.
12	Ben bu zamana kadar sekiz kez araba satın alıp sattım. Bütün arabalarımı da gözüm gibi baktım. Alacağım arabalarda da buna baktım. Şimdi satıcının vereceği bilgiler satıcıya göre değişir. O yüzden doktordan araba diye araba satılır. Önce satıcıya bakarım. Galerinin işi sonuçta arabayı ucuza alıp karı koyup satmaktır. O yüzden onların verdiği bilgiye güvenmem. Her işi ehline vermek gerek arabayı bir ekspere götürür kontrol ettiririm.
13	Çok araç aldım sattım. Motor olsun araba olsun. Hatta al-sat işi bile yaptım. Kişi kendinden bilir işi o yüzden hiçbir zaman satıcının verdiği bilgiye güvenmem. Sonuçta kimse ürünü kötü demez. Verdiği bilgileri dinler ustalara danışırım. Gider bir bilene sorarım. Motorları her türlü sıkıntısını ortaya çıkarabilirsin ama arabalarda o sorun bir anda ortaya çıkmaz. O yüzden ekspere götürürüm.
14	Kazası, hasarı, değişeni, boyası ve kaskosu hakkında bilgi almak isterim. Elindeki belgeleri incelerim eğer resmi yerlerden alınmış belgelerse satıcının verdiği bilgilere güvenirim. Ama almadan bir sanayide ustaya götürmekte fayda vardır.
15	Satıcıya hasar kaydını sorarım. Çünkü kazalı araba piyasada çok var. Boyası, değişeni olup olmadığını sorarım. Satıcının verdiği bilgilerde tutarsızlık varsa güvenmem.

Katılımcılar satıcıdan almak istedikleri araçların genel durumu hakkında satıcıdan bilgi almak istemektedirler. Alıcılarda aslında literatürdeki adı limon piyasalar olan ikinci el araç piyasasında; satıcıların alıcılara eksik bilgi verdiğinin farkındadır. Derneklerin büyük bir çoğunluğu satıcıların verdiği bilgiye güvenmemektedir. Bu sebeple aracı alırken kendilerini bir güvenceye almaya çalışıyorlar. Bu güvence de ekspertiz raporudur. Araba ekspertiz raporları, güvenilir bir şekilde araç alışverişini sağlamak için önemli bir işlemdir. Aracın tüm mekanik ve elektronik aksamalarını incelemesi sebebiyle alıcılara büyük bir bilgi sağlamaktadır. Bu sebeple katılımcıların çoğu araç alırken ilk sordukları belge ekspertiz raporu olmuştur. İkinci olarak ise en çok tercih edilen seçenek sanayide çalışan tanıdık bir ustaya aracı götürüp sormaktır.

Soru 3. Aracın fiyatı arabanın kalitesi hakkında nasıl bir fikir verir?

Alıcılara bu sorunun sorulmasının en büyük nedeni Akerlof'un Limon Piyasası'nda alıcı araç hakkında bir bilgiye sahip olmadığı için fiyatına bakarak karar verecektir. Bu sebeple katılımcılar alacakları arabanın kalitesini belirleyemedikleri zaman fiyatın bir kalite belirleme unsuru olarak görüp görmediği incelenecektir.

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı
1	Öncelikle her aracın bir ederi ve değeri vardır. Araştırır emsallerine bakarım ve fiyatın uygun olup olmadığına öyle karar veririm çünkü bu piyasada fırsatçılar çok fazla malum günümüzde.
2	Yani emsalleri daha pahalıysa ve alacağımız arabanın fiyatı düşükse muhakkak bir problem vardır ve o yüzden arabanın fiyatı düşüktür. Fiyatta bir şekilde bize arabanın kalitesi hakkında bize bilgi verir.
3	Verir. Marka değerine göre fiyatı yüksek olan arabanın daha kaliteli olacağını düşünüyorum.
4	Arabanın kalitesine göre değil de arabayı kullanacak olan kişinin maddi durumuna göre belirlerim ben bunu. Param olur en lüksüne binerim param olmaz kalitesiz arabaya binerim.
5	Evet verir. Vermese bile bizim millet bu neden pahalı diye sorar. Çünkü pahalıysa vardır bir özelliği diye düşünürüz.
6	Yanılır. Şimdi adamın kalitesiz arabası vardır ama malı değerlidir yüksek fiyat söyler, normal piyasa değerinin üstünde bile söyler. İlla bir mal pahalı diye iyi olacak diye bir şey yok. Gene sonuç kontrole geliyor baktırmak bilgi almak lazım.
7	İyi mal iyi paradır. Arabası iyi donanımlı olan çok para ister. Piyasadan ucuz yazmışsa ona göre de sıkıntısı vardır.
8	İnsanlarda şöyle bir inanış var ucuz araba kalitesiz inanışı var. Ama bende böyle bir inanış yok. Bence aracın performansına göre fiyat vardır.
9	Aslında çok da fikir vermez. Her pahalı araç kaliteli olacak diye bir şey yok. Sonuçta günümüzde fiyatlar sürekli arttığı için çok da bilgi vermiyor. Pahalı araç kaliteli araç diye bir şey yok.
10	Araba sağlamsa fiyatta bir şekilde anlarsın. İyi para iyi araba kötü para kötü araba.
11	Tabi ki de verir. Kaliteli bir araç her zaman kalitesize göre daha pahalı olacaktır.
12	Evet verir. Kaliteli olan pahalıdır.
13	Bence vermez çünkü arabanın emsallerine bakmadan fiyatı hakkında yorum yapmak çok zordur. Bütün benzer özellikte arabalara bakıp normal bir fiyat belirlenmesi gerekir. İlla yüksek fiyat yüksek performans diye bir şey yok.
14	Tabi ki de verir kalitesiz araba çabuk satılsın diye ucuz olur.
15	Tam olarak vermez çünkü araba satıcıları bence birbirinden etkilendiği için bu piyasa şu an böyle. Birbiriyle fiyatta kapışıyorlar. O yüzden bu fiyatlar bu kadar yüksek bence. En kalitelisi de yüksek en kalitesizi de yüksek bence araca bakmak lazım.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu fiyat göz önüne alındığında kaliteli aracın pahalı, kalitesiz aracın ucuz olacağını düşünmektedir. Bazı katılımcılar yüksek fiyatın kaliteyi gösterdiğini düşünmemektedirler. İnsanların yüksek fiyatı ile kalite arasında pozitif yönlü ilişki kurması araç alıcılarının ters seçim yapmasına yol açabilir.

Soru 4. Aldığımız araçta sorunlar yaşadınız mı yoksa satıcının size verdiği bilgiler doğru çıktı mı?

İlk iki soruda alıcıların asimetrik bilgi kavramıyla işlem öncesi karşılaştıkları sorunlar incelenirken şimdiki soruda ise işlem sonrası oluşan asimetrik bilgi

sorunu ele alınacaktır. Katılımcı satıcıdan arabayı almadan önce edindiği bilgilerin aldıktan sonra doğru çıkmaması durumunda asimetrik bilgi sorununu yaşayıp yaşamadığı analiz edilecektir.

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı
1	Birkaç defa problem yaşadım. Şöyle anlatayım; satıcı tabi malım kötü demez iyi gösteriyor, kötü taraflarını göstermiyor. Biz de bir tanıdığımız vasıtasıyla aldık. Dediği dışında her şey çıktı. Kazası yok dediği yerde kazası çıktı, değişen yok dediği yerde değişen çıktı. Bu sebeple kesinlikle teğet ettirmek ve güvenilir bir ekspertize aracınızı almadan bir kere daha kontrol ettirmek gerekmektedir
2	Büyük problemler yaşamadım ama her söylediği bilgide doğru çıkmıyor. Mesela söylediği tarihte arabanın bakımı yapılmamış oluyor, değişmemiş denen parçalar değişmiş, boyanmamış dediği yerler boyanmış olabiliyor. Bu gibi bilgileri satıcılar arası alacak kişilerden saklıyorlar.
3	Sorunlar yaşadım. Aracın fren sistemiyle ilgili bir arızası vardı aldıktan sonra yaptırmak zorunda kaldım. Bu fren sistemi dışında verdiği bilgiler doğru çıktı.
4	Güvendiğim insanlardan aldım pek sıkıntı yaşamadım.
5	Şimdi ikinci el arabada böyle bir sıkıntı yaşayınca sıfır bir araba alacağımı söyledim. Ama ne yazık ki A marka sıfır aldığımız arabada da yaşadık. Mesela araba geriye kayıyordu ışıklarda, bir 5 cm salıyordu kendini. Şanzımda arıza çıktı. Ancak sıfır olduğu için garantisi var aradık ilgilendiler. Garanti sayesinde herhangi bir masraf üstlenmedik aynı şey ikinci el bir arabada olsa bütün masraf bana kalmış olacaktı.
6	Biraz önce de dedik satıcı boya yok dedi boya çıktı.
7	Evet yaşadım. Yürüyen aksamlarında, kaportada olmadığı söylenen sorunların, olduğu, burası değişmediği dediği yerlerin değiştirildiği ortaya çıktı. Hatta yakınlarda başıma gelen olaya bak sen. Bana diyor ki arabamın içi dışı tertemiz, hatta alt üst döşemeyi daha yeni yaptırdım dedi. Arkasından arabanın fotoğraflarını incelediğimde araba gerçekten parıl parıl parıldıyordu. Fiyatı da emsallerinden düşük. Dedim var bunda bir bit yeniği ama dayanamadım bastım gittim Hatay a. Bir arkadaşla beraber arabayı inceledik. Harbiden araba temiz gözüküyor. A, sosyal platformunda gördüğüm bir eksper vardı. Arabaları en ince ayrıntılarına kadar inceliyordu. Oraya hep götürmek istemiştım nasipte o gün varmış. Gittik araba üç dört saat orada durdu. Bir de ne çıksın araba iki sene önce kundaklanmış. Arabanın içi ful yanmış. Adam döşemesini koltuğunu değiştirip temiz diye satıyor. Vallahi Allah korudu.
8	Eksik bilgiler çıktı. Genel itibari ile doğru ama yine de eksik bilgiler çıktı. Mesela arabanın arka kapısı kapanmıyordu bunu söylemedi. ABS ışığı yanıyordu bunu da söylemedi. Yani eksik bilgi verdi. Onun dışındaki bilgiler doğruydü.
9	Evet. Hanımına bir tane araç almıştık. 2005 model A marka otomatikti şanzımanı yedi. Baya bir masraf yaptık. Sonuç olarak bu sıkıntı arabayı alırken de varmış ama satıcı bizi bu konuda bilgilendirmedi.
10	Çok yaşadım. Eski bir A model araba almıştım. Köye rahat çıkabilmek için. Daha yolun başında araba su kaynatmaya başladı. Meğer arabanın hararetinde bir arıza varmış. Arabayı dağın başından çekirtmek zorunda kaldık. Yıl o zamanlar 2007-2008 o zamandan bu yana ikinci el arabalara tövbe ettim.

11	İlk aldığım arabanın arka kaportasında boya varmış. Satıcı bunu bana söylemedi. Hasar kaydında da görünmüyordu aslında. Arabayı satacağım zaman ekspertiz raporunda çıktı. Bende kaza yapmadığıma göre satıcı bana satarken yalan söyledi.
12	Satıcının verdiği bilgiler doğru çıktı. Çünkü ben öncesinde sağlam kazığa bağlarım her zaman.
13	İlk motorumda yaşadım bu olayı. A marka bir motor almıştım 1 senelik kilometresi düşük bir motor. Gidişi falan da iyiydi hemen aldım. 1 ay geçti geçmedi yaylaya giderken kaldı yolda. Basıyorum marşa çalışmıyor meğerse silindirler sıkışma yapıp duruyormuş. Usta çağırdım geldi dedi motorun motorunu indirmemiz lazım diye. 2-3 hafta sanayide motor beklemiştim. O zamandan beri bir bilene sormadan araç almam.
14	Aldığım arabalarda daha henüz bir sıkıntı yaşamadım. Ufak tefek problemler çıktı ama halledilemeyecek bir şeyler değildi.
15	Aldığım arabalarda bir sıkıntı olmadı ama bir tane arabaya bakmıştım satıcı arabasının sağlam olduğunu söylemişti. Ancak arabayı ekspere soktuğumuz zaman araba kazalı çıktı. Almaktan vazgeçmiştik. Aklıma o geldi.

Katılımcılardan çoğu kavram olarak asimetrik bilgi sorununu bilmeseler de günlük ikinci el araç alımlarında bu sorunu yaşamışlardır. Büyük çoğunluk araç alımlarından önce satıcıdan elde ettikleri bilgilerin alım işlemi bittikten hemen veya bir süre sonra eksik olduğu kanaatine varmıştır.

Soru 5. Varsayalım aynı model iki araç olsun. İki satıcı da araçlarının iyi olduklarını söylüyorlar. Aslında araçlardan birisi iyi diğeri kötü bir otomobil. Fakat bununla ilgili hiçbir bilgiye sahip değilsiniz. Birinci aracın fiyatı 200 bin TL iken ikinci aracın fiyatı 500 bin TL. Araç almak isteyen biri olarak sadece fiyatları dikkate aldığınızda ilk düşünceleriniz nelerdir?

Analizin bu kısmında katılımcılara sorulan sorular neticesinde; katılımcıların hiçbir bilgiye sahip olmadığı bir piyasada sadece fiyatları göz önüne alarak ters seçim yapıp yapmayacağı araştırılacaktır.

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı
1	Sadece fiyatları göze aldığımız zaman iyi aracın fiyatı da iyi olur sözüne güvenerek 500 bin TL'lik aracı alırdım. Çünkü bana bu fiyat aracın iyi olduğunu düşündürüyor.
2	Tabi fiyat yüksekse kalitelidir ama o kadar param yoksa düşük olanı alırım mecbur.
3	200 bin TL olanın sıkıntısı vardır. Boyası veya kazası vardır. Aynı şey 500 bin TL'lik araçta da geçerli ederinin üstünde satıyor olabilir.
4	200 bin TL'lik araba ya kazalıdır yada çalındır. 500 bin TL'lik arabada ne kadar kaliteli olsa da sıfır fiyatına çok yakın hatta üstüneyse de onu tercih etmem. Çünkü enayi yerine konulmuş olurum.
5	Uygun fiyatta mutlaka bir sorun vardır diye düşünüyorum sonuçta ikisi de aynı modelde aralarında bu kadar uçurum olmasının nedeni neydi diye bakardım.
6	Şüphelenirim açık söyleyeyim bu neden bu kadar ucuz ya da diğeri neden bu kadar pahalı diye. Yani araştırma ihtiyacı duyarım.
7	Önce 500 bin TL'lik arabayı değerlendiririm. Çünkü aradaki uçurumun nedeni 200 bin TL'lik aracın kalitesiz olduğunu düşündüğüm için hiç vakit kaybetmeden 500 bin TL'lik aracı alırım.

8	200 bin TL'lik arabanın taklada olduğunu ve hava yastıklarının açılmış olduğunu düşünürüm. Diğlerinin hatasız boyasız olduğunu ve temiz kullanılmış bir araç olduğunu düşünürüm.
9	Pahalı olan daha kaliteli gibi duruyor ama öyle bir şey yok tabi ki. Sonuç olarak arabaların özellikleri aynı. Pahalı arabanın satıcısı hakkından daha fazlasını istiyor olabilir. Arabaların alınıp satıldığı birçok site olduğu için araba fiyatlarında karşılaştırma yapabiliyoruz. Belki ucuza satan araç sahibinin acil paraya ihtiyacı var. Bu soru için fiyat belirleyici bir şey değil.
10	Tabi ki parasına bakarım 500 bin TL'lik arabayı alırım. Bunu sadece araba için söylemiyorum. Diğer ürünler içinde aynı eğer alacağın ürün hakkında bir bilgin yoksa pahalı olanı alırsın. Pahalı olan kalitelidir diye düşünürsün
11	500 bin TL'lik araba daha kaliteli bir arabadır.
12	Ucuz olan araçta bir problem olabileceği yüksek bir ihtimal.
13	İki aynı model arasında uçurum bir fark olması bende şüphe oluşturdu. 500 bin TL'lik araba kaliteli gibi duruyor.
14	Tabi 500 bin TL'lik araba daha kalitelidir.
15	Neden aynı model iki araba arasındaki fiyat farkı bu kadar fazla. Ucuz olan arabanın bir sıkıntısı varken bence pahalı olan arabanın satıcısı da fazla fiyat istiyor gibi.

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre; büyük çoğunlukla modellenen piyasada pahalı arabanın daha kaliteli fiyatı ucuz olan arabanın kalitesiz olduğu düşünülmüştür. Fiyat bu durumda kalite belirleme faktörü görülmüştür.

Soru 6. Böyle bir piyasa yapısı içerisinde iyi bir araba alabilmek için ödemeye razı olduğunuz fiyat nedir?

Sorulan 6. sorunun amacı katılımcıyı uyarlanan modelden çıkarmadan ikinci el araba piyasasından kendisi için ödemeye razı olacağı son fiyatı belirlemektir. Belirlenen bu fiyat doğrultusunda ortalama bir fiyat belirlenip katılımcıların piyasada alabileceği 2 tip arabadan hangisini alacaklarını belirlemektir.

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı
1	400 bin TL.
2	400 bin TL.
3	300 bin TL.
4	Kaliteli bir araç olduktan sonra 700 bin TL'ye kadar ödeme yapabilirim.
5	700-800 bin TL.
6	Geçen mesela 750 bin TL verdik. Kaliteli olsun bizim olsun sonuçta ailecek bineceğiz.
7	200 bin TL.
8	250 bin TL'lik bir bütçe ayırabilirim.
9	Zor soru. Günümüzde 1 milyon TL bile istediğin araç için yetersiz kalabiliyor. 500 bin TL.
10	Şu an piyasada alacağın arabaya göre değişir. 1 milyon TL.
11	650 bin TL.
12	350 bin TL.
13	700 bin TL.
14	Valla iyi bir araba olacaksa 500 bin TL'ye kadar çıkabilirim.
15	800 bin TL.

15 katılımcıdan alınan veriler doğrultusunda ortalama fiyat (alt sınırlar hesaba alındığında) yaklaşık 547 bin TL olarak hesaplanabilir.

Soru 7. Belirlediğiniz bu fiyat sizin bütçeniz olduğunu varsayalım ve tamamını araba almak için harcadığınızı düşünelim. Bu durumda hangi arabayı almış olduğunuz birinci mi ikinci mi? (Araştırmacı notu: bu kısım katılımcıya belirtilmeyecek. Eğer $P < 200$ ise hiçbir araba alınmamıştır. Eğer $200 < P < 500$ ise birinci otomobili belirlediği fiyata almış kabul edilir. Eğer $P > 500$ ise ikinci otomobili almış kabul edilir.)

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı
1	Eğer kredi kullanmayacaksam birinci arabayı almış olacağım.
2	400 bin TL dedim param yetmedi mecbur 200 bin TL olanı alacağım.
3	Pazarlıkla 500 bin TL'lik arabayı 300 bin TL'ye indirmeyeceklerse 200 bin TL'lik arabayı almış oldum.
4	500 bin TL'lik arabayı almış oldum.
5	500 bin TL olanı.
6	500 bin TL'lik arabayı alıyorum.
7	200 bin TL'lik aracı satın almış oldum.
8	Evet birinci arabayı almış oldum ancak ben o arabayı almazdım borç bulur ikinci arabayı alırdım.
9	İkinci arabayı almış oldum.
10	Tabi ki ikinci aracı seçmiş olurum.
11	İkinci arabayı aldım.
12	200 bin TL'lik araba bana kalır herhâlde.
13	İkinci araba hanemize hayırlı olsun.
14	500 bin TL'lik arabayı satın alırdım.
15	Verebileceğim fiyat incelendiği zaman ikinci arabayı almış oldum.

Soru 8. (Eğer katılımcı birinci arabayı aldıysa) Almış olduğunuz araba kötü oldu. Sizce kötü arabayı tercih etmenizin nedenleri neler olabilir?

Soru 9. (Eğer katılımcı ikinci arabayı aldıysa) Almış olduğunuz araba iyi oldu. Sizce iyi arabayı tercih etmenizin nedenleri neler olabilir?

Analizin daha kolay analiz edilmesi için 8. Soru ve 9. Soru tek bir tabloda işlenecektir.

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı (8. soru sorulan katılımcılar)	Katılımcının Cevabı (9. Soru sorulan katılımcılar)
1	Şu an da kötü arabayı seçmemin tek nedeni ekonomik sebepler. Çünkü araba hakkında sadece fiyat bilgim var. Diğer bilgiler elimde olsaydı araba hakkında bilgi edinir iyi olanı seçerdim.	
2	Paramız ona yetti.	
3	Maddiyatı diğerine göre daha uygun olması.	
4		Zaten arabaların ikisi de aynı model arabalar. Ucuz olanın darbeli, çalıntı bir araba olduğu belli onu alıp sonradan başımı ağrıtmak yerine üç kuruş fazla olsun uzun süreli kullanabileceğim bir araba olsun isterim. Sonuçta ailecek bineceğimiz bir araba biz al-sat yapmak için almıyoruz. Tabi kaliteli arabayı seçmenin en büyük nedeni maddi durum sonuçta param yeterli olmasaydı acil bir ihtiyacım varsa başım ne kadar ağrıyacak da olsa 200 bin TL'lik arabayı satın alırdım.
5		Kaliteli olduğunu düşündüğüm arabayı almış oldum. Çünkü öteki arabaya göre daha kaliteli olduğunu düşündüm. Tabi bir de maddi durum var imkânım olmasaydı mecbur 200 bin TL'lik arabayı alacaktım
6		Benim kendi düşüncem bu şimdi ben motora binerim yaz kış. Arabaya da ihtiyacım olmadığı sürece binmem. Arabayı da zaten eşim için aldım. Onda da hata kusur olmasın diye iyi olanı tercih ederim. Çünkü araba yolda istop etse arkadakiler kornaya basacak, küfredecekler, diyaloga girecekler ve sıkıntı çıkacak buna gerek yok. Araba iyi olsun bakımlı olsun laf olmasın. Yani şimdi mantıken düşündüğünde arabada hız yaptığında arabanın ön tekerinin içindeki bilyeyi bir görsen dersin ben nasıl gidiyorum. Çünkü o bir kitlense takla attın gitti senin hayatın. Gerekirse paran olmasın araban olmasın olacaksa bakımlı olsun.
7	Maddi durumdan dolayı	
8	Bütçeme uygun olanı alırdım.	
9	Maddi durumum ona elverdi.	

10		Param olduğu için değil ben yine kaliteli olan arabayı seçerdim hatta bu örnekteki iki arabaya bakacak olursak bütün özellikleri aynı ama biri diğerinin yarısından bile daha az o vakit bu araba da bir sıkıntı var deyip yine kaliteli aracı seçerim.
11		Maddi durumdan dolayı.
12	Kalitesiz araba bana kaldı. Ancak bu iki araç arasındaki uçurum sebebiyle de diğer aracın ben fazla pahalı olduğunu düşünüyorum.	
13		Maddi durumla çok bir alakası yok. Ben yine olsa kaliteli, başımı ağrıtmayacak arabayı tercih ederim.
14		İyi fiyat iyi kaliteyi belirler.
15		Şimdi diğer araba arasında çok fark var. Tabi ki kalitesi arasında çok fark olacaktır.

8 ve 9. sorulara verilen cevaplar dikkate alındığında 7 kişi kötü olan arabayı satın alırken 8 kişi ise iyi olan arabayı almıştır. Kötü olan aracın tercih edilmesinin tek bir nedeni oluşmaktadır. O neden bütçe kısıtıdır. Katılımcılar diğer aracı çok pahalı bulmuşlar ve bu nedenle bütçelerine uygun olan aracı tercih etmişlerdir. İkinci aracı tercih edenlerin ana nedeni ise fiyatın yüksek olması ile kalite arasında kurdukları yüksek ilişkidir.

Soru 10. Piyasadaki bu iki araba hakkındaki tüm enfomasyona sahip olsaydınız tercihiniz ne yönde gelişirdi?

10. sorunun katılımcılara sorulmasının nedeni; katılımcılar acaba piyasadaki tüm enfomasyona sahip olsalar da kalitesiz arabayı tercih edip etmeyeceklerini belirlemektir.

Katılımcı Kodu	Katılımcının Cevabı
1	Tercihim yine kaliteli arabadan yana yönelirdi. Çünkü önemli olan fiyatı değil aracın iyi olması, kaliteli olanı alabilmek.
2	Yani tüm bilgileri bilseydim ya para bulurdum ya da kredi çeker kaliteli olanı alırdım.
3	Eğer tüm bilgiye sahip olsaydım biraz daha para biriktirir veya borç kullanarak 500 bin TL'lik aracı almaya çalışırdım.
4	Param yeterli olduğu sürece kaliteli ve bildiğim arabayı seçerim.
5	İyi olan arabayı tercih ederdim ki öyle de oldu.
6	Kaliteli olanı tercih ederim her zaman.
7	Bütün bilgiye sahip olsaydım, maddi gücüm yetmiş olsaydı kaliteli arabayı almayı tercih ederdim.
8	Tabi ki de iyi olan ikinci arabayı seçerdim.
9	Madem özellikleri aynıysa ucuz olanı tercih ederdim. Ucuz olsa da ne kadar kalitesiz olabilir.
10	Tabi ki de kaliteli arabayı seçerim.

11	Kaliteli arabadan vazgeçmezdim.
12	Kaliteli araba dururken neden kalitesiz arabayı alayım ki tabi ki kaliteli arabayı seçerim.
13	Kaliteli arabada kalırdım. Neden diğer kalitesiz arabayı seçeyim ki.
14	Sıkıntılı arabayı alıp başım ağrıyacağına biraz yüksek ödeyip kaliteli olanı seçerdim.
15	Kaliteli arabada kalırdım.

Katılımcılar eğer piyasadaki tüm bilgiye sahip olsalardı tereddütsüz bir şekilde kaliteli olan aracı tercih edeceklerini beyan etmişlerdir. Bu soruya tüm katılımcılar birbirine benzer cevap vermişlerdir. O halde bir piyasada tam enformasyon gerçekleştiği takdirde tüketiciler için bütçe kısıtı ikinci plana kaymaktadır. İnsanlar kaliteli bir mal veya hizmet tüketme eğilimindedirler. Kaliteli ürünü alabilmek için bütçelerini genişletme çabası içesine gireceklerini de ayrıca belirtmişlerdir.

SONUÇ

Asimetrik bilgi; taraflardan birinin diğer tarafa oranla daha fazla bilgiye sahip olması şeklinde tanımlanabilir. Asimetrik bilgi sorunu; ekonomi içerisinde gerçekleşen işlemler sırasında alıcı ve satıcı arasında oluşan problemlerden biridir. Yapılan işlemde önce gerçekleşebileceği gibi yapılan işlemde sonra da gerçekleşebilir. Asimetrik bilgi sorununu “The Market For Lemons: Quality Uncertainty And The Market Mechanism” eseriyle sistematik bir inceleme ile literatüre kazandıran George Akerlof olmuştur. Akerlof, asimetrik bilgi neticesinde oluşan problemi ikinci el araç piyasasını kullanarak ortaya çıkarmıştır.

Akerlof asimetrik bilgi sorununu ikinci el araç piyasasında işlemiştir. İncelediği bu piyasaya da limon piyasası olarak adlandırmıştır. Çünkü ABD’de kalitesiz araçlara limon araç olarak adlandırılmıştır. Akerlof’a göre; araç alıcıları sıfır araçların fiyatları yüksek olması sebebiyle ikinci el araçlara istekli olacaktır. Alıcılar piyasaya ulaştığı zaman piyasada kaliteli ve kalitesiz araçlar mevcuttur. Kaliteli araçlar daha pahalı olurken kalitesiz araçlar daha uygun bir fiyata satılmaktadır. Alıcılar seçimi kalitesine göre tercih edecektir. Ancak seçim yaparken yetersiz bilgiye sahiptir. Satıcı alıcıya göre bilgi olarak daha avantajlıdır. Bu gibi bir durumun sonucunda alıcılar asimetrik bilgi sorunu ile karşılaşmış olacaktır. Alıcı ikinci el araç piyasasında araç alırken yeterli bilgiye sahip olmadığı için araçlar arasında kararsız kalacaktır. Alıcı piyasadaki araçlara yönelik ortalama bir fiyat belirleyecektir. Araç satıcıları ise yeterli bilgiye sahip olduğu ve aracının kalitesini bildiği için ona göre bir fiyat belirleyecektir. Kaliteli araç satıcıları araçlarının kalitesini bildiği için araçlarını ortalama fiyatın üstünde satacaklardır. Kalitesiz araç satıcıları ise araçlarının kalitesizliğini bildiği için her ne kadar aracın değeri ortalama fiyatın altında da olsa satıcı aracını ortalama fiyata yakın veya ortalama

fiyattan satacaktır. Alıcılar araçlardan hangisinin kaliteli olup olmadığını bilmedikleri için kendisine fiyat olarak uygun olan aracı tercih edecektir. Bu durum nedeniyle piyasada ters seçim yaşanacaktır. Alıcılar bu seçim sonucunda asimetrik bilgi problemi ile karşı karşıya kalacaktır. Böylece kalitesiz araçlar yani limon araçlar piyasada ortalama fiyattan veya ortalama fiyata yakın bir fiyattan işlem görmüş olacaktır. Ters seçim problemi, bilgi olarak yetersiz olan tarafın kalite ayrımını rahat bir şekilde yapmasını engelleyecektir. Bu sebeple bilgi olarak yetersiz olan taraf yüksek kaliteli ürün yerine düşük kaliteli ürünü seçebilecektir. Sürecin devamında düşük kaliteli ürünler piyasada işlem görürken yüksek kalitedeki ürünler piyasadaki dışlanacaktır. Böyle bir durumda ters seçim probleme piyasaya hâkim olacaktır.

Asimetrik bilgi neticesinde oluşan limon piyasası ve ters seçim probleminin teoriden öteye giderek hayatın içerisinde insanlar tarafından nasıl deneyimlendiğinin tespit edilmesi bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ikinci el otomobil piyasasında alıcıların otomobil alırken yaşadığı asimetrik bilgi probleminin düzeyini belirlemek ve asimetrik bilgi problemi sebebiyle limon (kalitesiz) otomobillerin cevher (kaliteli) otomobilleri piyasadaki dışladığını göstermektir. Alıcılar otomobilleri alırken satıcılara oranla ne kadar bilgiye sahip olduğunu ve alıcıların otomobilleri aldıktan sonra satıcıların verdiği bilgilerin ne kadar doğru olduğunu ve bu bilgiler neticesinde alıcının limon otomobil satın alan bir alıcı mı yoksa cevher otomobil alan bir alıcı mı olduğunu belirlemek alt amaçlar olarak belirlenmiştir.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Katılımcılara işlem yaptıkları piyasa hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Çünkü buldukları konjonktürü en iyi bilecek kişiler yine o piyasada işlem yapan kişiler olacaktır. Katılımcıların piyasada yaşadığı sorunlar bize Antalya ilinin ikinci el araç piyasasının bir limon piyasası olduğunu göstermektedir. Çünkü 15 katılımcının 12'si geçmiş deneyimlerine dayanarak araç alırken satıcının verdiği bilgiye güvenmezken, 2'si arada kalmış, 1'i ise karşı tarafın verdiği bilgiye güveneceğini beyan etmiştir. Katılımcıların cevapları incelendiği zaman çoğu katılımcının satıcıdan aldığı bilgiler doğru çıkmamıştır. Araç alıcıları da kendilerini güvene almak için ve satıcılardan aldıkları bilgileri teyit etmek için eksper raporu alacaklarını veya araçların varsa kaza raporu yoksa sanayide kendi güvendikleri ustalara başvuracaklarını iletmışlerdir. Antalya ikinci el araç piyasası için yapılan görüşmelerin ışığında kalitesiz limon araçlar alım-satım işlemlerinde rol oynamaktadır. Böyle bir durumda ise kaliteli cevher araçlar piyasadaki dışlanmaktadır. Bu da bize Antalya ikinci el araç piyasasının asimetrik bilgi sebebiyle limon bir piyasa olduğunu göstermekte ve katılımcılar özelinde ters seçim probleminin yaşandığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akerlof, G. A. (1970). The market for lemons: Quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488-500. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-214850-7.50022-X>
- Arrow, K. (1963). Uncertainty and the welfare economics of medical care. *The American Economic Review*, 53(5), 941-973.
- Baş, T., Usta, Y., Uyar E.Ö. (2008). Derinlemesine görüşme. Baş, T. & Akturan, U. (2008), *Nitel araştırma yöntemleri: nvivo 7.0 ile nitel veri analizi*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Boettke, P. J. (2002). Information and knowledge: Austrian economics in search of its uniqueness. *The Review of Austrian Economics*, 15(4), 263-274. <https://doi.org/10.1023/A:1021190719156>
- Bond, E.W. (1984). Test of the lemons model: reply. *A.E.R.* 74 (September): 801-4.
- Emons, W., & Sheldon, G. (2009). The market for used cars: new evidence of the lemons phenomenon. *Applied Economics*, 41(22), 2867-2885. <https://doi.org/10.1080/00036840802277332>
- Emons, W. & Sheldon, G. (2003). The market for used cars: a new test of the lemons model. *Manuscript. Bern, Switz.: Univ. Bern.*
- Fabel, O. & Lehmann, E.E. (2000). Adverse selection and the economic limits of market substitution: an application to e-commerce and traditional trade in used cars. *Manuscript. Konstanz, Ger.: Univ. Konstanz.*
- Genesove, D. (1993). Adverse selection in the wholesale used car market. *J.P.E.* 101 (August), 644-65.
- Gilligan, T. W. (2004). Lemons and leases in the used business aircraft market. *Journal of Political Economy*, 112(5), 1157-1180.
- Hayek, F. V. (1945). The use of knowledge in society. *The American Economic Review*, 35(4), 519-530.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Peterson, J. R., & Schneider, H. S. (2014). Adverse selection in the used-car market: evidence from purchase and repair patterns in the consumer expenditure survey. *The RAND Journal of Economics*, 45(1), 140-154.
- Porter, R.H., & Sattler, P. (1999). Patterns of trade in the market for used durables: theory and evidence. NBER Working Paper No.7149.
- Spence, M. (1973). Job market signaling. *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 355-374. <https://doi.org/10.2307/1882010>
- Stiglitz, J. E. (1975). Incentives, risk, and information: Notes towards a theory of hierarchy. *The Bell Journal of Economics*, 6(2), 552-579. <https://doi.org/10.2307/3003243>
- Sultan, A. (2010). A model of the used car market with lemons and leasing. *Applied Economics*, 42(28), 3619-3627. DOI: 10.1080/00036840802314556
- Sultan, A. (2016). Asymmetric information and lemons hypothesis: further evidence from the US data. *Southwestern Economic Review*, 43, 141-149.
- Tekin, H.H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitim bilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24, 543-559.

ZAMANIN İZLERİ: YAŞLANMA, EMEKLİLİK VE DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM

Büşra Öztürk¹

GİRİŞ

Demografik yapıdaki değişimler, dünya genelinde nüfus dinamiklerini büyük ölçüde etkilemektedir. Giderek artan yaşlı nüfus, doğum oranlarındaki azalma ve yaşam beklentisinin uzaması, ülkeleri ekonomik açıdan zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Artan yaşam süresi ile birlikte bireyler emekli olduktan sonraki refah düzeyleri, aktif çalışma dönemindeki refah düzeyine göre daha düşük seviyede olmaktadır. Ülkeler bu sorunun önüne geçmek amacıyla kamu emeklilik sistemine ek olarak bireylerin refah seviyelerini daha iyi duruma getirmek amacıyla özel emeklilik sistemleri gibi alternatif modeller geliştirmeye yönelmişlerdir.

Özel emeklilik sistemi, kamu emeklilik sistemine ek olarak oluşturulan, bazı ülkeler için zorunlu katılımın bazı ülkeler için ise gönüllü katılımın esas alındığı, bireylerin emeklilik döneminde ek gelir elde etmesi amacıyla çalıştıkları dönemlerde düzenli olarak tasarruf yaptığı bir sistemdir. Bu sistem ile bireyler düzenli olarak birikim yapmakta ve böylece emekli oldukları dönemde daha rahat yaşamlarını idame ettirmesine olanak sağlamaktadır.

Yaşlılık ve emeklilik kavramlarını demografik dönüşüm çerçevesinde ele almak büyük önem taşımaktadır. Uzayan yaşam süreleri, ekonomik sürdürülebilirlik riski açısından her geçen gün daha da ciddi bir risk oluşturmaktadır. Birçok ülke, emeklilik sistemlerini aktif çalışma dönemindeki nüfusun ödediği primler üzerinden finanse etmektedir. Fakat yaşlı bağımlılık oranının artması ile çalışanların üzerindeki mali yük giderek artmakta ve bu durum emeklilik sisteminin işleyişini daha da zorlaşmaktadır.

Çalışmada, yaşlanan nüfusun emeklilik sistemlerine etkisi, özel emeklilik sisteminin tanımı ve gelişim süreci, Türkiye'deki özel emeklilik sistemi uygulaması ve Türkiye'de yaşlanma ve özel emeklilik sistemi konuları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

YAŞLANAN NÜFUSUN EMEKLİLİK SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yetişkinliğin bir uzantısı olarak görülen yaşlılık, bireylerde yaşam süresinin son evrelerinde fiziksel veya ruhsal olarak değişikliklerin görülmeye başladığı

¹ Arş. Gör., busra.ozturk@dpu.edu.tr, ORCID: 0009.0008.8350.2669

dönemdir. Yaşlılık, sosyal politikayı ilgilendiren bir sorun olarak görülmektedir. Bu sorunun temel nedeni, sanayileşme ve sanayileşme sonrası dönemlerde yaşlılara tatmin edici bir rol yüklenmemesinden kaynaklıdır (Demirbilek, 2014: 131). Aslında yaşlıların değerini sadece üretkenlik zamanlarında tanımlayıp daha sonrasında pasif duruma geçtiklerinde alternatif yollar belirlenmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu da yaşlılar için tatminsizlik olarak görülmektedir.

20. yüzyıla baktığımızda bebek ölümlerinde azalmalar olduğu görülmüştür. Sağlık alanında yaşanan gelişmelerle birlikte ölüm oranlarında orta ve ileri yaş grubunda iyileşmeler yaşanmaya başlamış ve yaşam beklentisinde önemli ölçüde artış yaşandığı görülmüştür (Poterba, 2014: 1). Dünya Bankası'nın yayınlamış olduğu “Ters Piramit: Avrupa ve Orta Asya’da Emeklilik Sistemleri Demografik Zorluklar ile Karşı Karşıya” adlı raporda Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde yaşanan nüfus ve azalan işgücü, kamu emeklilik sistemlerinde derin bir etki bırakmıştır. Bu sebeple emeklilik reformlarının yapılması öngörülmüş, yapılmaması halinde gelecekte bu durumdan en çok yaşlıların etkileneceği belirtilmiştir. Rapora göre emeklilik sistemlerinin, demografik zorlukları aşabilmesi için iki tür çözüm önerisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki sistemin açıklarını kapatmak için ek bir mali gelirin üretilmesi diğeri ise sisteme prim ödeyen bireylerin sayısının artırılmasıdır (Worldbank,2014).

Küresel bir süreç olarak görülen nüfusun yaşlanması, ülkelerde farklı şekillerde görülüp, farklı hızlarda gerçekleşmektedir. Ayrıca dünyanın herhangi bir yerindeki ülkelerin farklı bölgelerinde de farklı seviyelere ulaşması mümkündür. Bu sebeple dünyada yaşanan demografik değişikliklerin hızı ile yaşlı nüfusun büyüklüğü, emeklilik sistemlerin mali sürdürülebilirliği açısından tehlike oluşturmaktadır (Bonoli ve Shinkawa, 2005: 3). Dünyanın hemen bütün ülkelerinde problem olan yaşlı nüfusu, ülkelerin kamu ekonomisi açısından da büyük bir risk taşımaktadır. Özellikle sosyal güvenlik sisteminden finanse edilen emeklilik maaşları ve sağlık hizmetleri giderleri devlet bütçesinin dağılımında dengesizliğe sebep olmaktadır (Eser ve Aksu, 2021: 544). Bu durum kamu emeklilik sistemleri üzerinde artan baskıya neden olmuştur. Kamu emeklilik sistemlerinde artan baskı ve demografik değişkenler, özel emeklilik sistemlerinin gelişmesinde önemli derecede etkilemiştir. Bu durum, ülkelerin emeklilik sistemlerini yenilemeye ve özel emeklilik sistemlerini uygulamaya koymaya zorlamıştır (Ionescu ve Jaba, 2013:160-161).

Türkiye, OECD ülkeleri arasında en genç nüfusa sahip ülke konumundadır. Ancak yaşanan nüfusun yarattığı emeklilik giderlerinin baskısı ülkemizde de görülmeye başlamıştır. Ülkemizde uygulanan erken emeklilik uygulamaları ise emeklilik süresinde geçirilen süreyi uzatmıştır (Acar ve Kitapçı, 2008: 90). Türkiye’deki emeklilik sistemlerinde, emeklilere yeterli gelir sağlama ve yaşlı yoksulluğunu önlemek amacıyla emeklilik kapsamında genişleme, bağlanan

emekli aylıklarının seviyesi ve emekli aylıklarının artırılması gibi faktörler önemlidir (Sarica, 2019: 484).

Ülkemizde geçmiş yıllarda emeklilik planları yapılırken politik ve ekonomik unsurlar daha çok dikkate alınıyordu. Nüfusun yapısının değişmesi, ortalama ömür süresinin artması, yaşlı bağımlılık oranlarındaki değişimler emeklilik planlarını yapılırken ekonomik ve politik unsurlarla beraber demografik unsurlarında dikkate alınması gerektiğini ortaya koymuştur (Acar ve Kitapçı, 2008: 87). 2023 verilerine göre, toplam nüfus içerisindeki yaşlı nüfus oranı ilk kez %10'un üzerindedir. Bu oranın 2050 yılında %23,1, 2075 yılında %31,7 ve 2100 yılında ise %33,6 seviyelerine çıkması beklenmektedir (TÜİK, 2023). Oranın giderek artması önümüzdeki yıllarda yaşlı yoksulluğu sorununu da beraberinde getireceği düşünülmektedir (Sarica, 2019: 484).

ÖZEL EMEKLİLİK SİSTEMLERİNİN TANIMI VE GELİŞİM SÜRECİ

II. Dünya Savaşından sonraki ilk on yıla kadar ki emeklilik sistemi, PAYGO-Dağıtım modeli şeklindedir. Dönemin ekonomik, sosyal ve politik şartlarını yansıtan bu model çalışan insanlardan toplanan vergiler ile emekli olduktan sonra toplanan vergilerin emeklilere ödenmesi şeklinde işlemektedir (Şener ve Akin, 2010: 292). Daha sonrasında dünya genelinde yaşanan doğum oranlarının azalması ve sağlık alanında yaşanan gelişmeler ile yaşam süresinde artışlar meydana gelmiştir. Dolayısıyla nüfusun hızla yaşlanmasıyla birlikte toplam nüfusun içerisindeki yaşlı nüfus oranı giderek artmaktadır (Sarica, 2019: 478).

Yaşlı nüfusun giderek artması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin emeklilik sistemlerini çeşitli zorluklarla karşılaşmasına yol açmıştır. Karşılaşılan bu zorlukların başlıca nedeni ülke genelindeki bağımlılık oranında artışın olmasıdır. Sistemde bulunan aktif çalışanların sayısı azalırken, pasif durumda olanların ise sayısı giderek artmaya başlamış ve bu da önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır (Cristea ve Thalassinou, 2016: 114).

Emeklilik sisteminde yaşanan sorunlar sadece demografik yapıda oluşan değişimden kaynaklı değildir. İşsizlik oranlarındaki artış, istihdam yapısında farklılaşma ve kayıt dışı istihdam, erken yaşta emeklilik, tahsil edilemeyen primler de kamu emeklilik sisteminde karşılaşılan belli başlı problemler arasında bulunmaktadır. Tüm bu problemler, kamu emeklilik harcamalarının milli gelire oranla sürekli artış gösterdiğini ifade etmektedir. Bu artışların kamu bütçesinde ciddi sorunlara sebep olacağı görülmektedir (Oktayer ve Oktayer, 2007: 59-60). Bu durumun hem ülke ekonomisini hem de ekonomik sürdürülebilirliği tehdit edici boyutlara ulaşması beklenmektedir.

Tüm dünyada yaşanan bu sorunlar sonucunda ülkeler yaşlıların sosyal açıdan korunması amacıyla emeklilik sistemlerinde yeni değişiklikler arama çabasına girmişlerdir. Ülkelerin çoğu emeklilik reformuna odaklanmış ve mali

sürdürülebilirliği sağlama ihtiyacına yönelik arayışlar içinde olmuştur. 1990'lı yıllarda çoğu ülke emeklilik reformları hayata geçirmeye ve özel emeklilik sistemlerini devreye sokmaya başlamıştır (Ionescu ve Jaba, 2013: 162; Sarıca, 2019: 478). 1980 yılında ilk olarak Şili'de ortaya çıkan emeklilik reformu daha sonrasında 1993 yılında Peru, 1994 yılında Arjantin ve 1997 yılında Meksika'da uygulanmaya konulmuştur. Şili de reform sonucu ortaya çıkan özel emeklilik sistemi çok başarılı bir şekilde uygulanmış ve diğer ülkelere örnek olmuştur (Şener ve Akın, 2010: 292).

Özel emeklilik sistemi ülkeler arasında çeşitli farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkelerde sosyal güvenlik sistemine alternatif bir rol olarak kullanılırken bazı ülkelerde ise tamamlayıcı bir rol oynamıştır. Özel emeklilik sistemine girişler ise kimi ülkelerde zorunlu iken kimi ülkelerde ise gönüllü katılım esas alınmıştır (Ergenekon, 1998: 5). Aslında özel emeklilik sistemi, küresel çerçevede sosyal güvenlik alanını desteklemek veya tamamlamak amacıyla ülkelerin kendi tercihlerine göre şekillendiği bir sistemdir. Birçok ülke de ise kamunun işlevinde olan tek basamaklı sistemlerden üç basamaklı sistemlere geçiş yapılmıştır (Dalkılıç, 2013: 37). Farklı yöntemlerin kullanılması ile çeşitli hedeflere hizmet sağlayan üç basamaklı emeklilik modelini şu şekilde ifade edebiliriz (Apak ve Taşçıyan, 2010: 123);

Birinci basamak sosyal güvenlik sistemidir. Bu sistem bireylerin katılımının zorunlu olduğu ve dağıtım esasına göre işleyen bir emeklilik programıdır. Kamu tarafından yönetilen sistemde bireyler uzun vadede tasarruf yaparak emeklilik dönemlerinde asgari tutarda bir gelir elde etmesini sağlar (Blake, 2000: F47).

İkinci basamak ise mesleki veya tamamlayıcı emeklilik sistemidir. Bu sistem hem zorunlu hem de isteğe bağlı olmak üzere değişmektedir. Bireylere göre değişen bu sistemi çoğunlukla işyerleri veya bazı meslek grupları yaptırmaktadır (Apak ve Taşçıyan, 2010: 123).

Üçüncü basamak ise özel emeklilik sistemidir. Bu sistem bireylerin katılımının gönüllü olduğu ve fonlama esasına göre işleyen emeklilik programıdır. Özel emeklilik şirketleri tarafından yönetilen sistemde bireyler uzun vadede birikim yaparak emeklilik dönemlerinde maaşlarına ek olarak destekleyici bir gelir elde etmektedirler.

Emeklilik planları; katkısı belirli emeklilik planı, faydası belirli emeklilik planı ve karma emeklilik planlarından oluşmaktadır. Sistemin üçüncü ayağını oluşturan bireysel emeklilik sistemi ise katkısı belirli emeklilik planı kategorisindedir. Bu plana göre ödenen katkılar sabit veya değişken olabilmektedir. Katılımcılar, maaşın belirli bir yüzdesini veya önceden belirlenmiş sabit bir miktarı hesaplarına düzenli aralıklarla ödemektedir (Kırkağaç ve Gençtürk, 2016:55).

Sistemin üçüncü basamağını oluşturan özel emeklilik programları, kamu emeklilik sisteminde yaşanan sıkıntılar sonucu ülkelerde çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Bu program, koşulları önceden planlanmış olan bir sözleşme çerçevesinde, her bir çalışanın kendine özgü bireysel hesaplara belirli tutarlarda katkı payı ödeyerek, ödenen bu tutarların ise emeklilik dönemine kadar ki olan süreçte fon yönetimiyle değerlendirilmesi sonucu biriken faaliyetler bütünüdür (Ergenekon, 1998: 2). Bu sistem ile birlikte toplanan tasarruflar, uzun dönemde kurumsal yatırımlara dönüşerek sermaye piyasalarına katkı sağlamaktadır. Böylece sistemin uzun vadede vermiş olduğu kaynaktan dolayı ülkelerin önem verdiği ve gelişmesi için desteklediği bir sistem haline gelmiştir (Dalkılıç, 2013: 36).

TÜRKİYEDE ÖZEL EMEKLİLİK SİSTEMİ UYGULAMASI

Türkiye, İkinci Dünya Savaşından sonra ulusal emeklilik sistemi olan sosyal güvenlik kurumunu üç ayrı kategoride oluşturmuştur. Kamu ve özel işçileri barındıran Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Devlet memurları için Emekli Sandığı (ES) ve son olarak serbest meslek grupları ve çiftçileri ele alan Bağ-Kur sisteminden oluşmaktaydı. Bu üç kurum 2006 yılında Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) çatısı altında toplanarak faaliyetlerini yürütmeye başladı (Kayhan ve Eğrican, 2021: 591). Fakat bu sistem dünyada ve ülkemizde yaşanan demografik değişimler sonucu tek başına tatmin edici bir sistem olmamaya başlamıştır. Sosyal güvenlik sistemi, toplumsal yaşamın sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için önemli rol oynamasına rağmen belirli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorluklar sonucu dünyada ve ülkemizde mevcut sosyal güvenlik sistemine ek olarak tamamlayıcı veya destekleyici nitelikteki özel emeklilik sistemini devreye koymaya başlamıştır. Ülkemizde ise bu sisteme “Bireysel Emeklilik Sistemi” (BES) adı verilmiştir (Açıkgöz vd., 2015: 427).

Amerika ve Avrupa uygulamaları incelenerek her iki sistemde başarılı olan ve ülkemize uygun olan yönleri ele alınarak ülkemizde de bireysel emeklilik sistemi oluşturulmuştur (İşseveroğlu, Hatunoplu, 2012: 156). Bu sistem 2001 yılında “Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu” ile yürürlüğe alınıp, 2003 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır (Özbek, 2015: 32). Bireysel emeklilik sistemi, gönüllük esasına dayanan ve üçüncü basamakta yer alan emeklilik planı çerçevesinde tasarlanmıştır. Öncelikle, bireysel emeklilik sistemi, vergi indirimi şeklinde bir teşvik programı olarak başlatılmıştır. Daha sonrasında sistemde bazı değişiklikler yapılarak uygulamaya devam etmiştir (Ertuğrul ve Gebeşoğlu, 2020: 172). Bu değişiklikler 2013 yılından itibaren bireysel emeklilik hesabı olan bireyler, her ay yatırmış olduğu katkı payı tutarına %25 ek devlet katkısı almaya başlamıştır. 2017 yılında ise sigortacılık sektörünü daha da dinamikleştiren bir hareket olan 45 yaş altı çalışanların her biri otomatik katılım sistemi ile bireysel emeklilik sistemine kaydolmuştur

(Gülcan, 2017: 370). 2020 yılında ise devlet katkısı oranı %25'ten %30' a çıkartılmıştır.

BES, sosyal güvenlik sistemine tamamlayıcı olarak kurulmuş olup, temel olarak bireylerin uzun vadede tasarruf yapmalarına teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede bireyler, emekli oldukları pasif dönemde ekonomik olarak aktif dönemlerindeki gibi rahat bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri için düzenli bir ek gelir elde etmelerini sağlamaktadır. Hazine Müsteşarlığı tarafından kurulan bireysel emeklilik şirketlerinin fon yönetimi ise Sermaye Piyasası Kurulu çerçevesince belirlenen yerlerde değerlendirilmektedir. Böylece ikinci bir ek gelir elde eden insanlar yüksek bir refah seviyesinde yaşayacaktır. Aynı zamanda bu sistem bireylere yeni iş ve istihdam fırsatı yaratma ve hükümetin alt yapısı ve uzun vadeli yatırımları için daha fazla fon sağlama fırsatı oluşturmaktadır (Özbek, 2015: 31-33).

Sisteme, cinsiyet, istihdam, yaş veya meslek ayrımı yapılmaksızın on sekiz yaşını doldurmuş herkes katılabilir (Erol, 2019: 14). Sisteme katılanlar katkı payı tutarını, mevcut gelir düzeyine ve emekli oldukları dönemde elde etmek istedikleri tutara göre belirleyecek olup, birikimleri hangi fon veya fonlarda yöneteceğini kendileri karar verebilmektedir (Gülcan, 2017: 372). Sisteme giren katılımcı giriş tarihinden itibaren on yıl boyunca sistemde kalma ve 56 yaşını tamamladıktan sonra emekli olmaya hak kazanmaktadır. Emekli olmaya hak kazanan katılımcı, biriktirmiş olduğu birikimlerini ister tamamını çekme isterse bir program dahilinde ödenmesini alma isterse de yıllık gelir sigortası sözleşmesi çerçevesinde maaş olarak alabilir (BES, 2001).

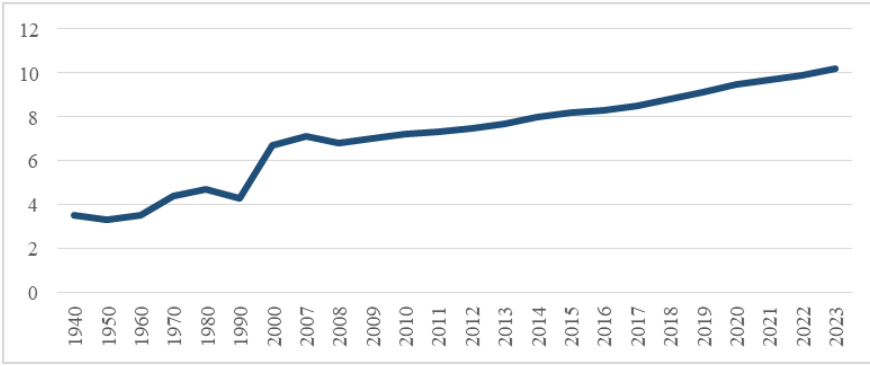
Yurt içi tasarruf oranı ülke ekonomisinin sürdürülebilir büyümesi için önemli bir gösterge olup, Türkiye gibi düşük oranlarda olan ve gelişmekte olan ülkeler için özel emeklilik sisteminin önemi çok fazla olmakla birlikte giderek de artmaktadır. Bireysel emeklilik sistemi, ülkemizde ekonomik tasarruf oranının artırılması ve kullanılmayan kaynakların finanse edilmesinde önemli bir rol oynayarak kaynakların dengeli dağılımını temin etmektedir (Açıkgöz vd., 2015: 427). Bu sistemin, ülke ekonomisine uzun vadeli kaynak yaratma, istihdamı artırma ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunma gibi çok yönlü amaçları bulunmaktadır (Ertuğrul ve Gebeşoğlu, 2020: 172).

TÜRKİYE'DE YAŞLANMA VE ÖZEL EMEKLİLİK SİSTEMİ

Türkiye, son yıllarda yaşanan doğum oranlarındaki azalma ve yaşlı sayısındaki artış ile beraber değişen demografik yapı dikkat çekmektedir. Ülkemizde, nüfus artış hızının gitgide yavaşlaması, yaşam beklentilerinin uzaması ile birlikte ekonomik sürdürülebilirlik açısından zorluklar yaşanmaktadır. Özellikle sağlık alanında yaşanan gelişmelerle birlikte yaşlıların daha uzun yaşaması, emeklilik gelirlerinde sürdürülebilirliğin ve refah düzeyinde sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yaşanan sıkıntılara karşı ülkeler kamu emeklilik sisteminin yanında özel emeklilik programlarını tamamlayıcı veya destekleyici olacak şekilde yürürlüğe koymuşlardır. Ülkemizde de uygulanan bireysel emeklilik sistemi, yaşlıların emekli olduktan sonraki yaşamında refah seviyelerini eskisi gibi devam ettirmek amacıyla gelirlerine ek bir destek elde etmelerini sağlamaktadır. Bu sistem ülkemiz açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Ülkemizde toplam nüfusun giderek arttığı ve bu artış içerisinde 65 yaş üstü bireylerin toplam nüfus içindeki payının da arttığı görülmektedir. Şekil 1’de Türkiye’de 1940 yılından 2023 yılına kadar toplam nüfus içerisindeki 65 yaş üstü kişilerin oranı gösterilmektedir.

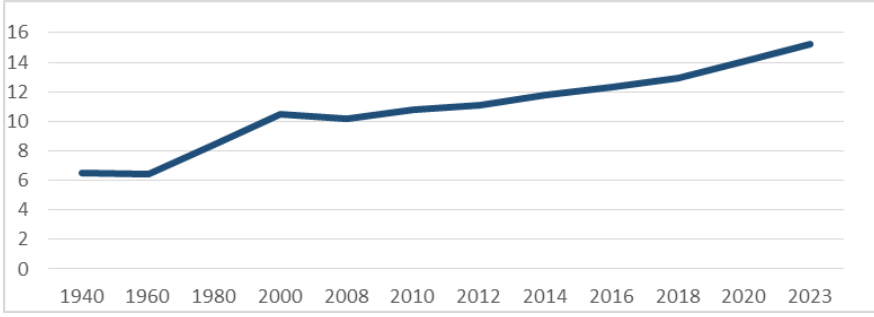

Şekil 1. 65 Yaş Üstü Yaşlı Nüfus Oranı

Kaynak: https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_yasliilar_tr.pdf

Şekil 1’e göre 1940-1960’lı yıllarda yaşlı nüfus oranı nispeten sabit kalmıştır. Sağlık hizmetinde yaşanan gelişmelerle birlikte 2000’li yıllardan sonra yaşlı nüfusunda hızlı bir artış gözükmemektedir. 2008 yılında ise %6,8 olan yaşlı nüfus oranı sonraki yıllarda sürekli artış eylemi göstermiş ve 2023 yılında ise bu oran %10,2 civarlarında olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda yaşlı nüfusun demografik ağırlığının giderek artacağı da düşünülmektedir. TÜİK’ e (2024) göre yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 olacağı öngörülmüştür.

Bağımlılık oranı, çalışma çağı dışındaki bireylerin çalışan durumdaki bireylere olan bağımlılığını ifade etmektedir. Bu bağımlılık oranı iki türde olmaktadır. Birincisi 65 yaş üstü bireylerin bulunduğu yaşlı bağımlılık oranı, diğeri ise 0-18 yaş çocukların bulunduğu çocuk bağımlılık oranıdır (Başol, 2019: 39). Bu oranlar ile ülkenin ekonomik yükünü değerlendirmek mümkündür. Buna göre Şekil 2’de ülkemizde 1940 yılından 2023 yılına kadar olan sürede yıllara göre yaşlı bağımlılık oranı gösterilmektedir.

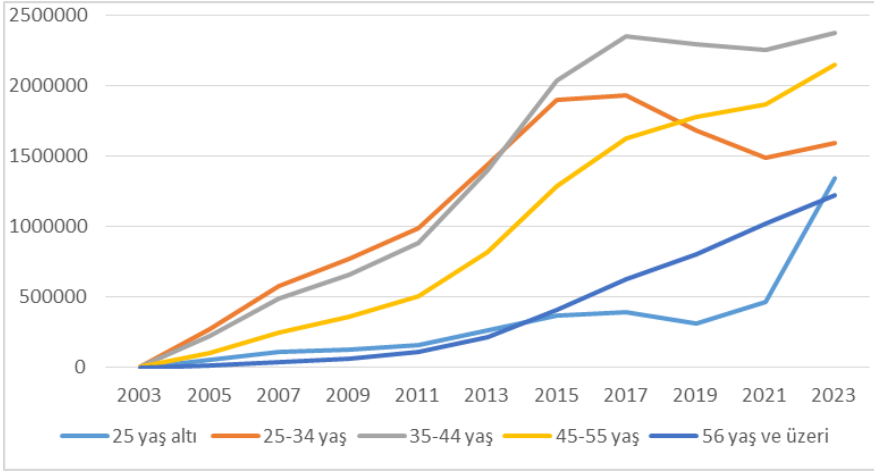
Şekil 2. Yaşlı Bağımlılık Oranı

Kaynak: https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_yasliilar_tr.pdf

Şekil 2'yi incelediğinde 1940-1950'li yıllarda yaşlı bağımlılık oranı %6,5'ten %5,7'ye düştüğü görülmektedir. Bu düşüşün en büyük sebeplerinden biri o dönem tüm dünyayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşından kaynaklı olabilir. Daha sonraki yıllarda bu oran 1990'lı yıllara kadar artmış fakat 1990'lı yıllarda keskin bir düşüş yaşanmıştır. 1990'lı yıllarda doğurganlık oranının artması veya nüfusun gençleşmesinden kaynaklı olarak düşüş olma ihtimali mümkündür. 2000'li yıllarda ise yaşlı bağımlılığı 2008 yılında küçük bir ivme ile azalsa da genel olarak her geçen yıl daha da artmıştır. 2023 yılında geldiğinde yaşlı bağımlı oranı demografik yapıda daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

2023 yılında Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda ile 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik yapılması ile Emeklilikte Yaşa Takılanlar (EYT) adlı madde getirilmiştir. Bu maddeye göre emekli olmak için yaş hariç diğer kriterleri yerine getiren bireyler yaşa takılmadan emekli olmaya hak kazanacaklardır (RESMÎ GAZETE, 2023). Bu madde uyarınca 2023 yılında emekli olan kişilerin sayısında yükseliş olmuştur. Bu da bağımlı nüfusun hızla arttığını göstermektedir.

Bireysel emeklilik sistemi, bireylerin yaşlılık döneminde refah seviyelerinin daha iyi durumda olmasını sağlamak amacıyla 18 yaşından itibaren 56 yaşına kadar yaptıracığı bir tasarruf sistemidir. 56 yaşında emekliliğe hak kazanan bireyler birikimlerini sistemden çekebilmektedirler. Şekil 3'te bireysel emeklilik sistemine katılan katılımcıların yaş gruplarına göre katılım sayıları gösterilmektedir.

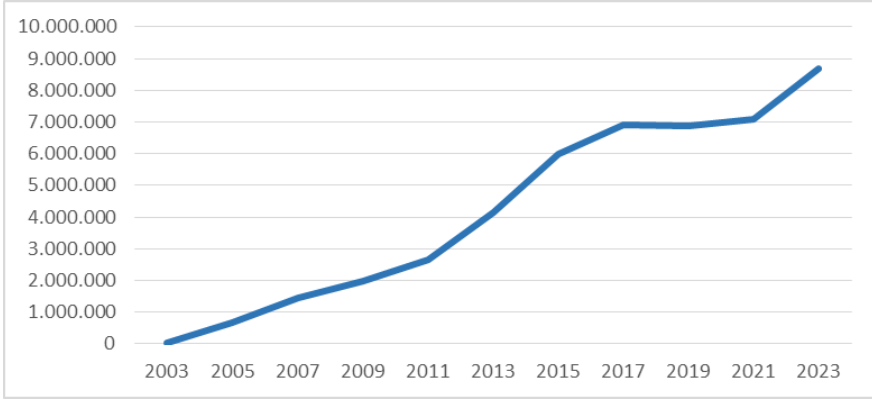
Şekil 3. Bireysel Emeklilik Sistemine Katılan Bireylerin Yaş Grubuna Göre Dağılımı

Kaynak: <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/>

Şekil 3'e incelendiğinde BES faaliyet göstermeye başladığı yıldan itibaren genel itibariyle sürekli bir artış göstermiştir. Özellikle 25-34 yaş grubu ve 35-44 yaş grubunda hızlı bir artış gözükmektedir. 2015 yılında BES'e katılım 25-34 yaş grubunda 1.8 milyonu aşmış, 35-44 yaş grubunda ise 2 milyonu aşmıştır. 2016-2020 yılları arasında ise özellikle 25 yaş altı grupta bir azalma gözükmektedir. 2021 yılında ise bu yaş grubunda büyük bir artış yaşanarak 2023 yılında katılımcı sayısı 1,3 milyonu geçmiştir.

BES' de 2023 yılı itibariyle en yüksek katılımın sağladığı grup 35-44 yaş arası olup toplamda 2.2 milyonu geçmiştir. Bunu takiben 45-55 yaş grubu ikinci sırada yer almakta ve 2.1 milyon üzerinde, 25-34 yaş grubu 1.5 milyon üzerinde, 25 yaş altı grup 1.3 milyon üzerinde ve son olarak 56 yaş ve üzeri grup ise 1.2 milyon üzerinde katılımcı sayısına sahiptir. Katılımcı sayılarının artmasında özellikle devlet desteği ve vergi teşvikleri önemli bir rol oynamıştır.

Şekil 4'te ise bireysel emeklilik sistemine katılan katılımcıların toplam sayısını göstermektedir.

Şekil 4. Bireysel Emeklilik Sistemine Katılan Bireylerin Toplam Sayısı

Kaynak: <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/>

BES' e katılım 2003 yılında oldukça düşük bir seviyede başlamış olup toplamda 15.244 kişi sisteme katılmıştır. 2005 yılına kadar sistemin güvenilirliği oturmuş ve tanıtım faaliyetleri etkili olmaya başlamış ve toplamda 666.142 kişi sisteme katılım göstermiştir. Katılımcı sayısı her yıl istikrarlı bir şekilde artış göstermektedir. Bireysel tasarruf bilincinin artması ve 2013 yılında devlet katkısının da gelmesi ile birlikte BES'e olan ilgi artmış ve 2015 yılında yaklaşık 6 milyon katılımcı sisteme girmiştir. 2017-2020 yılları arasında ekonomik dalgalanmalara ve Covid-19'a bağlı olarak durağanlık dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde katılımcı sayısında çok fazla büyüme olmamıştır. 2021 yılından sonra ise tekrar bir ivme kazanmış olan katılımcı sayısı, 2023 yılında yaklaşık 8.6 milyon kişiye ulaşmıştır.

SONUÇ

Türkiye'deki yaşlı nüfus oranının artması nüfus yapısındaki değişim ile birlikte önemli bir demografik dönüşüm yaşandığını ortaya koymaktadır. 65 yaş üstü nüfus oranının 2023 yılında %10'un üzerine çıkması ve yaşlı bağımlılık oranının %15'e yükselmesi, ülkemizde demografik yapının önemli bir şekilde değiştiğini göstermektedir. Yaşlanan nüfus, sosyal güvenlik sistemleri üzerinde giderek artan bir yük oluşturmaktadır. Kamu emeklilik sistemlerinin bu yükü karşılayamaması ise özel emeklilik sistemlerinin doğuşuna sebep olmuştur. Türkiye'de bu sisteme bireysel emeklilik sistemi denilmektedir. 2003 yılında kurulan bireysel emeklilik sistemi, bireylerin tasarruf etmek istedikleri miktarları düzenli olarak kendi adına açtıkları hesaplarda ve seçmiş olduğu fonlarda yönetmesidir. Bu sistemde bireylere ödedikleri katkı payı tutarından %30 devlet katkısı verilmekte ve vergi teşvikleri uygulanmaktadır. Böylece sistemin başarısı ve güvenilirliği her geçen gün daha da artmaktadır. 2023 yılı itibarıyla ise BES' e katılan toplam katılımcı sayısı 8.6 milyona ulaşmıştır. Bu veriler de sistemin oldukça başarılı olduğunu göstermektedir.

BES'e katılım daha çok orta yaş grubundaki bireyler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum, bireylerin, yaşlılık dönemi öncesi tasarruf yapmaya eğilimin arttığını göstermektedir. 2021 sonrası dönemde ise genç nüfusunda katılımında artış olduğu görülmektedir. Böylelikle tasarruf bilincinin daha erken yaşlara indiğini ve bireysel emeklilik sisteminin sürdürülebilirliğinin olumlu bir yönde devam ettirebildiğini işaret etmektedir. Bu süreçte yaşanan Covid-19 pandemisi gibi dışsal etkiler, ekonomik belirsizliklere neden olmuş ve bu durum bireylerin tasarruf yapma eğilimini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte BES'e katılım sayısında durağanlık yaşanmış fakat pandemi dönemi sonrasında tekrar bir toparlanma yaşayarak, BES' in büyümesi yeniden hızlanmıştır. Bireysel emeklilik sistemi, yaşlıların vermiş olduğu yük sonucu hem bireylere hem de ekonomiye destek olmuş olup, tamamlayıcı bir unsur olarak işlev görmeye başlamıştır.

Demografik dönüşümün getirdiği zorluklar sonucunda sosyal güvenlik sistemlerini destekleyici ve yenilikçi çözümler geliştirilmesi, özel emeklilik sistemlerinin bu dönüşümdeki rolünü giderek daha kritik hale getirmektedir. Ülkelerdeki; yaşlılık, emeklilik ve demografik dönüşüm arasındaki ilişki, bireylerin ve toplumların geleceğini şekillendiren temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Bireysel Emeklilik Sistemi gibi özel emeklilik modelleri ise yaşanan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak ve kamu emeklilik sistemlerinin üzerindeki baskıyı azaltmak için topluma ve ülkeye etkili bir çözüm sunmaktadır. Gelecekte, bu sistemlerin daha geniş kitlelere ulaştırılması, devlet teşviklerinin artırılması ve finansal okuryazarlığın yaygınlaştırılması, demografik dönüşümün ekonomik ve sosyal etkilerini yönetmede kilit rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. A., & Kitapçı, İ. (2008). Sosyal güvenliğin demografik boyutu: Türkiye'deki emeklilik sistemindeki değişim. *Maliye Dergisi*, 154, 77-98.
- Açıkgöz, E., Uygurtürk, H., & Korkmaz, T. (2015). Analysis of factors affecting growth of pension mutual funds in Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 427-433.
- Apak, S., & Taşçıyan, K. H. (2010). Türkiye'de bireysel emeklilik sisteminin gelişimi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 121-129.
- Blake, D. (2000). Does it matter what type of pension scheme you have? *The Economic Journal*, 110(461), 46-81.
- Bonoli, G., & Shinkawa, T. (2005). Population ageing and the logics of pension reform in Western Europe, East Asia and North America. G. Bonoli ve T. Shinkawa (Edt.), *Ageing and Pension Reform Around the World: Evidence from Eleven Countries* (s.s. 123). Evidence from eleven countries.
- Cristea M., & Thalassinou, E. (2016). Private pension plans: an important component of the financial market. *International Journal in Economics and Business Administration*, IV(1), 110-115.
- Dalkılıç, N. (2013). Özel emeklilik fonlarının OECD ülkelerinde değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(8), 35-53.
- Demirbilek, S. (2014). Yaşlılık ve emeklilik ilişkisinin sosyolojik boyutu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 131-146.

- EGM, (2024, Kasım 30). Katılımcı Yaş Dağılımı. <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/>
- Ergenekon, Ç. (1998). *Özel emeklilik fonları Şili örneğinden alınacak dersler*. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.
- Erol, S. I. (2019). Sosyal güvenlik açısından bireysel emeklilik sisteminin önemi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6(2), 10-29.
- Ertuğrul, H. M., & Gebeşoğlu, P. F. (2020). The effect of private pension scheme on savings: A case study for Turkey. *Borsa İstanbul Review*, 20(2), 172-177.
- Eser B. & Küçük Aksu S. (2021). Yaşlanan nüfus, sorunlar ve politikalar: Türkiye için bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(2), 541-556.
- Gülcan, N. (2017). Bireysel emeklilik sistemi farkındalığı: üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 369-383.
- Ionescu, O. C., & Jaba, E. (2013). The evolution and sustainability of pension systems the role of the private pensions in regard to adequate and sustainable pensions. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 3(6), 159-181.
- İşseveroğlu, G. ve Hatunoğlu, Z. (2012). Türkiye’de bireysel emeklilik sisteminin makro ekonomik dinamiklere etkisi kapsamında Swot analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (56), 155-173.
- Kayhan, F., & Eğrican, A. T. (2021). An overview of voluntary private pension funds in Turkey. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 586-607.
- Kırkağaç, M. K., & Gençtürk, Y. (2016). Bireysel emeklilik planlarında hedef fon büyüklüğüne ulaşmak için değişken katkı ve optimal yatırım stratejisi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 9(2), 54-65.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2001, Mart 28), Bireysel emeklilik tasarruf ve yatırım sistemi kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4632&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Oktayer, N., & Oktayer, A. (2007). Özel emeklilik fonlarının finansal piyasaların gelişimine etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 55-80.
- Özbek, A. (2015). Analysis of private pension companies in Turkey by EATWOS. *European Journal of Business and Management*, 7(26), 31-43.
- Öztürk Başol, R. (2019). Türkiye ve AB ülkelerinde yaşlı nüfusun görünümü. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 35-46.
- Poterba, J. M. (2014). Retirement security in an aging population. *American Economic Review*, 104(5), 1-30.
- RESMÎ GAZETE. (2023, Mart 3). Sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortası kanunu ile 375 sayılı kanun hükmünde kararnamede değişiklik yapılmasına dair kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/03/20230303-8.htm>
- Sarıca, A. O. (2019). Türkiye’de emeklilik sistemlerinin yaşlı yoksulluğu ve emekli yoksulluğu üzerine etkisi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2), 477-498.
- Şener, O., & Akın, F. (2010). Özel emeklilik fonları ve Türkiye’de bireylerin bireysel emeklilik sistemine giriş kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 291-321.
- TÜİK, (2023, Eylül). İstatistiklerle yaşlılar elderly statistics 2022. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_yaslilar_tr.pdf
- TÜİK. (2024, Temmuz 30), Nüfus projeksiyonları, 2023-2100. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2023-2100-53699>
- WORLD BANK. (2014, Şubat 21). Dünya Bankası’nın yeni raporuna göre ufukta beliren emeklilik krizi Avrupa ve Orta Asya’da gelecek nesiller için yaşlıların korunması amacıyla acil reformları gerekli kılıyor. <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2014/02/21/world-bank-pension-reforms-needed-in-emerging-europe-and-central-asia-to-protect-future-generations>.

ÖRGÜTSEL YAŞAYABİLİR SİSTEM MODELİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hakan Kara¹, Uğur Keskin²

GİRİŞ

Yaşayabilir Sistem Modeli, günümüz örgütlerinin yapısını kapsamlı bir şekilde değerlendirebilme bakımından güçlü bir araç sunmaktadır. Örgütlerin biçimsel yapısını ele almak yerine, örgütün yaşayabilirliği konusunu odak noktası yapılmaktadır. Yaşayabilirlik göstergelerini destekleyen örgütsel kaynak ve ilişkilere odaklanmayı sağlamaktadır. Bu sayede model, geleneksel anlamda hiyerarşik işleyişe dönük olarak yapılmakta olan tek yönlü vurgulamaları aşmaya yönelik güçlü bir alternatif bir yol önermektedir. Modelin temel varsayımı, “Çevresel rahatsızlıklara rağmen bir örgüt kimliğinin sürdürülebildiği ölçüde, birlikte çalışmak için stratejilerle yaşayabilir örgütlerin ortaya çıkmasıdır” şeklinde ifade edilmektedir. Bu stratejiler, zaman içinde yeniden üretilmeyi, geliştirilmeyi ve sürdürülmeyi gerekli kılan örgütsel mekanizmalar oluşturmayı öngörmektedir. Modelin işlevsel olması sayesinde her politika, her işgören ve her kaynak bu mekanizmaların oluşturulmasına anlamlı katkılar sağlayabilmektedir.

Örgütsel kaynak ve paydaşlar, politika oluşturma ve geliştirme yönünde katkı verebilmektedir. Bu ise örgüt için zekâ (ortak akıl), uyum, eşgüdüm ve uygulama kapasitesi/yetkinliği sağlamaktadır. Bütün bunlara rağmen, model tarafından öngörülen başlıca vurgular arasında yer alan “İşgörenlerin birbirleriyle, örgütün hayatta kalmasının ötesinde yaşayabilirlik şansını artıracak şekilde ilişki kurmaları için koşullar yaratmak” vurgusu, esas teşkil etmeyi sürdürmektedir. Model tarafından yerleşik bir uygulama hâline getirilmeye (vazedilmeye) çalışılan ve yukarıda da ifade edilen anlayış; tutarlılık, yaratıcılık ve yapısalılık bağlamdaki örgüt özerkliklerini de dikkate ihmal etmemektedir. Örneğin, bir örgütün müşterileriyle ilişki kurmasını sağlayan iyi tasarlanmış iş sürecine sahip olması, söz konusu sürecin, ilişkili diğer örgütsel unsurlar tarafından desteklenmemesi durumunda yetersizliklerin ortaya çıkması kaçınılmaz hâle gelmektedir. Model tarafından önerilen süreçler, hem özerkliği ve diğer iş süreçleriyle uyumu gözetken hem de örgütün bütünüyle uyum içinde faaliyet göstermesini sağlamaktadır. Yapısal mekanizmalarla desteklenen bu süreçler, örgüt politikalarının etkinlikle uygulanarak gerekli uyarlamalar yapılmasını da desteklemektedir.

1 Prof. Dr., hakan.kara@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9480-4904

2 Prof. Dr., ugrkeskin@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2740-4120

Yaşayabilir Sistem Modeli'nin önemi, yöneticilere bu mekanizmaları işgörenlerin örgüt performansına en iyi yetenekleriyle katkıda bulunmalarına izin verecek şekilde tasarlama ve yönetme şansı sunmasıdır” şeklinde ifade edilen ilke, önerilen işleyiş mekanizmalarının katı bir çerçeveye sahip olmadığını, elastikiyet prensibine uygun çözümler üretilebilmesine olanak tanımaktadır. İşlevsel kapasite ve etkileşimlerin değerlendirilmesi, yönetim tarafından düzenlenen örgütsel süreçler sayesinde gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle yönetimin amacı, “İnsanlara etkili etkileşimler oluşturmak için yeterli kaynaklar ve iletişim kanalları sağlayan bir yapıyı etkinleştirmek” şeklinde ifade edilmektedir. Etkin bir şekilde yapılandırılan örgütsel süreçler, işgörelere eylemlerinin eşgüdümü açısından sağlıklı çerçeve sunmaktadır. Örgütsel süreçlerin yönetimi, iş süreçlerini küresel politikalarla uyumlu tutmayı da gerekli kılmaktadır. Model yapısal olarak tekrarlayıcı bir niteliğe sahip olduğu için, sadece üst düzey yöneticilerin değil, örgütün genelindeki işgörelerin, örgütte kendi ilgi alanları dahilinde politikalar ve yapılar geliştirmekten sorumlu olmasını sağlamaktadır. (Espejo vd., 1999, 662-663). Modelin söz konusu niteliği, yukarıda ifade edilen iş süreçleri ile küresel politikalar arasında uyum sağlamak suretiyle operasyonel, taktik ve strateji düzeylerindeki amaç birlikteliğine olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmada yapılan aktarım, açıklama ve değerlendirmeler doğrultusunda, Yaşayabilir Sistem Modeline yönelik olarak, ilgili alan yazındaki çalışmalar değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Literatürdeki ilgili kaynakların incelemesiyle yapılandırılan anlatımlar; çıkarsama, değerlendirme ve tartışma şeklinde kaleme alınmıştır. Konuya ilişkin olarak oluşmuş literatür üzerinden anlatım yapabilmek için, ele alınan konuyla ilişkili kaynakların içerik incelemesine tabi tutulması gerekmektedir. Bu tür yaklaşım, ele alınan konunun fikrinsel bağlamı çerçevesinde anlatım yapmayı amaçlayan metodolojiyi ifade etmektedir (Kılıç, 2014: 13-14).

TEORİK ARKA PLAN

Yaşayabilir sistemler, ayrı bir varoluşu sürdürebilen, bir diğer söyleyişle müstakil olarak varlığını idame ettirebilen örgütsel sistemleri ifade etmektedir. Bu tür sistemler, kendi problem çözme kapasitesini kendi içlerinde barındırmaktadır. Hayatta kalmak isteyen örgüt sistemlerinin, sadece kendi ihtiyaçlarına yanıt verme kapasitesine değil, müşteri siparişleri gibi belirli ölçülerde öngörülebilir süreçlere de doğal afetler gibi beklenmedik olaylara da yanıt verebilme potansiyeline de sahip olmaları gerekmektedir. Bu yönüyle yaşayabilir sistemler, uyum sağlamak suretiyle değişim geçirme ve koşullara adapte olabilme sağlama kapasitesine sahip bulunmaktadırlar (Espejo & Harnden, 2003, 4). Yaşayabilir Sistem Modeli, özel ve kamu örgütlerinde başarılı bir şekilde uygulanabilecek potansiyele sahip olmasına rağmen,

yönetim literatüründe yeterince bilinmemektedir. Yeterince bilinmiyor olmasının iki ana nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, modelin arka planındaki düşüncelerin anlaşılması kolay olsa da model sezgisel (içgüdüsel) bir özellik göstermemesinden kaynaklanmaktadır. İkincisi ise Sanayi Devrimi'nden bu yana örgütler hakkındaki düşüncelere ters düşmesinden ileri gelmektedir. İkinci nedeni teşkil eden hususları daha ayrıntılı olarak ele almak gerekirse, örgütler geleneksel olarak yukarıdan aşağıya doğru işleyen hiyerarşik birer komuta yapısı olarak görülmektedir. Stratejik planlar en tepede formüle edilmekte ve basamaksal yönergeler yoluyla uygulanmaktadır. Söz konusu hiyerarşik işleyişin, çoğu örgütü çevreleyen değişim hızı ve karmaşıklıkla başa çıkma bakımından yeterince esnek ve uygulanabilir olmadığı artık yaygın bir kabul görmüş bulunmaktadır (Espejo & Gill, 1997, 350-351). Belirtilen bu soruna ilişkin olarak Stafford Beer, asıl temel dayanağın, sorunun çözümünde kullanılacak bir modelin oluşturulmasına izin veren boyutları/unsurları ve denge sağlayıcıları (homeostatları) bulmak olduğunu vurgulamaktadır. Beer'in Yaşayabilir Sistem Modeli, birçok sibernetik model içinde en bilinenleri arasında yer almaktadır. Model, matematik, psikoloji, biyoloji, nörofizyoloji, iletişim, antropoloji ve felsefe gibi alanlardan yararlanmaktadır. Model, olağan örgüt işleyişinde ve işlerin kimin gerçekleştirdiğine bakmaksızın gerekli işlemlere inilerek, örgütsel sorunların ele alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca model, örgütün kritik değişkenlerinin ne olduğunu belirleyerek ve dengeyi koruyacak homeostatları (organizmanın denge ve istikrar arama eğilimi) bulmak veya kurulmasını sağlamakta (Leonard, 2009, 223-224) ve hem işlevsel ademi merkeziyetçilik hem de bütünün uyumunu ön planda tutmaktadır. Bütün bunların yanı sıra model, bir dış ve iç dengeyi sağlayan esnek, uyarlanabilir örgütler tasarlamak için düşünmeyi (uzun ve kısa vade) öngörmektedir (Espejo & Gill, 1997, 350; Hildbrand & Bodhanya, 2015, 187-188).

BULGULARIN ANALİZİ

Bu çalışmaya konu olan Beer'in Yaşayabilir Sistem Modeli'ni betimleyebilmek için, örtük bir şekilde uygulama usulü takip edilen Doküman Analizi Yöntemi aracılığıyla, edinilen bulgular değerlendirilmiştir. Yapılan yorum ve değerlendirmelere, aşağıdaki anlatımlarda yer verilmektedir. Bulgular iki ana kategori dâhilinde betimlenmiştir.

Birinci Çıkarılma: Modelin Doğuşu ve Tasarım Süreci

Birinci çıkarılma kapsamında modelin doğuş ve tasarımının öncüsü olan Beer'in biyografisi, görüşleri ve ilave bazı bilgilere yer verilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Yaşayabilir Sistem Modeli'ni Yapılandıran Stafford Beer'in Akademik Biyografisi

Beer'in akademik yaşam öyküsü, Yaşayabilir Sistem Modeli'nin doğuş ve tasarım sürecini kavrama konusunda belirgin ipuçları sağlamaktadır. Beer, çok yönlü bir bilim insanı olarak dikkat çekmektedir. Bilimin halkın yararına olduğuna ve bilimsel çalışmaların etik kaygılardan muaf olamayacağına inanmıştır. Teoriden, pratiğe uzanan birçok projede yer almıştır. Beer, örgüt ya da ülke ölçeğindeki hiçbir insan sorununun ele alınamayacak kadar karmaşık olmadığına inanmıştır. İnançının temel noktasının, yararlı bir modelin oluşturulmasına olanak sağlayan değişmez nitelikleri ve temel homeostatları aramak olduğunu vurgulamıştır. On altı yaşında üniversiteye geldiğinde, iki fakültede eğitim gören az sayıdaki öğrenci arasında yer almıştır. Londra Üniversitesi'nde öğrenime başlamış, savaş sırasında ikamet değiştirmesi nedeniyle Aberystwyth'teki Galler Üniversitesi Koleji'ne geçiş yapmıştır. Bu yeni üniversite kendisine, felsefe, Eski İngilizce, fizik, matematik, istatistik ve psikolojiye ilgi duymasında belirgin bir rol oynamıştır. On sekiz yaşına geldiğinde, istihbarat subayı olarak yüzbaşı rütbesiyle orduda görev yapmıştır. Beer'in silahlı kuvvetlerdeki çalışmaları, disiplinlerarası operasyonel araştırma alanına ait olan matematik ve mantık gibi farklı alanlara yönelmesini sağlamıştır. Ordu hizmeti sonrasında üniversitede beklediği ortamı bulamaması ve düşüncelerinin kabul edilme oranının düşük olacağı kanaatinin ağır basması sonrasında ilgisini sanayi sektörüne yönlendirmiştir. United Steel'de, üretim kontrolörü olarak çalışmaya başlamış ve analitik ve sistematik düşünme gayretini kararlı bir şekilde sürdürmüştür. Norbert Wiener'in *Cybernetics* kitabını okuduktan sonra, "Sanırım ben bir sibernetikçiyim" diye yazması, kararlılığının somutlaşmış bir ifadesi olarak görünmektedir. Kararlılığı, Wiener, N., McCulloch, W., Ackoff, R., Foerster, H.V., Ashby, R., Walter, G., Pask, G. ve diğerleriyle ilişki kurmasına da temel oluşturmuştur. Edindiği bilgi ve deneyimler, United Steel'de yetmiş profesyoneli istihdam eden Operasyonel Araştırma ve Sibernetik Bölümü'nü kurmasını sağlamıştır. Bu bölümde, insan sinir sisteminin çeşitli özelliklerini endüstriyel karşılıklarına haritalayan deneyler yapmıştır. Diğer deneyleri, *Yaşayabilir Sistem Modeli*'nin, erken matematiksel formülasyonu olan *The Cybernetic Factory* de dâhil olmak üzere, *How Many Grapes Went Into the Wine* adlı kitabında toplanmıştır (Leonard, 2009, 223-224; Vahidi & Aliahmadi, 2019, 18). 1959'da "yönetim sibernetiği" kavramını, 1962'de ise "sibernetik fabrika" kavramını tanımlamıştır. Yaşayabilir Sistem Modeli'nin temel payandalarını oluşturmaya yönelik çabalarına ise 1972'den itibaren başlamıştır (Vahidi vd., 2019, 1016).

Beer'in Yaşayabilir Sistem Modeli'ne İlişkin Görüşleri

Örgüt ya da ülke olmasından bağımsız olarak bütün örgütsel yapıların, insan odaklı sorunları ele alamayacak kadar karmaşık olmadığı görüşünden hareket eden Beer, bu bakış açısını, siberetik düşüncenin temeline yerleştirmiştir. Beer'e göre insanlar, bire bir yanıt veremeyecekleri ölçüde daha büyük bir karmaşıklıkla çevrili bulunmaktadır. Herhangi bir duruma faktör teşkil eden çok sayıdaki karmaşıklığın tümünün birden tekil bir birey olan insan tarafından algılanarak kavranmasının olanağı bulunmamaktadır. Buna karşın insan, durumlar karşısında tümüyle iradeden yoksun kalmamaktadır. Karmaşıklık içeren birçok dışsal faktör/girdi içinde ancak ön plana çıkan (göze çarpan) hususların doğru ve rasyonel bir şekilde tanınması durumunda, günlük hayata karşı dengeli tepkiler vermek mümkün olabilmektedir. Tıpkı insanlar gibi örgütler de karmaşık bir çevre içinde faaliyet gösteriyor olmalarına karşın, dış çevrelerine kıyasla daha az iç karmaşıklığa sahip bulunmaktadır. Örgütler, karmaşıklıklara yanıt vermeye dönük çeşitli stratejiler geliştirebilmektedirler. Örgütlerin muhatap oldukları karmaşıklıklara ilişkin başlıca unsur olarak "yinelenebilirlik" kavramı ön plana çıkmaktadır. Karmaşık örgütlerin yapısı ile ilgili bu kavram, tüm canlı sistemlerin, her biri kendi kendini örgütleyen bir dizi alt sistemden oluştuğu, öz-düzenleyici özelliklere sahip ve tek bir hücre seviyesine kadar alt sistemleri içerdiği önermesine dayanmaktadır. Hangi düzeyde olursa olsun bütün sistemler, tanımları gereği özerk yapıya sahip bulunmaktadır. Çevrelerindeki değişime uyum sağlama süreçlerinde sistemler, en alt sistemlerine kadar söz konusu uyum sürecini karmaşık bir mekanizma çerçevesinde gerçekleştirmektedirler (zaten bunu sağlayamamaları durumunda yaşamları sonlanmakta, sistem bütünlükleri ortadan kalkmaktadır). Dolayısıyla, karmaşıklık denilen olgunun, her düzeyde eşzamanlı olarak üretilmekte olduğu gibi zorunlu bir sonuç gündeme gelmektedir. Bütün bu ifadelerden hareketle, örgütlerin özyinelemeli yapıya sahip buldukları ve karmaşıklığın hem üreticileri hem de barındırıcıları oldukları sonucu oraya çıkmaktadır (Espejo & Gill, 1997, 350-351).

Beer, modellerin mutlak anlamda doğru ya da yanlış olarak nitelendirilmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bunun yerine, modeli kullanan kişinin amacına bağlı olarak az veya çok yararlı oldukları görüşünü savunmuştur. Örneğin bir uçak modeli için iki ihtimal söz konusu olabilmektedir. Söz konusu model uçabilmekte ya da uçamamaktadır. Tasarlanan uçak modeli uçmadığında bile, yeni modellerin üretimi konusunda birtakım teknik veriler ortaya koyabilmektedir. Aerodinamik testlere tabi tutulan uçak modelleri, uçabilme kriterlerini sağlayamadıklarında bile, ne tür iyileştirmeler sonrasında gerekli kriterleri sağlayabileceklerine dair veri seti sağlayabilmektedir. Amaca hizmet eden etkin bir modelin, ihtiyaç duyulan çeşitliliği bünyesinde barındırması ve

belirgin ilişkileri yakalayabilmesi gerekmektedir. Yetersiz bir model ise gerekli çeşitliliğe sahip değildir ve durumun önemli yönlerini kaçırabilmektedir. Bu ise istenmeyen sonuçlara yol açmaktadır. Bu hususta Beer, beklenmeyen sonuçların sürekliliğine göz yumması yönüyle dikkat çekmektedir. Zira Beer'e göre, bir sistemin amacı, üstlendiği işlev doğrultusunda şekillenmektedir. İnsan yapısındaki denge sağlayıcı mekanizmaların işleyişiyle ilgilenen Beer, örgüt ya da şehir gibi örgütlerin de öncelikli düşüncesinin hayatta kalmak olduğunu varsaymıştır. Hayatın idamesini sağlayabilmek, yaşamsal koşulların bağlı olduğu değişkenlerin kabul edilebilir sınırlar içinde tutulmasını gerektirmektedir. Geleneksel yaklaşım, hayatın devamlılığını sağlama konusunda ölçüt olarak genellikle tek bir denge sağlayıcı mekanizmaya işaret etmektedir. Bu yön dengedeysen, durumun geri kalanı sabit kalacağı farz ve kabul edilmektedir. Oysa Beer yaşayabilirlik konusunu, müstakil bir varoluşu sürdürülebilmek olarak tanımlamıştır. İş dünyasında bu, müşterinin satın almak istediği ürünü veya hizmeti, onu üretmenin maliyetinden daha fazlasına satmak anlamına gelmektedir. Örgütteki tüm yönetim yapısı bu işlemleri destekleme amacıyla oluşturulmuştur. Bu bakış açısı, Yaşayabilir Sistem Modeli'nin temelini oluşturmuştur (Leonard, 2009, 223-224). Canlı organizmanın hayatını sürdürmesi, tekil bir unsurun dengesinin sağlanmasının çok ötesinde, birçok karmaşık unsurun dengesinin gözetilmesini gerekli kılmaktadır. Tıpkı canlı organizmalar gibi, örgütsel yapılar da yukarıdaki örnekte de ifade edildiği üzere yalnızca müşteriye belirli bir malı satma amacıyla kurulmamaktadırlar. Müşteriye satılan malın üretiminden, satış sonrası hizmetlere varıncaya kadar birçok alt sürecin etkinlikle yönetilmesi “hayati/yaşamsal” bir önem taşımaktadır. Buradaki “hayati/yaşamsal” kavramı, lafın gelişi kullanılmamış olup, Beer'in yaşayabilirlik kavramına yaptığı ısrarlı vurguyu pekiştirmek amacıyla ifade edilmiştir.

Beer'in Görüşlerine Bazı Katkı Sağlayan Yazarın Görüşleri

Ashby'nin, “çeşitlilik” üzerine çalışması Beer'in çalışmalarına anlamlı katkılar sağlamıştır. Ashby, çeşitliliği bir sistemin olası durumlarının sayısı olarak tanımlamıştır. Diğer bir deyişle, bir sistemin her iyi düzenleyicisinin o sistemin bir modelini içermesi gerekmekte, düzenleyicinin, düzenlenecek sistem kadar çeşitliliğe sahip olması gerekmektedir. Conant-Ashby teoremi, Beer'in formülasyonlarının en iyi bilineni ve en özlü olanı olarak tanımlanmıştır (Leonard, 2009, 224-225). En basit çeşitlilik stratejisi, bir futbol takımının on bir oyuncusunun, on bir benzer rakibe karşı sıralanması gibidir. Ancak yine de bu bakış tarzı, çoğu durumu etkinlikle izah edememekte, yeterli bir açıklama gücü sağlayamamaktadır. Bu nedenle de etkin bir düzenleyici modelle muhtaç kalmaktadır. Yapısal tasarımlar aracılığıyla grup davranışının düzenlenmesi, çeşitliliğin katkı oranını artırmaktadır. Kara trafiğinin kontrol ve yönetimi örneğinde, tek yöne giden arabalar yolun kendi yarısında kalmakta ve trafik

işaret ve işaretçilerinin yönlendirmesine uygun olarak kavşaklarda durmakta ya da geçiş üstünlüğüne göre hareket etmektedirler. Trafik akışının kontrol ve yönetiminde düzenleyici kurumların yasal uygulamaları gündeme gelmektedir. Kamu yararını korumak amacıyla yetkili merciler tarafından oluşturulan belirli uzmanlık alanlarında faaliyet gösteren, uygulama alanlarına ilişkin esasları belirleyen ve çeşitli düzenlemeler yapan kurumlar olarak resmi daireler (Mirze, 2018: 34), trafiğin işleyiş kural ve önceliklerini belirlemektedirler. Bu tür düzenleyici kurumlar tarafından oluşturulan çerçeve, birey, grup ve örgütlerin resmî faaliyetlerini yürütebilmeleri bakımından bağlayıcı nitelikler taşımaktadır (Leonard, 2009, 223-224).

Dolayısıyla, yürürlüğe konulan uygulamalar öncelikle düzenleyici kurumun ilgi ve önceliklerine hizmet eden konuları içermektedir. Diğer bir deyişle, hangi tür konuların öncelik arz ettiği ve sistemin kendi kendini örgütlenme kapasitesine ne kadar bırakılabileceği konusu düzenleyici kurumların etki ve ilgi alanına girmektedir. Trafiğin işleyişi örneği bağlamında ifade etmek gerekirse, trafiğin yoğun olmadığı kırsal bölgelerde sistemin kendi kendini örgütlenme kapasitesi ile yoğun trafiğe sahip metropollerdeki sistemin kendi kendini örgütlenme kapasitesi arasında farkların oluşması doğal bir netice olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşayabilir Sistem Modeli, örgütlere rasyonel-yapısalcı bir bakış açısı getirmektedir. İkinci olarak bu model, doğal bir sistem olan insan sinir sisteminin yapısından esinlenmektedir. Üçüncüsü bir nitelik olarak model, örgütsel analize çevreyi açıkça dâhil eden açık sistemler görüşünü içermektedir (Schwaninger & Scheef, 2016, 545). Nitekim Beer 1970'li yıllarda, sağlıklı ve hasta bireyle arasındaki dengeyi inceleyen bir sağlık hizmeti modeli oluşturmuştur. Bu basit ayırmadan yola çıkarak, bir yandan insanları sağlıklı kategorisinde tutmanın yollarına, diğer yandan da onları hasta kategorisinden sağlıklı kategorisine döndürmenin yolların araştırılmasıyla ilgilenmiştir. Sağlıklı bireylerden çok hasta olanlara ağırlık verildiğinde bu durum, açık bir dengesizlik ortaya çıkarmaktadır. Bunun zıddı olarak bütçenin çok küçük bir yüzdesinin halk sağlığına harcanması durumunda ise diğer bir yanlış tarafa aşırı yük bindirilmesi durumu söz konusu olmaktadır. Bir diğer çalışması olan *Yoyo Modeli Diyagramı* 'nda Beer, örgütsel durum ile bilimsel bir durum arasındaki metaforları, benzetme olabilecek ve mantıksal açıdan yönler içeren bir dizi görüşler öne sürmüştür. Bu çalışmasının sonucunda, örgütler arasında gündeme gelen eşbenzerlik (izomorfizm) süreçlerine ilişkin eşleşen birtakım hususlara, matematiksel bir açıklama getirmeye çalışmıştır (Leonard, 2009, 223-224).

İkinci Çıkarıma: Yaşayabilir Sistem Modeli

İkinci çıkarıma kapsamında Yaşayabilir Sistem Modeli'nin tanıtımı, farklılığı, amacı, özellikleri ve sistem anlayışına yer verilerek değerlendirilmelere yer verilmektedir.

Modelin Tanıtımı

Yaşayabilir Sistem Modeli, Beer tarafından oluşturulmuştur (Espejo & Gill, 1997, 350; Hildbrand & Bodhanya, 2015, 187-188; Schwaninger, 2006, 955; Leonard, 2008, 643; Pfiffner, 2010, 1615). Ancak Beer'in sistemlerin nasıl yaşayabilir olduğunu; diğer bir deyişle, bağımsız olarak var olabildiklerini açıklamayı amaçlayan Yaşayabilir Sistem Modeli'ni geliştirmesi 30 yıl sürmüştür (Beer, 1984, 7-25; Hilder, 1995, 2). Beer modelini, insan sağlığındaki sorunların teşhisine yönelik pratik bir sürece yardımcı işleyişlerin iyileştirilmesine yardımcı olmak amacıyla geliştirmiştir. (Hilder, 1995, 2). Model, örgütlerin yeniden tasarlanması ve değişim süreçlerinde kullanılan (Espejo & Gill, 1997, 350; Hildbrand & Bodhanya, 2015, 187-188) ve örgütün aksiyomlarından, ilkelerinden ve bağlayıcı yasal çerçeve olan mevzuattan yola çıkılarak oluşturulmuş kavramsal bir araçtır (Hoverstadt, 2020, 89-138). Yaşayabilir Sistem Modeli, esas olarak sistemlerin/örgütlerin karmaşık sorunlarını otonom olarak tanımlamak, çözmek ve kontrol etmek için kullanılan güçlü bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Sistemlerin esnek olmasına yararı dokunmasının yanı sıra, çevredeki beklenen veya beklenmeyen değişiklikler karşısındaki tepki oluşturma mekanizmalarını da devreye sokacak şekilde sistemlerin hayatta kalmalarına katkı sağlamaktadır (Rezk & Gamal, 2019, 438).

Modelin merkezinde *yaşayabilirlik* kavramı yer almaktadır. Bir sistem, ayrı bir varoluşu sürdürebiliyorsa yaşayabilir olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla sistem, tasarlandığında çevresindeki öngörülemeyen değişikliklere davranışını uyarlayabildiği ölçüde varlığını sürdürebilmektedir. Yaşayabilir bir sistemin belirli bir kimliği sürdürmesi ve çevresinden ayırt edilebilmesi gerekmektedir. Ancak, süreklilik arz eden bilgi ve kaynak alışverişi nedeniyle doğası gereği çevresine karşı zorunlu bir bağımlılık ilişkisi içinde bulunmaktadır. Yaşayabilir bir sistemin boşluk (vakum) içinde yer alması mümkün olmadığı gibi, bu şekilde hayatta kalması da mümkün olamamaktadır (Richter & Basten, 2014, 4590). Bir meta model olarak Yaşayabilir Sistem Modeli, "Yakın Ayırışabilirlik Yasası"nı işler hale getirmektedir. Bu yasaya göre, karmaşık bir sistem içindeki alt sistemler tanımlanabilmektedir. Zira sistemler arasında, alt sistemlere kıyasla genellikle daha fazla etkileşim söz konusu olmaktadır. Model, karmaşık sistemleri alt sistemlerine ayırmaya, buna bağlı olarak da karmaşıklığı yönetmeye rehberlik etmektedir (Richter & Basten, 2014, 4590).

Beer'in modeli, örgütsel yapı ve iletişimlerini teşhis etme amacına da hizmet edebilmektedir (Leonard, 2000, 711). Diğer bir deyişle model, beş tanımlanabilir ancak ayrı olmayan alt sistemin karmaşık etkileşimlerini içeren bütünsel bir model olma niteliğine sahip bulunmaktadır (Panagiotakopoulos, 2016, 793). Öte yandan model, örgüt yapılarını ve bazı anahtar kavramlar

arasında ilişkiler üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu anahtarlar kavramlar süreç, iletişim ve bilgi akışını kapsamaktadır. Bir diğer anahtar kavram ise karmaşıklık kavramı ve örgüt yönetiminin karmaşıklığı nasıl ele aldığına ilişkin olarak işlev üstlenmektedir (Hoverstadt & Bowling, 2002, 3-4). Model, örgütün veya bir organizmanın parçalarının uyarlanabilir bağlantısını belirleyen dinamik yapıyla ilgilenmektedir. Bu nedenle de “Değişen bir ortamda uyum sağlamanın ve hayatta kalmasını sağlayan şey nedir?” sorusundan hareket etmektedir. Ayrıca model, soru temelli olarak, bir problemi teşhis etmede zayıflıkları, uyumsuzlukları veya eksik unsurları belirlemek için örgüt ile karşılaştırma yapmak ve daha sonra teşhis edilen bir problemi çözmek için örgütün tasarımı için bir çerçeve olarak veya temiz/yeni bir sayfadan tasarım amaçları için de kullanılabilir. Modelin temelinde çeşitlilik kavramı, parçaların olası faaliyetlerinin sayısı ve bunları hayatta kalmak için ihtiyaç duyulan unsurlarla sınırlama zorunluluğu yer almaktadır. Modelin geliştirilmesindeki en belirgin çıkış noktası, örgütlerin fraktal (tekrarlayan) katmanlı bir yapı olmasına dayanmaktadır. Nitekim her seviyede olası faaliyetlerin çeşitliliğinin düzenlenmesinin örüntüsü de tekrarlayan bir niteliği gerekli kılmaktadır (Hoverstadt, 2020, 89-138). Diğer bir deyişle model, sistemlerin fraktal bir yapıda ortaya çıkarak bu doğal karmaşıklık ile aynı genel kurumsal özelliklere sahip alt sistemlerden oluştuğunu ileri sürmektedir (Hoverstadt & Bowling, 2002, 3-4).

Yukarıdaki anlatımlarda yer verildiği için burada ilave bir açıklama gerektiren tekrarlayan örgüt yapısına değinmek gerekmektedir. Fraktallık, örgütler hakkında düşünmek için, sistem tabanlı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu görüşte, örgüt yaygın bir fraktalın parçası olarak görülmektedir. Fraktal tamamlama, fraktal etki ve fraktal evrensellik gibi birçok özellik fraktal anlayışta ortaya çıkmaktadır. Bunlar, tüm örgütleri anlamada temel dinamiklere dair yeni bakış açıları sunmaktadır. Bu doğrultuyla, yönetime geleneksel olarak doğrusal ve ardışık düşünme yaklaşımıyla yaklaşıldığında, stratejik formülasyon, maliyet düşürme, süreç yeniden tasarımı, ürün formülasyonu, değişim yönetimi ve liderlik geliştirme gibi rutin yönetim görevleri, güçlü ve yenilikçi bakış açılarıyla yeniden gerçekleştirilebilmektedir (Malik, 2004). Öte yandan inovasyonu teşvik etmek için yeni bir organizasyon modeli olarak *dinamik fraktal örgüt* kavramı ileri sürülmüştür. Bu görüş, bilgi işleme modelinden ayrılarak, bilginin keşfedilmesi ve kullanılması kategorik olarak birbirinden ayrıştırılmıştır. Dolayısıyla da yönetime, dinamik bilgi oluşturmaya ve inovasyon süreçlerine gönderme yapılmıştır. Örgütler, örtük ve açık bilgiler arasındaki ilişkileri üreten ağlar olarak görülmüştür. Bu bilgi ilişkisinin, dinamik fraktal örgütler oluşturduğu ileri sürülmüştür (Nonaka vd., 2014, 142).

Modelin Farklılığı

Seksenli ve doksanlı yılların yönetim gelişmelerinin, günümüz yönetim uygulamalarına hâkim olduğunu ileri sürmek abartılı olmayacaktır. Örgütler piramitler şeklinde yapılandırılmış bulunmaktadır. Politikaya ilişkin kararlar en tepede alınmakta ve alt yapısal seviyeleri aracılığıyla uygulanmaktadır. Bu uygulamaya göre bir örgütün toplam görevi giderek daha küçük parçalara ayrılması, görevlerin giderek daha dar bir şekilde tanımlanmasına ve işlevsel uzmanlaşmaya vurgu yapılmaktadır. Yaşayabilir Sistem Modeli farklı bir ilke üzerinden hareket etmektedir. Yaşayabilir sistemler, en temel hücrelerden insanoğluna kadar, kendi kendini örgütleyen ve düzenleyen bir yapıya sahip bulunmaktadır. Tecrübe edilen değişim ve başkalaşım süreçleri, hücre gibi temel yapıtaşlarının işlevsel farklılaşmasının ve karmaşıklaşmasının artmasına kaynaklık etmektedir. Hücreler kendi kendilerini örgütleme özelliklerini kaybetmeden daha karmaşık canlı sistemler oluşturabilmektedirler. Kendi kendini düzenleyen özellikler geliştirebilmekte, bu da yaşayabilir sistemler üzerinden yaşayabilir sistemler üretmek anlamını ortaya çıkarmaktadır. Her bir bileşen, çevresine karşı özerkliğini korumakla kalmayıp, daha büyük ve aynı zamanda otonom yaşayabilir bir sistemin üretimine katkıda bulunmaktadır. Tüm bileşenler aynı karmaşıklık yönetimi gerekliliklerini paylaşmaktadır. Yapısal karmaşıklık düzeylerine ve dolayısıyla aynı yapısal ihtiyaçlara sahip olsalar bile işlevsel olarak farklılaştırılmıştır. Bu, karmaşıklığın ne kadar güçlü bir şekilde yönetilmesi gerekliliği hakkında fikir vermektedir. Bu karmaşıklık çoğu örgütün kendi içinde yönetilmektedir. Bileşenleriyle uyumlu hâle gelmek için küçük bir çeşitlilik yeterli olabilmektedir. Ancak sosyal hayatta genellikle bunun tam tersi bir süreçle karşılaşmaktadır. Söz gelimi, net bir işlevsel farklılaşmaya sahip olmayan bir insan topluluğu, kendilerini hâlâ net olarak tanımlanmamış bir şeyi gerçekleştirmek için gerekli yapılardan yoksun kalmaktadır. Verilerle etkileşime girerler ise ortak yollarını bulma çabasını göstermektedirler. Şartların zorlaşması durumunda, imkanını bulanlar kaçabilmekte, geride kalanlar ise savaşmakta, acı çekmekte ve sonunda bir dereceye kadar uyum sağlayabilmektedirler. Burada ifade edilen senaryo, hayatta kalmanın ötesinde daha iyi bir yaşayabilirlik için çaba gösterme konusuna gönderme yapmaktadır. Biyolojik sistemlerden, parçalanma ve bütünlük kaybı olmaksızın yerel yaşayabilirlik koşullarının nasıl oluşturulabileceği öğrenilebilmektedir. Diğer bir deyişle örgütler yaşayabilirlik bağlamındaki özerklik içinde özerkliğin nasıl olanaklı olabileceğini öğrenebilmektedirler (Espejo & Harnden, 2003, 11-12).

Modelin Amacı

Yaşayabilir Sistem Modeli, örgütsel yaşayabilirliği tasarlamayı ve teşhis etmeyi amaçlamaktadır. Yaşayabilir bir sistem, *paylaşılan bir ortamda diğer organizmalardan bağımsız olarak kimliğini koruyarak*, ayrı bir varoluşu

sürdürebilen bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Kimliğe bu şekilde odaklanmak, yaşayabilirlik açısından anahtar bir rol taşımaktadır. Yaşayabilir bir sistem, sistemin kendisinde yapılan değişikliklerden bağımsız olarak zaman içinde kimliğini koruyabilmektedir. Tüm şubelerini kapatan ve yalnızca çevrimiçi bankacılık ve ATM'ler aracılığıyla hizmet sunmaya başlayan bir bankanın geçirdiği dönüşüm söz konusu kimliğini sürdürebilme durumuna örnek teşkil etmektedir. Değişikliklere rağmen, örgüt bir "banka" olarak tanımlanmaya devam edebilmekte ve ihtiyaç duyulan işlevleri üstlenmeyi sürdürebilmektedir. Yaşayabilir bir sistem, kimliğini müstakil/bağımsız olarak koruyabilmektedir. Bu nedenle sistem, birden fazla aktör, rakip ve sair unsurları kapsayan karmaşık bir ortamda diğer sistemlerden ayırt edilebilmekte ve yaşayabilir bir sistem olarak hayatta kalabilmektedir. İçerdiği çeşitlilik nedeniyle modelin kullanımının zor olduğu ileri sürülmüştür. Oysa model açısından çeşitlilik, bir sistemdeki karmaşıklığın bir ölçüsünü belirlemekte ve bir sistemin alabileceği olası durum sayısı olarak kabul edilmektedir. Örneğin yönetim, faaliyetler içinde olan her şeyi tam anlamıyla ve bütün ayrıntılarıyla bilememektedir. Söz konusu bilinmezlikler, çevresel faktörlerden kaynaklanabildiği gibi, yöneticilerin sınırlı rasyonelliğin ötesine geçmelerinin mümkün olmamalarından da kaynaklanmaktadır. Gerekli Çeşitlilik Yasası, uyarılardaki çeşitliliğin, olası yanıtların çeşitliliğinden daha fazla olduğunda, bir sistemden gelen yanıtların her zaman optimum olmayacağı varsayımında bulunmaktadır. Gerek bu yasa gerekse sağduyudan hareket edildiğinde, optimum yanıtlara ulaşabilmek için, uyarıların çeşitliliği ve sistemin çeşitliliğinin dengelenmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. İhtiyaç duyulan çeşitliliğe ulaşabilmek için, sistemlerin kendi çeşitliliklerini artırarak (büyüterek) veya dış ortamdan gelen çeşitliliği azaltarak (zayıflatarak) çevresel çeşitliliği absorbe etmeleri gerekmektedir (Preece vd., 2013, 211).

Modelin Özellikleri

Yukarıdaki anlatımlarda yapılan açıklamalar temelinde Beer, herhangi bir sistemi yaşayabilir kılan özelliklerin neler olduğu yönünde araştırmalar da yürütmüştür. Bu bağlamda yaşayabilirlik, bir sistemin var olma, bir kimliğe sahip olma ve rahatsızlıklara rağmen hayatta kalma yeteneğini tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle model, yaşayabilir bir sistem tasarlamak veya mevcut bir sistemdeki zayıflıkları teşhis etmek için kullanılmaktadır. Model, dış ve iç karmaşıklıkların nasıl ele alınacağı konusunda rehberlik sağlayarak karmaşıklık yönetimine de yardımcı olmaktadır. Modelin bu yeteneği ve/veya özelliği; çeşitlilik mühendisliği, çeşitlilik yasası, yineleme ve yerel özerklik gibi kavramları içeren teorik temellere dayanmaktadır. Ashby tarafından formüle edilen yasası, yalnızca çeşitliliğin, çeşitliliği absorbe edebileceğini belirtmektedir. Bu, sistemin iç çeşitliliğinin artırılması ve çevrenin dış

çeşitliliğinin azaltılması gerektiği anlamına gelmektedir. Birbirleriyle uyumlu hâle gelen çeşitliliğin dengelenme süreci, çeşitlilik mühendisliği yoluyla gerçekleştirilmektedir. Modelde yineleme kavramı, benzer şekillerde yapılandırılmış (matruşka gibi birbirinin içine yerleştirilmiş) sistemleri ima etmektedir. Yineleme kavramı ayrıca modelin bir diğer temel özelliği olan yerel özerklik ilkesini de içermektedir. Söz konusu ilke, faaliyetleri genel sistemin tutarlılığını tehdit etmediği sürece daha düşük tekrarlamalı düzeyde karar alma gücünü ifade etmektedir. Yineleme ve yerel özerklik, sorunların yerel düzeyde doğrudan ve anında ele alınmasını sağlamaktadır (Hildbrand & Bodhanya, 2015, 187-188). Buna karşın, modelin daha iyi anlaşılması, sistem kavramının değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Sistem, evrimsel ve açık bir yapıyı ifade etmektedir. Bu nitelikleri sayesinde sistem, değişen çevresel koşullara uyum sağlayabilmektedir. Dolayısıyla sistemin, çevresindeki tehdit unsurlarından yönelebilecek istenmeyen faaliyetlerin önüne geçebilmek ve düzeltici önlemler alabilmek için uzun vadeli yaşayabilirlik hedeflerini oluşturması gerekmektedir. Örneğin karmaşık bir sistem olarak insan, çok çeşitli fiziksel ortamlarda hayatta kalabilmektedir. Çünkü çeşitlilik gösteren ortamlara uyum sağlama kabiliyetine sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla örgütsel sistemlerin de çeşitliliğin neden olabileceği uyum gereksinimlerini karşılayabilmesi, çeşitliliğin kaynaklık ettiği sorunlarla başa çıkabilmek için kendi içinde yeterli dengeleyici düzeneklere sahip olması gerekmektedir (Devine, 2005, 493). Şekilsel gösterim olarak genellikle bir daire biçiminde betimlenen sistemler, esas itibarıyla sınırları sabit olmayan amip canlısına benzemektedirler. Nitekim örgütsel sistemler; işlemsel ortam, bağlamsal ortam ya da doğal ortam ile sosyal ortam arasında ayrımlar yapılarak bölünebilir bir görünüm arz etmektedirler. Sistem, çevredeki olaylar tarafından çeşitli sarsılmalara maruz kalabildiği için bunlarla başa çıkmaya dönük uyum sağlama kapasitesini de bünyesinde barındırması gerekmektedir. Söz konusu türden bir uyum başarısı, sistemin çevre hakkındaki zekâsının, sezgilerinin ya da tutumlarının kalitesine ve bu niteliklerini kullanabileceği kaynaklarına bağlı olarak biçimlenmektedir. Yönetim (bir grup girişimci, kendi kendini yöneten ekipler ya da sair suretle), çevre hakkındaki zekâyı ve sistemin bunun üzerinde hareket etmek için kullandığı enerjiyi metabolize etme işlevini üstlenmektedir. Yönetim, şekilsel gösterimlerde küçük bir çerçeve (dörtgen ya da daire) olarak resmedilmektedir. Yönetimi konumlandırmak amacıyla çizilen şekilsel çerçeve, sistemin çevresiyle etkileşime girme açısından gereksinim duyduğu kaynakları tüketmemesi bakımından nispeten küçük bir gösterim olarak resmedilmektedir. (Leonard, 2009, 226-229). Yönetim de dahil olmak üzere örgütsel bir sistemi betimlemek üzere çizilen gösterimler ya da kaleme alınan anlatılar, tek hücreli bir organizmanın, belirli bir yiyecek kaynağını algılayıp ona doğru hareket

ederken kullandığı işlevleri büyük ölçüde çağrıştırmaktadır. Zira tek hücreli canlılar, isimlendirmelerinde geçen “tek” kavramından hareketle tekil bir unsurdan meydana gelmemektedir. Söz konusu tek hücrenin içinde, hareket etmeyi sağlayan organeller, sindirim işlevini üstlenen alt sistemler, üreme ve diğer yaşamsal işleyişi yerine getiren çok sayıdaki alt işleyiş mekanizmaları yer almaktadır. Genel sistem teorisinde de temel kavramlar arasında yer alan homeostasiye ilişkin anlatımlardan hareket edildiğinde ve genel biyoloji bilgilerinden yola çıkıldığında tek hücreli canlıların besin değeri taşıyan uygun bir kaynak bulduklarında, bünyelerinde barındırdıkları denge sağlayıcıları (homeostatları) sayesinde organizmanın temel değişkenleri sağlıklı sınırlar içinde tutmaya çalıştıkları bilgisi akıllara gelmektedir. Müstakil bir şekilde varlığını sürdürebilen en basit düzeydeki tek hücreli canlı organizmalardan yola çıkıldığında, örgütsel sistemlerinin de kendine özgü bir dizi düzenleyici mekanizmalar aracılığıyla çevresel unsurlar karşısında denge sağlayıcı tepkiler geliştirebildikleri çıkarsamasına ulaşılabilmektedir. Nitekim iradeci (volontarist) anlayış, yönetim başta olmak üzere örgütün karar verme süreçlerinde etkin olan unsurları aracılığıyla, çevresel şartlara karşılık verilebildiği vurgusu yapılmaktadır. Bir örgütün işlemsel ortamı müşteri, tedarikçi, düzenleyici kurumlar, işgörenler ve diğer paydaşlardan oluşmaktadır. Bağlamsal ortam ise rakipler, teknoloji, kamu gibi dolaylı etkileri kapsamaktadır. Böylesi bir kapsam çerçevesinde Beer’in modeli, genellikle sistemi etkileyen ve çevre içinde gerçekleşen iletişimler de dâhil olmak üzere ilişkili bütün faktörlere gönderme yapmaktadır.

Modelin Sistem Anlayışı

Model, hem kimliği hem de hayatta kalmayı sürdüren beş alt sisteme dayanmaktadır. Diğer bir deyişle bu model, herhangi bir uygulanabilir sistemin operasyonlarını ve meta sistemini oluşturan beş alt sistemi tanımlamaktadır. Bu alt sistemler, sistem 1, 2, 3, 4 ve 5 olarak gösterilmektedir (Vahidi & Aliahmadi, 2019, 18). Modele göre, bir sosyal sistemin yapısı teorinin belirttiği bir dizi ihtiyacı karşıladığı sürece varlığını sürdürebilmektedir. Modele göre, yaşayabilir örgüt, teori tarafından ortaya konulduğu gibi aşağıdaki anlatımlarda açıklanan beş yönetsel alt sistem ve bunların karşılıklı ilişkilerinden oluşmaktadır (Schwaninger, 2006, 955; Schwaninger & Scheef, 2016, 546-547; Leonard, 2000, 711; Panagiotakopoulos, 2016, 793; Chaudhry, 2022, 54; Vahidi & Aliahmadi, 2019, 18-19).

Sistem 1: Temel bir alt sistemin yönetimi

Sistem 2: Alt sistemlerin koordinasyonu, aralarındaki salınımların azaltılması

Sistem 3: Alt sistemlerden oluşan bir topluluğun operasyonel yönetimi

Sistem 3*: Denetim ve izleme kanalı

Sistem 4: Uzun vadeli yönetim, genel çevre ile ilişkiler

Sistem 5: Normatif yönetim, kurumsal ahlak

Beer'in model, aşağıdaki anlatımlarda daha ayrıntılı olarak açıklanmaktadır (Leonard, 2009, 226-229; Preece vd., 2013, 211; Schwaninger & Scheef, 2016, 546-547; Vahidi & Aliahmadi, 2019, 18-19; Vahidi vd., 2019, 1013).

Sistem 1 Kapsamındaki Örgütsel Faaliyetler: Bir örgütün birkaç ürün üretmesinde ya da aynı ürünü farklı pazarlara sunmasında, paralel işleyen bir çalışma biçimi bulunmaktadır. Birbirleriyle çeşitli düzeylerde örtüşen ortamlar, örgütler tarafından paylaşılmakta bu da örgütler arasında aralarında iletişimin oluşmasına kaynaklık etmektedir. Böylesi ortamları, yaşayabilir (açık) sistemler hâline getiren temel unsur, söz konusu örgütlerin kendi nam ve hesabına faaliyet gösterebilen bağımsız birimler olmasından ileri gelmektedir. Her biri kendi özel ortamlarıyla ilişkilerini sürdürdükleri için eyleme geçmeleri de o ölçüde etkinleşmektedir. İçinde yer aldıkları piyasalarda karşılaştıkları taleplerin üstesinden gelebilme bakımından özerk davranabildikleri ölçüde performansları da olumlu yönde artış göstermektedir. Bu kapsamda yürütülen örgütsel faaliyetler, piyasalardaki operasyonları dengeleyen ilk toplu homeostati ifade etmektedir.

Sistem 2 Kapsamındaki Örgütsel Faaliyetler: Özerklik, mutlak anlamdaki bir bağımsız eylemi değil, belirli sınırlara tabi olan eylem özgürlüğünü ifade etmektedir. Birlikte çalıştırılan iki ya da daha fazla unsurun eşzamanlı olarak işleyişe başlamaları, bu unsurların birbirleriyle koordine hâlinde olmalarını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde, birbirlerinin faaliyet alanlarına girme ve sistemde istenmeyen salınımlara yol açma durumu söz konusu olabilmektedir. Sistem 2, bu salınımı azaltmak, tutarlılık ve verimlilik için ortak hizmetleri koordine etme amacına hizmet etmektedir. Karmaşık bir örgütte Sistem 2'nin koordine etmesini gerekli kılan unsurlara örnek olarak şunları sıralayabilmek mümkündür: Engellilere yönelik erişim, ödenecek/alacak hesaplar, bilişim teknolojileri hizmetleri, çalışan yardım programları, enerji verimliliği, yemek servisi, sigorta kapsamı, satın alma, ortak tesislerin planlanması, güvenlik, vergi uyumu, eğitim. Bu unsurlar örgüte doğrudan ekonomik getiri sağlamamalarına karşın, verimli bir şekilde işletildiklerinde ekonomik tasarrufun oluşmasını mümkün kılmaktadırlar. Radikal bir değişiklik olmadığı sürece bu unsurlar, yöneticinin dikkat ve gayret sarfı açısından belirgin bir sorun teşkil etmemektedir. İfade edilen bu unsurlar, yönetsel bir niteliğe sahip olup, işlerin sorunsuz yürütmesine katkı sağlama amacıyla sistem içinde yer almaktadırlar. Belirtilen unsurların hiçbiri örgüt için kendi başlarına yaşayabilir sistemler olmaktan ziyade, dış kaynak kullanımı bakımından yaşayabilir sistemlere veri ve girdi sağlamaktadırlar.

Sistem 3 Kapsamındaki Örgütsel Faaliyetler: Yaşayabilir örgütün, bütünün çıkarları doğrultusunda yönetilmesi gerekmektedir. Bu durum, taleplerin karşılanabilmesi, fırsatların yakalanabilmesi veya tehditlerin önlenmesi için sistem parçaları arasındaki kaynak dağılımına olanak tanımaktadır. Canlı organizmalarda söz konusu türden kaynak tahsisi genellikle sorunsuz bir şekilde gerçekleşmektedir. Koşarken bacaklara ve büyük bir ögünü sindirirken mideye daha fazla kan akışı yönlendirilmektedir. Ancak bu durum bir örgütte mutlak bir doğrulukta gerçekleşmemektedir. Faaliyetler arasında ilave birer ihtiyaç olarak beliren işgören, finans ve reklam kampanyaları gibi kaynak dağılımına konu olan hususlarda örgüt içinde (departmanlar arasında) rekabet gündeme gelebilmektedir. Yönetim muhasebesi, bütçeleme ve üretim kontrolü, Sistem 3 faaliyetlerinin örnekleri arasında yer almaktadır. Burada ayrıca Sistem 3* (Yıldız)'dan bahsetmek gerekmektedir. Bazı zamanlarda Sistem 3*, belirli ihtiyaçları karşılamak ve çevresel/doğal açıdan beklenmedik olaylarla (kriz ya da felaketlerle) başa çıkabilme açısından Sistem 1 faaliyetlerini daha derinlemesine inceleme ihtiyacı duyabilmektedir. Sistem 3*, ayrıntılara inebilen bir denetim kanalına olan ihtiyacı karşılayacak nitelikleri barındırmaktadır. Finansal denetim, buna en belirgin örneği teşkil etmektedir. Enerji, güvenlik, bilişim teknolojisinin uyumluluğu, müşteri şikâyetleri çalışması, işgören memnuniyet anketleri ve ihtiyaç analizleri gibi örnekler de bu kapsam içinde yer almaktadır. Buraya kadar açıklanan sistemler bir arada değerlendirildiğinde, Sistem 1, 1, 3 ve 3*'ın faaliyetleri, bir örgütün şimdiki zamanını, şimdiki zamanda faaliyet göstererek açıklamaktadır. Çevreyle tek doğrudan bağlantının, Sistem 1 faaliyetleri arasındaki bağlantıda olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Ayrıca bunların bir örgüt şemasındaki isimler değil, işlevler olduğunun altı çizilmesi, bir diğer gerekliliği ifade etmektedir.

Sistem 4 Kapsamındaki Örgütsel Faaliyetler: Sistem 4'ün rolü, öngörülen gelecekteki çevreyi ve örgütün kendi uyum durumlarını gözlemlemek ve bunları uyumlu hâle getirmek için harekete geçmeyi gerekli kılmaktadır. Sistem 3'ün mevcut durumu hakkında net bir resme sahip olma sayesinde mevcut durumdan geleceğe alternatif yollar sunabilmektedir. Doğal, sosyal, ekonomik, teknolojik ve politik ortamlardaki değişiklikler ve bunların etkileşimleri, örgütün hayatta kalmak için yüzleşmeye hazır olması gereken koşulları belirlemektedir. Örgütün, gelecekteki gelişmeler hakkındaki bilgileri sürekli biçimde edinmesi gerekmektedir. Söz konusu çaba, yalnızca mevcut ürünlerini iyileştirmek için çalışmanın yanı sıra, piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak için yeni ürünler geliştirmeyi de içermektedir. İşe alım, işgören geliştirme, kıyaslama, ticaret fuarlarına ve konferanslara katılım, pazar araştırması ve lobicilik, dışarıyı ve geleceği öğrenmek ve etkilemekle ilgili unsurları ifade etmektedir. Araştırma ve geliştirme işlevi, stratejik planlama, ödünç alma politikaları ve pazarlama,

bu bilgiyi gelecekteki değişikliklere hazır olmak için dâhili değişiklikler yapmak için kullanabilmektedir. Etkili bir Sistem 4'ün, öngörülen geleceğe ilişkin modeliyle kendi modeli arasında sürekli bir diyalog içinde bulunması gerekmektedir. Sistem 3'ün günlük işlerin yürütülmesiyle ilgili kaygısı ile Sistem 4'ün öngörülen geleceğe odaklanması arasında etkin bir denge sağlama, örgütler açısından vazgeçilmez bir zorunluluk olarak ön plana çıkmaktadır. Buna karşın “denge” denilen unsur, her örgüt için, ilgili örgütün içinde bulunduğu dinamiklerle ilişkili bir duruma işaret etmekte, dolayısıyla da her örgüt için aynı denge arayışını ifade etmemektedir. Herakleitos'tan itibaren bilinen ve sıklıkla ifade edilen bir gerçeklik olarak aynı nehirde iki kez yıkanabilmek mümkün olmadığı gibi, aynı örgütten bahsedilse bile, örgüt ve onu oluşturan parçalar, her zaman aynı kalmamakta, değişime konu olmaktadır. Çoğu unsur, teknolojik ilerlemenin hızına ve her sektördeki değişime bağlı olarak değişim geçirmektedir. Yüksek teknoloji dünyası için, ilk çalışan prototipin geliştirilip piyasaya sürülmesi, Sistem 4'e yönlendirilen enerji oranının yüksek olacağı anlamına gelmektedir.

Sistem 5 Kapsamındaki Örgütsel Faaliyetler: Sonlandırıcı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, Sistem 5 tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda yürütülen faaliyetler, daha önceki homeostatları izlemek ve gerekli düzeltici işlemleri yapmayı gerektirmektedir. Daha geniş işlevi, kimliği ve tutarlılığı temsil eden bu faaliyetler, bütünün yaşayabilirliğine katkı sağlamaktadır. Örgütler, kararlar için birçok gereklilikle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu nedenle de rasyonel seçimler yapabilmek için birtakım tekniklerden yararlanma yoluna gitmektedirler. Buna karşın, yapılan seçimler, her örgüte iyi gelmeyebilmekte ya da tam bir uyum ortaya sağlayamamaktadır. Hatta doğru şeyi yapmak bile bir örgütü riske atabilmektedir. “Hangi işteyiz?” veya “Müşterilerimiz kimlerdir?” gibi soruların, piyasa ile olan iletişimi kaybetmemek için sürekli olarak sorulması gerekmektedir. Günümüzde örgütler, hizmet ekonomisine geçişin yollarını aramaktadırlar. Bu bağlamdaki araştırmaların çoğu Sistem 4 kapsamında yürütülmesine karşın, çalışmaların örgütün gelişen kimliğiyle tutarlı olma zorunluluğunun özellikle vurgulanması icap etmektedir. Kontrol 5 kapsamında yürütülen çalışmalar; uygulama, koordinasyon, kontrol, bilgi akışı ve politika gibi kavramlar ile karakterize edilebilmektedir.

Uygulama (Sistem 1 olarak etiketlenmektedir: S1), örgütün amacına ulaşması için gereken birincil faaliyetleri gerçekleştiren faaliyet unsurlarını modellemektedir.

Koordinasyon (S2 olarak etiketlenmektedir), S1'in birincil faaliyetlerini koordine etmekte ve S1 unsurlarının davranışlarının birbirini tamamlamasını sağlamaktadır.

Kontrol (S3 olarak etiketlenmektedir), S1'i yönetmekte, kontrol etmekte ve kaynak tahsisini belirlemektedir. S3 ayrıca belirli bilgileri tespit etmek için S1'i derinlemesine incelemek üzere özel bir denetim tesisine (S3* olarak etiketlenen) sahip bulunmaktadır.

Bilgi akışı (S4 olarak etiketlenmektedir), uyum sağlamak için stratejik seçenekler geliştirmek üzere çevreyi tarama işlevini gerçekleştirmektedir.

Politika (S5 olarak etiketlenmektedir), sistemin genel yönünü, değerlerini ve amacını belirlemektedir. Sistem bunları S5, S4 ve S3 tarafından alınan nihai kararları bilgilendirmek için kullanmaktadır. S5 tarafından S3 ve S4'ün ele alınması önem taşımaktadır. Zira S3 ve S4 arasında doğal olarak bir gerilim ortaya çıkmaktadır. S3, iç istikrarı korumaya çalışırken, S4 çevreye uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu gerilim, S3 ve S4'ün gerekli çeşitliliğe sahip olmamasına neden olmakta ve S3 ile S4'ün dengelenmemesi durumunda sistem, iki zorluktan biriyle karşılaşabilmektedir. S3'ün, S4'ten *daha güçlü olması durumunda*, sistem yanıtlanması gereken ilgili çevresel gelişmeleri göz ardı edebilmektedir. Tersine, S3'ün S4'ten *daha zayıf olması durumunda ise* sistem bunları gerçekleştirmek için gerekli faaliyet odaklı yeteneklere sahip olmaksızın yeni yenilikleri uygulamaya koyabilmektedir. Yaşayabilir Sistem Modeli, politika yapma sürecine eşit ağırlık verildiğinden emin olmak için S5 tarafından izlenen bir S3/4 homeostatlarını içermektedir (Preece vd., 2013, 211).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Beer, sistemler hakkında gelişmekte olan anlayışı entegre ederek tutarlı bir çerçeveye dayandırmıştır (Devine, 2005, 493). Yaşayabilir Sistem Modeli, esas olarak sistemlerin karmaşık sorunlarını otonom olarak tanımlamak, çözmek ve kontrol etmek için kullanılan ve yapılarının iyileştirilebildiği güçlü bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Model, sistem yapılarının ve politikalarının etkinliğini artırabilme potansiyeline sahip bulunmaktadır. Bu potansiyel sayesinde de sistemlerin esnek bir işleyişe sahip olmasını mümkün kılmaktadır. Bütün bunların bir bileşimi olarak, çevredeki beklenen veya beklenmeyen değişiklikler karşısında örgütsel tepkilerin hızlı bir şekilde oluşturulmasını sağlamak suretiyle hayata tutunma mukavemetini artırmaktadır. Yaşayabilir Sistem Modeli, örgütsel mekanizmaları ilgili alanlara yönlendirerek amaçlara ulaşmayı ve yaşayabilir kalmayı sağlamaktadır (Rezk & Gamal, 2019, 339).

Yaşayabilir Sistem Modeli, örgütün, herhangi bir ortamda varlığını sürdürebilmesi için gerek ve yeter koşulları belirlemektedir. Model, sürdürülebilirlik olgusunun, faaliyet gösterilen alan ile kaynakların tedarik edildiği ortam arasındaki dengeli bir ilişkiyi öngörmektedir. Kurulan dengenin, örgütün farklı düzeylerindeki dış ve iç paydaşlarıyla beş temel örgütsel işlev tipolojisi (Sistem 1-5) arasındaki varoluş ve etkileşimlerden kaynaklandığı

ileri sürülmektedir. Model ayrıca karmaşıklığı yönetmek için temel ölçütler ve örgütsel analizi yönlendirmek için organizasyon yasaları, aksiyomları ve ilkeleri sunmaktadır. Tekrar edilebilen bir model olması sayesinde, herhangi bir ölçek ve karmaşıklıkta örgütsel ağlara uygulanabilmektedir. Model; strateji yönetimi, operasyon ve tedarik yönetimi, bilgi yönetimi, yönetim, sürdürülebilirlik, bilgi yönetimi, performans yönetimi, öğrenme, eğitim ve inovasyon ve toplum geliştirme gibi çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılabilir (Lowe vd., 2020, 1014-1015).

Model, teorik olarak çeşitli şekillerde betimlenmiş olsa da yönetim ve örgüt disiplini açısından da tartışılması gerekmektedir. Bu bağlamda ifade etmek gerekirse örgüt denilen olgu, bir bütünü oluşturan etkileşim hâlindeki işgörenlerden oluşan kapalı bir ağ olma niteliği taşımaktadır. Özellikle kurumsal örgütler, işgörenlerin ve yapısal sistem işleyişinin, belirli bir ölümlü ekseninde tekrarı şeklinde faaliyet yürütmektedirler. Kurumsal bir yapıya sahip olsun ya da olmasın tüm örgütler, etkileşim içinde buldukları bir ağ oluşumu içinde yer almaktadırlar. Ağ örgüsü içinde yer alma ise belirli kurallara ve mekanizmalara sahip olunması anlamına gelmektedir. Örgütler, etki ve ilgi alanlarına giren konularda egemen (irade sahibi) bir aktör olarak kendi fikir, karar ve eylemlerini ortaya koyabilmekte, bu sayede de bir müstakil bir varoluş şeklinde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Her örgütün kendine özgü belirli bir kimlik ve yapısı bulunmaktadır. Örgütün paydaşlarının süregelen etkileşimleri, süreklilik arz eden bir ilişkiler bütünü oluşturmakta, bu ise yeni birtakım ilişki biçimlerini üretmektedir. Buna karşın, aynı etkileşimler, farklı bir sosyal bağlamda farklı ilişkiler de üretebilmektedir. Etkileşimler doğrudan iletişimle oraya çıkabileceği gibi, (Örneğin günlük konuşmalar veya işgörenlerin faaliyetlerini koordine etmek gibi iletişim), bir bağlamı veya kültürü paylaşmanın bir sonucunda da gündeme gelebilmektedir. Örgütsel ilişkiler, belirli bir iş birliği içindeki sosyal ilişkilerin somutlaşmış hâli olarak ortaya çıkmaktadır. Örgüte kimliğini kazandıran bu ilişkiler ise sürekli bir şekilde değişim göstermektedir. Bireysel aktörlerin aynı kalsa bile değişimin doğası gereği olarak örgütün varlığı aynı kalmamaktadır. Benzer şekilde, işgörenler de örgütten ayrılabilir. Kurumsal niteliğe sahip örgütler, davranış ölümlüsü bakımından benzer bir işleyişi sürdürme çabası içinde olsalar da sistemin bire bir aynı şekilde süregeldiğini öne sürmek mümkün olmamaktadır. Örgütsel yapı denildiğinde genellikle işlevsel olarak temel alınan biçimsel hiyerarşi aklı gelmektedir. Nitekim tipik örgüt şemaları, formel örgüt yapısını oluşturmakta ve işgörenler arasındaki ilişkileri de belirgin ölçülerde biçimlendirmektedir. Bu tür örgüt yapılarına “biçimsel” denilmesi de söz konusu formel işleyişi işaret etmektedir. Örgüt yapısı, bütünü olarak birlikte çalışmayı ve istikrarlı iletişim mekanizmalarının işleyişine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örgüt

yapısı içinde işgörenler çeşitli roller üstlenmektedirler. Roller ve birimler ise malzeme, araç ve teknoloji gibi kaynaklarla beslenmektedir. Diğer bir deyişle örgütler, işgörenlerin ve diğer kaynakların bir bütün olarak birlikte çalışmasına olanak tanıyan istikrarlı ilişkiler yapısını oluşturmaktadır. Dolayısıyla örgütün yapısının, süregelen istikrarlı bir yaşamsal ağ olarak görülmesi gerekmektedir. Nesnelere, iletişim cihazları veya bilgi sistemleri gibi unsurlar da bir örgütün yapısal unsurları arasında yer almaktadır. Bu nokta hem teknolojinin hem de diğer unsurların katkısını anlamının önemine işaret etmektedir. Yaşayabilir bir sistem fikri, tekrarlayan sorunlar yaşayan birey, grup ya da sistemlere uygulanabilmektedir. Örgüt veya örgütsel parçalar, aralarında gerekli bağlantıyı geliştirebildikleri nispette yaşayabilir bir sistem üretebilmektedirler. Yaşayabilir bir sistem oluşturulduğunda ise işgörenler kolektif üretimi de geliştirme olanağı elde etmektedirler. Gelişen iş birliği, bireysel olarak oluşturularak benimsenen amaç ve değerlerden farklı olabilmektedir. Bu sayede işgörenler eylemleri için amaçlar üzerinde anlaşarak çabalarını daha iyi odaklayabilme olanağı elde edebilmektedir (Espejo & Harnden, 2003, 5-6).

KAYNAKÇA

- Beer, S. (1984). The viable system model: Its provenance, development, methodology and pathology. *Journal of The Operational Research Society*, 35(1), 7-25.
- Chaudhry, I. S. (2022). Viable system model: A tool for managing sustainable development holistically. *Management & Sustainability: An Arab Review*, 1(1), 50-65.
- Devine, S. (2005). The viable systems model applied to a national system of innovation to inform policy development. *Systemic Practice and Action Research*, 18, 491-517.
- Espejo, R., & Gill, A. (1997). The viable system model as a framework for understanding organizations. *Phrontis Limited & SYNCHO Limited*, 350-364.
- Espejo, R., & Harnden, R. (2003). *The viable system model a briefing about organisational structure*. 1-4.
- Espejo, R., Bowling, D., & Hoverstadt, P. (1999). The viable system model and the Viplan software. *Kybernetes*, 28(6/7), 661-678.
- Hildbrand, S., & Bodhanya, S. (2015). Guidance on applying the viable system model. *Kybernetes*, 44(2), 186-201.
- Hilder, T. (1995). The viable system model. *Retrieved June*, 28, 1-49.
- Hoverstadt, P. (2020-abstract). *The viable system model. Systems approaches to making change: A practical guide*, 89-138.
- Hoverstadt, P., & Bowling, D. (2002, May). Modelling organisations using the viable system model. In *Royal Academy of Engineering Systems Engineering Workshop*, Fractal Consulting, 14,1-14.
- Kılıç, M.E. (2014). Sufi ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Leonard, A. (2000). The viable system model and knowledge management. *Kybernetes*, 29(5/6), 710-715.
- Leonard, A. (2008). Integrating sustainability practices using the viable system model. *Systems Research and Behavioral Science: The Official Journal of the International Federation for Systems Research*, 25(5), 643-654.
- Leonard, A. (2009). The viable system model and its application to complex organizations. *Systemic Practice and Action Research*, 22(4), 223-233.

- Lowe, D., Espinosa, A., & Yearworth, M. (2020). Constitutive rules for guiding the use of the viable system model: Reflections on practice. *European Journal of Operational Research*, 287(3), 1014-1035.
- Malik, P. (2004-abstract). An introduction to fractal dynamics. *Journal of Human Values*, 10(2), 99-109.
- Mirze, S. Kadri (2018). Uluslararası İşletmecilik ve Yönetim, Beta Yayınları, İstanbul.
- Nonaka, I., Kodama, M., Hirose, A., & Kohlbacher, F. (2014). Dynamic fractal organizations for promoting knowledge-based transformation-A new paradigm for organizational theory. *European Management Journal*, 32(1), 137-146.
- Panagiotakopoulos, P. D., Espinosa, A., & Walker, J. (2016). Sustainability management: insights from the Viable System Model. *Journal of Cleaner Production*, 113, 792-806.
- Pfiffner, M. (2010). Five experiences with the viable system model. *Kybernetes*, 39(9/10), 1615-1626.
- Preece, G., Shaw, D., & Hayashi, H. (2013). Using the Viable System Model (VSM) to structure information processing complexity in disaster response. *European Journal of Operational Research*, 224(1), 209-218.
- Rezk, S. S., & Gamal, S. (2019). The viable system model and its applications in higher education: An overview. *Kybernetes*, 48(3), 438-450.
- Richter, J., & Basten, D. (2014). Applications of the Viable Systems Model in IS research-a comprehensive overview and analysis. In *2014 47th Hawaii International Conference on System Sciences*, 4589-4598.
- Schwaninger, M. (2006). Design for viable organizations: The diagnostic power of the viable system model. *Kybernetes*, 35(7/8), 955-966.
- Schwaninger, M., & Scheef, C. (2016). A test of the viable system model: Theoretical claim vs. empirical evidence. *Cybernetics and systems*, 47(7), 544-569.
- Vahidi, A., & Aliahmadi, A. (2019). Describing the necessity of multi-methodological approach for viable system model: Case study of viable system model and system dynamics multi-methodology. *Systemic Practice and Action Research*, 32, 13-37.
- Vahidi, A., Aliahmadi, A., & Teimoury, E. (2019). Researches status and trends of management cybernetics and viable system model. *Kybernetes*, 48(5), 1011-1044.

YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE (LİBERAL) DEMOKRASİNİN DURUMU: GERİLİMLER, TEHDİTLER VE YENİ DENGELER

İsmail Cem Karadut¹

GİRİŞ

Her ne kadar M.Ö. VI. Yüzyılın sonları, V. Yüzyılın başlarında, dönemin en radikal ve belirgini olması sebebiyle demokrasinin başlangıç noktası olarak kabul edilse de bugün demokrasi denilince akla Atina demokrasisi ve onun uygulamaları değil; liberal, temsili ve anayasal yönetimler gelmektedir. Hatta demokrasi ortaya çıktığı tarihten sonra uzun bir 'kış uykusu'na yatmış, bu süre zarfında sayılan niteliklerini kazanarak yeniden doğmuştur. Bir yönetim biçimi/ siyasal bir rejim olarak demokrasi; temsil kurumunu Orta çağ'daki toprak kullanımı, dinsel kurullar ve siyasal güç paylaşımından, liberal özelliklerini 19. Yüzyıl doğal hukuk düşüncesi ve düşünürlerinden ve nihayetinde anayasal niteliğini 20. Yüzyılda kurumsal sonuçlarını veren anayasa (l)çılıktan almış, bunları kendisine adapte ve entegre etmiştir.

Doğrudanlığı, siyasetçi ve vatandaş ayırımının bulunmaması, izin verilen toplumsal kesimlerin katılımının azami seviyede olması gibi özellikleriyle hala tartışılmalı ve temsili demokrasiyi eleştirmek üzere kullanılmalı, bugün demokrasi denildiğinde anlaşılmalı ve referans noktasını oluşturan pratik Atina'da ortaya çıkan değil, tarihsel süreç içerisinde gelişen siyasal yahut daha popüler bir tabirle liberal demokrasidir. Çalışmanın ilk kısmında, liberal ya da siyasal demokrasinin altın çağı olan 20. Yüzyılın son çeyreğine odaklanılacaktır. Elbette, söz konusu bu tarihsel zaman dilimine kadar olan ve demokrasiyle ilgili önemli tarihsel gelişimler ve dönüşümler kısaca değerlendirilecektir. Yönetim biçimleri arasında bir tanesi olmaktan, tartışmasız en iyi yönetim biçimi tasavvuruna evrilmesine, demokrasi hem ona benzetilen yönetimlerle hem de kendisiyle karşılaştırılarak (demokrasiyi demokratikleştirmek) ve eleştirilerek gelişmiştir. Bu yüzden, demokrasi denildiğinde akla gelen ilk olarak liberal/ siyasal/minimal demokrasi olsa da önüne pek çok farklı sıfat olarak demokrasi, farklı teorik ve pratik açılımlara sahip olmuştur. Demokrasinin bu yüzyılın ilk çeyreğinde de siyaset ve yönetim tartışmalarının en önemli odak noktalarından birisi olması bu gerçekte yatmaktadır.

Demokrasinin önüne farklı sıfatlar olarak hem teoride hem de pratikte sorgulanması, onun içerisindeki kimi eksiklik ve aksaklıklardan ötürüdür. Bunlardan en önemlilerinden birisi, yönetenler ve yönetilenler arasındaki

¹ Doç. Dr., ismail.karadut@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000.0003.0049.5317

bağlantı noktası olarak temsil kurumundaki krizdir. Gerçekten de demokrasinin en çok tartışılan ve gerilimli noktalarından birisi temsildir zira yönetenler ve yönetilenler arasındaki demokratik bağlantı noktası olarak temsilin işlevi ve etkililiği her zaman için sorgulanagelmiştir. Çalışmanın bu kısmı, sonucu demokrasi teorisinde ve uygulamalarında çeşitliliğe açılan, demokrasi içindeki söz konusu gerilimlere ve tartışmalara ayrılmıştır.

Üçüncü kısımda; yerleşik demokrasilere bile meydan okuyan, onlar için bir tehdit unsuru olarak kabul edilebilecek popülist yönetimlerle birlikte özellikle pandemiyle birlikte güç kazanan teknokratik/bürokratik eğilimler ele alınmıştır. Siyasal demokrasinin liberal özelliklerinin yanında, kararların (hatalı ya da teknik öngöründen yoksun dahi olsa) halkın iradesini yansıtması, halk yönetiminin olmazsa olmazlardır. Demokrasinin popülizm ile sorunlu ilişkisi ve teknokratik/bürokratik uygulamalar karşısındaki durumu incelendikten sonra, dördüncü ve son kısımda gelişen teknolojinin demokratik yönetimler ve uygulamalar üzerindeki şimdilik değiştirici ama çok da uzak olmayan bir gelecekteki olası dönüştürücü etkileri tartışılmıştır. Zira insanlık teknolojik atılımlarla birlikte handiye ikinci bir Aydınlanma'nın eşliğindedir ve insan aktörüne ilişkin bu dönüşümler demokratik olsun olmasın bütün yönetimler üstünde esaslı bir etki bırakacak niteliktedir.

YIRMİNCİ YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE DEMOKRASİ: HIZLI BİR TARİHÇE

20. Yüzyılın en önemli siyaset düşünürlerinden Hannah Arendt'e göre, sözün söylenebildiği her yerde sorunlar tanımları gereği siyasaldır çünkü insanı siyasal bir varlık haline getiren şey sözdür. İnsanların yaptıkları/ettikleri ve deneyimledikleri şeyleri anlamlı hale getirebilmesi, bahsedilen şeyler hakkında söz söyleyebilmelerine yani onları siyasetin konusu haline getirebilmelerine bağlıdır. Böylelikle insanlar söyledikleri sözler, aldıkları kararlarla doğal olanlarla aynı bağlayıcı özellikleri haiz ve kendilerine ait koşullar üretirler. Düşününün kelimeleriyle, *“O yüzden insanlar, ne yaparlarsa yapsınlar, daima koşullu varlıklardır. Kendi tınısı olan insani dünyaya dahil olmuş ya da insani bir çabayla bu dünyaya katılmış her ne varsa, insanlık durumunun bir parçası haline gelir.”* (Arendt, 2018, s. 30-31 & 38). Ortak dünyayı kurmakla ilgili olan siyaset, dünyayı bizim kılmanın da yoludur. Diğer bir deyişle, dünya siyasallaştığı (üstüne söz söylenebildiği/hakkında konuşulabildiği) ölçüde insanlarındır ya da nesneleşmiş, geometrik bir uzamın ötesinde insanların kurduğu bir yer haline gelir (Kılınç, 2012, s. 50). Bu noktadan bakıldığında siyasetin insanlık için tarihsel bir başarı olduğu söylenebilir. Kendilik bilincini taşıyan bireyler ile bireylerin toplamından daha fazlasını ifade eden toplum arasındaki gerilimli denge siyaset tarafından kurulmakta ve devam ettirilmektedir (Berktaş, 2016, s. 15). Dolayısıyla; siyasetin günümüzdeki en meşru formu olan demokrasi, hatta

ayrı yazılıp aynı anlamlara gelen kelimeler olarak da düşünülebilecek bu iki olgu, insanların varoluş ve bir arada yaşamaları ile ilgilidir.

Demokrasinin Antik Yunan döneminde Atina'da ortaya çıkışında pek çok faktör rol oynamıştır. Üzerine inşa edildiği mekân olan polis (site devleti) her ne kadar M.Ö. VIII. Yüzyıla kadar erken bir tarihe kadar gitse de, demokrasinin ortaya çıkması bundan birkaç yüzyıl sonra gerçekleşmiştir. M.Ö. V. Yüzyıla gelindiğinde Atina'da okuryazarlığın artması önemli etmenler arasında sayılabilir. Denilebilir ki, siyasal yönetimden önce bilgi ve bilgiye ulaşım aracı olarak yazı demokratikleşmiştir. Ekonomik hayatın gelişmesi, ticareti faaliyetlerin yoğunlaşması önemli bir liman kenti olan Atina'da demokrasinin ortaya çıkmasında sayılabilecek faktörlerden birisidir. Sayılan bu zihinsel ve iktisadi gelişmeleri, söz konusu dönemde ortaya çıkan tartışma ve kanıtlama kültürü de tamamlayınca, demokrasinin ortaya çıkış koşulları olgunlaşmıştır (Wood, 2009, s. 28-29). Elbette bahsedilen bu tarihsel kesitte, demokrasi olarak nitelendirilebilecek tek örnek, Atina Polisi'ndeki uygulamalar değildir. Örneğin, diğer uygarlıklara ait kimi şehir devletlerinde de istişare kültürüyle uyumlu pratiklerin olduğu bir gerçektir. Mamafih, Atina'daki demokrasi, türünün en radikal ve göze çarpanı olduğu için başlangıç olarak alınmaktadır.

Ünlü filozof Bertrand Russell da Antik Yunan'ın farklılığının altını çizmektedir zira soyutlama ya da teorikleştirme/kuramsallaştırma bu uygarlığın ayırıcı niteliklerindedir. Geometri, Mısırlıların özellikle Nil taşkınlarından sonra tarlalarının yerlerini yeniden belirlemek üzere başvurdukları ve başlattıkları bir pratikken, onu kuramsallaştıran ve tekil olaylarla sınırlayan değil bütün örneklerle genişletecek denli ilerleten Öklid'dir. Ya da tarihi bir olaylar silsilesi olarak almak yerine nedenleri ve sonuçlarıyla onu anlamaya ve açıklamaya çalışmak yine Antik Yunan'da ortaya çıkmıştır. Özellikle dramatik sanatlarla ortaya konan eleştiri kültürü de bahsedilen bu uygarlığı ve onun ortaya koyduklarını diğerlerinden ayıran özelliklerindedir (Russell, 1946). Yani, Atina'daki demokrasi örneği, bu özellikleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Yine de, aynı uygarlıkla bağlantılı olmakla birlikte, başka bir ünlü felsefeci Kojin Karatani, güneybatı Anadolu kurulan İyonya'ya işaret etmekte; Atina demokrasisinin, İyonya izonomisinin bozulmuş bir şekli olduğunu söylemektedir. Dünya tarihini Karl Marx'ın yaptığı gibi üretim ilişkileri ve tarzlarından ziyade mübadele ilişkileri ve tarzları üzerinden okuyan Japon felsefeciye göre, Atina demokrasisi eşit(siz)lik meselesine yanıt vermeyen bir yönetimdir; izonomi gibi bir hükmedenin olmaması değil, başka bir hükmetme biçimidir. Kelime anlamı olarak, yasalar önünde eşitliğe gönderme yapan izonomi ise, eşitliğin özgürlük aracılığıyla sağlandığı bir yönetim biçimidir. İzonomi yönetiminde, demokratik bir yönetimin olmaz olmaz iki unsuru olan eşitlik ve özgürlük aynı anda gerçekleşmektedir. Nasıl Atina demokrasisi

felsefeden (doğa ve toplum olaylarının akıl ve mantığa göre açıklanma çabası) yararlanmışsa, izonomi de temel esinini Olympos tanrılarının akla dayalı bir eleştirisi olan İyonya doğa felsefecilerinin düşüncelerinden almıştır. Aşağıdaki tablo, bahsedilen mübadele tarzlarını özetlemektedir:

Tablo 1. Mübadele Tarzları ve Yönetel/Siyasal Kurumlar

Mübadele Tarzı	Kurumu	Yeri	Mübadil Olan
A Tarzı Mübadele	Sivil Toplum	Topluluk ya da Aile İçi	Armağan
B Tarzı Mübadele	Devlet	Yöneten – Yönetilen	İtaat/Koruma-Güvenlik
C Tarzı Mübadele	Piyasa	Topluluktan Topluluğa	Meta
D Tarzı Mübadele	Gönüllülük	Müştereklik – Karşılıklılık	Evrensel Din/İnanç

Kaynak: Karatani (2017) ve Karatani (2018)'ten derlenmiştir.

Karatani'ye göre; günümüz demokrasisini Atina demokrasisi yerine, İyonya izonomisi ile karşılaştırmak ve eleştirmek daha doğru sonuçlar verecektir. Tablodaki mübadele tarzlarına gelince; normalde mübadele mallar arasındaki değiş-tokuş iken, burada daha geniş bir anlamda kullanılmıştır. Dar anlamıyla mal mübadelesi sadece C Tarzı mübadele için söz konusudur. A tarzı mübadele, devlet ortaya çıkmadan önceki toplumsal, ekonomik ve kültürel değiş tokuşu anlatmaktadır. Devlet kökenini B tarzı mübadelede bulmaktadır ve yönetilenlerin itaati karşılığında verilen/mübadele edilen şey koruma/güvenliktir. C tarzı mübadele ile birlikte ekonomik ve askeri alanda devletler arası rekabet de başlayacaktır. D tarzı mübadele ile birlikte ki, A tarzı mübadele içerilip aşılacak ve dünya sathına yayılacaktır. C tarzı mübadelede bulunan araçlar, D tarzındaki müştereklik – karşılıklılık için kullanılacaktır (Karatani, 2017, s. 2-4).

Demokrasi, yukarıda da değinildiği üzere, önemli tartışmalarla doğmuştur. Hatta demokrasiye ortaya çıkışında yüklenen pejoratif anlam ancak ve ancak demokrasinin yeniden doğuşuyla birlikte silinebilmiştir denilebilir. Uygulamada bakıldığında, ilk ortaya çıkışıyla demokrasi, kitleleri yönetime dahil etmekten ziyade onları yönetimden uzak tutmanın (kadınlar, yabancılar ve belli bir yaşın altındaki erkekler yönetimden dışlanıyordu) özel bir yoludur. Site ya da kent devletlerinin sonunu getiren imparatorluklar, demokrasi pratiklerini de uzun bir süreliğine ara vermiştir. Bununla birlikte, demokrasi düşüncesi ile ele alınan değerler, yerine gelen imparatorluklar aracılığıyla kozmopolitleşmiştir. İmparatorlukların otoritelerinin sarsılması, parçalı egemenliklerin hâkim olduğu Orta çağ'a işaret etmiş, bu çağdaki toplumsal siyasal bağlar/bağlanmalar, demokrasinin 'uykudan uyandığı' ya da yeniden doğduğu, üzerindeki aşağılayıcı nitelendirmeleri üzerinden attığı izleyen tarihsel dönemde temsil kurumu olarak belirlemiştir. Krallıkların yerlerini ulus-devletlere bırakmaya başladığı 16. ve 17. Yüzyıllarla birlikte demokrasinin ulus-devlet ölçeğindeki toplumsal ve ekonomik koşulları da olgunlaşmaya

başlamıştır. 18. ve 19. Yüzyıllar, Fransız ve Amerikan Devrimleri, 1830-1848 İşçi Devrimleri gibi önemli siyasal altüst oluşları barındırmakla birlikte demokrasinin ve yönetimde demokratik uygulamaların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Dahası, 19. Yüzyıla beraber liberal demokrasinin de temelleri atılmaya başlanmış, devletten özerkleşmeye başlayan toplumlar, politik meselelere katılır olmuşlar ve daha talepkâr hale gelmiştir. Bu taleplere yanıt vermek üzere ortaya çıkan “idari/yönetimsel devlet” önce liberal özelliklere sahip olmuş, sonrasında kitleselleşerek demokratikleşmiştir (Karadut, 2015, s. 208-209). Benjamin Arditi’nin MacPherson’a atıfla ortaya koyduğu üzere, kitlelerin siyasete katılması ve oy hakkının genişlemesi liberal devletlerin demokratikleşmesiyle neticelenmiş, devamında piyasa toplumu ve temsili hükümet gibi liberal değerlerin modern demokratik yönetimlerin bir parçası, demirbaşları haline gelmesiyle de demokrasinin liberalleşmesi tamamlanmış ve nihayetinde liberal demokrasi doğmuştur (Arditi, 2010, s. 83-84).

20. Yüzyıla gelindiğindeyse, bu yüzyılım (liberal/siyasal/minimal) demokrasinin yüzyılı olduğu söylenebilir. Elbette ki, söz konusu demokrasi artık temsili demokrasidir zira polis ya da sitedeki karar vericilerin sayısı ile ulus-devlet ölçeğindeki karar vericilerin sayısı kıyaslanamayacak şekilde farklıdır. Tekrar belirtmek gerekirse, Antik Çağ’da yok olan demokrasi, Yakın Çağ’da ve bu sefer farklı niteliklerle ortaya çıkmıştır ki temsil söz konusu niteliklerin başında gelmektedir. Yönetime katılmanın temsil aracılığıyla kitleselleşmesi temsil eden ile temsil olunan arasında da kimi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunlara, Amerikan örneğinde olduğu gibi anayasal tedbirler alınmıştır (Belge, 2017). Liberalizmin önemli argümanlarından olan sınırlı hükümet ve çoğunluğa karşı azınlığı, topluma karşı bireyi korumakla ilişkisi olsa da, anayasa(l)cılık hareketinin önemli motivasyonlarından birisi, yukarıda da anlatıldığı üzere, kitleler yönetime katılırken ve temsilcileri aracılığıyla yönetimi dolaylı yoldan ele almışken, özellikle maddi zenginlik ile toprağa dayalı ve kalıtsal soylulukla öne çıkan yönetici/egemen sınıfın, hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarını güvence altına almak istemesidir (Karadut, 2023, s. 263). Her ne kadar, demokrasinin özü halkın iradesinin serbestliğiyse, anayasa (lar) nın işlevi söz konusu iradenin sınırlandırılmasıdır. İlk bakışta birbiriyle çelişkili dursa bile, siyasal gücün ve halkın iradesinin değişmesi normal kanunlardan daha zor olan anayasalarla sınırlandırılması/kısıtlandırılması temel hak ve hürriyetlerin herkes için korunması için elzemdir. Bu korumanın sağlanmasında ise anayasa yargısı ön plana çıkmaktadır ki anayasa yargısı demokrasiyle çelişmemekte bilakis demokrasiyi güçlendirmektedir. Bu bağlamda, tanınmış hukukçu Hans Kelsen’e göre de, anayasalcılık demokrasiyle uyumludur, onun özüdür zira bireylerin kendi kurallarına tabi olması anlamında özgürlük temel hak ve hürriyetlerce korunmasıyken eşitlik ise söz konusu özgürlüğün herkese tanınmasıdır (Özenç, 2022, s. 47-50). Böylelikle, modern demokrasiler; liberal,

temsili ve anayasal niteliklerle birlikte, 20. Yüzyılda yükselişe geçmiş, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Demokratik yönetimlerdeki nicel artışı dalga metaforuyla açıklayan Samuel Huntington'a göre, kavram Yunan icadı olsa da, bildiğimiz anlamda demokrasi 18. Yüzyılla birlikte filizlenmiş, ilk uzun atılım dalgasını 1828 (Genişletilmiş Oy Hakkı ile yapılan Amerikan Başkanlık Seçimi) – 1926 yılları arasında, çekilmesini 1922 (Mussolini'nin Roma'ya Yürüyüşü) – 1942 yıllarında; ikinci dalgasını 1943 (II. Dünya Savaşı Sırasındaki Demokratikleşme) – 1962 (Latin Amerika'da Otoriterleşme) yılları arasında, çekilmesini 1958 – 1975 yıllarında yapmıştır. Yazar, üçüncü ve güncel dalgayı 1974 yılında, yani Portekiz'deki dikta rejiminin çöküşünden başlatmaktadır (Huntington, 1991, s. 16-21). Gerçekten de 1970'li yıllarda birlikte demokratik rejimlerin sayıca artması, Soğuk Savaş'ın liberal dünyanın lehine sonuçlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla resmen biten Soğuk Savaş sonrası dünyada, Doğu Avrupa ülkelerindeki hızlı siyasal ve ekonomik liberalleşme, küresel siyasetteki iki-kutupluluğun sona ermesi ve çoğulculuğa ve çok-kutupluluğa dayalı bir küresel siyasetin doğma ihtimali önemli bir iyimserlik yaratmıştır. 1970'lerden başlayıp 2000'li yılların başına değin küreselleşme bağlamında; sivil toplumculuk, yerel yönetimlerin güçlenmesi ve demokratikleşme gibi kavramların popülerlik kazanması söz konusu ılıman havanın ve iyimserliğin sonuçlarındandır.

Yukarıda bahsedilen bu 'iyimserlik' 1990'larla birlikte öyle bir hal almıştır ki, "tarihin sonu" liberal demokrasi lehine ilan edilmiştir. Fukuyama'ya göre, tarihin akış seyri en iyi yönetim biçimi arayışı ile karakterize olmuştur. Bu arayış boyunca; monarşik yönetimlerden oligarşik olanlarına, komünist ve faşist dikta rejimlerine değin çokça alternatif denenmiş ve nihayetinde liberal demokrasi diğer yönetim biçimleri içerisinde tarihin sınavından geçebilen ve alternatifsiz bir biçimde ayakta kalabilen tek yönetim biçimi olmuştur. Liberal demokrasinin tartışmasız egemenliği ve alternatifsizliği tarihin de sonunu getirmiştir (Fukuyama, 2006). Elbette ki, tarihin sonu gelmemiştir ve demokrasiye ilişkin tartışmalar, 1990'lı yılların sonuna doğru daha da şiddetlenerek sürmüştür zira eskinin ölüp yeninin henüz doğmadığı bir kriz on yılı olan 90'lar, ekonomik küreselleşmeye ve 1970'lerle birlikte ekonomi ve siyasette güç kazanan ve hâkim konuma gelen neoliberalizmin olumsuz sonuçlarına tepkilerin de yükseldiği bir zaman dilimidir. 1999 Seattle Olayları, 2000 Davos Protestoları, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların eşitlik/denge-körü ekonomi siyasalarına ve bu kuruluşların siyasalarını ulusal düzeyde uygulayan yeni sağ hükümetlere ilişkin önemli kitlesel tepkilerdir. Samir Amin, demokrasinin, serbest seçimler ve çok partili siyasal hayat ile birlikte basit bir insan hakları

ideolojisi karşılığında ekonomide piyasa kurallarına sınırsız bir hareket alanı sağlama keyfiyeti olmadığına altını çizmektedir. Siyasal demokrasi ve sosyal demokrasi arasındaki güçlü bağı teslim etmek, bu anlamda, piyasayı ilk sıraya koymayan gerçek bir demokrasi için gereklidir (Amin, 2016, s. 178).

Demokrasi; bölümün başında da belirtildiği üzere, özgürlük ve eşitlik gibi birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelme potansiyeli bulunan iki önemli mefhum üzerine kuruludur. Liberal ya da siyasal demokrasi bağlamında sorun, piyasanın sınırsız girişimcilik ve özgürlük isteğiyle, halkın eşitlik taleplerinin uzlaştırılması çabasıdır ki demokrasinin en önemli gerilimi ve kriz sebeplerinden birisi budur. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren en popüler siyasal kavram olan demokrasinin, 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde siyasal tartışmaların merkezinde olmasının da bu yüzdendir.

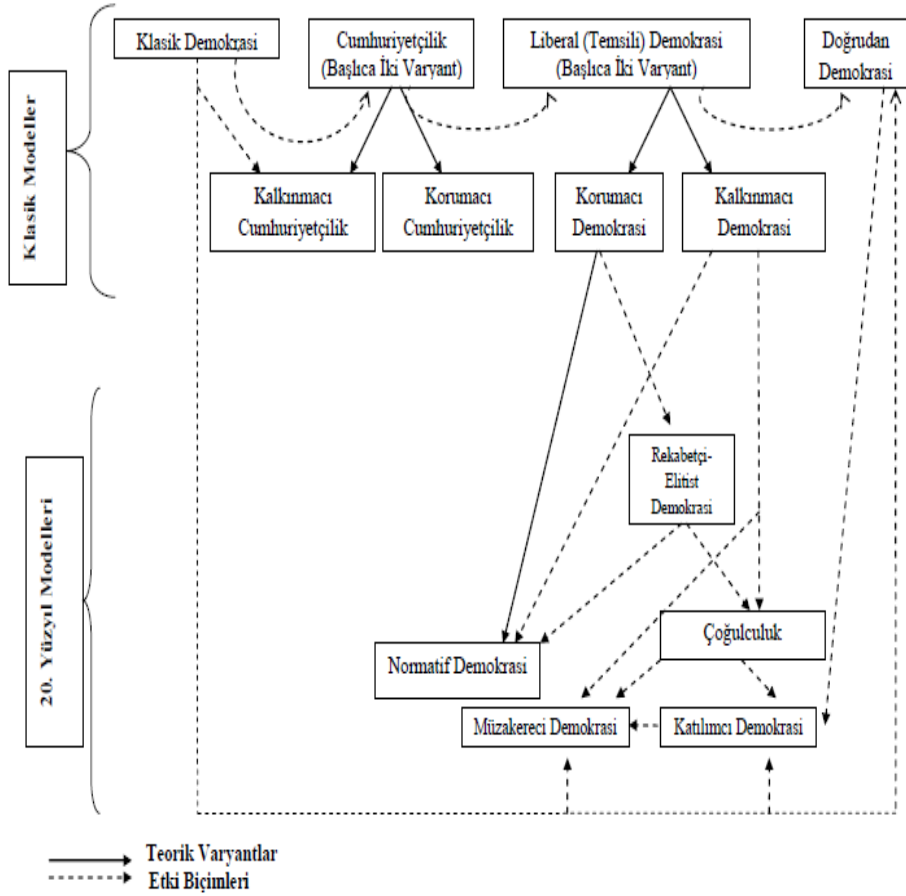
TEMSİLİ DEMOKRASİNİN KRİZİ: İÇTEN VE DIŞTAN GERİLİMLER

İlk başlıkta da anlatıldığı üzere Karatani'ye göre, izonominin demokrasiden en önemli üstünlüğü, özgürlüğü eşitlik aracılığıyla sağlayabilmesidir. Demokrasiye, özgürlük ile eşitsizliğin bir arada bulunduğu bir yönetimdir. Dahası, demokrasi diğer yönetim biçimleriyle olan gerilimli ilişkisinin yanında kendi içerisinde gerilimler taşıyan bir yönetim biçimidir. Yine bir önceki başlıkta anlatıldığı üzere, demokrasi; liberal, temsili ve anayasal özelliklerle yeniden doğmuştur. Bu özellikler dikkate alındığında demokrasinin yeniden doğduğu yer, Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bakıldığında; liberal değerlerin (hayat, hürriyet ve mülkiyet ve buna ilaveten mutluluk arayışı / *pursuit of happiness*) 1776'da Bağımsızlık Bildirgesi'nde sayıldığı, federalizm ile birlikte demokratik temsilin sağlanmaya çalışıldığı ve 1787 tarihinde yazılıp 1788'de onaylanan, dünyanın modern anlamdaki ve ulusal çapta ilk yazılı anayasası olarak kabul edilen bir metnin bulunduğu yer 18. Yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri'dir. Amerika'da demokrasinin ortaya çıkışı ile ilgili tartışmalar bile demokrasinin tartışmalı doğasını, Giovanni Sartori'nin deyişiyle, "tartışmanın tartışması" olduğu noktasını doğrulamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tarihsel gelişmelere mübadele tarzları perspektifinden ve izonomi çerçevesinden bakan Karatani'ye göre, Birleşik Devletleri'ndeki deneyim önemli bir izonomi örneğidir ve bu anlamda gayet 'demokratiktir'. Düşünre göre, Amerika'nın kuruluşundaki kasaba tipi (*township*) siyasal örgütlenme, İyonya'daki izonomiye benzer özellikler göstermiştir. Düzensiz ve yoğun bir göçün yaşandığı ülkede, göçmenlerin uyrukları dahi yönetim biçimi ve tarzlarına etki etmiştir. İspanyol ve Fransızlar yerleşim tarzı olarak plantasyonları tercih edip iş gücü yeterli gelmediğinden Afrika'dan köle getirirken, İngiliz göçmenler anayurtlarında yaşadıkları iç savaş ve gördükleri burjuva devrimlerinin etkisiyle böylesi uygulamalarda

bulunmamış, İngiltere de Amerika'daki göçmen ya da yerleşimcilere çok müdahale etmemiştir. Objektif nedenler penceresinden bakıldığında, Amerika deneyimini İyonya izonomisine yaklaştıran en önemli etkenin toprak bolluğu söylenebilir. Özellikle İngiliz yerleşimcilerin yoğun bulunduğu doğu yakasında kasabaya gelen her yerleşimciye belli bir miktarda toprak verilmiştir. Bununla birlikte, kasabanın yönetiminden memnun olmayan yerleşimcilere, ayrılma hakkı da tanınmıştır. Karatani'ye göre, bu hareket serbestisi (*mobility*), kasaba yönetiminin (*township*) izonomiye yaklaşmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, yeteri kadar toprağı olan, bunu işleyen ve bizzat ticaretini yapan hür köylüler, kasaba konseyleri ile de yönetim işlevini yerine getirmişlerdir. Toprak hakkı ve hareket serbestisi sayesinde izonominin en önemli ayağı olan eşitlik gerçekleşmiştir. Sonrasında Amerika'daki devrim, söz konusu bu 'izonomik' kasabaları korumak için gerçekleşse de, sonuç itibariyle onları özlerinden etmiştir zira hem yerlilerin ayaklanmalarını bastırabilmek hem de İngiltere'den politik olarak bağımsızlaşabilmek amacıyla federal kasabaları etkisizleştiren bir merkezi hükümet/devlet aygıtı kurulmuştur (Karatani, 2017, s. 29-30).

Önemli bir siyaset kuramcısı olan ve aynı tarihsel olguya üretim tarzları perspektifinden bakan Ellen Meiksins Wood'a göre ise; Amerika Birleşik Devletleri vakası, temsil ile birlikte, demokrasinin özünün kaybedildiği bir tarihsel deneyimdir. Mekânın genişliği ve nüfusun çokluğu nedeniyle istenmeden kabul edilen ve demokratik özyönetimin bir anti-tezi olarak düşünülen temsil, Amerikan Devrimi'nden sonra demokrasinin kurucu ögesi olarak kabul edilmeye başlamıştır. Hep aynı kişilerin görevlendirilebileceği ve mülk sahibi soylu toplumsal sınıfların avantajına olduğu düşüncesiyle seçimleri bile oligarşik bir pratik kabul eden ve kura yönetime dayanan Atina deneyimi, Amerikan Devrimi ile birlikte unutulmuştur. Temsil demokrasinin kurucu unsuru haline geldiğinden, demokrasiden de temsili yönetim anlaşılır olmuştur. Temsilin federalist kavranışı ya da yorumuysa, siyaset ile insanlar arasına bir mesafe konulmasıyla sonuçlanmıştır (Wood, 2000, s. 216-217). Elbette ki demokrasinin üzerine olan tartışmaların tartışması sadece temsil üzerine değildir. Yönetimin amacı, katılım, hesap verebilirlik gibi değişkenler de, demokrasiye ilişkin görüşlerin çeşitlenmesinde ve aşağıdaki şekildeki gibi demokrasi varyantları oluşmasında etkilidir.

Şekil 1: Demokrasinin Varyantları

Kaynak: Held, 2013, s. 5.

Yukarıdaki şekilde de görülebileceği üzere, yönetim üzerine olan klasik gerilimlerden en bilineni, cumhuriyet ve demokrasi arasındadır. Bu noktada, bir devlet biçimi olan cumhuriyetin, bir yönetim biçimi olan demokrasi ile sıkı bir bağıntılılık (*correlation*) sahibi olduğu ama bir nedensellik (*causation*) ilişkisi bulunmadığı not edilebilir. Hem cumhuriyetleri hem de demokrasileri çeşitlendiren korumacılık ve kalkınmacılık ayrımıdır. Korumacılık varyantları, bireyi toplumun ya da çoğunluğun baskısından korumayı ön plana çıkarırken; kalkınmacılık varyantları bireyden önce toplumsal gelişmeyi önceleyen bir yaklaşıma sahiptir. Önceden de belirtildiği üzere, demokrasinin altın çağını yaşadığı 20. Yüzyılda öne çıkan varyantlar; rekabetçi-elitist demokrasi (minimal demokrasi), normatif demokrasi, çoğunlu ve katılımcı demokrasi ve müzakereci demokrasidir.

Liberal demokrasinin geliştirilmesine yönelik 21. Yüzyıl eleştirileri ya da varyantları (zira varyantlar demokrasinin eleştirilmesi ya da tartışılması yoluyla

ortaya çıkmaktadır) olarak; müzakereci demokrasi (*deliberative democracy*), agonistik demokrasi (çatışmalı çoğulculuk) ve örgütsel demokrasiye (*associational democracy*) işaret edilebilir. Müzakereci demokrasi, bireylerin rasyonel ve eşit katılımını nitel anlamda zenginleştirmek amacıyla, kamusal alanın siyasi ve ahlaki açılardan geliştirilmesini savunmaktadır. Bu anlamda, demokrasinin görevi kamusal konuşma/tartışma ortamının sağlanması ile birlikte bir konsensüse (oydaşım) varabilmenin koşullarının sağlanmasıdır. Agonistik demokrasi ise, oydaşıma varmanın demokrasinin görevi olmadığını savlamakta, tersine farklılık ve kimlik üzerinden (ama bunların birbirlerini yok etmediği) çatışmanın ve demokratik mücadelenin sürdürüldüğü bir yönetim önermektedir. Örgütsel demokrasiye gelindiğindeyse; devlet, sivil toplum ve piyasa ayrımının yapılmadığı, bu üç alanın birbirine karışmaktan ziyade toplumsal sorunların çözümünde ve siyasi meselelerde iş birliği içerisinde bulunduğu, devletin sivil toplum aracılığıyla çoğulcılaştırıldığı, sivil toplumun da kamuya açılma imkanının bulunduğu bir yaklaşımla karşılaşılmaktadır. Sayılan bu yaklaşımlar, liberal demokrasiye ilişkin sol-liberal açılımlar olarak değerlendirilebilir (Coşkun, 2007, s. 18-19). Sorunun liberal demokraside bulunmadığını, esas meselenin ondan çok şey beklenilmesi olduğu da dile getirilen bir görüş de vardır. Buna göre; demokrasi, hayatın bütün alanlarında gözlenmesi gereken bir olgu, bir yaşam tarzı değildir. Minimal ve olması gereken tanımıyla, demokrasi; düzenli yapılan seçimler yoluyla iktidarın barışçıl bir biçimde değişmesine imkân veren, yarışan/rekabet eden siyasi liderlerin ve programların desteklenip desteklenmediği bir düzenek ve belki de daha önemlisi iktidarın bireyin hak ve özgürlükleri aleyhine kötüye kullanılmasına karşı bir tedbirdir. Diğer bir deyişle, demokrasinin ‘esprisi’, ilkin bireysel hürriyetlere olan müdahaleleri mümkün olduğunca sınırlandırmak, ikinci olarak bireysel gelişime katkı sunmaktır (Demirel, 2023, s. 51).

Buraya kadar anlatılan gerilimler ve kriz sebepleri, demokrasi teorisi ve pratiği içerisindenken, küreselleşme ile ortaya çıkan meydan okuma, demokrasiyi gerilime iten, krize sokan dıştan bir neden olarak ortaya konabilir. Bahsedildiği üzere; 18. Yüzyıldan itibaren ulusal çapta, ulus-devlet ölçeğinde tanımlanmış temsili demokrasi, sermaye-emek dolaşımının uluslararası çapta hız kazanması ve dünyaya ilişkin sorunların büyümesi ve kapsamalarının genişlemesiyle birlikte de krize girmiştir. Demokrasinin küreselleşmesi; ulusal sınırlar içerisinde cereyan eden siyasi süreçlerin anlamsızlaşmaya başlamasıyla el ele gitmiş, sonuç olarak büyük bir temsil ve hesap verilebilirlik krizi ortaya çıkmıştır. Birinci olarak, ülke içi ya da ulusal siyasette kullanılan enstrümanların sayısı ve etkililiği küreselleşmeden olumsuz etkilenmiştir. İkincisi, devlete rakip olarak ortaya çıkan küresel/ulus-aşırı güçler sebebiyle ulusal devletlerin yetkilerinde aşınma yaşanmıştır.

Üçüncüsü, devletler arasındaki uluslararası dayanışma biçimleri ve çok taraflı antlaşmalar çoğalmıştır. Ve nihayetinde, küresel yönetim minvalinde ortaya çıkan örgütlenmeler, ulusal siyasal süreçleri ve demokrasileri ‘zora’ sokmuş, krize sürüklemiştir. Ulusal ekonomiden ve siyasetten sorumlu olan hükümetler, bunların günden güne uluslararası ya da küresel güçlere tabi olması karşısında etkisizleşmiş ve temsil ettikleri yurttaşlara hesap veremez hale gelmiştir zira üretim, tüketim, istihdam gibi hususlar küreselleşme süreçlerinden etkilenen ve önemli siyasal sonuçları olan ekonomik kararlardır. Farklı bir şekilde ortaya konursa, toplumsal paylaşım nüfuz eden kararlar ve siyasalar, bir ülke ve ulus çapındaki siyasetçiler ve siyasa yapıcılardan ziyade küresel ağlar, bağlantılar ve kurumlarca belirlenmekte, küresel talepleri yerine getirilmesi bir temsil, bu talep sahiplerinin denetlenememesi ise hem ulusal hem de uluslararası siyasal aktörlerle ilişkili olarak bir hesap verilebilirlik (*accountability*) krizine sebebiyet vermektedir (Coşkun, 2007, s. 32-33; Şaylan, 2008, s. 431 & 442-443).

20. Yüzyılın önemli ekonomik ve politik konjonktür belirleyicileri, bütüncül savaşlar ve savaş benzeri gerilimler olmuştur. 21. Yüzyılda ise; küresel terör, ekonomik krizler ve toplumsal hareketler, bir önceki yüzyılda savaşların ortaya çıkardığı değişimlere sebep olmaktadır denilebilir. 20. Yüzyılın sonuna doğru demokrasiyi krize sokan sebeplerin demokrasiye doğrudan zarar verdiği gibi, demokrasiyi tehdit eden siyasal söylem ve stratejilerle birlikte farklı yönetsel pratiklerin de ortaya çıkmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Özellikle popülist yönetimler ve yönetimde bürokratik/teknokratik ve otokratik eğilimler demokrasiye karşı önemli tehditler olarak değerlendirilebilir ki izleyen bölümde bu tehditler ele alınacaktır.

(LİBERAL/SİYASAL) DEMOKRASİYE TEHDİTLER: POPÜLİZM VE TEKNOKRATİK-BÜROKRATİK EĞİLİMLER

19. Yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı ünlü eseri “Amerika’da Demokrasi”de, “*Milli irade, tüm zamanların düzenbazlarının ve tüm çağ despotlarının en yaygın şekilde suistimal ettikleri kelimelerden birisidir.*” diyen Alexis de Tocqueville, kitabının aynı kısmını, “*Tanrı nasıl evrende hüküm sürüyorsa, halk da Amerikan siyasal dünyasında öyle hüküm sürer.*” tespitiyle bitirmektedir (Tocqueville, 2016, s. 78-80). Bugün de demokrasinin en önemli sorunlarından birisinin milli irade kavramının demokrasinin aleyhine olacak bir şekilde suistimal edilmesi ve halkın ve halk iradesinin siyasal olaylar üzerindeki hakimiyetinin çeşitli engellerle karşılaşması, daha kötüsü bu engellerin meşrulaştırılmaya çalışılması olduğu söylenebilir. Birinci sorun (milli irade mefhumunun suistimali) için en çok karşılaşılan durum, kimileri için demokrasinin bir parodisi olan (yani onu hiciv yoluyla bir nevi denetleyen ve düzel (t)meye yönlendiren), kimileri içinse demokrasinin başlıca düşmanı

olarak nitelendirilen, faşizmin ‘demokratik’ versiyonu olarak da kabul edilen popülizmdir. İkincisiyse, çeşitli nedenlerle halkın iradesinin demokratik karar alma süreçlerinde ‘doğru’ sonuçlar veremeyeceği bahanesiyle yönetimi uzmanlara, teknokratlara ya da bürokratlara bırakmayı savunan yaklaşımlardır. Bu iki problemin de yukarıda anlatılan tarihsel süreçte nesnel sebeplerle ortaya çıktığı söylenebilir zira popülizmin en çok istifade ettiği demokratik açık ya da eksiklik, küreselleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan temsil ve hesap verilebilirlik krizinin bir sonucudur; bürokratik/teknokratik eğilimlerin güç kazanması ise, teknolojik ilerlemelerle birlikte karmaşıklaşan toplum ve yönetim süreçlerinin mantıksal uzantısıdır.

Her ne kadar iki farklı ucu temsil etseler de ve kimi durumlarda birbirlerini köstekleseler de, popülizm ve teknokrazi demokrasiye karşı (biret tehdit) oluşlarında önemli bir ortak noktaya/örtüşmeye sahiptir: çoğulculuk-karşıtlığı. Örneğin; teknokratlar, halkın popülist siyasetçilerin rüzgarına kapıldıklarından bahisle, kararların halktan kaçırılması görüşünü desteklemekte, ‘halkı denklemden çıkarmaktadır’. Teknokrasi yaklaşımı ve teknokratlara göre, her meselenin bir tane doğru siyasa (*policy*) çözümü bulunmaktadır. Dolayısıyla, teknokratların benimsediği demokrasi, tercihlere çok yer verilmeyen, uzmanlara güven, siyasetçilere güvensizlikle karakterize, kamu siyasasına uygun uygulama ve önlemlere indirgenmiştir; rasyonel tartışmaya, müzakereye ve hatta parlamento gibi onun kurumlarına söz konusu uygulama ve önlemlere rıza göstermek dışında bir gereklilik duyulmamaktadır. Popülizm ve popülist hareketler de halkın gerçek (*authentic*) iradesini yalnızca kendilerinin temsil ettiği iddiasıyla demokratik çoğulculuğa karşı çıkmakta, biz ve onlar ayırımına dayanarak kendilerine karşı gelenleri düşmanlaştırmakta hatta onları (yani aslında demokrasinin kurucu unsuru olan halkın bir bölümünü) hain olarak ilan etmektedir. Nihayetinde, bu iki tehdit birleşerek daha büyük bir tehdit haline gelmektedir (Müller, 2018; Çelikoğlu, 2023, s. 134-135). Kimi araştırmacılar, popülizmi ve teknokraziyi aynı potada eritmek suretiyle, “teknopopülizm” kavramını önermekte ve onun demokrasi ile olan sorunlu ilişkisine odaklanmaktadır. Bu saptamalara uygun bir şekilde; çalışmanın bu kısmında, demokrasinin önce popülizmle olan sorunlu ilişkisi ve popülizmin demokrasiye karşı ortaya koyduğu tehlikeli meydan okumalar, sonrasında bürokratik-teknokratik eğilimlerin demokratik pratiklerle olan yine tehlikeli rekabeti ele alınacaktır. Nihayetinde bu iki olgunun bir bileşkesi olarak ve onları açıklamaya dönük teknopopülizm kavramı da demokrasi ile olan ilişkisi çerçevesinde kısaca değerlendirilecektir.

Önceki kısımlarda da vurgulandığı gibi, liberal değerleri haiz olmayan bir demokrasi, günümüz dünyasındaki hâkim görüşçe demokrasi olarak değerlendirilmemektedir. Diğer bir deyişle, liberal demokrasi ile minimal

demokrasi neredeyse aynı anlamda kullanılmakta, liberalizm demokrasi paketinin içerisine gömülü addedilmektedir. Gerçek odur ki; demokrasinin liberal özellikleri ile liberalizmin demokratik boyutu birbirini tamamlamaktadır. Fukuyama'nın da belirttiği gibi; günümüz dünyası, piyasa ekonomisinin sağladığı maddi refah ile birlikte liberal demokrasilerin siyasi ve kültürel hürriyetlerini bir araya getiren cazibeli bir paket sunmaktadır. Ayrıca, demokratik karar almanın, karar almanın diğer yollarına nazaran, nicel (karara katılanların sayısı) ve nitel (kararın meşruiyeti) bakımlardan üstünlüğe de bulunmaktadır (Fukuyama, 2005, s. 14 & 59). Buna rağmen, 21. Yüzyılda yönetilenlerin ve yöneticilerin demokratik olmayan karar alma ve uygulama yollarına 'ilgi göstermesi', yerleşik demokrasilerin bile aşırı/aşırılık yanlısı (*extremist*) ve anti-demokrat hareketler tarafından tehlike altına sokulması açıklama gerektiren olgulardır.

Popülizm, tarih içerisinde çok farklı biçimlerde ve motivasyonlarla ortaya çıkmış 'halk' hareketleri olarak değerlendirilebilir. Zaten demokrasi ile paylaştığı en önemli ortak nokta halktır. 19. Yüzyılda bir aydın oluşumundan, 21. Yüzyılda ırkçı ve liberalizm karşıtı siyasal hareketlere değin popülizm pek çok şekil almıştır. Aşağıdaki tablo bu görünümleri özetlemektedir:

Tablo 2. Dünya'daki Belli Başlı Popülizm Hareketlerine Genel Bir Bakış

1. Aydın Hareketi (Rusya, Narodnichestvo 1870 -) (Türkiye, Halkçılık 1930 -)
2. Köylü/Çiftçi Hareketi (ABD 1880-1920)
3. Kent Yoksulları Hareketi (Latin Amerika 1930 -)
4. Aydın Liderliğinde Köylü Hareketi (Doğu Avrupa 1920 – 1940) (Türkiye 1945 – 1960)
5. Üçüncü Dünya, Kabile Dayanışmasına Dayalı Sömürge Karşıtı Bağımsızlık Hareketi (Özellikle Afrika 1950 – 1980'ler)
6. Dindar, Mezhep, Etnik ve Sosyal Sınıf Dayanışması ve Seferberliğine Dayalı Anti-Emperyalist, Anti-Batı/ABD İçerikli Halkçı Hareketler (Özellikle Asya 1990-2000'ler)
7. Orta ve Alt Sınıfların Liberalizm Karşıtı Muhafazakâr, Irkçı, Yerlici (Nativist) Popülist Hareketler (Avrupa ve ABD 1990'lar-2010'lar)
Kaynak: Kalaycıoğlu, 2021, s. 69.

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere, 21. Yüzyılda demokrasiye karşı bir tehdit olarak ortaya çıkan popülist hareketler, toplumun orta ve alt sınıf gruplarını; liberalizm karşıtı bir muhafazakarlık, ırkçılık ve yerlici motivasyonlar ekseninde harekete geçirmektedir. 200 küsur yıllık, yerleşik bir demokrasi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde dahi popülist hareketlerin (özellikle Trump olayında görülebileceği üzere) siyasal sistemi sarstığı/sarsabildiği gerçeği, 21. Yüzyılda liberal/siyasal demokrasinin durumunu göstermektedir (Kalaycıoğlu, 2021, s. 104-105).

Elbette ki, demokrasi sadece 21. Yüzyılda değil, her çağda desteklenmeye ve korunmaya ihtiyaç duymuş, 'kırılgan' bir yönetim biçimidir. Zira demokrasilerin en önemli liberal özelliklerinden birisi olan ve çoğulculuğun temel taşlarından

kabul edilen ifade hürriyeti, örgütlenme hakkı gibi hak ve hürriyetler, demokrasi karşıtları tarafından suistimal edilebilmekte ve demokratik rejimlerin aleyhine kullanılabilir. Demokrasi ve popülizm özelinde konuya bakıldığında, bu iki kavram arasındaki ilişkinin her daim sorunlu olduğu görülebilir zira söz konusu iki kavramın da ortak noktası halk ve vurgusu halk yönetimi olsa da halkın tanımlanışı ve kavranışı hatta kullanılışı çok farklıdır. Demokrasi, çoğulculuğa izin veren, katılımın ön plana çıktığı, hoşgörü ve hürriyet rejimini somutlaştırırken; popülizm, halkı sadece kendisinin temsil ettiğini düşünen (bu anlamıyla doğrudan çoğulculuk karşıtı), siyasal rakiplerini ya da muhaliflerini haksız siyasal aktörler hatta hain olarak nitelendiren, seçkinciliğe karşıyken aynı zamanda da liberalizme karşı olan bir siyaset tarzını desteklemektedir. Popülizmin ‘üslubu’ demokratik gibi görünse bile, halkla iyi ilişkiler kurulmaya çalışılsa dahi, popülist (içsel sınır) cepheleşmeci mantalite insanları biz ve onlar olarak bölme, siyasal rakiplerden çeşitli şekillerde kurtulma üzerinedir (Karadut, 2023, s. 268; Özbudun, 2017, s. 69 & 127). Bununla birlikte; popülizm, demokrasi ve faşizm arasına konumlanmış bir siyaset tarzı, stratejisi veyahut ‘ince’ bir siyasal ideolojidir. Popülizm; liberal özellikler taşımayan bir yönetim tarzı olmadığı gibi, faşizme dönüşme ihtimali de her zaman bulunmaktadır. Yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve otoriter eğilimlere sahip olması nedeniyle, popülizm neo-faşizm ve post-faşizm gibi kavramlarla da eşleştirilmektedir (Karadut, 2022a, s. 173-174). Siyasal kutuplaşma, demokratik siyasal rekabete içkin önemli öğelerden birisidir. Yalnız onun popülist bir şekilde kavranışı ve uygulanışı demokrasilere önemli tehditlerden birisi haline geldiği söylenebilir. Toplumdaki çoklu bölünmelerin tek bir eksenle toplanıp konsolide edilme gayreti, çatışmaların yumuşatılması/ehlileştirilmesi yerine sertleştirilmesi/vahşileştirilmesi, toplumun biz/onlar, dost/düşman gibi iki kampa bölünmeye çalışılması liberal demokrasileri ve demokratik siyaseti tehdit etmekte, onlara zarar vermektedir (Uslu, 2022a, s. 572).

Liberal demokrasi ile popülist demokrasi ayrımı yapan Ersin Kalaycıoğlu’na göre, liberal demokrasi, temsile ve hukukun üstünlüğüne dayanmakla birlikte, yatay ve dikey denetim mekanizmalarının etkin olduğu, halkın yönetime katılmanın yanında muhalefet edebildiği, bireysel özgürlüğün ve hakların korunabildiği bir sisteme işaret ederken; popülist demokrasi, kurum ve kuralların gözetilmediği, hatta onların halkın seçim ve isteklerine engel teşkil eden yoz araçlar olarak kabul edildiği bir yönetimdir. Bu bakımdan, popülist demokrasinin popüler bir otoriterliğe dönüşmesi şaşırtıcı değildir. Bahsedilen bu olumsuz dönüşümün önündeki sigorta, anayasa ve gücünü ondan alan yasa ve kuralların taviz vermeden uygulanmasıdır (Kalaycıoğlu, 2021, s. 73-82). Dolayısıyla, buraya kadar anlatılanlara dayanarak, popülizmin ve popülist hareketlerin demokrasinin anayasal ve liberal boyutuna önemli

bir tehdit oluşturulduğu söylenebilir. Bunun yanında, yönetimde teknokratik eğilimlerin de demokrasinin temsil boyutu noktasında bir tehdit oluşturduğu da tartışılmaktadır. Hatta bu iki öğenin/olgunun birleşmesiyle, teknopopülizm adında bir kavramdan da bahsedilmektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, yönetim işi ve olgusu da karmaşıklaşmakta, özellikle kamu siyasalarının yürütülmesine yönelik alınan kararlarda “halkın iradesi” ile “uzman görüşü” çatışması ortaya çıkabilmektedir. Covid-19 Pandemisinde kendisini gösterdiği üzere, temel hak ve özgürlüklerin geçici süreyle kısıtlanmasına ilişkin alınan kararlarda ve uygulanan siyasalarda halkın isteklerinden ziyade uzmanların görüşleri daha ağır basmıştır. Böylesi teknokratik eğilimlerin güç kazanmasındaki rasyonel, genel anlamda yönetim işinin, daha özeldede kamu politikalarının kanıt ve uzmanlık bilgisine gereksindiği yönündeki inanış ya da görüştür. Kanıt tabanlı siyasa (*evidence-based policy*) yaklaşımını destekleyenler, bilimsel bilgi, bulgu ve kanıtlar ile siyasa çıktıları arasında bir uyumsuzluk olmadığını ve olamayacağını belirtirken, siyasa tabanlı kanıt (*policy-based evidence*) vurgusu yapanlar, bilimsel bilgi, bulgu ve kanıtların siyaset/siyasa yapım sürecindeki ‘telaşa’ yok olacağını belirtmektedir. İki durumda da halkın iradesi söz konusu değildir. Burada sorun, kanıtın (bilgi ile desteklenmiş iddia) izlenen/yürütülen siyasaların önüne konup konmayacağıdır zira alınan/alınacak kararlarda sadece bilgiye/bulguya dayalı iddialara dayanılacaksa, karar alma ve siyasa oluşturma en iyi kanıtı tercih etmeye indirgenmiş olacaktır. Oysa, kamu siyasası oluşturmak ve yürütmek, teknokratik bir bakış açısından, her soruna bir çare/çözüm bulmak değil, sorunun kendisini müzakere/tartışma yoluyla inşa etmek ve ona yönelik bir yaklaşım veya bakış açısı oluşturmaktır (Karadut, 2022b, s. 185-186). Elbette ki, bu söylenenler, liberal demokratik rejimlerde teknik bilgidен, uzman görüşünden yararlanılmayacağı anlamına gelmemekte; yalnızca son sözün yine halkta olduğunu teslim etmektedir.

Popülizmin ve teknokrasinin birleştiği bir kavram olarak, teknopopülizm; siyasal rekabetteki ve modern demokrasi tarihindeki sağ-sol ayrımının/ayrışmasının yerini, büyük oranda, halkı bütün olarak temsil ettiğini söyleyen iddialara (popülizm) ve teknik sorunların çözümüne ya da sorunların teknik çözümüne (teknokrasi) bıraktığını anlatmaktadır. (Bickerton & Accetti, 2021, s. 2). Genel olarak, bir yönetim/yönetişim tarzı, popülizmin alt kategorilerinden birisi ve bir siyasal mantık olarak değerlendirilen, liberal demokrasinin krizine bir yanıt olmaktan ziyade söz konusu krizin yarattığı boşluğu doldurmak üzere ortaya atılan teknopopülizm kavramı ile birlikte; siyasal ideolojilerin ve parti siyasetinin önemini yitirdiği iddia edilen bir tarihsel bağlamda, partizan bir şekilde ilerlemeyen ve yürütülmeyen siyaset ve siyasa yapımı ön plana

çıkıştır. Bununla birlikte, teknopopülizm, yukarıda da vurgulandığı üzere, sorun çözmeyi tartışma ve müzakere etmenin önüne koyduğu için, neyin, ne için, hangi ihtiyaçtan, hangi öncelikle ve maliyetle (meselenin inşa edilmesi ve bakış açısının geliştirilmesi) yapılacağı noktasında eksik olduğu kadar yönetimde de otoriterleşme eğilimi taşıyan bir yönetsel pratiktir (Uslu, 2022, s. 709).

Kanıt tabanlı siyasa yapımı, teknokrazi, teknopopülizm gibi mefhumların literatürde önem kazanması; teknolojinin gelişmesi, yönetim işinin gelişen teknoloji ve büyüyen teknik bilginin sonucu olarak karmaşıklaşması yanında küresel bir felaket olan Covid-19 Pandemisinin de bir sonucu olduğu söylenebilir. Bahsedilen kavramlar, pandemiden çok önce tartışılmaya başlansa da uygulamaları ve sonuçları itibarıyla pandemi dönemi deyim yerindeyse bir ‘laboratuvar’ işlevi görmüştür. Gerçekten de teknokratik ve popülist eğilimlerin sonuçlarının özellikle yönetim/idare tarzlarında ve kamu siyasalarında doğrudan gözlemlenebildiği bir dönemden geçilmiştir ve bu dönemin sonrasında demokrasiyi nelerin beklediği kritik bir konudur.

YAPAY ZEKANIN ÖNEM KAZANDIĞI, POST-PANDEMİK DÜNYADA DEMOKRASİ: YENİ DENGELER VE YÖNELİMLER

Demokrasi tamamlanmamış bir olgu olarak görüldüğü ve idealleştirildiği sürece/ölçüde, gerçek dünya ile arasında bir uçurumun ya da boşluğun olması kaçınılmazdır. Bu boşluk ya da uçurum popülizm gibi olguların varlık nedenini açıkladığı gibi, onları da güçlendirmektedir. Demokrasi, toplumun değişen ihtiyaçları ve değerlerine uyum sağlamaya çalışacak; sağlayamadığı noktalarda bu demokrasiye/demokratik yönetimlere bir şekilde ‘hatırlatılacaktır’ (Uslu, 2022b, s. 230). Teknolojik ilerleme ve gelişmeler, bir yönetim biçimi olarak sadece demokrasinin değil, demokratik olmayan diğer yönetim biçimlerinin de kullanmaya ve uyum sağlamaya çalıştığı bir parametredir.

21. Yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran en önemli gelişmeler, ekonominin ve siyasetin yanında, teknolojiyle ilgili olanlardır. Hatta teknolojinin hem ekonomiyi hem de siyaseti değiştirdiği, dönüştürdüğü de söylenebilir. İnternet, dünyanın altyapısı haline gelmiş; iletişim interneti, enerji interneti, lojistik interneti ve nesnelerin interneti gibi alt türleri ortaya çıkmıştır. Özellikle iletişim interneti ile birlikte, insanların eğilimleri, tercihleri, alışkanlıkları büyük veri (*big data*) şeklinde toplanır, böylelikle onların yalnızca ekonomik değil, sosyal ve siyasal davranışları hakkında da kestirimlerde bulunulabilir hale gelinmiştir. Söz konusu bu gelişmeler, insan elinden çıkma ve insanı değiştiren niteliktedir. Ayrıca, insana bakış açısını da değiştiren bir boyutu vardır. Aydınlanma’dan sonra bir kez daha; insanın, sınırsız bir şekilde gelişebileceği, kendisinin ötesine geçebileceği (*posthümanizm*) veyahut kendisini yükseltebileceği (*transhümanizm*), başka ve daha mükemmel bir hale gelebileceği yoğun bir

biçimde tartışılmaktadır (Ferry, 2023, s. 2-5 & 75-76). Bununla birlikte, insanlık bahsedilen bu ‘gelişme’ şansından makine ve bilgisayar lehine çekiliyor gibi görünmektedir. Ne kadar korkulsa da, düşüncenin ve bilincin biyo-organik zeminden kopup mekanik/elektronik/dijital platformda tanımlanması anlamına gelen yapay zekâ (*artificial intelligence - AI*) günden güne daha çok başvurulan ve tercih gören bir uygulama olmaya başlamıştır. Sürekli ilerleyen teknoloji ile birlikte, yönetimlerin kontrol kapasiteleri de artmış, 21. Yüzyılda dijital diktatörlüklerden bahsedilmeye başlanmıştır. Yuval Noah Harari’ye göre, 20. Yüzyılda demokrasiler, diktatörlüklere nazaran veri işlemede (*data-processing*) daha başarılı olmuşlar, kararların alınmasındaysa gücü kişilere ve kurumlara dağıtmışlardır. Diktatörlüklerse bilgiyi ve gücü tek elde toplamaya gayretinde olmuşlardır. Fakat 21. Yüzyılda çok büyük miktarlardaki bilgiyi merkezi bir şekilde işlemeye imkân veren yapay zekâ teknolojisi demokrasiye önemli meydan okumadır. Demokrasi mevcut haliyle, biyoloji ve teknoloji alanındaki gelişmelere ayak uyduramamaktadır. Dolayısıyla, demokrasinin bu duruma uyum sağlamadaki başarısı, hatta kendini ‘yeniden icat etmesi’ ileride dijital diktatörlüklerde yaşayıp yaşamayacağımızı belirleyecektir (Harari, 2019, s. 81-83).

Genelde teknoloji, özelden bilişim ve internet teknolojilerindeki gelişim ve ilerleme, mekânı daraltır ve zamanı hızlandırırken, bunun yurttaşlar ve siyasetçiler arasındaki mesafeyi de azaltacağı öngörülmüştür. Sosyal etkileşimin ağ biçimi/ sosyal medya, siyasete doğrudan etki etmek ve katılmak isteyenlere önemli koordinasyon olanakları sağlarken, dijital aktivizm geleneksel siyasal katılım yollarına çeşitlilik ve dinamizm katmaktadır. Demokratik koordinasyonun klasik problemleri devam etse bile, internet/ağ sayesinde duyulmayan sesler duyulabilmekte, daha esnek ve hareketli bir örgütlenme, hatta örgütler olmadan örgütlenme (*organizing without organizations*) sağlanabilmekte, siyasetin yüz-yüze biçimleri ile uzaktan biçimleri harmanlanmaktadır (Coleman, 2017, s. 10, 16-19).

Her şeye rağmen, sorun çözme bilgisinin birikimi ve getirisi olarak nitelendirilse dahi, teknoloji, çözdüğü sorundan daha büyük sorunlar da ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin; dünyanın bir tarafından diğerine ulaşım, gelişen ulaşım teknolojisi sayesinde, yıllardan, aylara, aylardan günlere ve nihayetinde saatlere gerilerken, ulaşımındaki bu atılımın yüzünden salgın hastalıkların yayılması da bir o kadar hızlı olmaktadır ki bunun en yakıcı örneği, 2019’un sonlarında ortaya çıkıp 2021 yılının ortalarına kadar bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Pandemisi dir.

Pandeminin demokrasi ve demokratik yönetimler üzerine olan olumsuz etkisi, pandemiyle mücadelede başvurulan önlemlerde kendisini göstermiştir. Kimi temel hak ve hürriyetlerin pandemi nedeniyle kısıtlanması, başvurulan

teknolojik uygulamaların toplumu kontrol etmek için bir araç olarak kullanılması gibi konular demokratik yönetimlere ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir. Liberal demokrasilerin pandemi sürecindeki bu ‘sınavdan’ başarıyla geçtikleri söylenebilir bile, demokratik kurumların güçlü olmadığı otoriter yönelimli ülkelerde pandemi ve ona yönelik tedbirler daha çok otoriterleşme ile sonuçlanmıştır. 9’u demokratik olduğu kabul edilen 32 ülkede pandemi önlemleri, iktidarların yetkilerini genişletirken siyasal özgürlükleri kısıtlamalarına yardımcı olmuştur. Pek çok otoriter rejim, bahsedilen bu dönemde sahip oldukları yetki ve gücü bırakmak istememiş, pandemiye güçlerini pekiştirmek için kullanmıştır. Nihayetinde, küresel çaptaki demokrasi görünümü içerisinde ve temel hak ve hürriyetler bağlamında, liberal demokrasiler ile otoriter rejimler arasındaki uçurum büyümüştür. Covid-19 Pandemisi de göstermiştir ki, küresel çaptaki kriz ya da felaketler siyasal rejimlerin demokratikleşme ya da otoriterleşme yönelimlerini belirlemede, bununla birlikte söz konusu rejimlerin ömürleri üzerine tayin edici etkilerde bulunabilmektedir (Esen & Yavuzylmaz, 2023, s. 358-359). Gerçekten de; demokratik gerileme (*democratic backsliding*) senaryoları içerisinde, krizin; demokratik gerilemeyi ya da otoriterliği haklı göstermek, sistem karşıtı hareketlerin yönetici eliti ve rejimi ele geçirmek ve yönetici elitinse rejimi daha istikrarlı hale getirmek adına sistem karşıtı parti ve hareketleri marjinalleştirmek için kullanılması bulunmaktadır. Tabii ki de kriz demek otomatikman demokraside bir gerileme demek değildir; krizin yönetim tarzı da bu noktada belirleyicidir (Szymański & Zamęcki, 2022, s. 573).

Çalışmanın başında da vurgulandığı üzere, öznesi/aktörü insan olan bir etkinlik olarak siyaset ve demokrasi kendi başına etik bir değer taşımaktadır ki bu sayısal/çoğunluk üzerine değil, nitel/çoğulculuk minvalindedir. Demokrasilerde çoğunluk önemli ve kararların alınmasında hayati bir yerde dursa bile, seçmenler nihayetinde karar verenlerin kim olduklarını/olacaklarını karara bağlamaktadır. Sayı ya da nicelik ilkin bir ayıklama aracı olarak ortaya çıkmıştır fakat sonradan araç, amacı bastırır hale gelmiştir. Demokrasi kendini ver edebilmek için niteliğe, değerlere dayanmak zorundadır (Sartori, 2014, s. 180-181). O değerler, demokrasinin ortaya çıkışından beri var olan, özgürlük ve eşitliktir. Elbette, özgürlük herkesin her şeyi yapabilmesi değil, insanların bizzat kendi iradelerine tabi olmasıdır ki bu aslında en iyi yönetim biçimine işaret etmektedir. Demokrasinin özünü ortaya çıkarmak, onu tanıtmak için, demokrasinin en iyi siyasi rejim/sistem olduğu düşüncesinin benimsenmesi ve teorik ve pratik faaliyetlerin bu fikirden başlaması gerekmektedir (Kelsen, 2019, s. 12-13).

Sonuçta, siyaset ve uzmanlıkla ilgili 20. Yüzyıl paradigmasının Webergil iki önerme üzerine kurulu olduğu söylenebilir: İlkin; bilim ve araçsal akıl sayesinde, dünya, daha açık ve öngörülebilir hale gelmiş, böylelikle insanlar,

bilimsel hesaplamalara dayalı olarak, onu kontrol etmeye başlamışlardır. İkinci olarak, söz konusu bu hesaplamalar, kendi başlarına bir anlam, önem ve amaç ifade etmemektedir. Bu bağlamda, bilim bir tercih dayatmamakta, sadece insanlar seçme serbestisine zorlanmaktadır. Max Weber tercih/seçim için sorumluluğu karizmatik bir lidere, Jürgen Habermas ise, tartışan ve müzakere eden bir kamuya vermektedir. Weber'in çizdiği tablo, düzenleyici bir ideale dayanmaktadır (Pamuk, 2021, s. 185). Bunun yanında, düzenleme, yeni bilimsel ve teknolojik ilerlemelere ve onların sonuçlarına uyum sağlama anlamında, Luc Ferry'in günümüz dünyası için de önerdiği önemli bir terimdir. 21. Yüzyıl dünyası yeni teknolojilerle birlikte, sıradan demokratik süreçlerden farklılaşmaktadır zira yeni teknolojiler görülmemiş bir hızla, katlanarak ilerlemekte hem anlaşılabilirliği hem de kontrol edilebilirliği günden güne zorlaşmaktadır. Ne politikacıların ne de kamuoyunun sınırlı bilgisi söz konusu gelişmelerin teorik ve pratik boyutlarını kavramaya yetiyor görünmektedir (Ferry, 2023, s. xxi). Değişimin ivmesinin hiç olmadığı kadar büyük olduğu bu çağda, halk-siyasetçi ilişkilerinde, siyasal örgütlenmelerin yapısında da değişimler görmek şaşırtıcı değildir. Değişimlerin demokrasi yönünde ve onun avantajına olması önemlidir zira yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik, ırkçılık, kadına yönelik baskı ve şiddet, küresel ısınma, çatışma ve savaş gibi pek çok sorunun olduğu 21. Yüzyılda, bu sorunlara halkın, halk tarafından ve halk için verebileceği bir yanıt olarak etkili bir demokrasinin yokluğu da başlı başına önemli bir sorundur (Roper, 2013, s. xiii). Bu bakımdan, yeni dengelerin daha çok yönetim gerektirdiği ve getirdiği aşikâr olmakla birlikte, demokratik süreçlerde alınan rollerin yanı sıra, aynı oranda halkın/yurttaşların siyasete ve yönetime ilgisi ve katılımı artmalıdır.

SONUÇ

Demokrasi, Sartori'nin de belirttiği üzere, varlığını ideallere (öncelikle ve özellikle özgürlük ve eşitlik) borçlu olan yegâne yönetim biçimidir. Söz konusu ideallerin hakkıyla gerçekleştirilebildiği biçimiyle nitelendirilen idealist demokrasi tanımlarıyla, bu değerlerin gerçekleşme koşullarına olanak(lılık) sağlayan 'realist' ya da minimal demokrasi tanımları arasında sürekli ve tamama ermeyecek bir tartışma bulunmaktadır. Hatta demokrasiye ilişkin yürütülen kavramsal ve kuramsal tartışmalar, "tartışmanın tartışması" olarak kabul edilebilir. Minimal ya da siyasal demokrasi kategorisine konulabilecek olan liberal demokrasinin bile başlı başına aranır olduğu günümüz dünyasında demokrasiyi geliştirmek, toplumsal ve siyasal hayatın bütün boyutlarına teşmil etmek, toplumsal hareketler ve siyasal partilerin bu yöndeki taleplerini ve eylemlerini gereksinmektedir.

Demokrasi tarih boyunca çeşitli tehditlere maruz kalmıştır. Konumuz bakımından, 21. Yüzyılda demokrasiye ve demokratik yönetimlere en büyük

tehditler anti-demokratik siyaset tarzlarından ve yaklaşımlarından gelmektedir. Covid-19 gibi küresel çaptaki felaketler de, çalışmada anlatıldığı üzere, durumu kötüleştirmektedir. Demokratik gerileme ve otoriterleşme demokrasinin dünya çapındaki görünümü açısından bir vakıadır. Bu bağlamda, sağ-sol fark etmeksizin popülizmin ve popülist yönetimlerin demokrasinin özellikle liberal ve anayasal boyutuna; teknokratik-bürokratik eğilimlerin de temsil boyutuna bir tehdit oluşturdukları söylenebilir. Bu tehditlere karşı en büyük önlem, demokrasiyi daha da demokratikleştirmek, yani siyasal katılımı arttırmak ve toplum içerisinde demokrasi kültürünün gelişmesine olanak vermek ve demokratik kurumsallaşmayı sağlamaktır. C. Uslu'nun da vurguladığı gibi; demokrasi iyi bilinmesi gereken bir yönetim biçimidir ve günümüz dünyasında eleştirildiği derecede savunulması da gerekir; demokrasinin halka ihtiyacı olduğu kadar, halkın da demokrasiye ihtiyacı vardır. Demokrasiyi dayandığı değerlere bağlı olarak ve onların üzerinde geliştirmenin önemli yollarından birisi de tekrar belirtilirse, demokrasi eleştirisi kadar demokrasi savunusunun da yapılması gerektiği anlayışıdır.

Sonuç olarak, çağımız değişimin büyük bir ivme ile yaşandığı, hiç durmayan bir teknolojik ilerlemenin de buna eşlik ettiği (ve onu hızlandırdığı) bir çağdır. Dijitalleşme ve yapay zekâ, insan failliğinin (*human agency*) birincilliğinin; ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yaşamda da tartışıldığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bahsi geçen tartışmaların demokrasiye yansımaları, kararların alınmasında bilgisayarlar ve dijital uygulamalara başvurarak hata payının ve yanlış olasılığının minimize edilmeye çalışılmasıdır. Oysa insan, hata yapabildiği için insandır; hata yaptığı/yapabildiği için kendi tarihini ortaya koymuştur. Bu yüzden; 21. Yüzyıldaki faillik tartışmasının, 20. Yüzyıldaki temsil ve katılım tartışmalarının bile gerisinde olduğu not edilebilir. Nihayetinde; insanın/insanların ve daha özelde yurttaşların/vatandaşların, özellikle politik anlamda yegâne bir aktör/fail/eyleyen kabul edilmesi gerektiği; insanın ve iradesinin olmadığı yerde siyasetin, siyasetin olmadığı yerde de demokrasinin söz konusu olamayacağı açıktır. Dolayısıyla, demokrasinin bundan sonraki tarihi hikayesinde/seyrinde değişmeyecek tek şey, insanın politik bir aktör olarak her daim dümenin başında olacağıdır.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (2016). *Modernite, Demokrasi ve Din: Kültüralizmlerin Eleştirisi*. (F. Başkaya, U. Günsür, G. Öztürk, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Arditi, B. (2010). *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset: Farklılık, Popülizm, Devrim, Ajitasyon*. (E. Ayhan, Çev.). İstanbul, Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2018). *İnsanlık Durumu*. (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, M. (2017). Popülizm ve Temsili Demokrasi. *Birikim*.: <https://birikimdergisi.com/haftalik/8251/populizm-ve-temsili-demokrasi> (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- Berktaş, F. (2016). *Politikanın Çağrısı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bickerton, C. J. & Accetti, C. I. (2021). *Technopopulism: The New Logic of Democratic Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Coleman, S. (2017). *Can the Internet Strengthen Democracy?* Cambridge: Polity Press.
- Coşkun, M. K. (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çelikoğlu, İ.Ö. (2023). Merkezci-Teknokratik Popülizm Örneği Olarak Emmanuel Macron: 2023 Emeklilik Reformu Sonrası Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 24(2), 129-154.
- Demirel, T. (2023). Liberal Demokrasi. M. Çınar (Der.). *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç* içinde (s. 47-63). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, B. & Yavuzylmaz, H. (2023). Demokratikleşme, Demokraside Gerileme ve Melez Rejimler. M. Çınar (Der.). *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç* içinde (s. 337-359). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harari, Y. N. (2019). *21 Lessons for the 21st Century*. London: Vintage.
- Held, D. (2013). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Huntington, S. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Normon and London: University of Oklohama Press.
- Ferry, L. (2023). *Transhümanist Devrim: Tekno-Tıp ve Dünyanın Überleşmesi Hayatlarımızı Nasıl Altüst Edecek?* (K. Kahveci, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (2005). *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kalaycıoğlu, E. (2021). *Halk Yönetimi: Demokrasi ve Popülizm Çatışmasında Dünya*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Karadut, İ. C. (2023). Demokrasi ve Popülizm Uyuşmazlığı Bakımından Militan Demokrasi Kavramı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 11(2), 262-283.
- Karadut, İ. C. (2022a). Demokrasi ve Faşizm Arasında: Popülizmi Konumlandırarak Tanımlama. Ş. Karabulut (Der.). *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Konularının Akademik Yansımaları* içinde (s. 169-177). Bursa: Ekin Yayınları.
- Karadut, İ. C. (2022b). Demokrasi ve Teknokrasi İlişkisi: Koronavirüs Bilim Kurulu Örneği. *Akademik Ombudsman Dergisi*. 9(17), 169-196.
- Karadut, İ. C. (2015). *21. Yüzyıl'da Ulus-Ötesi Demokrasi: Köken, Kapsam, Biçim ve Kısıtlılıklar*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya.
- Karatani, K. (2018). *İsonomi ve Felsefenin Kökenleri*. (A. N. Bingöl, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karatani, K. (2017). *Isonomia and the Origins of Philosophy*. (A. Murphy, Çev.). Durham: Duke University Press.
- Kelsen, H. (2019). *Demokrasi: Doğası & Değeri*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Kılınc, N. T. (2012). *Politika ve Sorumluluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müller, J-W. (2018). The Rise and Rise of Populism. *BBVA OpenMind*: <https://www.bbvaopenmind.com/wp-content/uploads/2018/03/BBVA-OpenMind-Jan-Werner-Muller-The-Rise-and-Rise-of-Populism-1.pdf> (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- Özbudun, E. (2017). *Anayasalcılık ve Demokrasi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özenç, B. (2022). *Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak: Kelsen Schmitt'e Karşı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Pamuk, Z. (2021). *Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Roper, B. S. (2013). *The History of Democracy: A Marxist Interpretation*. New York: Pluto Press.
- Russell, B. (1946). *A History of Western Philosophy, and its Connections with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day*. London: Unwin Brothers Limited.
- Szymański, A. & Zamęcki, Ł. (2022). The Impact of the Covid-19 Pandemic on the Model of Governance and Democracy in Poland. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*. 31(Suppl. 1), 69-84.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (T. Karamustafaoglu ve M. Turhan, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Şaylan, G. (2008). *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da Demokrasi*. (S. S. Özdemir, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uslu, H. F. (2022). Çağdaş Demokrasilerin Siyasal Mantığı ve Tarzı Olarak Teknopopülizm: Düşünceler, Eğilimler ve Açmazlar. M. Ercan, K. E. Yıldırım ve M. Karaca (Der.). 21. *Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR) Tam Metinler Kitabı* içinde (s. 703-712). İstanbul: EfeAkademi Yayınları.
- Uslu, C. (2022a). Keskin Siyasal Kutuplaşma ve Demokratik Siyasete Olumsuz Etkileri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Dergisi*. 24(2), 556-581.
- Uslu, C. (2022b). *Demokrasi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Wood, E. M. (2009). *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Orta çağlara Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. (O. Köymen, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, E. M. (2000). *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge: Cambridge University Press.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SİGORTACILIK: GÜVENLİ BİR GELECEK İNŞA ETMEK

Nilüfer Dalkılıç¹, Büşra Öztürk²

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik hammadde, enerji, insan emeği gibi kaynakların kullanımını korumak anlamına gelmektedir. Sürdürülebilirlik genel olarak “gelecekte de yaşanabilirlik” ve “kuşaklararası eşitlik” tanımlarını içermektedir. Sürdürülebilir bir toplum oluşturmak sürdürülebilirliğin temel hedefi iken, dünyanın sınırlı kaynaklarını sorumlu bir şekilde kullanmaya da dayanmaktadır.

Sürdürülebilirlik, kaynakların sınırlı olduğunu ve kaynakların kullanım biçimlerinin uzun vadeli ve akıllıca kullanılması gerektiğini varsaymaktadır. Sürdürülebilirliği sürdürmek, insanların ve doğanın gelecek ve mevcut nesillerin desteklenmesi için verimli uyum içerisinde var olabileceği çevresel, sosyal ve ekonomik koşulları oluşturmak ve korumaktır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır.

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneklerini tehlikeye atmadan şimdiki ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirlik ekolojik, insan ve ekonomik canlılığı desteklemektedir.

Çalışmada, sigorta sektörü perspektifinden sürdürülebilirlik kavramı ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, sigortacılık sektörünün “sürdürülebilir kalkınma” üzerindeki önemini vurgulamaktır. Çalışma literatüre, sürdürülebilirlik kavramı ve tarihsel gelişimi, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilirlik kalkınmanın boyutları, sürdürülebilirlik ve sigorta arasındaki ilişki konularında katkıda bulunmaktadır. Çalışmada tanımlar ve terminolojiye genel bir bakış ile ilgili başlıklardan sonra, sürdürülebilirlik kalkınmanın boyutları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu konu başlığı altında iki alt başlık ele alınacaktır. İlk olarak, sürdürülebilirlik kavramının tanımı ve sürdürülebilirliğin ne anlama geldiği açıklanacaktır. Daha sonrasında sürdürülebilirlik kavramının tarihsel süreci ve nasıl bir dönüşüm geçirdiği incelenecektir. Bu iki alt başlık ile sürdürülebilirlik kavramının kapsamı ve tarihsel bağlamı detaylı bir şekilde ortaya koymayı amaçlanmaktadır.

1 Prof. Dr., nilufer.dalkilic@dpu.edu.tr, ORCID: 0000.0002.5352.2318

2 Arş. Gör., busra.ozturk@dpu.edu.tr, ORCID: 0009.0008.8350.2669

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Latince “sustinere” kelimesinden doğan sürdürülebilirlik kavramı, sürdürmek anlamına gelmektedir. Bir şey zaman içinde devam edebiliyor, varlığını koruyabiliyor veya ayakta durabiliyorsa, bu sürdürülebilir olduğu anlamına gelmektedir (Thiele, 2024:1). Sürdürülebilirlik, demokrasi ve insan haklarıyla birlikte, neredeyse evrensel düzeyde kabul gören nadir ideallerden biri haline gelmiştir. Farklı halkların ve ulusların yaşadığı bir dünyada, sürdürülebilirlik giderek ortak bir hedef ve evrensel bir dil olma yolunda ilerlemektedir (Thiele, 2024:1).

Enerji, ekonomi ve çevre üçgeninin tam merkezinde bulunmakta olan sürdürülebilirlik, hükümetler ve hükümetlerarası örgütler, sosyal bilimler, fen ve doğa bilimleri, kamu, yerel ve uluslararası çevre örgütleri gibi oldukça geniş kesimler tarafından ele alınmakta ve tartışılmaktadır (Yeni, 2014: 183).

Cambridge Dictionary of the Environment sözlüğünde sürdürülebilirlik kavramı “doğal kaynakların gelecekte de kullanılabilir olmasını sağlamak amacıyla çevreye zarar vermeyen veya çevreye çok az zarar veren yöntemlerin kullanılarak uzun süre devamlılığın sağlanması” şeklinde ifade edilmiştir (Arcagök ve Arıcıgil Çılan, 2022:13). Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu tarafından ise kavram, “insanların gelecekteki nesilde ihtiyaçların karşılanabilecek kaynakların miktarlarını ve şekillerini etkilemeden kendi mevcut ihtiyaçlarını karşılayabilme ve tatmin edebilme” şeklinde tanımlanmıştır (Bayazıt Hayta, 2009: 144).

Ahmed vd. (2012) sürdürülebilirliği anlamak için çevresel ve ekolojik ekonomi bakış açılarından kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve çevre ve ekolojik ekonomi arasındaki sinerjik ilişkiye dayanmakta ve Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Sürdürülebilirliğin Kavramsal Çerçevesi

Çevresel ve ekolojik ekonomiden gelen sinerjik bakış açısı incelenerek, sürdürülebilirliği anlamaya yönelik önerilen kavramsal çerçeve ele alınmaktadır. Bu çerçevede, sürdürülebilirlik kapalı bir sistemde değerlendirilmektedir. Kapalı sistem, madde-enerji sınırlı ve çevre-ekonomi etkileşimleriyle geri dönüşümsüz olarak azalır. Bu çerçeveye göre;

- Çevre ve ekonomi ilişkisi, sürdürülebilirlik olgusunu anlamak için en temel ve kritik unsuru temsil etmektedir.
- Sürdürülebilirlik vizyonu kapalı bir sistemde ele alınmalıdır. Bu kapalı sistem, termodinamiğin birinci ve ikinci yasalarına göre işlemektedir.
- Belirsizlik, sürdürülebilirliğe geçiş tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Geleceği tam olarak öngöremememiz, bugün aldığımız kararların gelecek nesiller üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilirlik politikaları belirsizlik faktörünü göz önünde bulundurmalıdır.
- Doğal ve insan yapımı sermaye stoğu arasındaki ikame ve tamamlayıcılık ilişkisi sürdürülebilirlik için önemlidir. Çevre ekonomisi bakış açısına göre, nesiller arası eşitlik, doğal sermaye stoklarına insan yapımı ikameler oluşturularak daha zayıf önlemlerle ele alınabilir.
- Verimlilik hem çevresel hem de ekolojik ekonomide sürdürülebilirliğe geçiş için önemli bir kavramdır.
- Nesiller arası eşitlik hem çevresel hem de ekolojik ekonominin sürdürülebilirlik vizyonunun önemli bir parçasıdır.
- Dışsallık, çevre sorunlarını çevre ekonomisi perspektifinden anlamak için önemli bir kavramdır. Piyasa temelli mekanizmalar aracılığıyla olumsuz dışsallıkların kontrol altına alınması, verimsizlikleri azaltır ve çevre ekonomisi bakış açısına göre sürdürülebilirliğe doğru kaymayı sağlamaktadır.

Küresel iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılayamayan dönemler ile karşı karşıya kaldığımız bu çağda, sürdürülebilirliğe “medeniyeti kurtarmak” ve “gezegeni kurtarmak” gibi büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Sürdürülebilir bir yaşam ve çalışma biçimini öğrenmek kuşkusuz çağımızın en büyük zorluklarından biridir (Thiele, 2024:1).

Sürdürülebilirlik Kavramının Tarihsel Gelişimi

Sonu olmayan bir kaynak olarak görülen doğal çevre, yaşanan gelişmeler sonucunda tükenmeye başlamıştır. Sanayi devrimi ile başlayıp ikinci dünya savaşıyla devam eden süreçte üretimler artmıştır. Bu durum ülkeleri ekonomik olarak geliştirirken aynı zamanda çevreye verilen zararları da yok saymaya başlamıştır. Ancak ilerleyen süreçte iklim değişikliği, atık sorunu, enerji problemi gibi sorunların görülmeye başlanması ile çevrenin git gide tükendiği

fark edilmiştir. Bu süreçte çevrenin devamlılığını sağlamak ve desteklemek anlamına gelen sürdürülebilirlik konusuna olan ilgi artmıştır (Süklüm ve Hiçyorulmaz, 2019: 1807).

Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez tarım, orman ve balıkçılık alanlarında kullanılmaya başlanmıştır. Alman ormancı Hans Carl von Carlowitz tarafından 1712 yılında “Sylvicultura Oeconomica” adlı metinde ormanın uzun vadede nasıl yönetileceğini açıklamak amacıyla ortaya atılmıştır. Arthur Young ise 1804 yılında yayınladığı “General View of Agriculture of Hertfordshire” kitabında, tarımsal ürün miktarı ve verimlilikteki sürekli artışın komünal sistemden bireysel sisteme geçişle mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun, tarımsal sürdürülebilirliğin fikir aşamasından kavramsal bir boyuta taşındığını vurgulamıştır. Zamanla gelişen bu kavram, 1980’li yıllardan sonra çok daha geniş bir kullanım alanı bulmuş ve global bir kavrama dönüşmesi ise uluslararası düzeyde oluşturulan raporlar, komisyonlar, bildirimler ve konferanslar etkili olmuştur. (Scoones, 2007: 590; Arcagök ve Arıcıgil Çılan, 2022:14-15).

Modern bir kavram olarak sürdürülebilirliğin ve küresel ölçekte ortak bir dil haline gelmesi, 20. yüzyılın sonlarına kadar gerçekleşmemiştir. 1972’de Roma Kulübünün “Büyümenin Sınırları” adlı kitabı “sürdürülebilir bir dünya sistemi” ni savunmaktadır. Bu iddialara göre sürdürülebilirlik kavramı geniş küresel bağlamda ilk modern şekliyle ortaya çıkmıştır. 1972 yılında ‘Büyümenin Sınırları’ nın yayınlanmamış taslağından ilham alan ‘A Blueprint for Survival’ adlı çalışmada The Ecologist’in editörleri ‘sürdürülebilir bir toplum’ yaratılmasına yönelik fikirlerini sunmuştur. Kavramın kökeni ne olursa olsun, sürdürülebilirlik düşüncesi 1970’lerin başından itibaren hızla yayılmıştır. 1974 yılında Dünya Kiliseler Konseyi’nin ‘İnsan ve Toplumun Geleceği’ komisyonu ‘sürdürülebilir toplum’ kavramını sınırlamalar içeren bir söyleme göre daha kabul edilebilir bulmuştur. 1975 yılında Ekoloji Partisi (sonrasında ismi İngiliz Yeşil Partisi adını almıştır) ‘Sürdürülebilir Toplum Manifestosu’ nu kabul ederek sürdürülebilirlik dilini öne çıkaran bir dizi kitap yayınlamıştır (Purvis vd. 2019: 682).

20. yüzyılda ikinci yarıdan itibaren hızla artan nüfus, gıda ve enerji kaynaklarının kullanımında yaşanan yükseliş ve buna bağlı toplam tüketimin hızla artması, kaynakların büyük ölçüde azalmaya başladığının fark edilmesine neden olmuştur (Bayazıt Hayta, 2009: 144). Sürdürülebilirlik, gelecek için planlama yapmak ve gelecek nesillerin yaşamlarını refah içinde yaşamalarını sağlamak için tehdit edici unsurları reddetmek anlamını taşımaktadır. Bu yaklaşım ile yenilenebilir enerjiyle çalışan, insanların ve diğer organizmaların yeryüzünde sürekli yaşama kabiliyetine destekleyen “yeşil”, “düşük karbonlu” ve “dirençli” bir ekonomi inşa etmek anlamını taşımaktadır. Birçok kişi için

barışı, eşitliği ve sosyal adaleti savunan, aynı zamanda “çevresel ırkçılığı” sona erdirmeyi amaçlayan merkezi olmayan demokrasi modellerini kapsamaktadır. Bu kavram popüler bir kelime olmanın ötesinde, özellikle çevreyi de içine alan, harekete geçirici derecede güçlü ve kapsamlı bir ifadedir (Caradonna, 2022: 3-6).

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE BOYUTLARI

Bu konu başlığı altında iki alt başlık ele alınacaktır. İlk olarak, sürdürülebilir kalkınma kavramı açıklanacak, daha sonrasında sürdürülebilir kalkınmanın alt boyutları olan sosyal, çevre ve ekonomik boyutlar incelenecektir. Bu iki alt başlık ile sürdürülebilir kalkınma kavramı ve boyutlarının detaylı bir şekilde ortaya konması amaçlanmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma

Sanayi devrimi insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır ve büyük ölçekli üretim yapabilen sanayi kuruluşlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaşan bu olaydan sonra yolsuzluk, işsizlik, insan hakları ihlali, çalışan-yönetim ilişkisindeki baskı, iklim değişiklikleri, enerji ve su kaynaklarının tüketimi ve çevresel riskler gibi birtakım sorunlar da ortaya çıkmıştır. Ayrıca insanlar, sınırsız tüketim arzusu sonucu farkına varılamayacak kaçınılmaz bir sonuca doğru sürüklenmiştir. İnsanlığın geleceğini tehdit eden çevre kirliliği ve ekolojik dengenin bozulması bu sonuçlardan bazılarıdır. Böylece ilerleyen süreçte sürdürülebilir kalkınma kavramı gündeme gelmeye başlamıştır (Ertan,2018: 464; Karpuz ve Ertuğrul: 2022:739).

İlk olarak 1970’li yıllarda konuşulmaya başlanmış olan ve ortaya çıktığı zamanlar çevresel konulara odaklanan sürdürülebilir kalkınma 1972 yılında Stockholm şehrinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Programında (UNEP) çevre gündemini yönetecek küresel bir ajans olarak kurulmuştur. Sonrasında düzenlenen birçok konferansın ardından Milenyum Kalkınma Hedefleri kapsamında BM tarafından, 2000 yılından 2015 yılına kadar ki süreçte ulaşılması gereken sosyal ve çevresel konularla ilgili sekiz ana hedefi belirlenmiştir. Ancak uygulamaya yönelik standartlar ve kılavuz ilkeler 2015 yılından sonra geliştirilmiştir. 2000 yılına kadar sürdürülebilirlik sorunlarını değerlendirmek üzere çok az sayıda girişim ve standart uygulanmıştır. Özellikle 2015 yılından sonra, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik gelişmelerin sayısında artış yaşanmıştır (Barrera vd., 2023: 654).

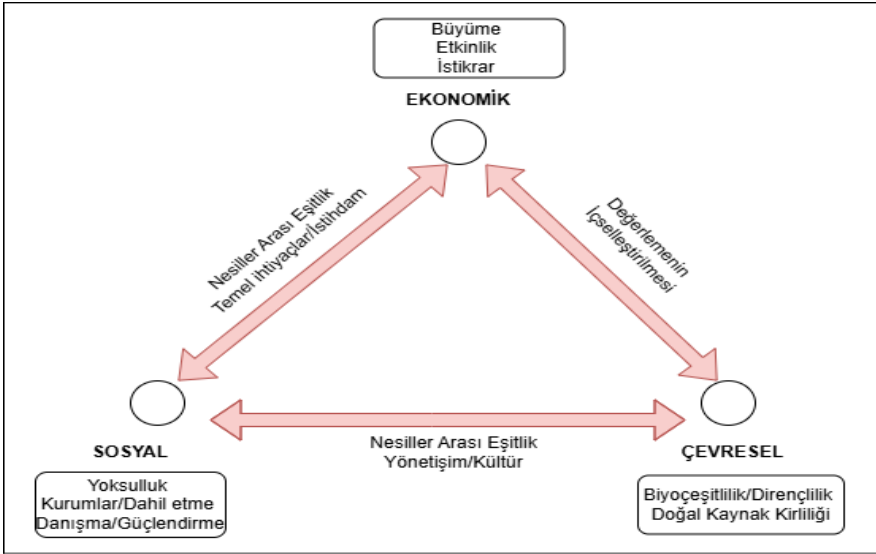
Sürdürülebilir kalkınmanın hedefi, mevcut ve gelecek nesillerde daha iyi bir yaşam kalitesi sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmek için de dünyada eş zamanlı olarak dört temel hedefin yerine getirilmesi gerekmektedir (Zabihi vd. 2012: 571). Bunlar:

- Toplumdaki tüm bireylerin ihtiyaçlarını gözeterek sosyal ilerleme
- Çevrenin etkin bir şekilde korunulması
- Doğal kaynakların dikkatli bir şekilde kullanılması
- İstikrarlı ekonomik büyüme ve istihdam seviyelerinin devamlılığının sağlanması

Aslında sürdürülebilir kalkınma, sürekliliği sağlanamayacak kısa vadeli kazançlar yerine, insan refahında uzun vadeli iyileştirmeler elde etmek için benimsenen bir dizi eylemdir. Sürdürülebilir kalkınmayı anlamak için, bir dizi faaliyetten ziyade fiziksel bir durum açısından ‘sürdürülebilirlik’ tanımını belirlemek önemlidir (Munasinghe, 2001:137).

Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları

Munasinghe (2001) sürdürülebilir kalkınma konularının ele alınmasına yönelik kapsamlı bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşıma göre sürdürülebilir kalkınma kavramı, şekil 2’de gösterildiği gibi çevresel, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç ana bakış açısını kapsayacak şekilde evrilmiştir.

Şekil 2. Sürdürülebilir Kalkınma Üçgeni

Ekonomik, sosyal ve çevresel unsurların uyumlaştırılması ve sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak için bir strateji olarak uygulanması için bu kavramların dengeli bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Ancak bu kavramları dengeli bir şekilde kullanmak gerektirdiğinden daha zorlu bir çaba gerekmektedir. Bu boyutlar arasındaki etkileşimler de aynı derecede önemlidir (Munasinghe, 2001: 136).

Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Boyutu

Çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınmada çok önem taşımaktadır. Çevre, işletmeler için çalışanlar, hissedarlar, toplum ve müşteriler ile birlikte çevreye olan bağımlılıkları nedeniyle önemli bir paydaş olmakla birlikte firmaların faaliyetleri çevreyi önemli şekillerde etkilemektedir. (Prasad vd., 2019: 375). Sigortacılık alanında da kritik bir yere sahip olan çevresel faktör, iklim değişikliğine uyum konusunda çok önemli bir rol oynamaktadır. Çevre dostu yatırımların ötesinde, sigortaya bağlı menkul kıymetler sigortalı zararlarla karşı koruma sağlama konusunda ün kazanmıştır. Sigortacılık sektörü, doğa olaylarına karşı finansal dayanıklılık ve risk değerlendirmesinde uzmanlık sağlamaktadır. Örneğin, sigorta şirketleri sera gazı emisyonlarını azaltmayı amaçlayan ürün ve hizmetler sunmuştur. Bunlar arasında hava koşullarına bağlı riskler için çözümler, mahsul sigortası, küçük ölçekli çiftçiler için mikro sigorta ve yenilenebilir enerji odaklı ürünler yer almaktadır (Barrera, 2023: 655).

Çevresel etkiler söz konusu olduğunda, sigortalanabilirliğin dezavantajlarından biri, sektörün bir risk sağladığını kabul etmesine rağmen, bunun sigortalama sırasındaki bilgi sınırlarına göre belirlenmesidir. Bu durum, riskin parametrelerinin ya da büyüklüğünün daha sonra sigortalama ve fiyatlandırma için kullanılanlardan çok farklı olmasıyla sonuçlanabilir. Bu sebeple, çevresel olaylardan kaynaklanan risklerin doğru bir şekilde ölçülmesi ve tahmin edilmesi son derece önemlidir (Torres, ve Vargas, 2024: 48).

Sürdürülebilir Kalkınmanın Sosyal Boyutu

Sosyal sürdürülebilirliğin tek bir tip tanımının yapılması zordur. Bunun en büyük sebeplerinden biri her ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarının çeşitlilik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Sosyal sürdürülebilirliğin tanımını Gilbert vd. (1996) “Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun bütünlüğü ve ortak hedefler doğrultusunda çalışma kabiliyetinin korunmasıdır. Ayrıca sağlık, beslenme, refah, barınma, eğitim ve kültürel ifade gibi bireysel ihtiyaçlar karşılanmalıdır şeklinde tanımlamıştır. Black (2004) ise “sosyal kimliklerin, sosyal değerlerin, sosyal kurumların, sosyal ilişkilerin ve gelecekte ne ölçüde devam edebileceği” şeklinde tanımlamıştır (Akt. Moldan vd.,2012: 5).

Sigorta sektörü, sürdürülebilir sigorta araçları yoluyla çevresel ve sosyal karmaşıklıkların ele alınmasının yanı sıra sürdürülebilirliğin ilettilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu önem, COVID-19 salgını ve Avrupa’daki savaş gibi finansal sistemlerde önemli aksaklıklara yol açan son küresel zorluklarla daha da vurgulanmıştır. Olağanüstü bir felaket olarak sınıflandırılan pandemi, sigorta ve reasürans sektörlerinin yanı sıra katastrofik (CAT) tahviller gibi araçlar yoluyla riskin menkul kıymetleştirilmesi için de önemli zorluklar ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde, savaşın küresel gıda ve enerji fiyatları üzerindeki

etkisi de sigorta şirketleri için ek engeller yaratmıştır. Buna karşılık Cenevre Derneği, sigorta sektörü de dahil olmak üzere işletmelerin, çeşitli ve birbiriyle bağlantılı zorlukları kapsayan Çevresel, Sosyal ve Yönetişim faktörlerinin sosyal boyutuna öncelik vermeleri gerektiğinin altını çizmektedir. Sektörün, mevcut ve gelecek nesillerin adil ve sağlıklı koşullarda gelişebilmesi olarak tanımlanan sosyal sürdürülebilirliğe katkıları, riskten korunma, risk önlemeyi teşvik etme ve uzun vadeli yatırımlar gibi temel faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bu temel işlevler, sigortacılığın doğası gereği sosyal açıdan faydalı olduğunun altını çizmektedir (D'Amato vd., 2024: 2).

Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik Boyutu

Ekonomik sürdürülebilirlik, ekonomik büyümenin ekolojik veya sosyal sürdürülebilirliğe zarar vermediği bir yaklaşımı ifade eder. Bu bağlamda, ekonomik sermayenin artışı, doğal kaynakların tükenmesi ya da toplumsal değerlerin zayıflaması pahasına gerçekleşmemelidir. Ekonomik sürdürülebilirliğe sahip işletmeler, düzenli nakit akışını koruyabilen ve kârlılık hedeflerine ulaşabilen işletmelerdir. (Gedik, 2020: 210). Avusturya, Fransa veya İsviçre gibi ülkelerdeki emeklilik yaşı tartışmalarında açıkça görülmektedir ki hem ekonomik hem de sosyo-politik açıdan üzüntü verici olaylar sürdürülebilir bir şekilde tasarlanmış emeklilik sistemlerini nesiller arası ve sosyal adaletin sağlanması için çok önemli bir köşe taşı haline getirmiştir. Hayat sigortasında ürün geliştirme yeni ve daha az sermaye yoğun ürünlere doğru kaymaktadır. Çünkü faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde, ömür boyu garantiler artık finanse edilememekte ya da müşterilerin ödemek istediğinden çok daha yüksek primler gerektirmektedir. Bununla birlikte, belirli piyasa risklerinin bir havuzda toplanması sosyal açıdan faydalıdır ve bu da artık daha çok geçici teminatlar yoluyla temsil edilmektedir (Eling, 2024: 696).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SİGORTA ARASINDAKİ İLİŞKİ

İnsanların risklere karşı güvende olma ihtiyacından doğan sigortacılık, yaşamın her anında ve her alanında olan doğal ve sosyal risklerin, insanların can ve mal varlığını tehdit etmesi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır (Dalkılıç ve Kırkağaç, 2024: 1). Günümüzde toplumlar, iklim değişikliği, sosyal eşitsizlik ve kurumsal yönetim gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunlar, ÇSY faktörleri olarak bilinen ve sürdürülebilir bir ekonominin inşasında şirketlerin ve hükümetlerin topluma karşı yükümlülüklerine ışık tutan faktörlerin bir parçasıdır. ÇSY faktörleri, sürdürülebilirlik konularını tanımlamak için bir standart ve finansal piyasalarda daha yüksek sürdürülebilirlik seviyelerine ulaşmanın yolunu açan hedef zorluklar olarak ortaya çıkmıştır. Küresel ekonomik faaliyetlerin önemli bir ayağı olan sigorta sektörü, sürdürülebilirliğin desteklenmesinde kritik bir rolü bulunmaktadır. Ayrıca, ÇSY faktörleri, sigorta şirketleri ve emeklilik fonlarının ilgili finansal riskleri ve fırsatları

değerlendirmesinde önemli bir yere sahiptir (Barrera vd., 2023: 654-655).

Sigorta sektörü hem underwriting hem de yatırım alanlarında sürdürülebilirlik sorunları ile karşılaşmaktadır (Barrera vd., 2023: 654-655). Doğal afetlerin artan sıklığı ve şiddeti risk dinamiklerini ve poliçe sahiplerinin sigortalanabilirliğini değiştirmektedir. Bu faktörlere iklim değişikliği süreci de geldiğinde işler daha da karmaşıklaşmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile daha spesifik risk havuzları oluşturma, düşük faiz oranları gibi zorlu ekonomik koşullar altında, tasarrufların organize edilmesinde ve ölüm ve uzun ömürlülükle ilgili risklerin azaltılmasında kilit bir rol oynamaktadır. Sigortacılar riskleri doğru bir şekilde fiyatlandırmak ve risk bilincine sahip davranışları teşvik etmek için verilerden yararlanarak risk önleme konusunda çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, sürdürülebilirliğin sigorta sektörü için nasıl önemli fırsatlar sunduğunu vurgulamaktadır (Eling, 2024: 685).

Sürdürülebilirlik ifadesi, sigorta sektörünü yeniden şekillendirmekte, yatırım stratejilerini etkilemekte ve sigorta operasyon süreçlerini temelden değiştirmektedir (Eling, 2024: 684). Sürdürülebilir sigorta; yenilikçi çözümler geliştirmeyi, riski azaltmayı, iş performansını iyileştirmeyi ve ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğe katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (UNEPFİ, 2024). 2012’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) sırasında çoğunlukla halka açık sigortacılar, sigorta sektörü dernekleri ve Birleşmiş Milletler yetkililerinden oluşan bir koalisyon Sürdürülebilir Sigortacılık İlkeleri’ne (PSI) imza atarak, sürdürülebilir sigortacılığı aktif olarak takip etmeye başlamıştır. Bu ilkeler, bir sigortacının değer üretme biçiminin maliyetleri içselleştirmesi ve işletmenin ekonomi, toplum ve çevre ile etkileşimlerinden kaynaklanan riskleri tanıması gerektiği fikrini esas almaktadır (Scordis vd., 2014: 1-2).

Sürdürülebilir sigortacılık ilkelerinin hedefleri, sigorta endüstrisine güvenilen ve sağlıklı, güvenli, esnek ve sürdürülebilir bir toplumun sağlanması rolünü oynayan risk bilincine sahip bir dünyadan oluşmaktadır. Bu doğrultuda, çevresel, sosyal ve yönetim risklerini daha iyi anlamak, önlemek, azaltmak, kaliteli ve güvenilir risk koruması sağlama fırsatlarını daha iyi yönetmek en temel amacdır (UNEPFİ, 2024). Sürdürülebilir sigortacılık ilkeleri, sürdürülebilirliği tanımlamak yerine sürdürülebilir sigortacılığın neye benzemesi gerektiğini açıklamaktadır. Sürdürülebilir sigortacılık ilkeleri dört ilkedden oluşmaktadır (Scordis vd., 2014: 4).

Bunlar:

- Karar alma süreçlerine ilgili ÇSY konularını dahil etmek
- ÇSY konularında farkındalığı artırmak, riski yönetmek ve riske yönelik çözümler geliştirmek için müşteriler ve iş ortaklarıyla birlikte çalışmak,

- ÇSY konularında toplum genelinde yaygın eylemi teşvik etmek için hükümetler, düzenleyiciler ve diğer kilit paydaşlarla birlikte çalışmak
- Önceki ilkelerin her birinin uygulanmasında kaydedilen ilerlemeyi düzenli olarak kamuoyuna açıklayarak hesap verebilirlik ve şeffaflık sergilemek

Bu ilkeler doğrultusunda sürdürülebilir sigortacılık, paydaşlar ile etkileşimler sonucunda sigorta değer zincirinde yer alan tüm faaliyetlerin ekonomik, çevresel ve sosyal konuları ile ilişkili fırsat ve risklerin belirlenmesi, yönetilmesi, değerlendirilmesi ayrıca izlenmesi yoluyla ileriye dönük ve sorumlu bir şekilde gerçekleştirildiği stratejik bir yaklaşımdır (Scordis vd., 2014: 4). Odak noktası genellikle bilinen ÇSY boyutları olsa da, kapsamlı bir kavrayış demografik değişimler, teknolojik ilerlemeler ve politika tepkileri gibi ek faktörlerin incelenmesi gerekmektedir. Bu unsurlar hem ekonomik hem de toplumsal sürdürülebilirliği önemli ölçüde etkilemektedir (Eling, 2024: 684).

SONUÇ

Sürdürülebilirlik gerekli kaynaklara uzun vadeli zarar vermeden faaliyetleri başarı ile gerçekleştirmek olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirlik hem bireysel hem de küresel düzeyde daha yaşanabilir bir dünya oluşturmayı amaçlar. Hammaddelerin, malların ve sermayenin gelecekte de var olmasını sağlamaktır. Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilirlik uygulamaya geçmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik kalkınma ile birlikte entegre bir yaklaşım gerektirir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri, dünyadaki nüfusun yaşamlarını iyileştirmek ve iklim değişikliğinin insan kaynaklı tehlikelerini azaltmak amacı ile bir çerçeve oluşturmaktadır. Ayrıca dünya doğal kaynaklarını kullanmak için daha sürdürülebilir uygulamalar aramaktadır. İklim koruması sürdürülebilirliğin doğal bir parçasıdır. Sürdürülebilirlik kavramı iklim korumasının çok ötesine geçmektedir. Günümüzde çok önemli olan iklim değişikliğini önlemek için kalkınma çerçevelerine entegre önlemler alınmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlar çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlardır. Sürdürülebilirlik bu üç boyutu dengeye getirmek ile ilgilidir. Üç boyut birbirleri arasında yakın bağlantılıdır ve ancak üç seviyede takip edilebilir ise bir toplumda elde edilebilir. Temel olarak üç boyut tamamen çevresel sürdürülebilirliğin yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Bu sebeple kamu ve özel sektörlerin eylemleri her zaman çevre, ekonomi ve sosyal arasındaki karşılıklı bağlantılı olarak kabul edilmelidir.

Çevresel sürdürülebilirlikte dünyayı ve doğal kaynakları korumak, ekolojik ve çevresel yönlere odaklanılmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlikte kaynakları tüketmeden uzun vadeli kar üretimi sağlamak, ekonomik istikrar ve

iş sürekliliğini amaçlayan büyüme hedeflenmektedir. Sosyal sürdürülebilirlikte ise adil, istikrarlı ve kapsayıcı bir toplum oluşturma ve sosyal yüklerin adil dağılımı önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilirlik hedeflerini gerçekleştirmek için bir yol haritası sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aburto Barrera, L. I., & Wagner, J. (2023). A systematic literature review on sustainability issues along the value chain in insurance companies and pension funds. *European Actuarial Journal*, 13(2), 653-701.
- Ahmed, W., Siwar, C., Ahmad Damanhuri, N., & Islam, R. (2012). Understanding sustainability: synergetic views from environmental and ecological economics. *Advances in Environmental Biology*, 6(5), 1659-1668.
- Arcagök, U., & Çılan, Ç. A. (2022). Sürdürülebilirlik analizi ile kurumların sürdürülebilirliğinin modellenmesi ve yeni bir sürdürülebilirlik indeksinin geliştirilmesi. *Eğitim Yayınevi*.
- Caradonna, J. L. (2022). *Sustainability: a history*. Oxford University Press.
- Dalkılıç, N. ve Kırkağaç, M. (2023), Sigortacılığın Tarihsel Gelişimi, Ş. Sevim içinde, *Güncel İşletmecilik Araştırmaları-5*, (s. 45-60), Ankara: Eğitim Yayınevi.
- D'Amato, V., Di Lorenzo, E., Piscopo, G., Sibillo, M., & Trotta, A. (2024). Insurance business and social sustainability: A proposal. *Socio-Economic Planning Sciences*, 93, 101880.
- Eling, M. (2024). Is the insurance industry sustainable? *The Journal of Risk Finance*, 25(4), 684-703.
- Ertan, Y. (2018). Türkiye'de sürdürülebilirlik raporlaması (2005-2017). *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 11(3), 463-478.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Hayta, A. (2009). Sürdürülebilir tüketim davranışının kazanılmasında tüketici eğitiminin rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 143-151.
- Karpuz, E. & Etruğrul M. (2022). Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının bankaların finansal performansına etkisi: BİST sürdürülebilirlik endeksi üzerine bir araştırma. 25. *Finans Sempozyumu*. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Moldan, B., Janoušková, S., & Hák, T. (2012). How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets. *Ecological indicators*, 17, 4-13.
- Munasinghe, M. (2001). Implementing sustainable development: a practical framework. Edward Elgar (Ed.) *The economics of nature and the nature of economics*, Cheltenham/UK, 134-192.
- Oquendo-Torres, F. A., & Segovia-Vargas, M. J. (2024). Sustainability risk in insurance companies: A machine learning analysis. *Global Policy*, 15, 47-64.
- Prasad, M., Mishra, T., & Bapat, V. (2019). Corporate social responsibility and environmental sustainability: Evidence from India using energy intensity as an indicator of environmental sustainability. *IIMB Management Review*, 31(4), 374-384.
- Purvis, B., Mao, Y., & Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability science*, 14, 681-695.
- Scoones, I. (2007). Sustainability. *Development in Practice*, 17(4-5), 589-596.
- Scordis, N. A., Suzawa, Y., Zwick, A., & Ruckner, L. (2014). Principles for sustainable insurance: Risk management and value. *Risk Management and Insurance Review*, 17(2), 265-276.
- Süklüm, N., & Hiçyorulmaz, E. (2019). BİST sürdürülebilirlik endeksindeki işletmelerin sosyal sorumluluk ve çevre muhasebesi ilişkisi açısından incelenmesi: bir içerik analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1806-1824.
- Thiele, L. P. (2024). *Sustainability*. John Wiley & Sons.
- UNEP FI. (12, Aralık 2024). About. <https://www.unepfi.org/insurance/insurance/>
- Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: bir yazın taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181-208.
- Zabihi, H., & Habib, F. (2012). Sustainability in building and construction: revising definitions and concepts. *International Journal of Emerging Sciences*, 2(4), 570-578.

SUSTURMA VE BASKILAMA PRATİĞİ OLARAK MANSPLAINING (ERBİLMİŞLİK)

Emel Çokoğullar¹

GİRİŞ

Mansplaining kavramı, eril olanın yani erkeğin sözünü, davranışını, duyuşunu kısacası kendisini yüceltme durumunu anlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Erkek (man) ve açıklama (explain) sözcüklerinin bileşiminden ortaya çıkan bu kavramı, Amerikalılar “daima kendisini yücelten erkek sendromu” olarak da tanımlamaktadırlar. Mansplaining ile doğru ve yeterli bilgiye erkeğin sahip olabileceği, bu nedenle de kadının sözünün etkisinin oldukça sınırlı kalabileceği iddiası ile karşılaşılmaktadır. Kadının susturulması, engellenmesi ve baskılanması kavramın içeriğini oluşturmaktadır. Kamusal görünürlüğü olan etkinlik alanlarında daha sık karşılaşılan mansplaining, erkeği önceleyen bir iktidar pratiğine dönüşmektedir.

Judith Bridges (2017), kadınların sürekli olarak erkekler tarafından rahatsız edilip küçümsendiklerini hissetmeleri gerçekliğinden gelen mansplaining’in, kariyerlerinin, yeteneklerinin, seslerinin ve fikirlerinin gölgede bırakıldığını, göz ardı edildiğini hisseden kadınların ortak hayal kırıklığını anlattığından bahsetmekte ve iki kelimenin anlamının uygun ve akıllıca bir araya getirilmesi ile oluşturulan bu tek kelimenin cinsiyete dayalı sosyal fenomenlerin adlandırılabilmesi için bir etiket sağladığını öne sürmektedir.² Kadını değersizleştiren bir hiyerarşik zeminde ilerleyen sözünü kesme, durdurma ve şüpheye düşürme eylemleri, kadının konumuna ve mekâna göre değişiklik gösterse de aynı sonuca ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu sonuç da mesleği, yaşı, kimliği vb. hiç fark etmeksizin eril dilin egemenliğini kanıtlaması olmaktadır. Eril dilin egemenliği de kadının sözünün itibarsızlaştırılması ve susturulması ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Sözün gücü üzerinden kurulan iktidar pratiği, var olan hiyerarşinin daha da derinleşmesine ve yeniden üretim alanının genişlemesine neden olmaktadır.

¹ Doç. Dr., emel.cokogullar@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9975-1618

² Mansplaining’in kavram olarak tanımlanması ve içerik olarak açıklanması oldukça önemlidir. Joyce vd. bu önemi şöyle ifade etmektedirler: “Günlük etkileşimde, cinsiyetçiliğin ince tezahürleri genellikle kabul edilmez, içselleştirilir ve böylece “doğal” davranış olarak algılanır. Daha önce isimlendirilmemiş cinsiyetçi davranışlara atıfta bulunmak için yeni sözcüklerin tanıtılması, muhtemelen bireylerin şimdiye kadar sorgulanamayan cinsiyetçiliği sorunsallaştırmaya başlamasını sağlayacaktır.” Bu nedenle de makalelerinde bu sözcük dağarcıklarının insanların cinsiyetçiliğe karşı konuşmasını sağlayıp sağlamadığını ve nasıl sağladığını araştırmakta ve mansplaining kavramına odaklanmaktadır. Ayrıntı için bkz. Jack B. Joyce, Bogdana Humă, Hanna Leena Ristimäki, Fabio Ferraz De Almeida, Ann Doehring, “Speaking out against everyday sexism: Gender and epistemics in accusations of “mansplaining””, *Feminism and Psychology*, 2021, 31(4), pp. 502-529, <https://doi.org/10.1177/0959353520979499>

Mansplaining kavramsallaştırması, yeni bir tanımlama ve açıklama ihtiyacına yanıt üretiyor gibi dursa da aslında sorunun temeli ve özü, cinsiyetçilik ve ayrımcılık ile ilgili olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerine uygun olmayan davranışın ortaya çıkması neticesinde durdurulan, susturulan ve engellenen davranış kalıbının, tutumunun ve tavrının belirleyiciliği söz konusudur burada. Kadının orada ve o zaman diliminde bulunmamasının doğruluğu üzerinden ilerleyen yapısal unsurların, cinsiyetler arasındaki bağımlılık ilişkisini kurmaya yönelme arayışıdır. O nedenle aslında mansplaining çok bilindik ve tanıdık bir eril müdahale biçimidir. Kadının özgüvenini yok etmeye yönelik bu müdahalenin sonunda erkek daha da güçlenmekte ve bir sonraki müdahale için ihtiyaç duyduğu meşruiyet araçlarını elde etmiş olmaktadır. “Zaten bilmiyor”, “anlatamadı”, “konuşamadı”, “o meselenin çözümü budur” vb. şekilde sayısız yargı cümlesinden bahsedebilmek mümkündür ve hepsinin içeriği de cinsiyetçi yaklaşım tarzıyla oluşmaktadır.

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eşitsizlik, kadınların karşılaştığı en temel gerçekliklerden biridir ve kadınlar, binlerce yıldır ezilmenin, denetlenmenin, kısıtlanmanın ve sömürünün farklı türleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Toplumsal ve kültürel farklılıklar, bu gerçeklik üzerinde radikal değişimler yaratamamakta; düzenli, istikrarlı ve sistematik ilerleyen cinsiyet kuralları bütünüyle karşılaşılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkek temelinde görevler ve sorumluluklar belirlediği için aynı zamanda kendi içerisinde kuralları olan bir düzenin kategorilerini de oluşturmaktadır. Öğrenilen ve dolayısıyla önceden bilinen ve kestirilen beklentilerin yerine getirilmesi neticesinde bu düzenin anlamını koruyan bir döngü ortaya çıkmaktadır. Aslında bu nedenlerle de toplumsal cinsiyet rolleri, toplumun yapısı ve düzeni ve dolayısıyla yaşamsal varlığını sürdürebilmesi açısından oldukça önemli kabul edilmektedir (Stoekard & Johnson, 1979). Erkeğe bağımlı tanımlanan kadının kendi yaşamına dair özgürlük arayışı ve talebi, bu bütünün katı engellemeleri ile durdurulmaktadır. Kadının üretici ve etkin yönü, sessizliğe mahkûm eden cinsiyet rolü övgüsünde yok edilmektedir ve bu övgü, özellikle kamusal alandaki sessizliğe yönelmektedir. Bu sessizlik arayışı, somut gerçeklikler nispetinde her gün değişik olaylar ve ülke deneyimleri ile takip edilebilmektedir. Zira yine açık bir gerçekliktir ki günümüz dünyasında kadının kamusal alandaki varlığı sorgulanmaya devam etmektedir. Kadın yaşamında öznel ve tarihsel deneyim alanının, tüm bu dışarıda bırakma ve ötekileştirme çabalarıyla birlikte sınırlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Mansplaining, bu çabalardan yalnızca biridir. Ancak etkisi ve gücü itibarıyla eril egemenliğin lehine ilerleyen sonuçlar yaratmaktadır. Kadının susmasına, geri çekilmesine, özgüvenini yitirmesine, tekrardan kaçınmasına, kendine doğrudan kısıtlamalar koymasına neden olabilmektedir. Bu nedenle kadınların kamusal alana

girmeleri, eril tahakkümün farklı türlerinin görülebilmesi ve gösterilebilmesi açısından önemlidir.

Kamusal Alan ve Kadın

Kadınlar, tarihsel süreç içerisinde farklı ezilme ve baskılama tarzlarına maruz kalmışlardır. Kadınlık, akıl dışında kaldığı ileri sürülen şeylerle tarif edilmiş ve kadın temsili, felsefi düşüncenin doğuşundan beri bu akıl dışılıkla âdeta özdeşleştirilmiştir (Lloyd, 2015: 23). Toplumsal cinsiyet rolleri³, kadın bedeni ve emeği üzerinde doğrudan denetim kurarak kadın yaşamını ev içi alanla sınırlandırmıştır. Ev içerisinde devam eden rutin, önemsiz işler olarak görülüp piyasa dinamiklerinin dışına yerleştirilince kadın, sıradan işler alanına çekilirken; erkek de ev dışında gerçekleşen üretken faaliyetlerin sorumlusu olmuştur. Karşıtlık, hiyerarşi ve ikincilleştirme de kapitalizmin uzun tarihinin ataerkiyle kesişen yolları ve ortaklığı ile farklı bir aşamaya geçmiştir. Eril tahakkümün sınırları kolaylıkla aşan karakteri, kadını ev ve aile eksenli yaşamın merkezine yerleştirmiştir. Bu noktada aile, eril tahakkümün sürmesinde ve iş bölümünün meşrulaştırılmasında oldukça önemli olmuştur.⁴ Sosyalizasyon sürecinin ilk mekânı olarak adlandırılabilir ev ve aile, toplumsal cinsiyet rollerini, cinsiyetçi bakış açısını ve dolayısıyla egemen olanın dilini kullanarak ilerlemiştir. Derine kök salan eril tahakküm, kendisini olağan ve evrensel olarak dayatmakta; “bir yandan zaman ile mekânın toplumsal örgütlenmesinde ve cinsler arası iş bölümünde ifade edildiği şekliyle toplumsal yapılar, diğer yandan bedenlerde, zihinlerde kazılı bilişsel yapılar arasında kurulan neredeyse kusursuz ve doğrudan uyum sürecinde son derece doğal” kabul edilmektedir (Bourdieu, 2014: 171).⁵

Doğallığın ve olağanlığın dayatmasında ilerleyen eril bakış açısının önceliğinin âdeta sabit kılındığı toplumsal ve kültürel kodlarda, kadının varlığı değersiz görülmüş ve bedeni ile özdeşleştirilen bir kimliklendirme amacı ile karşılaşılmıştır. Akıl dışı bir alana aidiyeti oluşturulmaya çalışılan kadının varlığı, tam da bu nedenle kamusal alanın sınırları içerisinde sorunsallaştırılmış ve çoğunlukla da reddedilmiştir. Zira kadının üreticiliği, kamusal alana ait değildir; çünkü onun kamusal alandaki varlığı ya tesadüfidir ya da erkek egemen yapının izin verdiği kadardır. Tesadüflük ve izin verme durumu, kadının bilincinden ve öz benliğinden âzâde bir gerçekliği imleme amacıyla kullanıldığı için bu yönüyle oldukça anlamlıdır. Kamusal alana hâkim olan erkektir; dolayısıyla da kurallar erkek üstünlüğünü önceleyecek şekilde belirlenmiş

3 Genel olarak toplumsal cinsiyet rollerinden bahsederken özellikle bu rollerin tarihsel süreç içerisinde nasıl inşa edildiği üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Bu rollerin, beden ve cinsel kimlik üzerinde belirleyici olduğu, özgürlük üzerinde olumsuz etkilerde bulunduğu, kadın aleyhine gelişme gösterdiği şeklinde devam eden birçok argümanla karşılaşılmaktadır. Bahsi geçen bu argümanların pratikteki yansımaları, feminist hareketin mücadelesi ile artık daha açık görülebilmekte ve eriliğin her alandaki sorgulaması daha etkili yapılabilmektedir.

4 Bu konuda bkz. Pierre Bourdieu, Eril Tahakküm, 9. Baskı, Çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2019.

5 Loïc Wacquant, Düşümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar adını taşıyan bu çalışmanın amacı; “daha mütevazı bir biçimde, Bourdieu’nün bilimsel pratiğini yönlendiren ilkeleri açıklığa kavuşturarak eserlerinin bütününe iç mantığına ve düzenine giden yolları açmaya çalışmak” şeklinde ortaya koymaktadır.

ve sınırları da yine aynı hiyerarşik yaklaşımla çizilmiştir. Asıl sahibin ya da hâkim olanın çerçevesini çizdiğinin dışına çıkmak, eril tahakkümün durdurma ve engelleme pratiklerini işletmesi için yeterli bir nedendir. Bu durdurma ve engelleme pratikleri, yaygın cinsiyetçi söylemin küçümseyici ve aşağılayıcı tavrıyla şekillenmektedir. Kadınların konuşma özgürlüğü, olayları ya da olguları ifade etme yeteneği ve aslında varlığı değersizleştirilmektedir. Egemen cinsiyetçi bakış, kamusal alanda kadının bedenini ve sesini onaylamamaktadır; çünkü bu var olma durumunu, kendi hakimiyetine ve üstünlüğüne yönelik doğrudan bir tehdit olarak görmektedir. Bu tehdit algısı, özellikle günümüzde gündelik olandan başlamak üzere yaşamın hemen her alanında; bazen roman karakterinde, film-dizi oyuncusunda, sosyal medyadaki bir fotoğrafta ya da bir paylaşımda sürmektedir. Örneğin Hande Öğüt (2009: 208), Kadın Filmleri ve Feminist Karşı Sinema adını taşıyan çalışmasında eril bakış açısının sinemasal inşasından bahsederken ataerkilliğin kadın ve erkek ile ilgili nasıl bir anlamlandırmaya neden olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Ataerkil kültürde kadın, anlam yapıcı değil anlam taşıyıcısı konumuna bağımlı olan sessiz imgesi üzerine erkeğin, dilsel komuta aracılığıyla zorla yüklediği fantezi ve takıntılarını sonuna kadar yaşayabileceği bir düzenle kuşatılmış olarak erkek, öteki için bir gösteren yerine geçer.” Ortada gerçek bir kadından değil, bir stereotip vardır. Kadın, mutlaka birlikte olduğu erkeğe göre tanımlanır, onlar tarafından kimliklendirilir; bir bakış nesnesi olarak sergilenir, ikame edilir.

Öğüt’ün değindiği “erkeğe göre tanımlama”, “onlar tarafından kimliklendirme” ve “bakış nesnesi” olarak sergileme durumu, kamusal alanda olması istenmeyen “gerçek kadın”ın yerine stereotip yerleştirme çabasıyla benzerdir. Kamusal alanda kadın, “gerçek” olmaktan uzaklaştırılmakta ve farklı tanımlama, özdeşleştirme, benzetme, yakıştırma, adlandırma ve ötekileştirme süreçlerine maruz kalmaktadır. Kadının kamusal alandaki varlığı cinsiyetçi ve ayrımcı erkek bakışıyla kenara çekilmeye ya da ait olmadığı düşünülen yerden küçümsenerek gönderilmeye zorlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, eril iktidar tarzları, kadına ait toplumsal cinsiyet rollerinin davranış kalıplarını kamusal alanda kabul edilebilir hale getirmektedir. Duygusal tutumlar ve “akıl dışı” yönelimler, bu davranış kalıplarının temelini oluşturmaktadır. Duygularını önceleyerek hareket ettiği varsayılan kadının düşünceleri de tam da aynı nedenden önemsizleştirilmekte ve görmezden gelinmektedir. Siyasette, medyada, iş yerinde, akademide ve daha birçok farklı alanda/ortamda açıklamaya çalıştığı düşünceleri müstehzi gülüşlerle ve nobran durdurmalarla karşılanmaktadır. Hemen her kadının yaşamında deneyimleme olasılığının çok yüksek olduğu bu gerçeklik, doğrudan kadınların aleyhine işleyen sonuçların

ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁶ Susmak, bir kadın davranışı haline gelmekte; kadınlar tarafından içselleştirilmekte ve sabitleşmektedir. Erkek ise bu süreci çok daha özgüvenli tamamlamaktadır; kadını susturarak, sözünü keserek ya da konuşmasına izin vermeyerek kendisinin doğruyu bildiğini ve anlatabildiğini kanıtlamaktadır. Aksi takdirde erkek egemen yapının kendisi için belirlediği ve tarif ettiği görevleri yerine getirmemiş olmakta ve yine aynı yapı tarafından erkeklik sorgulaması ile şekillenen dışlanma tehdidi ile karşılaşmaktadır. Bu tehditten korunmak ve kaçınmak isteyen erkeğin başvuracağı yöntem, kadının kendisini kamusal alanda güvensiz ve yetersiz hissetmesini sağlamak olmaktadır.

Mansplaining: Eril Hakimiyetin Sözü ve Gücü

Siyasal ve toplumsal alanda kadının görünürlüğü kabul etmeyen birbiri ile ilişki halinde ilerleyen ve tarihsel olarak da aktarılan iktidar pratikleri bulunmaktadır. Hiyerarşinin canlılığını koruyan bu pratikler, bazen açık bir somutlukla karşımıza çıkmakta bazen de çok derine nüfuz ettiği için ilişki sistematığının içerisinde çoğunlukla farkına varılmadan âdeta kaybolmaktadır. Oysaki en tehlikeli olanlar da bu farkına varılmayanlar kategorisine dahil edilenler olmaktadır. Kadının kamusal alanda söz söylemesine tahammül edemeyen erkek egemen yapı, kendi sözünün etkisini artırmak için kadını susturmaktadır. Bu susturmanın en tipik örneği, mansplaining kavramına da ilk defa rastlanılan Rebecca Solnit'in *Men explain things to me* (Erkekler bana bir şeyler açıklıyor) başlığını taşıyan yazısında anlattıkları üzerinedir. Yazar olan Solnit, ev partisinde yaşadığı bir olayı anlatarak eril otorite kurma çabasını ortaya koymaya çalışmaktadır. Katıldığı bu partide ev sahibinin kendisine yazdığı kitaplardan haberdar olduğunu ve bu kitapların nelerle ilgili olduğunu merak ettiğini alaycı ve küçümseyici bir dille söylemesiyle her şey başlamaktadır aslında. Solnit'in çıkan birçok kitabı vardır ancak o, zamanın ve mekânın kaybolması, gündelik yaşamın sanayileşmesini konu alan en son çıkan kitabından yani *River of Shadows: Eadweard Muybridge and the Technological Wide West* bahsetmeyi tercih etmiştir. Muybridge'den bahsettikten hemen sonra Solnit'in sözünü kesen ev sahibi, "Peki bu yıl çıkan çok önemli Muybridge kitabını duydunuz mu?" diyerek devam etmiştir. Kendisinden yaşça büyük ev sahibi küçümseyici ve âdeta aşağılayan bir tarza bürünerek kitabı anlatmaya başlamıştır. Solnit'in arkadaşı Sallie, kitabı anlatma çabasına girişen ev sahibini bölmeye çalışmışsa da ancak birkaç tekrardan sonra başarılı olabilmiş ve bahsettiği kitabın yazarının Rebecca olduğunu duyurabilmiştir. Ev sahibinin kitabı okumadığı, yalnızca New York Times Book Review'da okuduğu ortaya çıkmıştır. Kitabın yazarından dahi kitabı daha iyi bildiğine dair giriştiği bu mücadele, Solnit'e değil, Solnit'in cinsiyetine yönelmiştir.

6 Örneğin Türkiye'de eril dile yansyan "kadın dırdırı" kullanımı ve bu kullanımın kadınların "boş" ve "gereksiz" konulardan konuştuğuna dair güçlü algı, kadınların sözünü ve düşüncesini değersizleştirmektedir. Hangi konuda ne söylediklerinin neredeyse önemini yitirdiği bir gerçeklikle karşılaşmaktadır.

Karşısında konuşanın kadın olması ve daha da önemlisi kitap yazarak kitap üzerine konuşuyor olması, erilliğin sınırlarını oldukça zorlamıştır.

Genellikle “erbilmişlik” olarak çevrilen mansplaining, Solnit’in yaşadığı bu olay üzerinden yoğun olarak tartışılmaya ve konuşulmaya başlanmıştır. Solnit (2014: 4), aslında hemen her kadının deneyimlediği şeylerden bahsetmektedir ve kendisi de bu nedenle her kadın tarafından anlaşıldığını ileri sürmektedir. Kadınların cesaretlerini dile getirmelerini ve seslerinin duyulmasını engelleyen, oranın onların dünyası olarak görülmemesidir ve bu nedenle de kadınlar, kendilerini sınırlayarak sessizlik içerisinde kalmaktadırlar. Bireysel ilişki dinamiklerinin içerisinde gelişen bir iletişim sorunsalı olarak ele alınabilmesinin ötesinde mansplaining, kadının kadın olduğu için o konu hakkında bilgisinin yeterli olamayacağına ve doğru analizler yapamayacağına dair gelişen bir erkek müdahalesini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, konuşma partnerinin eldeki konu hakkında yeterli veya üstün uzmanlığa sahip olmasına rağmen, konuşma partneri kadın olduğu için o konuşma pratiğine katılmayı; eğer kişinin konuşma partneri kadın olmasaydı farklı türden bir konuşma pratiğinin gerçekleşeceğini anlatmaktadır (Johnson, 2020: 3). Mansplaining, gündelik rutinin içerisinde gerçekleşebilecek bir iletişim sorunundan farklı bir durumu imlemektedir. Serpil Sancar’a göre (2022), mansplaining “eril ya da erkek iktidar kurma tarzı”dır:

Bunu bir söz pratiği, bir iletişim pratiği içinde, eril ya da erkek iktidar kurma tarzlarından biri olarak tanımlamak gerekir. Bu, gündelik hayatta da çok karşılaştığımız, kadın-erkek ilişkilerinde ya da eril dışı konuların karşılıklı iletişiminde iktidar-güç ilişkisinin kurulma biçimlerinden biri. Açıklama için kimin üstün olduğunu, kimin izleyici olduğunu, kimin alt, kimin üst ve yönetme konumunda olduğunu tanımlayan, belirleyen, pratik eden bir iletişim biçimi diyebiliriz.

Bir iktidar pratiği olarak düzenli davranış denetiminin ve baskılamının yansımaları olan mansplaining ile erkeğin kamusal alandaki etkinliği sürmekte ve kadının sınırlı durumunun devamı sağlanabilmektedir. Konuşan ve her konuda bilgisi olan erkek, eril egemenliğin kamusal alandaki en somut göstergelerinden biridir. Kadın, susarak edilgenleşmekte ve bu edilgenliğin yeniden yorumlanması, kamusal alanın tüm bileşenleri tarafından temel kurallar sistematığı içerisinde yerine getirilmektedir. Ancak mansplaining’i işin ve görevin niteliği gereği yapılan açıklamalardan ayırt etmek de önemlidir. Kim Goodwin (2018), bu noktada meslektaşlarının kendisinden yardım istemesi neticesinde ortaya çıkan sonuçlar üzerinde durmaktadır. Goodwin’den meslektaşlarının yardımsever mi yoksa küçümseyici mi davrandıklarını anlamalarına yardımcı olması istenmiş ve bu yüzden Goodwin, basit bir tablo oluşturmuştur. İki erkek meslektaşının kendisine “mansplaining yaptığımı nasıl anlarım?” sorusunu sormasıyla her

şeyin başladığını, her iki meslektaşının da genellikle kendi alanlarının dışındaki meslektaşlarına kavramları açıklamaları istenen uzmanlar olduğunu ve ikisinin de yanlış anlaşılmaktan endişe duyduklarını belirtmiştir. Küçümseyici olmak ile basitçe açıklamak arasındaki farkı ortaya koymak için Goodwin, bir diyagram hazırlamış “-splaining” kısmının üç faktöre dayandığını fark ettiğini ifade etmiştir. Bunlar:

***Açıklama istiyorlar mı?** Birisi size bir soru sorarsa, açıklama yapın! İstenmeyen açıklamalar, birinin öğretmeni veya yöneticisiyseniz (makul ölçüde) iyi olabilir. Yardımınızı reddettikten sonra açıklama yapmak neredeyse her zaman saygısızlıktır. Sohbet, rıza alışkanlığını oluşturmaya başlamak için iyi bir yerdir.*

***Yeterlilik hakkında kötü varsayımlarda mı bulunuyorsunuz?** Bilgili insanlara bir şeyler açıklamak sadece herkesin zamanını boşa harcamak değildir. Niyetiniz ne olursa olsun, onların yeterliliklerine veya zekalarına güvenmediğinizi ima ederek onları zayıflatabilirsiniz. Ayrıca kendi bilginiz hakkında abartılı bir fikriniz varmış gibi görünerek kendinizi zayıflatma riskini de göze almış olursunuz.*

***Önyargı yukarıdakilerin yorumunu nasıl etkiliyor?** Her iki soru da cinsiyetçilik ve diğer önyargı türleri tarafından karmaşılaştırılıyor. Hepimize erken yaşlardan itibaren davranış ve iletişimde cinsiyet ayrımcılığı öğretiliyor; erkek ve kız çocukları okulda farklı davranışları nedeniyle eleştiriliyor ve övülüyor. Hepimiz insanlara adil davrandığımızı düşünmeyi severiz, ancak erkekler genellikle kadınların daha az yetenekli olduğunu varsayar ve beyaz insanlar daha koyu tenli olmanın daha düşük zekâ anlamına geldiğini varsayma eğilimindedir.*

Goodwin’in basit açıklama ve küçümseyici eril açıklama arasında yapmaya çalıştığı ayrıma göre, konuşma pratiğinin ve etkileşimin içerisinde cinsiyetçi tutumları anlamak da gerekmektedir. Eril üstünlüğü kurmak amacıyla yapılan istenmeyen açıklamaları göstermek, ilan etmek, kadın doğasına dair üretilen önyargılara engel olmak oldukça önemlidir. Coşku Çelik’in (2021) *Feminist Bellek*’te yazdığı *Mansplaining* yazısında da dile getirdiği gibi, bu kadar yaygın ve tehlikeli sonuçları olmasına rağmen mansplaining ya yok sayılmakta ya da reddedilmektedir. Ayrıca mansplaining’e maruz kaldığını anlatmaya çalışan kadın çok daha fazla susturulmakta ve hatta daha fazla mansplaining’e uğrama ihtimali ile karşılaşmaktadır. Yine Çelik’e göre, olaylar münferitleştirilebilir, doğallaştırılabilir, erkeklerin daha fazla bilgili oldukları ileri sürülerek kadınların bu açıklamalara ihtiyacı olduğu belirtilebilir. Ancak bu noktada kadınlar açısından önemli olan, eylemin cinsiyetçiliği konusunda ısrarcı olmak ve susmamaktır. Aksi takdirde kamusal alanda gücünü koruyan erkeğin neden olacağı muhtemel sonuç, kadının sessizliği ve sözünün önemini kaybetmesidir (Kidd, 2017: 3).

Cinsiyetçi Müdahillikler

Cinsiyetçiliğin ne olduğunu açıklamaya çalışırken öncelikle üzerinde durulan nokta, cinsiyet temelinde gerçekleştirilen üstünlük kurma, baskılama ve denetleme olmaktadır.¹ Kadın ve erkek arasında kurulan ilişki özellikle toplumsal açıdan tam da bu temel üzerinde gelişmektedir. Erkek egemen cinsiyet düzeninde konumu ve statüsü çok da fark etmeksizin kadınlar, cinsiyetçiliğin farklı tezahürleriyle karşılaşmaktadırlar. Kadınların aleyhine işleyen süreçleri, olayları ve olguları tanımlama amacıyla kullanılan cinsiyetçilik, bir grubu (genellikle erkek) diğerinden (genellikle kadın) üstün tutan ve diğer grubun üyelerine cinsiyetleri veya cinsiyetleri temelinde baskı yapılmasını meşrulaştıran inançlar, teoriler ve fikirleri içeren tutum veya ideolojiyi içermektedir (Napikoski, 2021). Kadın ve erkeğin toplumda oynamaları gereken rollere dair inançlar temelinde ortaya çıkan cinsiyetçi varsayımlar, bir cinsiyeti diğerine üstün kılmaktadır ve aslında herkesi etkilese de güçle bağlantılı olduğu, güce sahip olanlara genellikle ayrıcalıklı davranıldığı ve güçsüz olanlara karşı ayrımcılık yapıldığı için kadınlar özellikle etkilenmektedirler (European Institute for Gender Equality, 2020).

Dünyanın hemen her yerinde erkeklerin toplumsal açıdan önde ve güçlü oldukları bilinmektedir (Sidanius & Pratto, 1999). Bu önde ve güçlü konumunu özellikle kamusal alanda korumaya çalışan eril algı, değişik yöntemlere başvurmaktadır. “Yardımsever cinsiyetçilik”, koruyucu paternalizm, kadınların idealleştirilmesi ve yakın ilişkiler arzusu gibi geleneksel rollerdeki kadınlara yönelik öznel olarak olumlu (cinsiyetçiler için) tutumları kapsarken; “düşmanca cinsiyetçilik” baskıcı paternalizm, aşağılayıcı inançlar ve heteroseksüel düşmanlık gibi her boyutta olumsuz eşdeğerleri kapsamakta ve dolayısıyla cinsiyetçiliğin her iki biçimi de ataerkilliği ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini meşrulaştırmaya ve sürdürmeye hizmet etmektedir² (Glick & Fiske, 1997). Dolayısıyla cinsiyetçiliğin kaynağını, heteroseksist baskıcı ilkeler ve rollere koşulsuz uygunluk talep eden ataerkil dinamikler oluşturmaktadır. Mansplaining de her iki cinsiyetçilik türü içerisinde tanımlanabilecek bir müdahil olma tavrıdır. Eril dilin ve söylemin çoğunlukla reddettiği ya da masum bir yardım çabasından ibaret gösterdiği birbiriyle bağlantısız görülen olguların özünde mansplaining bulunmaktadır.

Dünya üzerinde her gün binlerce mansplaining olarak tanımlanabilecek olay yaşanmakta ve kadınların sözleri kesilmektedir. Özellikle kadın başarıları ya da bu başarıyı öne çıkaracak hamleler neredeyse en kabul edilemezler

1 Cinsiyetçiliğin izini sürerken öncelikle psikolojik araştırmaların gelişimi üzerinde duran, açık ve örtülü biçimlerini açıklarken temel davranışsal konuları da tartışan ve nihayetinde cinsiyetçiliğin farklı biçimlerinin zararlı etkilerinin ele alındığı bir çalışma için bkz. Fabio Lorenzi-Cioldi & Clara Kulich, “Sexism”, James D. Wright (editor-in-chief), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol. 21, Oxford: Elsevier, 2015, pp. 693–699, doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.24089-0

2 Ayrıca bkz. Peter Glick & Susan T. Fiske, “The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 1996, pp. 491-512, doi:10.1037/0022-3514.70.3.491

arasında yer almaktadır. Örneğin 58. Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde Ulusal Uzun Metraj Film Yarışması'nda En İyi Kadın Oyuncu Ödülü verilen Nihal Yalçın'ın konuşmasını yaptığı esnada kendisine ödülünü verecek Tamer Karadağlı'nın, Yalçın'ın hemen arkasında durarak rahatsızlık içerisinde olduğunu ifade eden jest ve mimikler içerisinde olması ve ardından Yalçın'ın sözünü keserek müdahale etmesi bu durumun en tipik yansımalarından biridir.³ Yine benzer şekilde Prof. Dr. Fatmagül Berktaş⁴ da akademik yaşamının ilk anlarından itibaren karşılaştığı cinsiyetçi tavır alışlardan bahsederken; bilgi üretiminin erkeklere ait bir alan olduğunun kendisine anlatılmaya çalışıldığını, “Akıllısın hoşsun ama teoriyle uğraşma”, “Daha kadınlara uygun şeyler yap”, “Buradasın ama senin yerin aslında burası değil” duygusunun hissettirildiğini ve kadın olarak hep daha çok çalışmak zorunda kaldığını belirtmektedir.⁵ Jest ve mimiklerle, sözle, imayla, davranışla vb. gerçekleşen cinsiyetçi müdahillik, bedenini öncelediği kadını ait olduğunu düşündüğü evine göndermeye, gitmezse de onu baskılayarak geri çekilmeye zorlamaktadır. Bu nedenle de mansplaining'in gerçekleştiği yer, zaman, statü ve konum içerik üzerinde etkileyici olmamakta; eril hakimiyete yönelen tehditlerin yok edilmesi birincil öncelik olmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Tarihsel süreç içerisinde kadının toplumdaki konumu farklı tartışmaların ve düzenlemelerin konusu olmuştur. Kadınların üretici ve etkin rolü, eril egemenliğin öznel ve tarihsel deneyim alanının içerisinde oldukça sınırlı ve talî kalmaktadır. Edilgen ve erkeğe bağımlı bir yaşamsal varoluşun kalıbına sıkıştırılarak âdeta yok sayılan tarihsel çizgide kadın, genellikle büyük anlatılara eklenen, bedenine ve emeğine ihtiyaç duyulduğunda çağrılan, görevini tamamladığında tekrar eve gönderilen olarak tasvir edilmektedir. Nitekim feminist hareket ile de eril egemenliğin kadını ikincilleştirip önemsizleştirme çabasına yönelik bir eylemsellik geliştirilmiştir. Kadına yönelik şiddet, heteroseksist normlar, kadın bedeni ve emeği üzerinde kurulan tahakkümler, kadın hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması başta olmak üzere oldukça geniş bir alanda mücadele edilmektedir. Mansplaining de bu mücadele alanlarından birini oluşturmaktadır. Birçok farklı boyut göz önünde bulundurularak üzerine düşünülmesi gereken kavramlardan biri olan mansplaining, kadınların karşı karşıya kaldığı bazı anları, durumları ve deneyimleri anlamlandırabilmek ve dolayısıyla anlatabilmek amacıyla kullanılmaktadır. Genellikle “söz” ve “iletişim pratiği” içinde erkeğin kadın üzerinde üstünlük kurma arayışının sonucu

3 Ayrıntı için bkz. Nihal Yalçın: Lütfen Tamer Karadağlı'nın ötüme geçmesine izin vermeyin! 10 Ekim 2021, <https://www.milliyet.com.tr/cadde/galeri/nihal-yalcin-lutfen-tamer-karadaglinin-onume-gecmesine-izin-vermeyin-6616155/1>

4 İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı emekli öğretim üyesi olan Prof. Dr. Fatmagül Berktaş, uzun yıllar feminizm üzerine çalışmalar yapmış ve Türkiye'de alanın önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

5 Söyleşinin devamı için Akademi Kadın Olmak- 4: 'Kadın olarak yeriniz burası değil' artık açıkça söyleniyor, Akademi Kadın Olmak-4 Burcu Karakaş, 09 Nisan 2019, <https://www.gazetedevar.com.tr/kadin/2019/04/09/akademide-kadin-olmak-4-kadin-olarak-yeriniz-burasi-degil-artik-acikca-soyleniyor>

olarak ortaya çıkmakta ve kadının sözünün itibarsızlaştırılarak bastırılması ve o konu hakkında fikir sahibi olamayacağının susturularak açığa vurulması mansplaining'i tanımlamaktadır. Özünde açık bir şekilde ilerleyen bir eril zorlama bulunmaktadır. Bilim, tarih, siyaset veya bir kitap üzerine konuşmak ve en önemlisi de kadının bu alanlarda söyleyecek sözünün olması, söz konusu bu zorlamanın en tipik hallerinden biridir. Mansplaining'le yakından bağlantılı olan bir diğer gerçeklik kadın tarihinin görünmezliğidir aslında. Bu noktada yapılması gerekenlerden en önemlisi, tarih içindeki öne çıkan kadınların tarihini yazmaktan öte, “bir cins grubu olarak kadınların tarihini yazmak, tarih içindeki kadınlardan kadınların tarihine atlamak, kadınların tarihteki rollerini” yazmaktır (Çakır, 1996: 225).

KAYNAKÇA

- Akademide Kadın Olmak- 4: 'Kadın olarak yeriniz burası değil' artık açıkça söyleniyor*, Akademide Kadın Olmak-4 Burcu Karakaş, 09 Nisan 2019, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kadin/2019/04/09/akademide-kadin-olmak-4-kadin-olarak-yeriniz-burasi-degil-artik-acikca-soyleniyor>
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2014). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2019). *Eril Tahakküm*. (9. baskı). (B. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bridges, J. (2017). “Gendering metapragmatics in online discourse: “Mansplaining man gonna mansplain...”. *Discourse, Context & Media*, Vol. 20, December 2017, pp. 94-102, <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2017.09.010>
- Çakır, S. (1996). “Tarih içindeki görünürlükten, kadınların tarihine: Türkiye’de kadın tarihi yazmak.” *Farklı feminizmler açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*. (S. Çakır & N. Akgökçe, Yay. Haz.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çelik, C. (2021). “Mansplaining.” *Feminist Bellek*, 28 Haziran 2021, <https://feministbellek.org/mansplaining/>
- European Institute for Gender Equality (2020). “What is Sexism.” *Sexism at work: how can we stop it?* <https://eige.europa.eu/publications-resources/toolkits-guides/sexism-at-work-handbook/part-1-understand/what-sexism>
- Glick, P. & Fiske, S. T. (1996). “The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), pp. 491-512. doi:10.1037/0022-3514.70.3.491
- Glick, P. & Fiske, S. T. (1997). “Hostile and Benevolent Sexism: Measuring Ambivalent Sexist Attitudes Toward Women.” *Psychology of Women Quarterly*, 21(1), <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00104.x>
- Goodwin, K. (2018). “Mansplaining, explained in one simple chart.” BBC Worklife, July 29, 2018, <https://www.bbc.com/worklife/article/20180727-mansplaining-explained-in-one-chart>
- Johnson, C. R. (2020). “Mansplaining and Illocutionary Force.” *Feminist Philosophy Quarterly*, 6(4).
- Joyce, J. B., Humã, B., Ristimãki, H. L., De Almeida, F. F. and Doehring, A. (2021). “Speaking out against everyday sexism: Gender and epistemics in accusations of “mansplaining.”” *Feminism and Psychology*, 31(4), pp. 502-529, <https://doi.org/10.1177/0959353520979499>
- Kidd, A. G. (2017). *Mansplaining: The Systematic Sociocultural Silencer*. North Georgia College & State University: Digital Commons.
- Lloyd, G. (2015). *Erkek Akıl*. (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Kulich, C. (2015). “Sexism.” James D. Wright (editor-in-chief), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol 21. Oxford: Elsevier. pp. 693–699, doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.24089-0

- Napikoski, L. (2021). *What Is Sexism? Defining a Key Feminist Term*. January 15, 2021, <https://www.thoughtco.com/what-is-sexism-3529186>
- Nihal Yalçın: *Lütfen Tamer Karadağlı'nın önüme geçmesine izin vermeyin!* 10 Ekim 2021, <https://www.milliyet.com.tr/cadde/galeri/nihal-yalcin-lutfen-tamer-karadaglinin-onume-gecmesine-izn-vermeyin-6616155/1>
- Öğüt, H. (2009). "Kadın Filmleri ve Feminist Karşı Sinema." *Cogito Feminizm*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Profesör Serpil Sancar Anlatıyor: *Açıklama Nedir?* 29 Eylül 2022, https://esitlikadaletkadin.org/profesör-serpil-sancar-anlatiyor-acuklama-nedir/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw05i4BhDiARIsAB_2wfCP8r_cPEfW_0U9U9rP1u47ajKiPFcSfjyDgMm41rADW_2gEkbCikUaArBTEALw_wcB
- Sidanius, J. & Pratto, F. (1999). *Social Dominance An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Solnit, R. (2014). *Men Explain Things To Me And Other Essays*. Grantabooks.
- Stoekard, J. & Johnson, M. M. (1979). "The Social Origins of Male Dominance." *Sex Roles*, 5(2), pp. 199-218.

GELİŞMİŞLİK SINIFLANDIRMALARINDA YENİ BİR YAKLAŞIM: DİSKRİMİNANT ANALİZİ İLE ÜLKELERİN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Erkan Ağaslan¹

GİRİŞ

Uzun yıllardır kalkınma çalışmaları ve politika tartışmalarının merkezinde yer alan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı, tarihsel süreçte birçok açıdan doğru ve faydalı bir sınıflandırma yöntemi olarak kabul edilmiştir. Ancak, günümüz dünyasında ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve sosyal ilişkilerde yaşanan derin yapısal dönüşümler, gelişmiş gelişmemiş ülke ayrımının güncel sorunları ve fırsatları anlamakta yetersiz kalmasına yol açmıştır. Ayrıca, geleceğe yönelik daha kapsayıcı ve etkili stratejiler geliştirilmesi açısından bu geleneksel sınıflandırma artık sınırlayıcı bir faktör haline gelmiştir. Bu bağlamda, ülkelerin gelişmişlik derecelerine dayalı olarak sınıflandırılmasına yönelik yeni ve daha dinamik yöntemlere duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır.

Ülkelerin “gelişmekte olan” veya “gelişmiş” olarak sınıflandırılması hala yaygın bir uygulamadır. Bu sınıflandırma, Hükümetler Arası Kuruluşların raporları, anlaşmalar ve farklılaştırılmış sorumluluklar belirleyen diğer hukuki belgeler; ülkelerin dış politika söylemleri, istatistiksel analizler; akademik araştırmalar, kalkınma yardımı alıcılarının listeleri gibi sayısız bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, dünyayı bu ikili sınıflandırmaya göre bölmenin uzun bir tartışma ve fikir ayrılığı geçmişi vardır. Bir ülkenin tam olarak “gelişmekte olan” olarak tanımlanmasını veya bu sınıflandırmanın kullanım amacını net bir şekilde belirleyen ortak bir görüş bulunmamaktadır. Ancak Dünya Bankası'nın yıllık Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) raporunun 2016 baskısı, ülkelerin kategorize edilme biçiminde önemli bir değişiklik getirmiştir. Raporla, Banka'nın artık “gelişmekte olan” ve “gelişmiş” ülkeler terminolojisini kullanmama niyetini açıkça belirten bir önsöz yer almıştır: “Aksi belirtilmedikçe, artık gelişmekte olan ülkeler (önceki baskılarda Düşük ve Orta Gelirli ülkeler olarak tanımlanan) ile gelişmiş ülkeler (önceki baskılarda Yüksek Gelirli ülkeler olarak tanımlanan) arasında bir ayrım yapılmamaktadır (World Bank., 2016).”

19. yüzyılda “kalkınma” kelimesi, hukuki ya da politik bir bağlamdan ziyade sosyoekonomik bir bağlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu terim,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, erkan.agaslan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8118-7222

Marx, Lenin ve Schumpeter gibi düşünürler tarafından ele alınmış ve 1920 tarihli Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nde kısaca değinilmiştir. Ancak, “kalkınma” kelimesi ancak 1940'larda bir isimden sıfat formuna geçiş yaparak ülkeleri kategorize etmek için kullanılmaya başlanmıştır (örneğin, “ülke X [ekonomik] kalkınma arayışında” ifadesinden “ülke X [gelişmiş/gelişmemiş]” ifadesine dönüşmüştür). İlk başlarda, “gelişmemiş” terimi, gelişmiş kabul edilmeyen ülkeleri tanımlamak için kullanılmış ve bu ifade, ABD Başkanı Truman'ın 1949'daki göreve başlama konuşmasında (ünlü “Dördüncü Nokta”) yer almıştır. Zamanla bu etiket, “gelişmekte olan” ifadesiyle değiştirilmiştir. “Gelişmemiş” ifadesinin durağan ve kalıcı bir durumu ima etmesinin aksine, “-mekte olan” eki, dinamik bir senaryo sunmuş ve gelişmekte olan ülkelerin nihayetinde gelişmiş hale gelebileceğini işaret etmiştir (Barros Leal Farias, 2024).

Günümüzde çeşitli organizasyonlar, ekonomik kırılganlık, rekabetçilik, dijital erişim, yönetim kalitesi ve refah düzeyi gibi çok çeşitli kriterlere dayanarak ülkeleri sıralamaya çalışmaktadır. Ancak, bu tür yaklaşımlar, çok kutuplu bir dünyada ülkeler arasındaki etkileşimlerin karmaşıklığını ve değişen yapısal dinamikleri yeterince yansıtamamaktadır. Bu bağlamda, diskriminant analizi gibi güçlü istatistiksel yöntemler, ülkelerin gelişmişlik derecelerini belirlemek ve bu dereceler arasındaki farkları daha objektif bir şekilde analiz etmek için etkili bir araç sunmaktadır. Diskriminant analizi, ülkelerin belirli ekonomik, sosyal ve yapısal özelliklere göre sınıflandırılmasını sağlayarak, mevcut kategorilerin ötesine geçen daha esnek ve uyarlanabilir bir çerçeve oluşturabilir.

Bu çalışmanın temel motivasyonu, geleneksel sınıflandırma yöntemlerinin eksiklerini gidermek ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerini daha kapsayıcı ve gerçekçi bir şekilde analiz edebilecek yeni bir yaklaşım geliştirmektir. Diskriminant analizinin bu bağlamda kullanılması, ülkelerin yalnızca mevcut durumlarını değerlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda gelecekteki kalkınma yollarını ve politika gereksinimlerini daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır. Bu çalışma, kalkınma tartışmalarını yeniden şekillendirme ve küresel eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik daha etkili çözümler sunma potansiyeline sahiptir.

LİTERATÜR TARAMASI

(Bolat & Arııcıgil, 2007) çalışmalarında Avrupa, Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerin insani gelişmişlik farklarını diskriminant analizi yöntemiyle karşılaştırmışlardır. Eğitim, yaşam beklentisi ve gelir göstergelerinin gelişmişlik seviyeleri üzerindeki etkileri incelenmiş ve bölgeler arası farklılıkları tespit etmişlerdir.

(Burmaoğlu & Oktay, 2015) çalışmalarında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın İnsani Gelişmişlik İndeksi (HDI) kullanılarak ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin diskriminant analizi ile sınıflandırılması hedeflenmiştir.

Geliştirilen fonksiyon, çok gelişmiş ve orta düzeyde gelişmiş ülke grupları için %92,5 sınıflandırma başarısı sağlamıştır. Araştırma, gelecekte daha az değişkenle sınıflandırma yapılmasını önermekte ve özellikle orta gelişmiş ülkeler için yol haritası sunmaktadır.

(M. Zortuk vd., 2017) çalışmalarında enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin geçiş ekonomilerindeki farklı ekonomik kalkınma seviyelerine göre değişimini incelemektedir. Koşulsuz Kantil Regresyon yöntemi kullanılarak yapılan analizde, enerji tüketiminin etkisinin belirli bir kantile kadar artıp daha sonra düştüğü ve bu durumun sektörel politika değişikliklerinden kaynaklanabileceği belirlenmiştir.

(Ünlü & Yıldız, 2018) çalışmalarında Orta gelir tuzağındaki ülkeler ile bu tuzağı aşan ülkeleri ayırt eden faktörler diskriminant analizi ile incelenmişlerdir. 19 orta gelir tuzağındaki ülke, 21 tuzağı aşan ülke ve 34 yüksek gelirli ülke verileri analiz edilmiştir. Eğitim, yenilik ve kurumsal faktörlerin en önemli ayırıştırıcı unsurlar olduğu tespit edilmiştir.

(Paprotny, 2021) çalışmasında 1920-2020 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsizliği incelemiş, sosyoekonomik göstergeler arasında bir analiz gerçekleştirmiştir. Eğitim ve yaşam süresi gibi göstergelerde yakınsama görülse de kişi başına düşen GSYİH gibi ekonomik göstergelerde fark devam ettiğini vurgulamıştır.

(Sezgin & Budak, 2022) çalışmalarında, insani gelişmişlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. 2010-2020 dönemi verileri, gelişmiş ülkelerde insani gelişmişlik endeksinin büyüme üzerinde %38,7 oranında, gelişmekte olan ülkelere ise %17,4 oranında etkili olduğunu göstermiştir. Sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerin büyüme için insani gelişmişlik politikalarına öncelik vermesi gerektiğini ortaya koymuştur.

(Özkan vd., 2023) Çalışmalarında, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini karar ağacı ve rastgele orman algoritmaları kullanılarak sınıflandırılmışlardır. Dünya Gelişmişlik İndeksi'nden elde edilen 26 değişkenle yapılan analizde, model %70 doğruluk oranı sağlamıştır. En belirleyici değişkenler arasında doğurganlık oranı ve tarım sektörünün GSYİH'daki payı bulunmaktadır.

(Veysikarani, 2023a) çalışmasında, Asya ülkelerinin refah ve mutluluk düzeyleri kümeleme ve diskriminant analizi ile incelenmiştir. Legatum Refah Endeksi ve Dünya Mutluluk Endeksi verilerine dayanarak, benzer özelliklere sahip ülkeler beş kümeye ayrılmıştır. Güney Kore, İsrail ve Japonya gibi yüksek milli gelire sahip ülkeler bir kümede toplanırken, Afganistan ve Yemen gibi düşük refah seviyesine sahip ülkeler ayrı bir küme oluşturmuştur. Analiz, ülkelerin %97,5 doğruluk oranıyla doğru sınıflandırıldığını göstermiştir.

(Vezzoli vd., 2024) çalışmalarında ekonomik eşitsizliklerin nedenlerine dair toplumların algılarını incelemek için Attributions for Cross-Country Inequality Scale (ACIS) ölçeğini geliştirmiştir. İtalya, Birleşik Krallık ve Güney Afrika’da (n=246, 248, 228) yapılan iki kesitsel çalışmada, ölçeğin faktör yapısı ve geçerliliği test edilmiştir. Faktör analizi sonucu, “zengin ülkeler”, “fakir ülkeler” ve “kader” olmak üzere üç temel nedensel boyut belirlenmiştir. Bu ölçek, ülkeler arası eşitsizliğe yönelik algıları ölçmek için güvenilir bir araç olarak doğrulanmıştır. Sonuçlar, uluslararası yeniden dağıtım ve göç politikalarına yönelik tutumları anlamaya katkı sunmaktadır.

ÜLKELERİN SINIFLANDIRILMASI: SINIFLANDIRMADA KULLANILAN DİNAMİKLER VE TEMEL BELİRLEYİCİ UNSURLAR

Ülkelerin kategorize edilmesi, performanslarını daha iyi anlamaya yardımcı olur ve ülkelerin “gelişmiş” ve “gelişmekte olan” olarak sınıflandırılması en yaygın kabul gören yöntemdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı, kalkınma çalışmaları ve politika tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Ancak, ülkelerin “gelişmiş” ve “gelişmekte olan” olarak sınıflandırılması devam etse de ülkeler arasındaki ilişkilerde meydana gelen büyük değişimler, bu sınıflandırmanın günümüzdeki fırsat ve sorunları anlamada engeller oluşturmasına neden olmaktadır (Harris vd., 2009). Günümüzde ülkeleri kalkınma göstergelerine göre sınıflandıran üç ana kuruluş bulunmaktadır: Dünya Bankası, IMF (Uluslararası Para Fonu) ve UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı). Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelere finansal destek ve teknik yardım sağlayarak, aşırı yoksulluğu azaltmayı ve ortak refahı artırmayı hedeflemektedir. IMF’nin temel misyonu, küresel para sisteminin istikrarını sağlamak, uluslararası ödemeler ve döviz kurları gibi alanlarda düzenlemeler yaparak ülkeler arası ve bu ülkelerin vatandaşları arasındaki ekonomik işlemleri kolaylaştırmaktır. UNDP’nin öncelikli hedefi ise ülkelerin sürdürülebilir kalkınma süreçlerine destek olmaktır (United Nations, 2009). Yıllar boyunca BM Genel Kurulu, ülke sınıflandırması konularını tartışmıştır. Örneğin, 1971 yılında Genel Kurul, 1970’ler için İkinci BM Kalkınma On Yılı’nın uygulanması bağlamında özel ilgi gösterilmesi gereken “En Az Gelişmiş Ülkeler” grubunu belirlemiştir. Bu ülkelerin kalkınma sorunlarının ele alınmasındaki ilerlemeyi izlemek amacıyla BM konferansları düzenlenmiştir. Günümüzde bu grupta 49 ülke yer almaktadır. Ancak, Genel Kurul, tüm üyeleri kapsayan bir kalkınma sınıflandırma sistemi oluşturmuş değildir. Buna karşın, uluslararası kuruluşlar, kendi sınıflandırma sistemlerini geliştirmişlerdir. Bu çalışmada BM Kalkınma Programı (UNDP), Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından kullanılan kalkınma sınıflandırma sistemleri incelenmektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP) ülke sınıflandırma sistemi, 1990 yılında İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report,

HDR) ile birlikte tanımlanan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index, HDI) üzerine inşa edilmiştir. Kalkınmanın çok yönlü doğasını yakalayabilmek amacıyla HDI, ülkelerin başarılarını üç temel boyutta ölçen bir bileşik endekstir: yaşam süresi, eğitim ve gelir. Kalkınmanın siyasi özgürlük ve kişisel güvenlik gibi diğer önemli unsurları da tanınmış olmakla birlikte, bu alanlardaki veri eksikliği bu faktörlerin HDI’ya dahil edilmesini engellemiştir.

Dünya Bankası’nın sınıflandırma sistemleri hem operasyonel hem de analitik amaçlar için kullanılmaktadır. Operasyonel sınıflandırma sistemi, analitik sistemden önce geliştirilmiş ve analitik sınıflandırma bu operasyonel yapıdan yararlanmıştır.

Dünya Bankası sınıflandırma sisteminde operasyonel ve analitik olmak üzere iki amaç üzerinden süreç yürütülmektedir. Dünya Bankası’na bağlı Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development, IBRD), yalnızca kredi değerliliği yüksek ve makul şartlarla dış finansman bulamayan üye ülkelere borç verme yasal yükümlülüğüne sahiptir. Bu yükümlülük, IBRD’yi üyeleri arasından borçlanmaya uygun olanları belirlemeye yönlendirmiştir. Başlangıçta, borçlanma uygunluğu daha çok yargısal bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Ancak 1980’lerin başlarında, IBRD daha kural temelli bir sisteme geçmiştir. Bu sistemde, kişi başına düşen Gayri Safi Milli Gelir (GNI/n) kriter olarak benimsenmiştir. Bu kurala göre, IBRD’den borçlanan bir ülke belirli bir gelir eşiğini aştığında, bu ülke “borçlanma dışı” statüsüne geçiş sürecine girer. Sürecin tamamlanmasıyla birlikte, bu ülkeler IBRD’den “mezun olmuş” (graduated) olarak kabul edilir ve artık IBRD’den borçlanamaz. Bu sınıflandırma, ülkelerin ekonomik gelişmelerini ve kredi erişim durumlarını daha sistematik bir şekilde değerlendirme imkânı sağlamış, aynı zamanda mezuniyet süreci ülkeler için önemli bir kalkınma göstergesi haline gelmiştir. Yıllar içinde endeks çeşitli iyileştirmelerden geçse de temel yapısı değişmeden kalmıştır. HDR 2010 itibarıyla HDI’da kullanılan gelir ölçütü, yerel para birimindeki tahminlerin Satın Alma Gücü Paritesi (Purchasing Power Parity, PPP) kullanılarak ABD doları eşdeğerine çevrildiği kişi başına Gayri Safi Milli Gelir (Gross National Income per capita, GNI/n) olarak belirlenmiştir. Yaşam süresi, doğumda beklenen yaşam süresiyle ölçülmektedir. Eğitim için ise, gerçekleşen ve beklenen öğrenim yıllarının birleştirilmesiyle bir vekil ölçüt oluşturulmuştur. Bu üç boyuttaki başarıların doğrudan alt endekslere dahil edilmediği, belirli dönüşümlere tabi tutulduğu belirtilmelidir. HDI, kalkınma kavramını ölçmek için güçlü bir araç olarak, ülkeler arasında karşılaştırmalar yapılmasını kolaylaştırırken, insani gelişmenin yalnızca ekonomik performanstan ibaret olmadığını vurgulamaktadır (Neilsen, 2011).

Analitik sistemde ise 1978 yılında Dünya Bankası, ilk kez analitik bir ülke sınıflandırma sistemi geliştirmiştir. Bu sistem, Dünya Kalkınma Raporu'nun (World Development Report) yayımlanması sırasında oluşturulmuştur. Rapora ek olarak, analizlerin istatistiksel temelini sağlayan bir Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators, WDI) seti sunulmuştur. İlk ekonomik sınıflandırma, ülkeleri üç ana kategoriye ayırmıştır:

- a. Gelişmekte olan ülkeler
- b. Sanayileşmiş ülkeler
- c. Sermaye fazlası olan petrol ihracatçısı ülkeler

Gelişmekte olan ülkeler, kişi başına düşen Gayri Safi Milli Gelir (GNI/n) düzeyine göre iki alt gruba ayrılmıştır:

- a. Düşük gelirli ülkeler: GNI/n 250 ABD Doları veya daha az olan ülkeler.
- b. Orta gelirli ülkeler: GNI/n 250 ABD Dolarının üzerinde olan ülkeler.

Ancak, sanayileşmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeleri ayırmak için gelir düzeyini bir eşik olarak kullanmak yerine, Dünya Bankası OECD üyeliğini bir kriter olarak benimsemiştir. Bununla birlikte, dört OECD üyesi (Yunanistan, Portekiz, İspanya ve Türkiye), gelişmekte olan ülkeler grubuna dahil edilmiştir. Öte yandan, Güney Afrika bu kategoriye dahil edilmemiştir.

Bu sınıflandırma sistemi, ülkelerin ekonomik durumlarını daha sistematik bir şekilde ele almayı hedeflemiş ve Dünya Bankası'nın analitik çalışmaları için önemli bir temel oluşturmuştur. Ancak, kullanılan kriterler ve belirlenen kategoriler, zamanla eleştirilmiş ve bazı yönlerden tartışmalı bulunmuştur.

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından geliştirilen sınıflandırma yöntemi de analitik ve operasyonel olmak üzere iki türde yer almaktadır. 1978 yılında, IMF Anlaşma Maddeleri'nde yapılan ikinci değişiklik kabul edilmiştir. Bu değişiklikle, "ödemeler dengesi yardımlarının zor durumdaki gelişmekte olan üye ülkelere özel şartlarla sağlanabileceği ve bu süreçte fonun kişi başına gelir düzeyini dikkate alması gerektiği" ifade edilmiştir. 1986 yılında IMF, Yapısal Uyum Kolaylığı (Structural Adjustment Facility) adını verdiği bir mekanizma oluşturmuş ve bu mekanizma, Güven Fonu (Trust Fund) kaynaklarının geri dönüştürülerek gelişmekte olan ülkelere imtiyazlı kaynaklar sağlanmasını amaçlamıştır. Bu kolaylık çerçevesinde alınan karara göre, Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) kaynaklarına erişimi olan, düşük gelirli ve uzun süreli ödemeler dengesi sorunları yaşayan tüm ülkeler IMF'nin bu yeni kolaylık mekanizmasından yararlanmaya uygun olarak kabul edilmiştir. Ancak, alınan karar dikkatlice formüle edilmiş ve gelecekte uygun ülkeler listesindeki değişikliklerden IDA yerine IMF'nin sorumlu olduğu açıkça belirtilmiştir. Yıllar içinde bu imtiyazlı kolaylık mekanizması genişletilmiş, yeniden odaklanmış ve farklı isimlerle yeniden tanımlanmıştır. Günümüzde IMF'nin

imtiyazlı yardımları, Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Güvencesi (PRGT) mekanizması üzerinden sağlanmaktadır. PRGT'ye uygunluk belirlemek için 2010 yılında yeni bir çerçeve kabul edilmiştir. Bu çerçeve, uygunluğu belirlemek için şu kriterlere dayanmaktadır:

- a. Kişi başına düşen gelir düzeyi,
- b. Piyasalara erişim kapasitesi,
- c. Kırılganlık düzeyi.

Bu yeni çerçeveye dayalı olarak, PRGT'ye uygun ülkelerin sayısı 77'den 71'e düşürülmüştür. Bu ülkeler, IMF tarafından "düşük gelirli gelişmekte olan ülkeler" olarak tanınmaktadır. Yeni yapı, IMF'nin gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına daha hassas bir şekilde yanıt vermesini ve bu ülkelerin ekonomik kırılganlıklarını daha etkin bir şekilde ele almasını sağlamaktadır (Boughton, 2001, s. 649). 2004 yılında, Orta ve Doğu Avrupa'dan sekiz ülkenin Avrupa Birliği'ne katılımı vesilesiyle, geçiş ülkeleri grubu, gelişmekte olan ülkeler grubu ile birleştirilerek gelişen ve gelişmekte olan ülkeler adıyla yeni bir grup oluşturulmuştur. Bu yeni grup, ileri düzeyde olmayan ülkeler olarak tanımlanmıştır. Yeni grubun ismi, gelişen ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında bir ayırım bulunduğunu ima ediyor gibi görünse de gerçekte böyle bir ayırım bulunmamaktadır. Ancak, düşük gelirli gelişmekte olan ülkeler (PRGT'ye uygun ülkeler), bu grubun bir alt kategorisi olarak tanımlanmıştır. Bu düzenleme, ülkelerin ekonomik yapılarındaki farklılıkları ele almak için yeni bir çerçeve sunmuş, ancak bazı kavramsal karışıklıklara da neden olmuştur. Özellikle, "gelişen" ve "gelişmekte olan" kavramlarının açık bir şekilde ayrılması, sınıflandırma sisteminin algılanabilirliğini zorlaştırmıştır.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırılması, ekonomik ve insani kalkınmayı anlamak için kritik bir araçtır ve genellikle "gelişmiş" ve "gelişmekte olan" ülkeler olarak yapılır. Bu ayırmda Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi uluslararası kuruluşların kriterleri referans alınmaktadır. Dünya Bankası, ülkeleri kişi başına düşen gelir seviyelerine göre sınıflandırırken, IMF ekonomik ve finansal istikrarı temel alan bir yaklaşımla ülkelerin küresel ekonomik sistemdeki rollerini değerlendirir. UNDP ise İnsani Gelişim Endeksi (İGE) aracılığıyla sağlık, eğitim ve yaşam standardı gibi insani kalkınma göstergelerini dikkate alır. Bu çalışmada, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirlemek için bu kuruluşların sunduğu yöntemler bir arada değerlendirilmiş ve ülkeler, bu göstergeler temelinde kategorize edilmiştir. Bu yaklaşım, kalkınma düzeylerini anlamak ve sürdürülebilir politika önerileri geliştirmek için daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini incelemek amacıyla, toplamda 6 kıtadan 57 ülke ele alınmıştır. Çalışmada yer alan

ülkelerin seçimi, temel olarak bu ülkeler için gerekli verilerin erişilebilirliği ve güvenilirliği ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın en büyük kısıtı her kadar dünya üzerinde çok daha fazla ülke bulunmasına rağmen, bazı ülkeler için istatistiksel verilere erişimde zorluklar yaşanmış, bazı verilerin ise doğruluğuna ilişkin şüpheler sebebiyle çalışma dışında bırakılmıştır. Çalışma kapsamında yer alan ülkelere tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Kapsamına Dahil Edilen Ülkeler

Kıta	Ülke Sayısı	Ülkeler
Afrika	4	Burkina Faso, Esvatini, Uganda, Zambiya
Kuzey Amerika	4	Amerika Birleşik Devletleri, El Salvador, Kanada, Meksika
Güney Amerika	3	Brezilya, Kolombiya, Peru
Avrupa	39	Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Birleşik Krallık, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Ermenistan, Estonya, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Kazakistan, Kıbrıs, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Slovakya, Slovenya, Türkiye, Yunanistan
Asya	6	Endonezya, Güney Kore, Japonya, Malezya, Moğolistan, Singapur
Okyanusya	1	Avustralya

KULLANILAN DEĞİŞKENLER

Çalışmada ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirleyicisi olarak toplam 13 değişkene yer verilmiştir. Bu değişkenler makro ekonomik göstergeler ve sosyo ekonomik göstergeler olarak iki kategoride yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları

Makro Ekonomik Göstergeler	Milli Gelir Büyümesi	X_1	Sosyo Ekonomik Göstergeler	Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	X_{10}
	Kişi Başına Düşen Milli Gelir	X_2		Kişi Başına GSM Aboneliği	X_{11}
Cari İşlemler Hesabı Dengesi	X_3	Ölüm Oranı	X_{12}		
Enflasyon Oranı	X_4	Temiz Su Erişimi	X_{13}		
İşsizlik	X_5				
Vergi Geliri	X_6				
Askeri Harcamalar	X_7				
Doğrudan Yabancı Harcamalar	X_8				
Toplam Borç	X_9				

MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER

Milli Gelir Büyümesi: GSYİH, ekonomideki yerleşik üreticiler tarafından yaratılan toplam brüt katma değer, ürün vergilerinin eklenmesi ve ürün değerine dâhil edilmeyen sübvansiyonların çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır. Bu hesaplama yapılırken üretilmiş varlıkların amortismanı ya da doğal kaynakların tükenmesi ve bozulmasına yönelik herhangi bir düşüş yapılmamaktadır. Piyasa fiyatları üzerinden GSYİH'nin sabit yerel para birimi cinsinden yıllık yüzde büyüme oranını ifade etmektedir. Topamlar, 2015 sabit fiyatları temel alınarak hesaplanmakta ve ABD doları cinsinden ifade edilmektedir.

Kişi Başına Düşen Milli Gelir: Kişi başına düşen milli gelir, bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nın o ülkede yaşayan toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilen ekonomik bir göstergedir. Sabit fiyatlar veya cari fiyatlar üzerinden hesaplanmakta ve genellikle uluslararası karşılaştırmalar için ABD doları cinsinden ifade edilmektedir.

Cari İşlemler Hesabı Dengesi: Cari işlemler dengesi, mal ve hizmetlerin net ihracatı, net birincil gelir ve net ikincil gelir kalemlerinin toplamını ifade etmektedir. Bu veri, cari ABD doları cinsinden hesaplanmaktadır. Cari denge, bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerindeki durumunu gösteren önemli bir göstergedir. Pozitif değer (fazla), ülkenin dış dünyaya net borç veren konumda olduğunu, tükettiğinden daha fazla ürettiğini; negatif değer (açık) ise ülkenin dış dünyadan net borç alan konumda olduğunu, ürettiğinden fazla tükettiğini göstermektedir.

Enflasyon Oranı: Bu değişken, tüketici fiyat endeksi (TÜFE)'nde meydana gelen büyüme oranını ifade etmektedir. Ortalama bir tüketicinin belirli bir zaman aralığında (genellikle yıllık olarak) sabit ya da belirli aralıklarla değiştirilebilen bir mal ve hizmet sepetini satın alma maliyetindeki yıllık yüzdesel değişimi yansıtmaktadır. Bu değişken, bir ülkedeki ortalama yaşam standardını ve ekonomik refah düzeyini ölçmekte kullanılmaktadır. Ancak gelir dağılımındaki eşitsizlikler gibi faktörler nedeniyle bireysel refah seviyesini tam olarak yansıtmamaktadır.

İşsizlik Oranı: İşsizlik oranı, 15 – 65 aralığındaki bireylerden iş gücüne dâhil olup çalışmayan, ancak çalışmaya hazır ve iş arayan bireylerin iş gücüne oranını ifade etmektedir. Bu oran, ekonomik durumun ve iş piyasasının performansının önemli bir göstergesi olarak kullanılmaktadır.

Vergi Gelirleri: Vergi gelirleri, kamu amaçları doğrultusunda merkezi hükümete yapılan zorunlu transferleri ifade etmektedir. Cezalar, para cezaları ve çoğu sosyal güvenlik katkı payı gibi belirli zorunlu transferler bu kapsama dâhil edilmemektedir. Hatalı olarak toplanan vergi gelirlerinin iade edilmesi veya düzeltilmesi durumunda bu tutarlar, negatif gelir olarak kabul

edilmektedir. Vergi gelirleri, devletin mali gücünü ve kamu hizmetlerini finanse etme kapasitesini gösteren önemli bir göstergedir.

Askeri Harcamalar: Bu değişken, SIPRI tarafından NATO tanımına dayanarak hesaplanan askeri harcamaları ifade etmektedir. Bu tanım; silahlı kuvvetler, barış gücü kuvvetleri, savunma bakanlıkları ve savunma projelerinde yer alan diğer devlet kurumları ile askeri operasyonlar için eğitilmiş ve donatılmış paramiliter kuvvetler ile askeri uzay faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu harcamalar; askeri ve sivil personel giderlerini (emekli maaşları ve sosyal hizmetler dahil), operasyon ve bakım maliyetlerini, satın alımları, askeri araştırma ve geliştirmeyi (Ar-Ge) ve bağışçı ülkelerin askeri yardımlarını içermektedir. Hariç tutulan harcamalar arasında; sivil savunma faaliyetleri, geçmiş askeri faaliyetler için yapılan cari harcamalar (gazilere sağlanan yardımlar, silahsızlanma, dönüşüm ve silahların imhası gibi) yer almaktadır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Doğrudan yabancı yatırım, bildirilen ekonomideki doğrudan yatırım özkaynak akışlarını ifade etmektedir. Bu akışlar; özkaynak sermayesinin toplamı, kârların yeniden yatırılması ve diğer sermaye kalemlerinden oluşmaktadır. Doğrudan yatırım, sınır ötesi yatırım türlerinden biridir ve bir ekonomide yerleşik bir kişinin, başka bir ekonomideki bir işletmenin yönetimi üzerinde kontrol veya önemli bir etki sahibi olması durumunu kapsamaktadır. Bir doğrudan yatırım ilişkisini belirlemenin kriteri, oy hakkına sahip adi hisse senetlerinin en az %10'unun sahipliğidir. Veriler, cari ABD doları cinsinden ifade edilmektedir. Bu gösterge, uluslararası yatırım hareketlerini ve ekonomiler arası sermaye akışını analiz etmekte önemli bir role sahiptir.

Toplam Borç: Borç, belirli bir tarihte doğrudan hükümetin sabit vadeli sözleşmeli yükümlülüklerinin toplamını ifade etmektedir. Bu borçlar; para ve mevduatlar, hisse senedi dışındaki menkul kıymetler ve krediler gibi yurt içi ve yurt dışı yükümlülükleri kapsamaktadır.

Borç, hükümetin sahip olduğu özkaynak ve finansal türev miktarı düşülerek hesaplanan brüt yükümlülük tutarıdır. Borç bir stok değişkeni olduğundan, belirli bir tarih itibarıyla (genellikle mali yılın son günü) ölçülmektedir. Bu gösterge, hükümetin toplam mali yükümlülüklerini analiz etmek için kullanılmaktadır. Toplam borcun GSYİH'ye oranı olarak hesaplanmıştır.

SOSYO EKONOMİK GÖSTERGELER

Kadınların İşgücüne Katılım Oranı: Bu değişken, 15-24 yaş grubundaki nüfusun ekonomik olarak aktif olan kesiminin oranını ifade etmektedir. Ekonomik olarak aktif olan bireyler, belirli bir dönemde mal ve hizmet üretimi için iş gücü sağlayan tüm kişileri kapsamaktadır.

Bu oran, genç nüfusun iş gücüne katılım düzeyini ölçmekte ve ekonomik faaliyetlere katılım oranını göstermektedir.

Kişi Başına GSM Aboneliği: Bu değişken, hücresel teknoloji kullanarak PSTN (Kamu Anahtarlamalı Telefon Şebekesi) erişimi sağlayan halka açık mobil telefon hizmet aboneliklerini ifade etmektedir. Bu gösterge, faturalı aboneliklerin sayısını ve son üç ay içinde kullanılmış olan aktif ön ödemeli hesapların sayısını kapsamaktadır.

Gösterge, ses iletişimi sunan tüm mobil hücresel aboneliklere uygulanmaktadır. Ancak veri kartları veya USB modemler aracılığıyla yapılan abonelikler, halka açık mobil veri hizmetleri, özel telsiz mobil radyo, telepoint, radyo çağrı ve telemetri hizmetleri bu kapsamın dışında tutulmaktadır.

Ölüm Oranı: Bu değişken ise beş yaş altı ölüm oranını ifade etmektedir. Beş yaş altı ölüm oranı, belirli bir yılda yaşa özgü ölüm oranlarına tabi olması durumunda, yeni doğan bir bebeğin beş yaşını görmeden ölme olasılığını göstermektedir. Bu olasılık, her 1.000 canlı doğum başına hesaplanmaktadır. Veriler, ilgili yılın yaşa özgü ölüm oranlarına dayanmaktadır ve toplumdaki çocuk sağlığı ve yaşam koşulları hakkında önemli bir gösterge sunmaktadır.

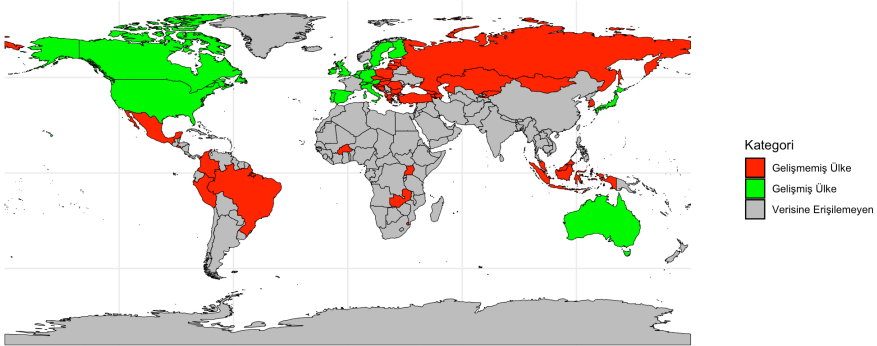
Temiz Su Erişimi: Bir ülkede belirli bir yıl içerisinde çekilen toplam tatlı su miktarını milyar metre küp cinsinden ifade etmektedir. Toplam çekimler, tarım, sanayi ve içme suyu gibi sektörlerdeki kullanımları kapsamaktadır. Buharlaştırma kayıpları dahil edilmemektedir. Yenilenebilir su kaynaklarının yanı sıra, yenilenemez olan yer altında suyun biriktiği ve hareket edebildiği geçirgen kaya veya tortul tabakalarından çekilen su ve tuzdan arındırma tesislerinden sağlanan su da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Su yeniden kullanımı önemli düzeyde ise toplam çekim miktarının yenilenebilir kaynakları aşması mümkün olmaktadır.

Tablo 3. Çalışmada Yer Alan Ülkelerin Kapsamı

Gelişmiş Ülkeler	Gelişmemiş Ülkeler	
Almanya	Arnavutluk	Litvanya
Amerika Birleşik Devletleri	Azerbaycan	Macaristan
Avustralya	Bosna Hersek	Malezya
Avusturya	Brezilya	Malta
Belçika	Bulgaristan	Meksika
Birleşik Krallık	Burkina Faso	Moğolistan
Danimarka	Çekya	Peru
Finlandiya	El Salvador	Polonya
Fransa	Endonezya	Romanya
Hollanda	Ermenistan	Rusya
İrlanda	Estonya	Singapur
İspanya	Esvatini	Slovakya
İsveç	Güney Kore	Slovenya

İsviçre	Gürcistan	Türkiye
İtalya	Hırvatistan	Uganda
Japonya	Kazakistan	Yunanistan
Kanada	Kolombiya	Zambiya
Lüksemburg	Kıbrıs	
Norveç	Kırgızistan	
Portekiz	Letonya	

Dünya Haritası: Gelişmiş ve Gelişmemiş Ülkeler

Şekil 1. Çalışmaya Dahil Edilen Ülkelerin Dünya Üzerindeki Konumları

Şekil 1 incelendiğinde IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler tarafından gerçekleştirilen ayrıma bağlı kalınarak ülkelerin harita üzerindeki gösterimine yer verilmiştir. Bazı ülkelerin yüzölçümlerinin küçük olması nedeniyle her ne kadar haritada ilgili kategori dahilinde gösterilse de ölçek nedeniyle gözlenememektedir.

DİSKRİMİNANT ANALİZİ

Diskriminant analizi, gruplar arasındaki farkları incelemek ve gözlemleri ilgili gruplara sınıflandırmak amacıyla kullanılan çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir. Bu analiz, özellikle bağımlı değişkenin kategorik ve bağımsız değişkenlerin sürekli olduğu durumlarda kullanılır (Klecka, 1980) Diskriminant analizi, Fisher'in doğrusal diskriminant işlevine dayanır ve bir gözlemin ait olduğu grubu belirlemek için bir sınıflandırma fonksiyonu oluşturur (Fisher, 1936). Diskriminant analizi, gruplar arasındaki ayrımı maksimize eden bir doğrusal fonksiyon oluşturur. Bu fonksiyon genel olarak

$$D_i = b_1 x_{i1} + b_2 x_{i2} + \dots + b_p x_{ip} + c$$

şeklinde ifade edilir. Bu denklemde, (D_i) i'nci gözlemin diskriminant skorunu, (x_{ij}) i'nci gözlemin j'nci bağımsız değişkeni, (b_j) j'nci bağımsız değişkenin diskriminant katsayısını, (c) sabit terimi temsil etmektedir. Alternatif olarak, diskriminant fonksiyonu vektör notasyonu ile

$$D = b'X + c$$

şeklinde ifade edilmektedir. Denklemde (b) diskriminant katsayıları vektörünü, (X) bağımsız değişkenler vektörünü, (b'):(b) vektörünün transpozunu temsil etmektedir.

Diskriminant katsayıları, gruplar arasındaki varyansı maksimize edecek şekilde belirlenir. Bu işlem, grup içi varyans-kovaryans matrisi kullanılarak optimize edilir.

Fisher'ın diskriminant fonksiyonu

$$b = S_w^{-1} (\mu_1 - \mu_2)$$

şeklinde tanımlanır.

DİSKRİMİNANT ANALİZİ SONUÇLARI

Diskriminant analizi önceden belirlenmiş gruplar arasındaki farklılıkları belirlemeyi ve bu farklılıklardan yararlanarak gözlemleri doğru gruba sınıflandırmayı amaçlayan bir yöntemdir. Bu bağlamda diskriminant analizi, kümeleme analizinde elde edilen grupların ne kadar iyi ayrıştırılabildiğini değerlendirmek için kullanılır (Veysikarani, 2023). Diskriminant analizinin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için bazı temel varsayımların karşılanması gerekmektedir. İlk olarak, değişkenler arasındaki korelasyon değerleri incelenmiş ve düşük düzeyde korelasyonlar %80 düzeyinden daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. (M. Zortuk & Karacan, 2019) çalışmalarında askeri harcamalar ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Burada yapılan analiz sonucunda değişkenler arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Bu durum, değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununu ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, kovaryans matrislerinin homojenliği varsayımını test etmek amacıyla Box's M Testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Box-M istatistiği 78.622 ve anlamlılık düzeyi 0.8193 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, gruplar arasındaki kovaryans matrislerinin homojen olduğuna ilişkin yokluk hipotezinin reddedilemeyeceğini göstermektedir. Grup eşitliğine ilişkin elde edilen Wilk's Lambda değeri 0.35072 olarak hesaplanırken bu değere ilişkin olasılık değeri olarak ifade edilen p değeri 0.0000 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığına ilişkin yokluk hipotezi reddedilebildiğinden diskriminant analizi gerçekleştirmek için tüm varsayımlar sağlanmıştır. Gerçekleştirilen diskriminant analizi sonrasında standardize edilmiş diskriminant fonksiyonu katsayıları tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4. Standardize Edilmiş Kanonik Diskriminant Fonksiyonu Katsayıları

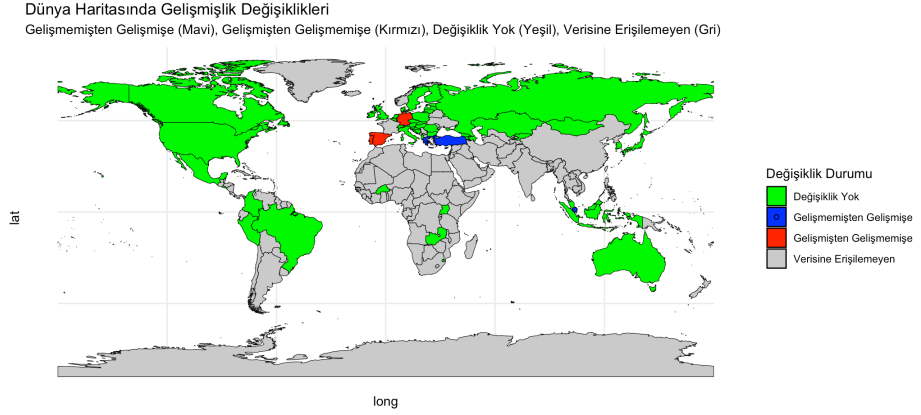
Değişken Adı	Katsayısı
Askeri Harcamalar	-0.2725
Toplam Borç	-0.0562
Cari İşlemler Hesabı Dengesi	-0.0124
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	-0.0058
Milli Gelir Büyümesi	0.0000
İşsizlik	0.0000
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	0.0000
Kişi Başına GSM Aboneliği	0.0065
Ölüm Oranı	0.0079
Temiz Su Erişimi	0.0113
Enflasyon Oranı	0.0319
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	0.0333
Vergi Geliri	0.0335

Diskriminant analizi sonucunda elde edilen standardize edilmiş kanonik diskriminant fonksiyonu katsayıları, değişkenlerin gruplar arasındaki ayrım gücüne olan katkılarını ortaya koymaktadır. Analiz bulguları incelendiğinde, Askeri Harcamalar ve Toplam Borç değişkenlerinin negatif katsayıları ile gruplar arasındaki ayrımı en güçlü şekilde açıklayan değişkenler olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu değişkenlerin grupların farklılaşmasında belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Cari İşlemler Hesabı Dengesi ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar değişkenlerinin ise negatif katsayılara sahip olmakla birlikte, katkılarının oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, Milli Gelir Büyümesi, İşsizlik ve Kadınların İşgücüne Katılım Oranı değişkenlerinin katsayılarının sıfır olarak hesaplanması, bu değişkenlerin gruplar arasındaki ayrımı açıklamada herhangi bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, Kişi Başına GSM Aboneliği, Ölüm Oranı ve Temiz Su Erişimi değişkenlerinin pozitif katsayıları, bu değişkenlerin gruplar arasındaki farklılaşmaya katkı sunduğunu ancak etkilerinin görece daha sınırlı düzeyde kaldığını ortaya koymaktadır.

Son olarak, Enflasyon Oranı, Kişi Başına Düşen Milli Gelir ve Vergi Geliri değişkenlerinin en yüksek pozitif katsayılara sahip olması, bu değişkenlerin gruplar arasındaki ayrımı destekleyen en etkili faktörler olduğunu göstermektedir. Özellikle ekonomik göstergelerin (örneğin, enflasyon oranı ve milli gelir düzeyi) bu bağlamdaki belirleyici gücü dikkat çekmektedir. Bu bulgular, çalışmada kullanılan ekonomik ve sosyoekonomik göstergelerin grupların farklılaşmasını açıklamada farklı düzeylerde etkili olduğunu, ancak bazı değişkenlerin daha güçlü ayrım kapasitesine sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Gerçekleştirilen diskriminant analizi sonrasında ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ilişkin harita güncellenerek Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Dünya Haritasındaki Gelişmişlik Değişiklikleri

Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve Singapur aslında gelişmemiş ülkeler kategorisinde yer alırken gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alması gerekirken İspanya ve Portekiz ise gelişmiş ülke kategorisinde yer alırken gelişmemiş ülke kategorisinde yer alması gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin sınıflandırılması için diskriminant analizi uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan Milli Gelir Büyümesi, Kişi Başına Düşen Milli Gelir, Cari İşlemler Hesabı Dengesi, Enflasyon Oranı, İşsizlik, Vergi Geliri, Askeri Harcamalar, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Toplam Borç, Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Kişi Başına GSM Aboneliği, Ölüm Oranı ve Temiz Su Erişimi gibi değişkenler Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiş ve analizde temel değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu göstergeler, ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarını karşılaştırmak için önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur.

Analiz bulguları, gruplar arasındaki ayrımı sağlayan değişkenlerin belirlenmesine katkı sağlamıştır. Askeri Harcamalar ve Toplam Borç değişkenlerinin grupların farklılaşmasında etkili faktörler olduğu görülmüştür. Buna karşılık, Milli Gelir Büyümesi, İşsizlik ve Kadınların İşgücüne Katılım Oranı gibi bazı değişkenlerin ayırım gücü sınırlı kalmıştır. Ayrıca, Enflasyon Oranı, Kişi Başına Düşen Milli Gelir ve Vergi Geliri değişkenlerinin pozitif etkisi dikkat çekmiştir.

Çalışmanın temelinde, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde IMF, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası tarafından yapılan gelişmişlik sınıflandırmaları dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda, ülkeler öncelikle gelişmiş

ve gelişmemiş olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmış ve bu sınıflandırmaya dayanarak analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve Singapur gibi ülkelerin mevcut sınıflandırmalarda “gelişmemiş” kategorisinde yer almasına rağmen, ekonomik ve sosyal göstergelere dayalı olarak “gelişmiş” ülkeler arasında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Buna karşılık, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerin mevcut ekonomik ve sosyal göstergeleri, bu ülkelerin “gelişmiş” yerine “gelişmemiş” ülkeler kategorisinde yer almasının daha tutarlı olabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, gelişmişlik düzeylerinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin ve yöntemlerin önemini vurgulamakta, ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarına dayalı olarak daha tutarlı ve veriye dayalı sınıflandırmalar yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Dünya Bankası’ndan sağlanan veriler ve IMF ile Birleşmiş Milletler ‘in gelişmişlik sınıflandırmaları esas alınarak gerçekleştirilen bu analiz, ilerleyen çalışmalarda farklı metodolojik yaklaşımların kullanılmasına zemin hazırlayarak, daha kapsamlı değerlendirmelerin yapılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Barros Leal Farias, D. (2024). Unpacking the ‘developing’ country classification: origins and hierarchies. *Review of International Political Economy*, 31(2), 651-673. <https://doi.org/10.1080/09692290.2023.2246975>
- Bolat, B. A., & Arıcıgil, Ç. Ç. (2007). *İnsani Gelişme İndeksi Bileşenleri Açısından Gelişmekte Olan Ülkelerin Diskriminant Analizi ile Karşılaştırılması*. 1-10.
- Burmaoğlu, S., & Oktay, E. (2015). A Statistical Classification Study Of Countries’ Human Development Level by Discriminant Analysis. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 579-598.
- Harris, D., Moore, M., & Schmitz, H. (2009). Country Classifications for a Changing World. *IDS Working Papers*, 2009(326), 01-48. https://doi.org/10.1111/J.2040-0209.2009.00326_2.X
- Klecka, W. R. (1980). *Discriminant Analysis (Quantitative Applications in the Social Sciences)*. SAGE Publications, Inc. <https://www.amazon.com/KLECKA-DISCRIMINANT-ANALYSIS-Quantitative-Applications/dp/0803914911>
- Neilsen, L. (2011). Classifications of Countries Based on Their Level of Development: How it is Done and How it Could be Done. *IMF Working Paper*, 11(31), 1-45.
- Özkan, B., Parim, C., & Çene, E. (2023). Ülkelerin Gelişmişlik Düzeylerinin Karar Ağacı ve Rastgele Orman Yöntemleriyle Tahmin Edilmesi. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 0(38), 87-104. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2023.38.1172190>
- Paprotny, D. (2021). Convergence Between Developed and Developing Countries: A Centennial Perspective. *Social Indicators Research*, 153(1), 193-225. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02488-4>
- Sezgin, F., & Budak, Y. (2022). İnsani Gelişmişliğin Büyüme Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması. *Istanbul Journal of Economics / İstanbul İktisat Dergisi*, 77(1), 81-104. <https://doi.org/10.26650/istjecon2021-1070420>
- United Nations. (2009). *Human Development Report*.
- Ünlü, F., & Yıldız, R. (2018). Orta Gelir Tuzağının Belirleyicileri: Diskriminant Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 45-64.

- Veysikarani, D. (2023a). Asya Ülkelerinde Refah ve Mutluluk: Kümeleme ve Diskriminant Analizi ile Çözümlemesi. *Journal of Academic Analysis (JAC)*, 1, 46-65.
- Veysikarani, D. (2023b). Kümeleme ve Diskriminant Analizi ile Çevresel Performans ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endekslerinin İlişkininin İncelenmesi. İçinde *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-IV* (ss. 97-124).
- Vezzoli, M., Valtorta, R. R., Gáspár, A., Cervone, C., Durante, F., Maass, A., & Suitner, C. (2024). Why are some countries rich and others poor? development and validation of the attributions for Cross-Country Inequality Scale (ACIS). *PLoS ONE*, 19(2 FEBRUARY). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0298222>
- World Bank. (2016). *World Development Indicators*, Washington DC.
- Zortuk, M., & Karacan, S. (2019). A comparison between ML-SEM and GMM: Military expenditures and economic growth nexus revisited. İçinde *Selected Topics in Applied Econometrics* (ss. 47-66). Peter Lang.
- Zortuk, M., Karacan, S., & Aydın, N. (2017). Energy Consumption and Economic Growth Nexus in Selected Transition Economies: Quantile Panel-Type Analysis Approach. *Sosyoekonomi*, 187-196. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.289125>

BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN SİGORTA ŞİRKETLERİNİN RISK ÖLÇÜMÜ

Murat Kırkağaç¹

GİRİŞ

Risk günlük yaşamın tüm alanlarında karşımıza çıkmakla birlikte, mühendislikten tıp bilimine, sigortacılıktan finansa kadar birçok farklı disiplinde sıklıkla kullanılmakta olan bir kavramdır. Risk kavramının birçok farklı disiplinde kullanılmasından dolayı literatürde riskin farklı bakış açılarıyla ele alınmış farklı tanımları yer almaktadır. Genel tanımda risk, gerçekleşmesi bir olasılığa bağlı olan ve gerçekleştiğinde olumsuz sonuçlara yol açan bir kavramı ifade etmektedir. Akademik literatürde ise risk, belirsizliklerin amaçlar üzerinde olan etkisi biçiminde tanımlanmaktadır. Uluslararası Standartlar Örgütü'nün (ISO) 31000 numaralı standardına göre, risk belirsizliklerin hedefler üzerindeki etkisi biçiminde ifade edilmektedir.

Risk yönetimi, finansal bir kurumun üzerinde tutmak istemediği riskleri en uygun risk yönetim tekniklerini kullanarak kurum üzerindeki negatif etkilerini azaltması olarak tanımlanmaktadır. Risk yönetimi, kurumların hedeflerine ulaşmasını engelleyebilecek potansiyel olayları belirleme, değerlendirme ve kontrol etme sürecidir. Bu süreç, risklerin tanımlanması, analiz edilmesi ve uygun önlemlerin alınmasını içermektedir (Bozkurt, 2010). Risk belirsizlik ve olası zararlarla ilişkili bir kavramdır. Riskin etkin biçimde yönetilmesinin, bireylerin ve kurumların hedeflerine ulaşması üzerinde oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır.

Risk sınıflandırması yapılırken riskin çeşitli özellikleri bakımından farklı sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Fakat literatür incelendiğinde zaman en temel risk ayrımının finansal risk ve finansal olmayan risk olarak yapıldığı görülmektedir. Finansal olmayan riskler, kurumların üretim süreçlerinde kullanılan teknoloji, iş gücü gibi kaynaklardan etkilenen ve kurumların kendi faaliyet alanlarında mal veya hizmet üretimlerinin bir sonucu olarak karşılaştıkları risklerdir. Bu tür riskleri sayısal olarak ölçümlemek zordur. Finansal olmayan riskler ancak risk yöneticilerinin bireysel yetkinlikleri ve sektörel bilgi birikimiyle yönetebileceği risklerdir. Öte yandan finansal riskler, işletmenin mali işlemlerine, finans piyasalarındaki dalgalanmalar ya da ekonomik değişimlerden doğan risklerdir. Finansal risk, para veya değerli varlıkların alım ve satım işlemleri sırasında kayıp yaşama olasılığı olarak

¹ Dr. Öğr. Üyesi, murat.kirkagac@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2703-8768

tanımlanmaktadır. Finansal risklerin sayısallaştırılması daha kolay olduğu için, bu riskle baş etme yöntemleri de daha standart olup tüm risk yöneticilerinin bu riskleri yönetmek için kullanacağı araçlar benzerdir.

Finansal risk, bir işletmenin finansal performansını veya sermayesini olumsuz etkileyebilecek belirsizlikler ve potansiyel kayıpları ifade eder. Akademik literatürde finansal riskler genellikle dört ana başlıkta toparlamak mümkündür:

- **Piyasa Riski:** Faiz oranları, döviz kurları, pay senedi fiyatları ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmaların yol açtığı risklerdir.
- **Kredi Riski:** Borçlunun yükümlülüklerini yerine getirememe olasılığından kaynaklanan risklerdir.
- **Likidite Riski:** Varlıkların hızlı bir şekilde nakde çevrilememesi veya yükümlülüklerin zamanında karşılanamaması durumunda ortaya çıkan risklerdir.
- **Operasyonel Risk:** İç süreçler, insanlar ve sistemlerden kaynaklanan veya dış olaylardan etkilenen risklerdir. (Saltoğlu, 2019)

Finansal riskin yönetimi ise, bir işletmenin ticari işlemleri sonucunda karşılaşılabileceği döviz, enflasyon oranı, faiz oranı, pay değeri, hammadde fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi finansal risklerin, işletmenin finansal performansı üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirme ve bu riskleri kontrol altına almak için farklı araçlardan faydalanma veya yeni yöntemler geliştirme sürecini kapsamaktadır. Finansal riskin yönetimi, bu risklerin tanımlanması, ölçümü ve kontrol altında tutulması ile ilgili süreçlerden oluşmaktadır. Finansal risklerin etkin biçimde yönetilmesinin risk yönetimi için kritik bir rolü bulunmaktadır (Alsu, 2019).

Finansal riskin işletme üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve bu risklere karşı tedbir alınması işletmenin piyasa değerini pozitif biçimde etkilemektedir. Dolayısıyla finansal risklerin etkili biçimde yönetilmesi, işletmelerin sürdürülebilirliği ve finansal performansı açısından oldukça önemlidir. Finansal risklerin tanımlanması, ölçümü ve yönetimi gibi konular üzerine yapılan analizler başta banka ve sigorta şirketleri olmak üzere tüm işletmeler için yol gösterici olmaktadır (Akar,2023).

Bu çalışmanın diğer kısımları şu şekilde yapılandırılmıştır: Birinci kısımda sigorta şirketlerinde risk ölçümünün kullanıldığı temel çalışmaların incelendiği literatür çalışmasına yer verilmiştir. İkinci kısımda sigorta şirketlerinde risk kavramının nasıl kullanıldığı hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü kısımda kullanılan risk ölçüm yöntemleri tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde, kullanılan veri tanıtılmış ve risk ölçümleri kullanılarak bazı bulgular elde edilmiştir.

Beşinci ve son kısımda ise elde edilen bulgular özetlenmiş, ardından tartışma ve önerilere yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

İLGİLİ LİTERATÜR

Bu bölümde, sigorta şirketlerinde risk ölçümüne yönelik literatürde yer alan bazı çalışmalar kronolojik sıraya göre sunulmaktadır:

Majumdar (2008), Riske Maruz Değer hesaplamalarında kullanılan yöntemler olan tarihsel simülasyon ve Monte Carlo simülasyonu kullanarak sigorta risklerini ölçmüştür.

Doğan (2013), 2005-2011 dönemi verilerini kullanarak BIST'teki sigorta şirketlerinin sermaye yapısının kârlılık üzerindeki etkisini incelemiştir.

Keçeci ve Sarul (2014), Türk sigorta şirketlerinin maruz kaldığı piyasa riskini ölçmek için Riske Maruz Değer yöntemini kullanmışlardır.

Yıldırım (2015), Türk sigorta şirketlerinde döviz kuru riski ölçümü için Riske Maruz Değer yöntemini kullanarak risklerin modellenmesini analiz etmiştir.

Acharya vd. (2016), sistemik risk modelleme yöntemleri ve sigorta şirketlerinin finansal istikrar üzerindeki etkileri üzerine sonuçlar elde etmişler, sistemik risklerin ölçümü için farklı yaklaşımları incelemişlerdir.

Bayramoğlu ve Başarır (2016), BIST'te işlem görmekte olan altı tane sigorta şirketinin karşılaştırmalı mali performansını oran analizi kullanarak incelemişlerdir.

Çekici (2017) BIST'te pay senedi olan sigorta şirketlerine yatırım yapmanın risk analizini incelemiştir. BIST'te işlem gören sigorta şirketlerinden oluşturulan bir portföyü Delta Normal Varyans Kovaryans Yöntemi ile hesaplamıştır.

Manaseer ve Al-Oshaibat (2018) Ürdün borsasında işlem görmekte olan sigorta şirketlerinin mali başarısızlıklarını belirlemek için Altman Z skoru yöntemini test etmişler, bu yöntem ile elde edilen sonuçların pozitif olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Tsvetkova vd. (2019), sigorta şirketlerinin finansal performans üzerindeki risk yönetimi etkilerini araştırmışlardır. Risk ölçüm yöntemlerinin etkin biçimde uygulanmasının şirket performansına olan pozitif etkileri vurgulamışlardır.

Karadağ Erdemir (2019), Türkiye'de beş yıllık dönem için faaliyet göstermekte olan 30 tane sigorta şirketinin mali performansını ölçmekte olan göstergeleri korelasyon analizi, regresyon analizi ve panel veri analizi kullanarak analiz etmiştir.

Akgül (2019), BIST'te faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin finansal oranlarına göre Gri İlişkisel Analiz yöntemini kullanarak performans analizi yapmıştır.

Şenel ve Akkurt (2022) BIST’te faaliyet göstermekte olan sigorta şirketlerinin mali performansını belirleyen firmaya has faktörleri panel veri analizi yöntemiyle belirlemiştir.

Bektaş (2022) sigorta şirketlerinin performanslarının analiz etmiş, 2020’nin sektörün performans açısından en iyi olduğu sene olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Karpuz (2023), sermaye piyasalarındaki yaşanan volatilité dalgalanmalarından kaynaklanan yüksek getiriye sahip kırılğan beşli ülkelerin pay piyasaları arasındaki risk ve getiri arasındaki ilişkileri inceleyen profillerini incelemiştir.

Erdoğan (2024) BIST’te işlem görmekte olan altı tane sigorta şirketinin mali başarısızlık sonuçlarını Altman Z skor ve Fulmer H modeli uygulayarak analiz etmiştir.

Çelik vd. (2024), Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin kârlılığını belirleyen faktörleri, BIST’te pay senedi işlemi gören ve sigorta endeksinde yer alan altı şirketin verileri kullanarak analiz etmiştir.

SİGORTA ŞİRKETLERİNDE RİSK ve YÖNETİMİ

Sigortacılıkta risk gerçekleşen zararın beklenen zarardan olumsuz sapması olarak ifade edilebilir. Sigorta, farklı risklerden kaynaklanabilecek finansal kayıpları azaltmakta ve bu riskler gerçekleştikten sonra ortaya çıkan zararı karşılayarak sigortalıların maddi varlıklarını ve yaşam standartlarını korumaktadır. Toplumun genel refahını artırmak için sigorta sektörünün gelişimi teşvik edilmekte ve sosyal güvenlik alanı sigorta sektörü ile güçlendirilmektedir (Dalkılıç vd. 2024).

Risk yönetimi sisteminin temel amacı, finansal bir işletmenin nakit akışlarının risk-getiri dengesine bağlı olarak, faaliyetlerinin türünü ve kapsamını izlemek, kontrol altında tutmak ve gerektiğinde değiştirmek için belirlenen politikalar doğrultusunda, maruz kalınan riskleri tanımlamak, ölçmek, izlemek ve kontrol etmektir (Çatıkkaş vd. 2012).

Sigorta şirketleri, üstlendikleri riskleri etkin bir şekilde yönetmek için kapsamlı risk yönetimi stratejileri geliştirmek zorundadır. Bu stratejiler, şirketlerin mali sağlamlığını korumak ve sigortalılara karşı yükümlülüklerini yerine getirebilmek için kritik öneme sahiptir. Risk yönetimi, potansiyel olay ve durumları belirleme, değerlendirme, yönetme ve kontrol etme sürecidir. Kurumsal risk yönetimi ise, bir kurumun hedeflerine ulaşmasını etkileyen fırsatları ve tehditleri tanımlamak, değerlendirmek ve raporlamak için yapılandırılmış, planlı ve sürekli bir süreçtir (Dursun ve Hacıoğlu, 2019).

Sigorta şirketleri, faaliyetleri gereği çeşitli risklerle karşı karşıyadır. Bu risklerin etkin bir şekilde yönetilmesi, şirketlerin mali gücünü ve ödeme kapasitesini doğrudan etkiler. Bu nedenle, sigorta şirketleri için sağlam bir

iç kontrol sistemi ve bu sistemin etkinliğini değerlendiren bir iç denetim mekanizması oldukça önemlidir (İsiyel ve Kalkan, 2024).

Sigorta sektöründe, şirketlerin mali gücünü ve ödeme kapasitesini değerlendirmek için risk esaslı sermaye yaklaşımı kullanılır. Bu yaklaşım, sigorta şirketlerinin karşı karşıya olduğu sigortalama riski, piyasa riski ve operasyonel risk gibi çeşitli riskleri dikkate alarak sermaye gereksinimlerini belirlemektedir.

Günümüzde, sigorta şirketlerinin kredi derecelendirmesinde makine öğrenmesi yöntemleri de kullanılmaktadır. Örneğin, Türkiye’de hayat dışı sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketler üzerinde yapılan bir çalışmada, Yapay Sinir Ağları (ANN), En Yakın k-Komşu Algoritması (KNN) ve Naive Bayes Algoritması kullanılarak kredi derece notu tahmin edilmiş ve bu yöntemlerin tahmin edilen performansları karşılaştırılmıştır (Aksoy,2020).

Sigorta şirketlerinde risk yönetimi, şirketlerin sürdürülebilirliği ve sigortalılara karşı yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için kritik bir unsurdur. Bu nedenle, etkin risk yönetimi stratejileri geliştirmek ve uygulamak, sigorta şirketlerinin başarısı için vazgeçilmezdir.

Sigorta şirketleri faaliyetleri sırasında pek çok risk türleriyle karşılaşmaktadır. Bu risklerden başlıcaları piyasa riski, mevzuat riski ve kredi riskidir. Fakat sigorta şirketleri açısından en büyük risk türü teknik risktir. Teknik riskler, doğası gereği bünyesi dışındaki riskleri üstlenen sigortacılar açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu risklerin gerçekleşmesi durumunda, sigortacının mali yükümlülüklerini karşılayabilmesi için yeterli düzeyde mali kaynağa sahip olması zorunludur (Bellis et al. 2010).

RİSK ÖLÇÜMÜ

Risk, belirsizliklerin hedefler üzerindeki potansiyel etkisi olarak tanımlanmaktadır. Bu etkilerin ölçümü, etkin risk yönetimi için kritik öneme sahiptir. Akademik literatürde risk ölçümü için çeşitli nicel ve nitel yöntemler geliştirilmiştir. Nicel risk ölçümlerinde Riske Maruz Değer, Beklenen Kayıp, Standart Sapma gibi risk ölçümleri kullanılmaktadır. Nitel risk ölçümlerinde ise Fine-Kinney Metodu, Hata Türü ve Etkileri Analizi ve Hata Ağacı Analizi kullanılan başlıca yöntemlerdir (Şimşek, 2020). Bunların yanı sıra Risk Matrisi ve Monte Carlo Simülasyonu gibi hibrit yöntemler de mevcuttur (Acabes vd. 2024).

Bu yöntemlerin seçimi ve uygulanması, değerlendirilen riskin türüne, sektörün özelliklerine ve mevcut veri miktarına bağlıdır. Etkin bir risk ölçümü, uygun yöntemlerin seçilmesi ve doğru uygulanmasıyla mümkündür.

Sigorta şirketleri, finansal riskleri ölçmek ve yönetmek için çeşitli yöntemler kullanır. Bu yöntemler, şirketlerin mali sağlığını korumak ve

yükümlülüklerini yerine getirebilmek için kritik öneme sahiptir. Literatür incelendiği zaman sigorta şirketlerinde risk ölçülürken Riske Maruz Değer, Altman Z-Skoru Modeli, Makine Öğrenmesi Yöntemleri ve Veri Zarflama Analizi yöntemleri kullanıldığı görülmüştür. Bu yöntemler, sigorta şirketlerinin finansal risklerini ölçmek ve yönetmek için kullandığı temel araçlardır. Her bir yöntem, farklı risk türlerini ve finansal göstergeleri değerlendirerek, şirketlerin mali sağlamlığını korumasına yardımcı olmaktadır.

Bu çalışmada ise BIST'te işlem gören sigorta şirketlerinin risk ölçümü için nicel risk ölçümleri kullanılacaktır. Belirli başlı nicel risk ölçümleri şu şekildedir:

Değişim Aralığı (Range)

Değişim Aralığı (Range), en basit risk ölçümlerinden biridir. Değişim Aralığı, veri setindeki en düşük ve en yüksek sonuçlar arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Değişim Aralığı:

$$R = X_{max} - X_{min} \quad (3.1)$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır. Burada X_{max} veri setindeki en büyük, X_{min} ise veri setindeki en küçük değeri göstermektedir. Değişim Aralığı hesaplanmasının çok kolay olmasına rağmen aykırı ve uç değerlerden oldukça fazla etkilenmektedir (Bolak,2016).

Kartillerarası Fark (Interquartile Range)

Aykırı ve uç değerlerden daha az etkilenecek bir diğer risk ölçümü kartillerarası farktır. Kartillerarası Fark veri setindeki değerlerin sıralanması durumunda 75/100. Gözlem yani üçüncü kartille ile 25/100. Gözlem yani birinci kartil arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Kartillerarası Fark:

$$IQR = X_{.75} - X_{.25} \quad (3.2)$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır. Burada $X_{.75}$ üçüncü kartilin, $X_{.25}$ birinci kartilin değerini göstermektedir (Gürsakal vd.2022).

Varyans-Standart Sapma

Varyans ve Standart Sapma, istatistiksel analizde verilerin dağılımını ve ortalamadan sapmalarını değerlendirmek için kullanılan temel risk ölçümleridir. Varyans, veri setindeki her bir değer aritmetik ortalamadan ne kadar saptığını gösteren bir risk ölçümüdür. Varyans, verilerin ortalamadan ne kadar uzaklaştığını ve dağılımın genişliğini göstermektedir. Risk ölçümleri arasında en sık kullanılan Varyans,

$$Var(X) = \sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^N (X_i - \mu)^2}{N} \quad (3.3)$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır. Burada μ veri setinin ortalamasını, N ise gözlem sayısını göstermektedir.

Standart Sapma, Varyansın karekökü alınarak elde edilir ve verilerin ortalamadan ortalama sapmasını ifade etmektedir. Standart Sapma, verilerin ne kadar yayıldığını ve ortalamadan ne kadar saptığını göstermektedir. Standard Sapma

$$ss(x) = \sigma = \sqrt{Var(X)} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \mu)^2}{N}} \quad (3.4)$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır (Bolak,2016).

Ortalama Mutlak Sapma

Ortalama Mutlak Sapma (OMS), bir veri kümesindeki her bir değer aritmetik ortalamadan olan mutlak farklarının ortalamasını ifade eden bir risk ölçümüdür. Bu ölçüm, verilerin ortalama etrafında ne kadar dağıldığını ve yayılımın derecesinin anlaşılmasını sağlar Ortalama mutlak sapma:

$$OMS = \frac{\sum_{i=1}^N |x_i - \mu|}{N} \quad (3.5)$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır. Burada μ veri setinin ortalamasını, N ise gözlem sayısını göstermektedir. OMS, standart sapmaya göre daha basit ve anlaşılır bir ölçümdür. Standart sapma, sapmaların karesini alarak aşırı değerlerin etkisini artırırken, OMS mutlak değerleri kullanarak bu etkiyi azaltır. Bu nedenle, OMS özellikle aşırı değerlerin bulunduğu veri kümelerinde daha güvenilir bir risk ölçümü olarak kabul edilmektedir (Bolak,2016).

Değişkenlik Katsayısı

Değişkenlik Katsayısı (DK), bir veri setinin standart sapmasının aritmetik ortalamaya oranlanmasıyla elde edilen ve genellikle yüzde olarak ifade edilen bir risk ölçümüdür. Bu katsayı, verilerin ortalama etrafındaki görel yayılımını gösterir ve farklı birimlere veya ölçeklere sahip veri setlerinin değişkenliklerini karşılaştırmada kullanılmaktadır. Değişkenlik Katsayısı:

$$DK = \frac{\sigma}{\mu} \quad (3.6)$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır. Bu eşitlik, Standart Sapmanın ortalamaya bölünmesiyle elde edilen oranın yüzde cinsinden ifade edilmesini sağlar.

Finansal analizlerde, özellikle yatırım getirilerinin riskini değerlendirirken, Değişkenlik Katsayısı önemli bir rol oynamaktadır. Standart Sapma, getirilerin mutlak volatilitelerini ölçerken, Değişkenlik Katsayısı bu volatilitenin getiriye oranını göstermektedir. Bu sayede, farklı yatırım araçlarının risk-getiri profilleri daha etkin biçimde karşılaştırılabilir (Bolak,2016).

UYGULAMA

Kullanılan Veri

Bu çalışmada BIST'te işlem gören 6 tane sigorta şirketi olan Ak Sigorta (AKGRT), Anadolu Hayat Emeklilik (ANHYT), Anadolu Sigorta (ANSGR), Türkiye Sigorta (TURSG), Ray Sigorta (RAYSG), Agesa Hayat ve Emeklilik (AGESA) şirketlerinin 2 Ocak 2023 ve 29 Aralık 2023 tarihleri arasındaki bir yılı kapsayan, günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. Günlük fiyatlardan

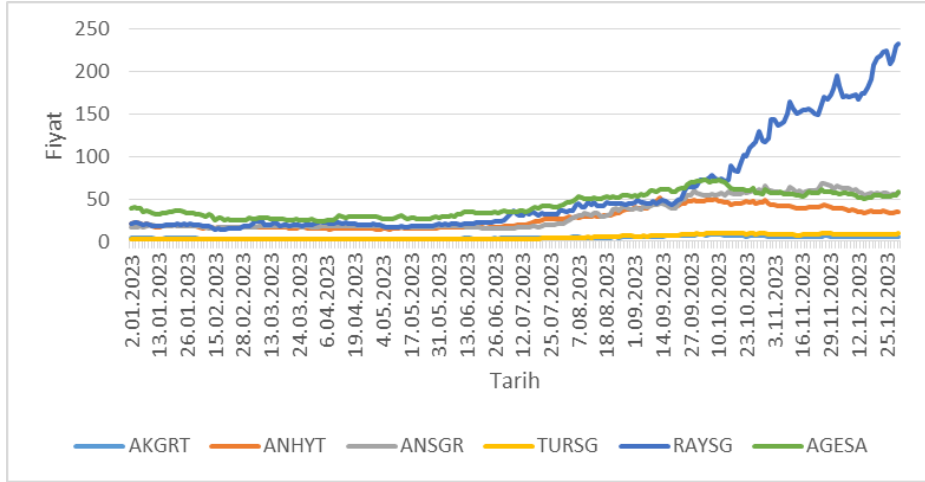
$$r_t = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right) \quad (4.1)$$

formülü ile günlük logaritmik getiriler hesaplanmıştır. Burada P_t t zamanındaki fiyatı, P_{t-1} ise t-1 zamanındaki fiyatı göstermektedir. Günlük logaritmik getiriler hesaplandıktan sonra ise getirile ilişkin risk ölçümleri hesaplanmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu kısmında uygulama sonucu elde edilen bulgulara yer verilecektir. Öncelikle hangi sigorta şirketine ait pay senedinin 1 yıl içinde en yüksek getiri sağladığını analiz edilecektir. Bu amaçla pay senetlerine ilişkin günlük fiyat değişimleri elde edilmiş, elde edilen sonuçlar Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Sigorta Şirketleri Pay Senetlerine Ait Fiyatlar

Şekil 1'den gözlem tarihinin başı olan 2 Ocak tarihinde en yüksek fiyata sahip pay senedinin Agesa Hayat ve Emeklilik'e ait olduğu, en düşük fiyata sahip pay senedinin Türkiye Sigorta'ya ait olduğu görülmektedir. Gözlem tarihinin sonu olan 29 Aralık 2023 tarihinde ise en yüksek fiyata sahip olan pay senedinin büyük bir farkla Ray Sigorta'ya ait olduğu, en düşük fiyata sahip pay senedinin Ak Sigorta'ya ait olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre 2023 yılında pay senedi fiyat artışı bakımında en başarılı şirketin Ray Sigorta

olduğu söylenebilir. Bu sonuçların doğruluğunun vurgulanması için Eş 4.1'den elde edilen günlük getirilerin ortalaması ve yıllık getiriler elde edilmiştir. Elde edilen bulgular Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Sigorta Şirketleri Pay Senetlerine Ait Ortalama Getiri ve Yıllık Getiri

Sıralama	Pay Senedi	Günlük Getirilerin Ortalaması (%)	Yıllık Getiri (%)
1	RAYSG	0,9676	235,59
2	ANSGR	0,5142	123,38
3	TURSG	0,4688	107,74
4	ANHYT	0,2069	47,86
5	AGESA	0,1707	37,77
6	AKGRT	0,1172	26,69

Çizelge 1'e göre en yüksek getiriye sağlayan pay senedine sahip olan sigorta şirketinin yıllık %235,59 ile Ray Sigorta olduğu, Ray Sigorta'yı sırasıyla Anadolu Sigorta, Türkiye Sigorta, Anadolu Hayat Emeklilik, Agesa Hayat ve Emeklilik şirketlerinin takip ettiği, en düşük getiriye sahip pay senedine sahip olan sigorta şirketinin ise %26,69 ile Ak Sigorta olduğu görülmektedir. Bu bulgular Şekil 1'de elde edilen 2023 yılında pay senedi fiyat artışı bakımında en başarılı şirketin Ray Sigorta, en başarısız şirketin de Ak Sigorta olduğu bulgusunu desteklemektedir.

Getirilere ilişkin bulgular elde edildikten sonra risk ölçümlerine ilişkin bulgular elde edilecektir. Öncelikle tüm sigorta şirketlerine ait pay senetleri için risk ölçümlerinden Değişim Aralığı (R) değerleri hesaplanacaktır. Eş 3.1'den elde edilen Değişim Aralığı sonuçları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar sıralı olarak Çizelge 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Sigorta Şirketleri Pay Senetlerine Ait Değişim Aralığı Değerleri

Sıralama	Pay Senedi	Değişim Aralığı (R) (%)
1	RAYSG	40,95
2	AKGRT	32,44
3	AGESA	30,96
4	TURSG	24,42
5	ANSGR	23,12
6	ANHYT	19,97

Çizelge 2'ye göre risk ölçümlerinden Değişim Aralığı kullanıldığında en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketinin %40,95 ile Ray Sigorta olduğu, Ray Sigorta'yı sırasıyla Ak Sigorta, Agesa Hayat ve Emeklilik, Türkiye Sigorta, Anadolu Sigorta şirketlerinin takip ettiği, en düşük riskli sahip pay senedine sahip olan sigorta şirketinin ise %19,97 ile Anadolu Hayat Emeklilik olduğu görülmektedir.

Tüm sigorta şirketlerine ait pay senetleri için risk ölçümlerinden Değişim Aralığı değerleri hesaplandıktan sonra, Eş 3.2'den elde edilen Kartillerarası

Fark (IQR) sonuçları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar sıralı olarak Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3. Sigorta Şirketleri Pay Senetlerine Ait Kartillerarası Fark Değerleri

Sıralama	Pay Senedi	Kartillerarası Fark (IQR) (%)
1	RAYSG	5,81
2	AKGRT	4,66
3	TURSG	3,95
4	AGESA	3,88
5	ANSGR	3,87
6	ANHYT	3,66

Çizelge 3'e göre risk ölçümlerinden Kartillerarası Fark kullanıldığında en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketinin %5,81 ile tekrar Ray Sigorta olduğu, Ray Sigorta'yı sırasıyla Ak Sigorta, Türkiye Sigorta, Agesa Hayat ve Emeklilik, Anadolu Sigorta şirketlerinin takip ettiği, en düşük riskli sahip pay senedine sahip olan sigorta şirketinin ise %3,66 ile tekrar Anadolu Hayat Emeklilik olduğu görülmektedir.

Tüm sigorta şirketlerine ait pay senetleri için risk ölçümlerinden Kartillerarası Fark değerleri hesaplandıktan sonra, Eş 3.3'ten elde edilen Varyans (σ^2) ve Eş 3.4'ten elde edilen Standart Sapma (σ) sonuçları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar sıralı olarak Çizelge 4'te gösterilmektedir.

Çizelge 4. Sigorta Şirketleri Pay Senetlerine Ait Varyans ve Standart Sapma Değerleri

Sıralama	Pay Senedi	Varyans (σ^2) (%)	Standart Sapma (σ) (%)
1	RAYSG	0,3474	5,89
2	AKGRT	0,1668	4,08
3	ANSGR	0,1529	3,91
4	TURSG	0,1285	3,58
5	AGESA	0,1264	3,55
6	ANHYT	0,1118	3,34

Çizelge 4'e göre risk ölçümlerinden Varyans ve Standart Sapma kullanıldığında en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketinin %0,34 Varyans ve %5,89 Standart Sapma değerleri ile tekrar Ray Sigorta olduğu, Ray Sigorta'yı sırasıyla Ak Sigorta, Anadolu Sigorta, Türkiye Sigorta, Agesa Hayat ve Emeklilik şirketlerinin takip ettiği, en düşük riskli sahip pay senedine sahip olan sigorta şirketinin ise %0,11 Varyans ve %3,34 Standart Sapma değeri ile tekrar Anadolu Hayat Emeklilik olduğu görülmektedir.

Tüm sigorta şirketlerine ait pay senetleri için risk ölçümlerinden Varyans ve Standart Sapma değerleri hesaplandıktan sonra, Eş 3.5'ten elde edilen Ortalama Mutlak Sapma (OMS) sonuçları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar sıralı olarak Çizelge 5'te gösterilmektedir.

Çizelge 5. Sigorta Şirketleri Pay Senetlerine Ait Ortalama Mutlak Sapma Değerleri

Sıralama	Pay Senedi	Ortalama Mutlak Sapma (OMS) (%)
1	RAYSG	4,27
2	AKGRT	2,96
3	ANSGR	2,83
4	TURSG	2,66
5	AGESA	2,64
6	ANHYT	2,47

Çizelge 5'e göre risk ölçümlerinden Ortalama Mutlak Sapma kullanıldığında en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketinin %4,27 ile tekrar Ray Sigorta olduğu, Ray Sigorta'yı sırasıyla Ak Sigorta, Anadolu Sigorta, Türkiye Sigorta, Agesa Hayat ve Emeklilik şirketlerinin takip ettiği, en düşük riskli sahip pay senedine sahip olan sigorta şirketinin ise %2,47 ile tekrar Anadolu Hayat Emeklilik olduğu görülmektedir.

Tüm sigorta şirketlerine ait pay senetleri için risk ölçümlerinden Ortalama Mutlak Sapma değerleri hesaplandıktan sonra, son olarak Eş 3.6'dan elde edilen Değişkenlik Katsayısı (DK) sonuçları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar sıralı olarak Çizelge 6'da gösterilmektedir.

Çizelge 6. Sigorta Şirketleri Pay Senetlerine Ait Değişkenlik Katsayısı Değerleri

Sıralama	Pay Senedi	Değişkenlik Katsayısı (DK)
1	AKGRT	34,84
2	AGESA	20,81
3	ANHYT	16,16
4	TURSG	7,64
5	ANSGR	7,60
6	RAYSG	6,09

Çizelge 6'ya göre risk ölçümlerinden Değişkenlik Katsayısı kullanıldığında sonuçların diğer sonuçlardan oldukça farklı çıktığı görülmektedir. Ray Sigorta diğer risk ölçümlerinde en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketi iken, bu kez 6,09 ile en az riskli pay senedine sahip sigorta şirketi olmuştur. Diğer risk ölçümleri kullanıldığında ikinci sırada çıkan Ak Sigorta bu kez 34,84 ile en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirkettir. Ak Sigorta'yı sırasıyla Agesa Hayat ve Emeklilik, Anadolu Hayat Emeklilik, Türkiye Sigorta ve Anadolu Sigorta takip etmektedir. Diğer risk ölçümlerinde en düşük riske sahip olan Anadolu Hayat Emeklilik bu kez üçüncü sıradadır. Risk ölçümlerinden Değişkenlik Katsayısı kullanıldığında yaşanan değişimin nedeni Değişkenlik Katsayısının ortalama getiriye ters yönlü biçimde bağlı bir değer olması ve en yüksek ortalama getirinin de yaklaşık %235 değeri ile, büyük farkla Ray Sigorta'ya ait olmasıdır.

BIST'te işlem gören 6 tane sigorta şirketinin finansal riski 5 farklı risk ölçümü olan Değişim Aralığı (R), Kartillerarası Fark (IQR), Varyans-Standart

Sapma (σ^2 - σ), Ortalama Mutlak Sapma (OMS), Değişkenlik Katsayısı (DK) kullanarak hesaplanmıştır. Hesaplanan risk ölçümlerine ilişkin sigorta şirketlerinin sıralamaları Çizelge 7’de özetlenmektedir.

Çizelge 7. Sigorta Şirketleri Pay Senetlerine Ait Risk Ölçümü Sıralamaları

Pay Senedi	R	IQR	σ^2, σ	OMS	DK
RAYSG	1	1	1	1	6
AKGRT	2	2	2	2	1
AGESA	3	4	5	5	2
TURSG	4	3	4	4	4
ANSGR	5	5	3	3	5
ANHYT	6	6	6	6	3

Çizelge 7’ye göre tüm sigorta şirketlerine ait pay senetleri için risk ölçümlerinden için Değişim Aralığı, Kartillerarası Fark, Varyans-Standart Sapma, Ortalama Mutlak Sapma risk ölçümleri kullanıldığında Ray Sigorta’nın en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketi olduğu görülmüştür. Bu risk ölçümlerine göre Ak Sigorta ikinci yüksek riskli pay senedine sahip sigorta şirkettir. Agesa Hayat ve Emeklilik, Türkiye Sigorta ve Anadolu Sigorta şirketleri risk bakımından üçüncü, dördüncü ve beşinci sırada yer almaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu Hayat Emeklilik ise en düşük riskli pay senedine sahip olan sigorta şirkettir.

Risk ölçümlerinden Değişkenlik Katsayısı kullanıldığında ise sonuçların diğer dört risk ölçümünden farklı çıktığı görülmüştür. Ray Sigorta diğer risk ölçümlerinde en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketi olmasına rağmen, risk ölçümü için Değişkenlik Katsayısı kullanıldığında en az riskli pay senedine sahip sigorta şirkettir. Bunun sebebi en yüksek ortalama getirinin büyük farkla Ray Sigorta’ya ait olmasıdır. Diğer risk ölçümleri kullanıldığında ikinci sırada çıkan Ak Sigorta, Değişkenlik Katsayısı kullanıldığında en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirkettir. Diğer risk ölçümleri kullanıldığında son sırada çıkan Anadolu Hayat Emeklilik, Değişkenlik Katsayısı kullanıldığında üçüncü yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirkettir. Anadolu Hayat Emeklilik’i ise Türkiye Sigorta ve Anadolu Sigorta takip etmektedir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Risk kavramı gerçekleşmesi olası, gerçekleştiğinde ise bir olumsuzluğa neden olabilecek bir durumu anlatmak için kullanılmaktadır. Riskin yönetilmesi başta banka ve sigorta şirketi gibi finansal kurumlar olmak üzere tüm işletmeler için, hatta bireyler için kritik bir öneme sahiptir. Bunun yanı sıra risk yönetiminin önemi de her geçen gün artmaktadır. Etkin bir risk yönetimi sürecinin izlediği beş temel aşama şunlardır:

- Risklerin belirlenmesi, tanımlanması
- Risklerin ölçümü
- Risk kontrolü ve limit takibi
- Riskten korunma
- Risk yönetim sürecinin değerlendirilmesi ve raporlama

Bu beş aşamanın her biri oldukça önemli olmasına rağmen, en kritik öneme sahip adım riskin ölçümüdür. Zira riskin ölçümlenememesi veya yanlış ölçümü durumunda riskin yönetimi mümkün değildir.

Sigorta şirketlerinin yapıları gereği risk sigorta şirketlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle sigorta şirketleri için risk ölçümü hayati öneme sahiptir. Bu çalışmada BIST’te işlem görmekte olan altı tane sigorta şirketinin riskleri ölçümlenmiştir. Bu amaçla 02.01.2023-29.12.2023 tarihleri arasında kapsayan bir yıllık süreçte günlük kapanış fiyatları alınmış, günlük fiyatlardan günlük logaritmik getiriler alınarak günlük logaritmik getirilerin risk ölçümleri hesaplanmıştır. Literatür incelendiği zaman finansal kurumların riskleri hesaplanırken risk ölçümü olarak genellikle sadece Varyans ve Standart Sapmanın kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada Varyans ve Standart Sapmanın yanı sıra Değişim Aralığı, Kartillerarası Fark, Ortalama Mutlak Sapma ve Değişkenlik Katsayısı olmak üzere beş farklı risk ölçümü kullanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre 2023 yılında BIST’te işlem gören sigorta şirketleri arasında en yüksek getiriye sağlayan pay senedine sahip olan sigorta şirketinin Ray Sigorta olduğu, Ray Sigorta’yı sırasıyla Anadolu Sigorta, Türkiye Sigorta, Anadolu Hayat Emeklilik, Agesa Hayat ve Emeklilik şirketlerinin takip ettiği, en düşük getiriye sahip pay senedine sahip olan sigorta şirketinin ise Ak Sigorta olduğu görülmüştür. Buna göre 2023 yılında pay senedi fiyat artışı bakımında en başarılı şirketin Ray Sigorta, en başarısız şirketin de Ak Sigorta olduğu söylenebilir.

2023 yılında BIST’te işlem gören sigorta şirketlerine ait pay senetlerinin risk ölçümü için Değişim Aralığı, Kartillerarası Fark, Varyans-Standart Sapma, Ortalama Mutlak Sapma risk ölçümleri kullanıldığında Ray Sigorta’nın en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketi olduğu görülmüştür. Bu risk ölçümlerine göre Ak Sigorta ikinci yüksek riskli pay senedine sahip sigorta şirkettir. Agesa Hayat ve Emeklilik, Türkiye Sigorta ve Anadolu Sigorta şirketleri risk bakımından üçüncü, dördüncü ve beşinci sırada yer almaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu Hayat Emeklilik ise en düşük riskli pay senedine sahip olan sigorta şirkettir.

Ray Sigorta pay senedinin en yüksek getiri ortalaması ve yıllık getiriye sahip olması nedeniyle riskinin de yüksek çıkması getiri-risk dengesi bakımından mantıklı ve tutarlı bir sonuçtur. Bu durum Ray Sigorta pay senedinin 2023

yılında finansal açıdan başarılı bir yıl geçirdiğini göstermektedir. Zira bu durumu risk ölçümü Değişkenlik Katsayısı kullanıldığında elde edilen bulgular desteklemektedir. Çünkü Ray Sigorta diğer risk ölçümlerinde en yüksek riskli pay senedine sahip olan sigorta şirketi olmasına rağmen, risk ölçümü için Değişkenlik Katsayısı kullanıldığında en az riskli pay senedine sahip sigorta şirketi olmaktadır.

Ak Sigorta pay senedi için risk ölçümleri incelendiğinde ise finansal açıdan olumsuz bir durum söz konusudur. Ak Sigorta pay senedi en düşük getiri ortalaması ve yıllık getiriye sahip olmasına rağmen en yüksek riskli ikinci sigorta şirkettir. Bu durum risk-getiri dengesi bakımından Ak Sigorta pay senedi getirileri için 2023 yılında finansal açıdan başarısız bir yıl geçirdiğini göstermektedir.

Özetle bu çalışmada BIST'te işlem gören Sigorta Şirketlerine ait pay senetlerinin risk düzeyleri farklı risk ölçümleri kullanılarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte bu çalışma farklı yönlerden geliştirilmeye açıktır. Risk ölçümü olarak özellikle piyasa riskinin ölçümünde sıklıkla kullanılan Riske Maruz Değer ve Beklenen Kayıp risk ölçümleri kullanılabilir. Sigorta endeksi kullanılarak şirketlerin Beta Katsayıları hesaplanabilir. Bu çalışmada bir yıllık veri kullanılmıştır. Daha uzun dönemli bir veri kullanılarak bu çalışmada elde edilen bulgular geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Acebes, F., González-Varona, J. M., López-Paredes, A., & Pajares, J. (2024). Beyond probability-impact matrices in project risk management: A quantitative methodology for risk prioritisation. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-13.
- Acharya, V. V., Philippon, T., & Richardson, M. (2016). Measuring systemic risk for insurance companies. The economics, regulation, and systemic risk of insurance markets, 100.
- Akar, S. (2023). Finansal risklerin işletmelerin piyasa değerine etkisi: Borsa İstanbul ticaret endeksinde bir uygulama. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 633-646.
- Aksoy, B. (2020). Sigorta şirketlerinin derecelendirilmesinde makine öğrenmesi yöntemleri tahmin performansının karşılaştırılması: Türkiye örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12(23), 579-597.
- Alsü, E. (2019). Finansal risk yönetiminde türev ürün kullanımı: BIST imalat sektöründe faaliyet gösteren firmalar örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 11(21), 530-539.
- Bayramoğlu, M. F., & Başarır, Ö. G. D. Ç. (2016). Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin karşılaştırmalı finansal performans analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 135-144.
- Bektaş, S. (2022). Türk sigorta sektörünün 2002-2021 dönemi için mercec, lopcow, cocoso, edas çkkv yöntemleri ile performansının değerlendirilmesi. *BDDK Bankacılık Ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 16(2), 247-283.
- Bellis, C., R. Lyon, S. Klugman, & J. Shepherd, (2010). *Understanding actuarial management: the actuarial control cycle*, 2nd edition (Sydney: The Institute of Actuaries of Australia).
- Bolak, M. (2016). *Risk ve yönetimi*. Birsan Yayınevi, İstanbul.
- Bozkurt, C. (2010). Risk, kurumsal risk yönetimi ve iç denetim. *Denetim*, (4), 17-30.

- Çatıkkaş, Ö., Okur, M. & Balkan, İ. (2012). *Bankalarda denetim komitesi uygulaması*, Türk Bankalar Birliği, İstanbul.
- Çekici, E. M. (2017). Parametrik RMD (VaR) incelemesi: BIST’te işlem gören sigorta şirketleri üzerine bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 12(48), 217-225.
- Çelik, A., Özcan, H., & Çanakçıoğlu, M. (2024). Sigorta şirketlerinde kârlılığın belirleyicileri: BIST sigorta şirketleri üzerine bir araştırma. *Financial Analysis/Mali Cozum Dergisi*, 34(184), 1001-1020.
- Dalkılıç, N., Kırkağaç, M., Öztürk, B., (2024), “Geçmişten Cumhuriyetimizin 100. yılına türkiye sigortacılık sektörünün gelişimi”, *Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye’de finans, muhasebe ve sigortacılığın gelişimi*, 81-104, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Doğan, M. (2013). Sigorta firmalarının sermaye yapısı ile karlılık arasındaki ilişki: Türk sermaye piyasası üzerine bir inceleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (57), 121-136.
- Dursun, G. D., & Hacıoğlu, R. (2019). Sigorta şirketlerinin iç kontrol süreçlerinde iç denetim faaliyetlerinin etkinliğine yönelik bir model önerisi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 19(57), 105-118.
- Erdoğan, B. (2024). Sigorta sektöründe finansal başarısızlık riskinin ölçümü: Altman-Z ve Fulmer-H modeli. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 101-112.
- İsyel, M., & Kalkan, S. B. (2024). Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin rekabet gücü ve risk esaslı sermaye düzenlemelerinin etkilerinin panel veri analizi ile incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 285-303.
- ISO. (2009). ISO 31000:2009 Standardı “Risk Yönetimi – Prensipler ve Rehberler”.
- Gürsakal, N., Oğuzlar, A. & Gürsakal, S. (2022). *İstatistik I betimsel istatistik*, Dora Basın ve Dağıtım, Bursa.
- Karadağ Erdemir, Ö. (2019). Selection of financial performance determinants for non-life insurance companies using panel data analysis. *Journal of Accounting & Finance/Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82), 251-256.
- Karpuz, E. (2023). Uluslararası piyasalarda getiri ve volatilité etkileşimi: asimetrik yapı ve bulaşıcılık. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 1-16.
- Keçeci, F. N., & Sarul, L. S. (2014). Application of Value at Risk (VaR) models on insurance claim data. *Digital Proceeding of the ISDS*2014*, Side, 10-14 May 2014.
- Majumdar, C. (2008). VaR (Value at Risk) for Insurance Risk—A Simple Model. *10th Global Conference of Actuaries*, 7-8 February 2008.
- Manaseer, S. & Al-Oshaibat, S. D. (2018). Validity of Altman Z-score model to predict financial failure: evidence from Jordan. *International Journal of Economics and Finance*, 10(8), 181-189.
- Şenel, C., & Akkurt, E. (2022). Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin finansal performansını belirleyen firmaya özgü faktörler: panel veri analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 9(19), 169-188.
- Şimşek, S. (2020). İş sağlığı ve güvenliği kapsamında risk değerlendirme metodlarından fine kinney metodunun bir örnekle değerlendirilmesi. *İsg Akademik*, 2(2), 91-99.
- Tsvetkova, L., Khuzhamov, L., Yurieva, T., & Karpova, D. (2019). Methodology of assessing risks to sustainable supply chain of an insurance company. *International Journal of Supply Chain Management*, 8(3), 275-292.
- Yıldırım, I. (2015). Financial risk measurement for Turkish insurance companies using VaR models. *Journal of Financial Risk Management*, 4(3), 158-167.

YEŞİL İNOVASYON FARKINDALIĞI

Tuğba Demir¹, Habibe Yelda Şener²

GİRİŞ

Akademik yazında Wagner (2008)'e göre, inovasyon sınıflandırmaları içinde direkt yer almamasına rağmen yeşil inovasyon diğer inovasyon çeşitleri kadar önemli olup, onlardan bağımsız düşünülmemelidir. Genel inovasyonların bir alt kümesi olan yeşil inovasyonun teması işletmelerin üretim yaparken çevreye verdiği zararları en aza indirerek sınırlı olan kaynakları en verimli şekilde kullanarak geleceğe bırakmak da denilebilir. Globalleşmenin her geçen gün kendini hissettirdiği bir ortamda yeşil inovasyon bireyden başlayarak toplum, işletmeler, politika yapıcılar, ülkeler tarafından da farkındalığının artırılması gereken bir olgu olup son zamanlarda giderek artan bir ilginin olduğu görülmüştür. Bu akademik yayınların sayısının artması ve politik çevrelerinde konuya dair çalışmaları tarafından gözlenmektedir (Boons, Lüdeke-Freund, 2013).

Yeşili korumanın bir medeniyet göstergesi olduğunun kabul edildiği günümüzde bu bilince sahip olan ülkelerin önderliğinde bir takım kısıtlama kararlarının alındığı görülmektedir. Bunlardan bazıları çevreye tehlike arz edecek her türlü maddelerin kullanımının yasak olduğu uygulamalardır. Araştırmalar özellikle sanayileşmiş ülkelerde bunların daha da artırılarak çevre kirliliğini azaltmaya yönelik yeni uygulamaların da hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Horbach, 2008).

Yeşil inovasyonun tanımlanması kolay olmadığı gibi alan yazında da net tanımının yapılmasına sebep olmaktadır (Arundel, Lorenz, Lundvall, 2006). Diğer inovasyonlara olan benzerliğinin de olması nedeni ile yeşil inovasyon tanımını yapmak basit değildir (Carrillo-Hermosilla, Del Río, Könnölä, 2010). Literatüre bakıldığında yeşil inovasyon tanımı yerine kullanılan birkaç terim daha vardır. Bunların “yeşil inovasyon”, “ekolojik inovasyon”, “çevresel inovasyon” ve “sürdürülebilir inovasyon” terimlerinin olduğu görülmektedir (Boons, Lüdeke-Freund, 2013; Carrillo- Hermosilla, Del Río, Könnölä, 2010; Hall, 2006). Her ne kadar bu terimler birbiri yerine kullanılsa da, sürdürülebilir inovasyonun yeşil inovasyonun yerine kullanılmasının doğru olmadığı görülmektedir çünkü sürdürülebilir inovasyonun diğerlerine ek olarak sosyal boyutu içermesi, daha geniş konseptte hitap etmesi nedeni ile kapsadığı alan diğerlerinden farklıdır (Charter, Clark, 2007; Schiederig, Tietze, Herstatt,

¹ Bilim Uzmanı, tubaca-@hotmail.com, ORCID: 0009-0003-6733-8831
² Prof.Dr., hyelda.sener@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0240-4634

2012).

Yeşil inovasyon yerine kullanılan eko-inovasyon terimin tanımında yaşam döngüsü içerisinde doğal kaynak malzemeleri su, toprak ve enerji dahil olmak üzere bunların kullanımında zararlı maddelerin salımının azaltılmasını sağlayan yeni ürün, süreç, örgütsel değişim ya da pazarlama çözümlerinin kullanıldığı her türlü önleyici eylemin olduğu görülmektedir (Eco-Innovation Observatory, 2013).

Çevresel inovasyon birçok tanımı yapılmıştır. Bunlar içinde inovasyonun çeşitli yönlerini de ele alıp bir tanım yapan Kemp ve Pearson (2008) a göre *“İşletme için yeni olan ve kullanım ömrü boyunca çevresel riski, kirliliği ve diğer alternatif kaynaklara kıyasla kaynak kullanımının diğer olumsuz etkilerini azaltan bir ürünün üretim süreci ve kullanılması, verilen hizmet, yönetim veya iş metodudur”*.

Yeşil inovasyon yukarıda da belirtildiği üzere tüketicilerin farkındalığının artmasına bağlı olarak, taleplerin değişmesi ve bunun da hem toplumsal hem de çevre baskına yol açarak, işletmeler için bir fırsat kaynağı görülmesine bağlıdır (Hall, Mairesse, 1995). Yeşil inovasyonun en önemli özelliği tüm paydaşlarına değer yaratıyor olmasıdır. Bu nedenle yeşil inovasyonun çevresel veya sosyal alana gözle görülür, hissedilebilir bir katkı sağlıyor olması gerekmektedir (Ryszko, 2016). İşletmelerin yeşil inovasyonu benimsemesi sahip olduğu teknolojik olanakları yenilikçi faaliyetleri gerçekleştirme kabiliyetine bağlı olduğu söylenebilir (Horbach, 2008). Schiederig vd., (2012)’e göre yeşil inovasyon; ekolojik inovasyon, çevresel inovasyon ve sürdürülebilir inovasyon ile aynı anlamlara sahip gibi görünse de yeşil inovasyon hem çevresel hem de ekonomik performansı iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bir başka ifadeyle yeşil inovasyon işletmelerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada hem çevresel yükleri azaltmada hem de bunu sağlayacak ürün, süreç ve örgütsel yapıya katkıda bulunmayı gerektirmektedir. Bu bölümde, yeşil inovasyon kavramı, türleri, yeşil ürün inovasyonu, yeşil süreç inovasyonu, yeşil inovasyona karşı güçlükler, dünyada ve Türkiye’de yeşil inovasyon kouları irdelenecektir.

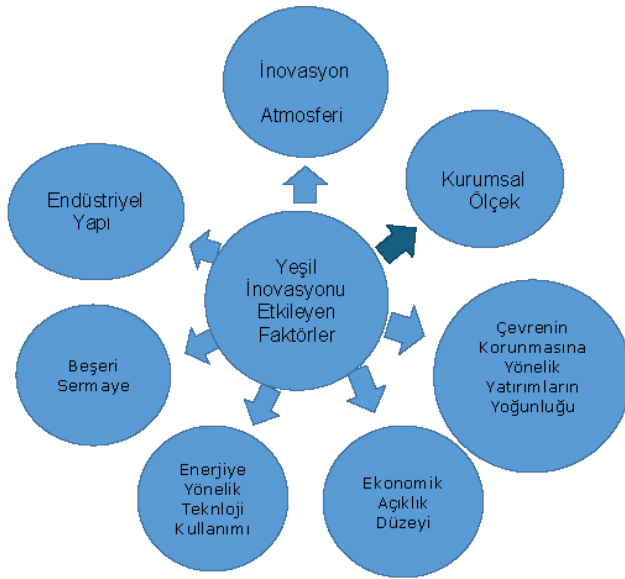
YEŞİL İNOVASYON

Yeşil İnovasyon Kavramı

Yeni kalkınma konseptiyle uyumlu, insanoğlunun doğal çevre ile bir arada yaşamanın sağlanmasına yönelik faydalar sağlayan yeşil inovasyon, kalkınma stratejisinin önemli bir parçasıdır (Nayal vd., 2022).

Küresel ısınmanın son yıllarda daha da yoğunlaşarak, dünya çapında aşırı hava olaylarının artmasının ekosistemlere zarar verdiği görülmektedir. Bu sebepten dolayı sera gazı emisyonlarını azaltarak, küresel iklim değişikliğiyle mücadele etmek insanlığın karşı karşıya olduğu önemli bir görev haline gelmiştir.

Endüstriyel imalat ile birlikte enerji yoğun endüstriler hâlâ ekonominin daha büyük bir payını oluştururken işletmeler, karbondioksit emisyonlarında artışa ve ciddi hava kirliliğine sebep olmaktadır. Son 30 yıldır küresel iklim, çevresel yenilikleri bile bir şekilde göz ardı eden ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Li vd., 2020, s. 1). Bu nedenle akademik yazında yeşil inovasyon kavramı git gide artan bir öneme ve değere sahip olmuştur. Sosyal bilimlerde ise yeşil inovasyon konusunun henüz gelişim evresinde olduğu ve yeterli çalışmanın olmadığından söz etmek mümkündür. Yeşil inovasyon çalışmalarının Türkiye’de az sayıda olması dikkat çekmektedir (Çalhan, 2022: 3714). Son yıllarda değişen çevresel faktörler bu alanda yapılacak birçok çalışmayı da beraberinde getirmiştir. Değişen ekonomi dengelerinin yeniden oluşturulması adına önlemlerin alınması kaçınılmaz olacaktır. Kuruluşlar, işletmeler ve tüm topluluklar için yeşil inovasyon giderek daha fazla dikkate alınmaktadır. Buna bağlı olarak yeşil inovasyonun gelişimi üzerine yapılan çalışmaların sayısı günümüzde artmaktadır (Takalo vd., 2021). Şekil 1’de yeşil inovasyon verimliliği gösterilmektedir.

Şekil 1. Yeşil İnovasyon Verimliliği

Kaynak: (Sun, vd., 2022, s. 10).

Hükümetlerin çevre kirlilik emisyonlarının azaltılması için finansal destek sağlayabilecek şekilde çevreyi kontrol etmek için gösterdiği çabalar ve çevrenin korunmasına yönelik yatırımların yoğunluğu yeşil inovasyon verimliliği çabalarına dair bir göstergedir. İşletmelerin daha gelişmiş yabancı teknolojilere erişmesinin etkili bir yolu da ekonomik açıklık düzeyinin iyileştirilmesi ile

olabilir. Kurumsal ölçeğin genişlemesi, Ar-Ge maliyetlerinin yayılmasına yardımcı olmakla birlikte beşerî sermaye de yeşil teknolojinin geliştiricileridir. Yeşil inovasyon bu nedenle teknolojik başarıları ekonomik faydaya dönüştürme sorumluluğunu da taşımaktadır. Endüstriyel yapının optimizasyonu veya iyileştirilmesi, sermaye, işgücü ve teknoloji gibi kaynakların etkili bir şekilde tahsis edilmesine katkı sağlamaktadır. Araştırmacıların yaratıcılığını teşvik etme oranı inovasyon atmosferinin ne kadar güçlü olduğu ile doğru orantılıdır. Bu atmosfer ne kadar hızlı olursa inovasyon o kadar kısa sürede çıkacaktır. Yeşil inovasyon için enerjiye yönelik teknoloji kullanımının geliştirilmesi veya iyileştirilmesi, fosil yakıt verimliliğini optimize edebileceği gibi tüketimdeki bağımlılığı ve karbondioksit gibi diğer zararlı egzoz emisyonlarını azaltabilir (Sun vd., 2022, s. 4-5). Yeşil inovasyon, gelecek nesiller için bugünkü kaynak kullanımını sadece ürün ya da hizmet üretenler için değil tüm bireyler için en bilinçli düzeye getirerek, tüketilenin yerine koymayı hedeflediği ölçüde başarılı olacaktır.

Yeşil İnovasyon Türleri

Dokuz çeşit yeşil inovasyon türü vardır. Bunlar kendi içinde iki sınıfa ayrılmaktadır. İlk sınıfta altı madde olup, bunların ortak özelliği mal ve hizmet üretilirken çevreye fayda sağlamaları olup sırasıyla aşağıdaki gibidirler;

- Malzeme kullanımında birim başı maliyeti azaltan inovasyon
- Enerjide birim çıktı maliyetini düşüren inovasyon
- Karbon ayak izini azaltan inovasyon
- Çevreyi daha az kirletecek malzeme tercih edilmesi
- Azaltılmış toprak, su, gürültü veya hava kirliliği

Atık su ya da malzemelerin geri dönüştüren inovasyon (https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/inn_cis12_esms.html, 2024)

Kalan diğer üç yeşil inovasyon bir mal ya da hizmetin satın alındıktan sonraki faydaları ile ilgilenmekte olup, sırasıyla aşağıdaki gibidir;

- Enerji kullanımı azaltan inovasyon
- Azaltılmış toprak, su, gürültü veya hava kirliliği
- Kullanılan ürünün kullanıldıktan sonra geri dönüşümünü içermektedir (Arfi, Hikkerova, Sahut, 2018)

Yeşil inovasyonda asıl amaç doğal çevreye zarar veren ürün ya da süreçleri minimuma indirmeyi hedeflemektedir (Zhu, Sarkis 2004; Chen 2008).

Yeşil inovasyon; enerji tasarrufu, kirlilik önleme, atıkların geri dönüşümü, yeşil ürün tasarımları veya kurumsal çevre yönetiminde yer alan teknolojilerdeki inovasyonlar da dahil olmak üzere, yeşil ürünler ve süreçlerle ilgili donanım

veya yazılım inovasyonu olarak tanımlanmaktadır ve “yeşil ürün inovasyonu” ve “yeşil süreç inovasyonu” diye ayrı ayrı incelenmektedir (Chen, vd., 2006).

Yeşil Ürün İnovasyonu

Sınırlı olan doğal kaynakların üretimde kullanılması nedeni ile çevresel sürdürülebilirlik kritik öneme sahiptir. Gerek finansal büyüme gerek daha refah bir yaşam için yeşil ürün inovasyonu olması gereken bir zorunluluktur (Frenken, Faber, 2009; Lin, Chang, 2009; Dangelico, Pujari, 2010; Carrillo-Hermosilla, Del Río, Könnölä, 2010).

İnovasyon ile sürdürülebilirlik birbiri ile iç içe geçerek yeşil ürün inovasyonunu ortaya çıkartmaktadır. Hem teori hem de uygulamada yeşil ürün inovasyonunu anlamak stratejik öneme sahiptir. (Dangelico, Pujari, 2010). Yeşil ürün inovasyonunun amacını anlamadan lanse edilen yeşil ürün ya da sürdürülebilir ürünlerin doğru karşılığının olmamasından dolayı tüketicilerin konuyu algılamasında karışıklık meydana gelmektedir (Baumann, Boons, Bragd, 2002; Berchicci, Bodewes, 2005; Dangelico ve Pujari, 2010).

“Yeni ürünler tasarlamak ve mevcut ürünlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için yeni fikirlerin uygulanmasını ifade eden yeşil ürün inovasyonu, enerji verimliliği yüksek yenilikçi ürünlerin tasarımını ve çevre dostu olup geri dönüşüme uygun materyallerin üretim sürecinde girdi olarak kullanımını da içermektedir” (Khan vd., 2021, s. 4081).

Sınırlı olan kaynakların olabildiğince dayanıklı olması, üretimde kullanılan hammaddelerin mümkün olduğunca az kullanılması, yeniden dönüştürülebilmesi, sağlıklı malzeme tercihini içeren yeşil inovasyon sürdürülebilirliğin önemli unsurlarından biridir (Xie vd., 2019, s. 698).

Yeşil ürün inovasyonu, süreçlerin tasarımı ile birlikte ürün geliştirme, üretim, dağıtım, tüketim ve elden çıkarmanın gelecek nesiller için daha sürdürülebilir bir gelecek sağlamak üzere nasıl gelişebileceğine dair düşünme şekillerinde değişiklik meydana getirmektedir. Yeşil ve yenilikçi bir ürün, aşağıdaki özellikler ile karakterize edilmektedir (Wong, 2012, s. 4-6):

- Yaşam döngüsü boyunca geri dönüştürülebilirlik ile birlikte imha konularının dikkate alınması,
- Geri dönüştürülebilene, daha az kirletici, çevreyi kirletmeyen ya da toksik olmayan materyallerin kullanımı,
- Yaşam döngüsünün her aşamasında enerji kullanımı, ekolojik etki ve sürdürülebilirlik konularının dikkate alınması,
- Ürün geliştirme döngüsüne sürekli iyileştirme süreçlerinin adapte edilmesi

Yeşil ürün inovasyonunun amacı; üretim yapan işletmelerin daha az kaynak ve enerji kullanarak, maliyetlerini azaltmayı, kaynakları maksimum seviyede kullanmayı, yeni fırsatları yaratan inovasyonları sayesinde yeni pazarlara girmeyi, ekonomik anlamda harcamaları azaltarak karı arttırmayı sağlamaktır. Böylelikle günümüz pazarlama stratejilerinde yeşil ürün inovasyona odaklanan işletmeler kurumsal imajını arttırarak, rekabette üstünlük sağlayabilir (Qiu vd., 2020, s. 148).

Günümüzde çevre sorunlarının giderek artması, nüfusa paralel arttığını düşünülen otomobil sayısındaki artışın yakıt tüketimini doğru oranda arttırması ve otomobillerin çevreye salgıladığı zararlı gazlar, CO2 emisyon salınımının artması konunun önemini gözler önüne sermektedir. Yeşil ürün inovasyonunun hedefi de tüm yaşam döngüsü için çevresel kaynakların kullanımını azaltılmasıdır (Seman vd., 2018, s. 1561). İşletmeler tüketicilerin bilinçlenmesine bağlı olarak değişen talepleri, hükümet düzenlemeleri, çevre politikaları, yasal düzenlemeler, rekabet baskısı, teknolojik fırsatların cazibesi gibi nedenlerden dolayı yeşil inovasyona dair çalışma yapmak durumunda kalacaklardır (Melander, 2017, s. 1096). Müşterilerden ve tedarikçilerden gelen girdiler ne kadar fazla ise yeşil inovasyonun gerçekleşme başarısı o kadar fazla olacaktır. Eğer müşteri ve tedarikçi katılımını düşük ise yeşil inovasyon farkındalığı düşük olacaktır (Zhao vd., 2018, s. 1168).

Firmaların yeşil inovasyon konusunda oluşturacağı stratejiler onların çevresel yönetim performansını artırırken, maliyetlerini düşürmeye yardımcı olabilir. Yeşil inovasyon işletmelerin rekabet avantajını artırarak, yeni pazarlara açılmalarına olanak sağlayabilir (Salim vd., 2020, s. 3).

Yeşil Süreç İnovasyonu

Yeşil süreç inovasyonu tanım olarak sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri yok denilebilecek kadar az olan üretim süreç ve yönetim faaliyetlerinde inovatif fikirlerin uygulanmasıdır. Yeşil süreç inovasyonunda en önemli kriterler insan toksisidesinin sağlanarak, ekolojik etki ve sürdürülebilirlik ile ilgili enerji ve kaynak kullanımını dikkate alarak, süreç ya da faaliyetin iyileştirilerek kullanılmasını sağlayan etmenlerdir (Wong, 2012, s. 472).

Yeşil süreç inovasyonunun gerçekleştirilebileceği ile enerji tüketimi hedeflenmektedir. Böylelikle işletmelere süreç inovasyonunda maliyetlerini düşürebilir, enerji tasarrufu yaparak kirliliği de azaltmış olacaktır. Ayrıca yeşil süreç inovasyonunda çevresel yükler, hava ya da su emisyonları ve tüketimi azaltılarak, enerji ve kaynak verimliliğinin iyileştirilmesi ile birlikte fosil yakıtların kullanımının düşürülerek biyoenerjiye geçişi hedeflenmektedir. Yeşil süreç inovasyonu işletmelere maliyet faydası sağladığı için rekabet avantajı da sağlayacaktır (Xie vd., 2019, s. 699).

İşletmeler için en önemli giderlerden biri olan üretim maliyetlerinin etkinliğini ve esnekliğini de arttıran yeşil süreç inovasyonu değer yaratan bir faktör olarak düşünülmelidir (Wong, 2012, s. 470). İşletmeler yeşil süreç inovasyonunu sadece çevresel riski azalttığı için değil aynı zamanda diğer olumsuz etkilerden olan emisyon vb. konularındaki sorunları çözmek, tasarruf etmek için de uygulamalıdır (Ma vd., 2017, s. 3).

Yeşil süreç inovasyonunda çevresel kaygılar daha fazla önem kazanmaya devam ettikçe firmalar finansal performanslarını arttıran bu önemli inovasyonu bir strateji olarak kabul edeceklerdir. Yeşil süreç inovasyonu, firmalar için yeni olan ve ilgili alternatiflere kıyasla çevre kirliliğinin azaltılmasıyla sonuçlanan üretim süreçlerinin uygulanması ya da kullanılması olarak ifade edilerek, üretim sürecindeki israfı en aza indirecek önlemleri içermektedir. İşletmelerde yeşil süreç inovasyonu düzeyi belli bir noktayı geçtikten sonra finansal performans açısından olumsuz etkileri azalmakta; olumlu etkileri ise artmaktadır. Şirketler yeşil süreç yeniliklerini üretim verimliliğini artırmak, maliyet avantajı elde etmek ve kuruluşlarının rekabet avantajını artırarak yeni pazar fırsatları geliştirmesine yardımcı olmak için sıklıkla uygulamaktadır (Xie vd., 2022, s. 1-3).

Çevresel sürdürülebilirlik konusunda güncel konuların haricinde belirli anlaşmalar ile mutabakata varılan süreçler nedeni ile şirketler yeşil süreç inovasyonuna geçmek zorunda kalabilirler. Bu aynı zamanda işletmelere ayrıca çevresel yönetim sürecini iyileştirme olanakları sunması nedeniyle önemli olup, şirketlerin vizyonunu ve ekonomik potansiyellerine de katkı sağlayacaktır (Guoyou vd., 2013, s. 2).

Kaynakların en iyi derecede tahsisini hedefleyen yeşil süreç inovasyonu, çevre kirliliğini azaltırken aynı zamanda üretim süreçlerini de optimize ederek, üretimdeki verimliliğin arttırılmasını sağlamaktadır (Tian vd., 2022, s. 1). Yeşil süreç inovasyonlarının tüketiciler tarafından algılanması yeşil ürün inovasyonuna kıyasla daha zor bir süreçtir. İşletmelerin üretim tesislerinde yeni bir süreç iyileştirmesi gerçekleşen yeşil süreç inovasyonu oldukça önemli bir konudur (Küçüköğlü ve Pınar, 2015, s. 1233). Yeşil süreç inovasyonu işletmelerde daha sürdürülebilir inovasyon üretebilmek için özellikle mekanik ve idari değişikliklere odaklanmaktadır.

İşletmeler yeşil süreç inovasyonunu önce kendilerine sağlayacağı faydalara inanarak bununla birlikte hem paydaşlara hem de tüketiciler nezdinde farkındalığa neden olmak üzere gelecek baskı ve cezalardan da etkilenmemek için geçmek zorunda kalacaklardır (Frare ve Beuren, 2022, s. 792).

Yeşil ürün inovasyonu için yeşil süreç inovasyonu öncelikli bir gerekliliktir (Voss, Sirdeshmukh ve Voss, 2008; Ma, Hou ve Xin, 2017). Yapılan araştırmalar

süreç değişikliğinden kaynaklı gelişmelerin ürünlerin tasarımlarına etki edebileceğini, üretimin ön deneme sürecinden nihai üretim sürecine kadar olan tüm aşamalarında süreç inovasyonunun süreçlerin her birini etkilediğini işaret etmektedir (Montavani, 2006). İşletmelerin süreç inovasyonuna sahipliği ne kadar çok olursa ürünün başarısı da o denli çok olacaktır (Ma, Hou, Xin, 2017). Firmaların performans başarısını etkileyen iki tür inovasyon olduğu belirtilmektedir. Birincisi yeşil ürün inovasyonu ikincisi yeşil süreç inovasyonudur. İşletmeler için süreç inovasyonu ile ürün inovasyonu bir araya geldiğinde ekonomik çıktılarının yeşil ürün inovasyonu ile artacağı öngörülmektedir (Tang, 2006).

Yeşil süreç inovasyonunun bu kadar önemli olmasına rağmen alan yazında yapılan araştırmalar oldukça kısıtlı olup, daha fazlasına ihtiyaç duyulmaktadır (Lee ve Kim, 2011; Dangelico, Pujari ve Pontrandolfo, 2017).

Yeşil İnovasyona İlişkin Güçlükler

Yeşil inovasyon faaliyetlerini desteklemede geleneksel işletmelerin finansal kaynaklarının uyumsuzluğu bu işletmelerin yeşil teknoloji inovasyonuna yönelik sermaye ihtiyaçlarını karşılamak zorlaştırmaktadır. Örnek olarak geleneksel imalat endüstrisi, kaynak kullanımı sürecinde çevreyi olumsuz etkilemesi muhtemel olan metal eritme veya ağır kimya endüstrilerini içermekte; bu durum da geleneksel imalat endüstrilerinin yeşil inovasyon yeteneğini azaltmaktadır. Ayrıca kurumsal ortam ve dışarıya dönük finansal ortam da yeşil teknoloji inovasyon davranışını etkilemektedir. *“Çevresel düzenleme gibi kurumsal zorluklar, yeşil inovasyona yönelik engellerin odağı olmuştur. Çevresel düzenleme, çevresel ademi merkezîyetçilik ve hükümet tarafından finanse edilen teknoloji hibeleri yeşil inovasyonun finansman sorununa etki etmektedir. Bazı akademisyenler, çevresel düzenlemelerin üretim üzerindeki ek maliyetlerinin araştırma ve geliştirme yatırımlarını baskıladığını ve yeşil inovasyona katılımı azalttığını savunmaktadır”* (Feng vd., 2022, s. 10671). Bu görüş, kirlilik yönetimi ve kontrolü sürecinde çevresel düzenlemelerin işletmeler için ek üretim maliyetlerini arttırdığı, bunun ise araştırma ve geliştirmeyi dışarıda bırakacağı dolayısıyla da yeşil inovasyon faaliyetini sınırlayacağı yönündedir (Huang vd., 2022). Ayrıca yerel yönetimlerin kısa vadedeki ekonomik hedefleri ile çevresel hedefleri çatışabilmektedir. Bundan dolayı yerel yönetimler tarafından çevresel düzenlemelerin gevşetilmesi söz konusu olup işletmeler üzerindeki çevresel baskının azalarak yeşil inovasyonun eksikliğine sebep olabilmektedir (Wu vd., 2020). Yeşil inovasyonun teşvik edilmesinde mali destekler önemli rol oynamaktadır. Yeşil inovasyon, istikrarlı ve yeterli mali kaynaklar gerektirdiğinden, mali destek işletmelerde yeşil inovasyonu teşvik etmede önemli bir teşvik aracı olarak kabul edilmektedir. İşletmelerin kurumsal yöneticilerinin finansal okuryazarlığı ve Ar-Ge yatırımı

gibi faktörler yeşil inovasyonu etkileyebilmektedir (Feng vd., 2022, s. 72). Yeşil inovasyon uygulamaları geliştirmenin başlıca temel zorlukları liderlerin konu hakkındaki tutumu ve yeşil inovasyon yatırım maliyetleri gelmektedir. Yeşil inovasyon uygulamalarının yatırımcılar tarafından sahiplenilmesi ve desteklenmesi gerektirmektedir. Liderler sadece desteklemekle kalmamalı, aynı zamanda çözüm bulmaya teşvik edecek politika ve uygulamaları hayata geçirmelidirler (Dinçer vd., 2017, s. 65).

DÜNYA'DA YEŞİL İNOVASYON

Yeşil inovasyon özellikle her geçen gün daha da hissedilen iklim değişikliğini, doğal kaynak kıtlığını ve diğer yaygın çevresel sorunları hesaba katan ekonomik büyüme çağrılarına yanıt olarak kurumsal yönetim ve faaliyetlerin koordinasyonunda giderek daha merkezi hale gelmektedir (Tolliver vd., 2021, s. 67). Özellikle son zamanlarda yeşil inovasyon yönetiminin önemi gerek uygulamada gerekse akademik dünyada aynı şekilde artmaktadır. Büyük mühendislik disiplinlerinin sürdürülebilir çözümlerdeki odağını (örneğin, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji için) önemli araştırmalara ayırmış olmasına rağmen yeşil inovasyon araştırmalarının erken bir evrede olduğuna bağlamak mümkündür (Schiederig vd., 2011, s. 3). Sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenleri arasında yer alan yeşil inovasyon ile dünyanın en kalabalık nüfusa sahip olan ve en hızlı büyüyen Asya ülkeleri, iklim değişikliği ve çevresel dışsallıklarla mücadele ederken ekonomik büyümeyi sürdürme konusunda baskı altında kalmıştır. Bu nedenle Japonya, Güney Kore ve Çin yeşil inovasyonu teşvik etmek için politikalar uygulamaya başlamıştır. Her ülkenin benzersiz yeteneklere sahip olmasına rağmen çevresel olarak ayarlanmış verimlilik artışını, yeşil patent kayıtlarını, yeşil tahvil ihraçlarını, yeşil doğrudan yabancı yatırımı ve çevresel yenilik paketlerini ne ölçüde destekleyebilecekleri, büyüme sürecinde sürdürülebilirliğe geçişlerini etkileyecektir. Yeşil inovasyon, Asya ekonomilerinde son yıllarda öncelikli tedbirler arasında yer almaktadır (Tolliver vd., 2021, s. 67-68).

TÜRKİYE'DE YEŞİL İNOVASYON

Borsa İstanbul Faaliyet raporlarının incelendiğinde; Türkiye'deki işletmelerin çevre ile ilgili inovasyon faaliyetlerine dair bilgilerin tespit edilmesi olası olmadığından, inovasyon konusunda çalışma yapan büyük işletmelerin faaliyet raporlarına bakıldığında, çevre yönelimli olarak aşağıdaki alanlarda faaliyet yaptıkları tespit edilmiştir (Yiğit, 2014, s. 257):

- Ürün çeşitliliğinde enerji tasarruflu ürünlerin artırılması
- Üretim girdileri olan enerji, su ve kâğıt gibi materyallerin kullanımının kontrollü olması
- Atık suların geri dönüştürülmesi

- Tedarik zincir yönetimde enerji kullanımını azaltacak alternatiflerin tercih edilmesi
- Plastik ambalajların atık oranlarının mimimuma indirilmesi
- Geri dönüşümü olan ambalajların seçilmesi
- Kimyasal materyalleri azaltacak teknolojilerin kullanılması
- Toplu taşıma hizmeti verilerek çalışanları bireysellikten korumak
- Isı kaybını önlemek ve üretimdeki ısınma teknolojilerini kullanmak
- Şirket kültürü olarak sürdürülebilirliği benimsemek
- Yeni nesil araçlardan, teknolojiyen faydalanılmasını sağlamak
- Güneş enerjisinden yararlanmak

Türkiye’de devlet daireleri ve finans kurumlarının belirli sayıda yeşil patentin biriktirilmesi temelinde, uluslararası sınırlara uygun olarak katı yeşil inovasyon standartları oluşturması, yeşil patent balonlarını önlemek için yeşil patentlerin kalitesinin gözden geçirilmesini ve onaylanmasını kademeli olarak iyileştirerek güçlendirmesi gerekmektedir. Özellikle yerel yönetimlerin işletmelerin yeşil inovasyonuna yönelik yeşil finans politikalarını, yeşil patentin nicel artışının ve üst düzey buluş yeşil patentlerinin oluşturulmasını desteklemenin yanı sıra işletmelerin yeşil inovasyon dönüşümünü desteklemeye kaydırmaları gerekmektedir (Huang vd., 2022).

Yeşil inovasyon konusunda gelecek nesillerin eğitim almalarını sağlamak için, ders müfredatlarına konu hakkında bilgilendirici metinler eklenerek, Türkiye’de farkındalık çalışmalarının bir an önce başlanması gerekmektedir. Coğrafi konumu nedeni ile bu alanda yapılacak yenilik / iyileştirme / geliştirme adımları üretim gücüne rekabette üstünlük sağlayabilecektir. Kamuoyunun farkındalığının artırılmasına bağlı olarak sürdürülebilir gelecek temalı aydınlatıcı / bilgilendirici çalışmaların yapılması gerekmektedir.

SONUÇ

İnovasyon ve sürdürülebilirlik birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirildiğinde yeşil inovasyon bu sürece itici bir güç katmaktadır. İşletmelerin bu alana yapacakları yatırım bedelleri ile kısa vadede işletme bütçeleri için gider olarak görülse de uzun vadede ciddi getiri sağlayacak bir kalem olarak düşünülmelidir. Literatür taramalarına bakıldığında 2010 yılı itibari ile yapılmaya başlanan çalışmalar yıllar geçtikçe artarak devam etmiş olmasına rağmen yeterli olmamakla birlikte işletmelerin de bu konuya dair farkındalıklarının maliyet unsuru nedeni ile sınırlı kaldığı görülmektedir.

Yeşili korumanın bir medeniyet olduğunu kabul edersek çağdaş gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin başta olmak üzere bu konuda yön verici eylemlere eskisinden daha çok ihtiyaç duyulduğu aşikardır. Bu alanda yapılması

planlanan tüm faaliyetlerin sadece ekonomik amaçlı kurumlar için olmadığı, politika yapıcılarını da dahil olmak üzere tüm kurumlara ciddi görevler düştüğü görülmektedir. Bir ulusal propoganda ile farkındalık çalışmalarının yapılması, çocuklar için bilincin alışılması ve kaynak ayrılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

İnsanoğlunun yüzyıllardan beri süregelen ihtiyaçlarının kaynaklarının sonsuz olmadığı ve bir gün gerçek ile yüzleşmeden onları koruyarak, yerine yenilerinin yetişmesini sağlayarak, yenilebilir ürünlere eğilimin artırılarak, geri dönüşüm bilincinin hayatın odak noktasına koyarak geleceğe güzel miras bırakılabilir.

KAYNAKÇA

- Arfi, W. B., Hikkerova, L., & Sahut, J. M. (2018). External knowledge sources, green innovation and performance. *Technological Forecasting and Social Change*, 129, 210-220.
- Arundel, A., Lorenz, E., Lundvall, B. Å., & Valeyre, A. (2006). *The organization of work and innovative performance: A comparison of the EU-15 (1st ed.)*. Druid: Aalborg University Press.
- Baumann, H., Boons, F., & Bragd, A. (2002). Mapping the green product development field: Engineering, policy and business perspectives. *Journal of Cleaner Production*, 10(5), 409-425.
- Boons, F., & Lüdeke-Freund, F. (2013). Business models for sustainable innovation: State-of-the-art and steps towards a research agenda. *Journal of Cleaner Production*, 45, 9-19.
- Carrillo-Hermosilla, J., Del Río, P., & Könnölä, T. (2010). Diversity of eco-innovations: Reflections from selected case studies. *Journal of Cleaner Production*, 18(10-11), 1073-1083.
- Chen, Y. S., Lai, S. B., & Wen, C. T. (2006). The influence of green innovation performance on corporate advantage in Taiwan. *Journal of Business Ethics*, 67, 331-339.
- Charter, M., & Clark, T. (2007, 4 June). Sustainable innovation: Key conclusions from sustainable innovation conferences 2003–2006 organised by the centre for sustainable design. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/228383595_Sustainable_Innovation_Key_conclusions_from_Sustainable_Innovation_Conferences_2003-2006_organised_by_The_Centre_for_Sustainable_Design.
- Çalhan, H. (2022). Yiyecek ve içecek sektöründe yeşil inovasyon uygulamaları. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(4), 3713-3733.
- Dangelico, R. M., & Pujari, D. (2010). Mainstreaming green product innovation: Why and how companies integrate environmental sustainability. *Journal of Business Ethics*, 95, 471-486.
- Dinçer, F. I., Akova, O., Ertugral, M. S., & Cifci, M. A. (2017). Green innovation practices in hotel enterprises. *Eurasian Social Sciences Journal*, 1(1), 58-73.
- Eco-Innovation Observatory (EIO). 2013. *Europe In Transition. Paving the Way to a Green Economy Through Eco-innovation*. European Commission, DG Environment, Brussels.
- Feng, H., Wang, F., Song, G., & Liu, L. (2022). Digital transformation on enterprise green innovation: Effect and transmission mechanism. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(17), 10614.
- Frare, A. B., & Beuren, I. M. (2022). The role of green process innovation translating green entrepreneurial orientation and proactive sustainability strategy into environmental performance. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 29(5), 789-806.
- Frenken, K., & Faber, A. (2009). Introduction: Evolutionary methodologies for analyzing environmental innovations and the implications for environmental policy. *Technological Forecasting and Social Change*, 76(4), 449-452.
- Guoyou, Q., Saixing, Z., Chiming, T., Haitao, Y., & Hailiang, Z. (2013). Stakeholders' influences on corporate green innovation strategy: A case study of manufacturing firms in China. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 20(1), 1-14.

- Hall, B. H., & Mairesse, J. (1995). Exploring the relationship between R&D and productivity in French manufacturing firms. *Journal of Econometrics*, 65(1), 263-293.
- Horbach, J. (2008). Determinants of environmental innovation—New evidence from German panel data sources. *Research Policy*, 37(1), 163-173.
- Huang, H., Mbanyele, W., Wang, F., Song, M., & Wang, Y. (2022). Climbing the quality ladder of green innovation: does green finance matter? *Technological*
- Kemp, R., & Pearson, P. (2008, 12 April). Final report of the project measuring eco-innovation; Maastricht. Retrieved from: <https://www.inno4sd.net/uploads/originals/1/inno4sd-pub-mgd-02-2019-fnl-maastrich-manual-ecoinnovation.pdf>.
- Küçüköğlü, M. T., & Pınar, R. İ. (2015). Positive influences of green innovation on company performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 1232-1237.
- Lee, K. H., & Kim, J. W. (2011). Integrating suppliers into green product innovation development: an empirical case study in the semiconductor industry. *Business Strategy and the Environment*, 20(8), 527-538.
- Li, L., Msaad, H., Sun, H., Tan, M. X., Lu, Y., & Lau, A. K. (2020). Green innovation and business sustainability: New evidence from energy intensive industry in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 78-96.
- Ma, Y., Hou, G., & Xin, B. (2017). Green process innovation and innovation benefit: The mediating effect of firm image. *Sustainability*, 9(10), 17-38.
- Mantovani, E. C., Fernandes, A. L. T., Vieira, G. H. S., Sedyama, G. C., & Figueredo, E. M. (2006). Análise técnica dos sistemas de irrigação do cafeeiro (*Coffea arabica* L.) na região oeste da Bahia. *Coffee Science-ISSN 1984-3909*, 6(2), 147-158.
- Melander, L. (2017). Achieving sustainable development by collaborating in green product innovation. *Business Strategy and the Environment*, 26(8), 1095-1109.
- Nayal, K., Raut, R. D., Yadav, V. S., Priyadarshinee, P., & Narkhede, B. E. (2022). The impact of sustainable development strategy on sustainable supply chain firm performance in the digital transformation era. *Business Strategy and the Environment*, 31(3), 845-859.
- Qiu, L., Jie, X., Wang, Y., & Zhao, M. (2020). Green product innovation, green dynamic capability, and competitive advantage: Evidence from Chinese manufacturing enterprises. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(1), 146-165.
- Ryszko, A. (2016). Interorganizational cooperation, knowledge sharing, and technological eco-innovation: The role of proactive environmental strategy—empirical evidence from Poland. *Polish Journal of Environmental Studies*, 25(2), 753-764.
- Salim, N., Ab Rahman, M. N., Abd Wahab, D., & Muhamed, A. A. (2020). Influence of social media usage on the green product innovation of manufacturing firms through environmental collaboration. *Sustainability*, 12(20), 8685.
- Schiederig, T., Tietze, F., & Herstatt, C. (2012). Green innovation in technology and innovation management—an exploratory literature review. *R&D Management*, 42(2), 180-192.
- Schiederig, T., Tietze, F., Herstatt, C. (2011, 12 April). What is green innovation?— a quantitative literature review. Retrieved from: [Http://www.tu-harburg.de/tim/forschung/arbeitspapiere_en.html](http://www.tu-harburg.de/tim/forschung/arbeitspapiere_en.html).
- Seman, N. A. A., Zakuan, N., Rashid, U. K., Nasuredin, J., & Ahmad, N. (2018). The level of adoption of green supply chain management and green innovation in Malaysian manufacturing industries. *International Journal of Research*, 5(20), 1556-1572.
- Sun, Y., Ding, W., & Yang, G. (2022). Green innovation efficiency of China's tourism industry from the perspective of shared inputs: Dynamic evolution and combination improvement paths. *Ecological Indicators*, 138, 1-14.
- Takalo, S. K., & Tooranloo, H. S. (2021). Green innovation: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 279, 122-144.
- Tang, J. (2006). Competition and innovation behaviour. *Research Policy*, 35(1), 68-82.
- Tian, H., Li, Y., & Zhang, Y. (2022). Digital and intelligent empowerment: Can big data capability drive green process innovation of manufacturing enterprises? *Journal of Cleaner Production*, 377, 134-161.

- Tolliver, C., Fujii, H., Keeley, A. R., & Managi, S. (2021). Green innovation and finance in Asia. *Asian Economic Policy Review*, 16(1), 67-87.
- Voss, G. B., Sirdeshmukh, D., & Voss, Z. G. (2008). The effects of slack resources and environmental threat on product exploration and exploitation. *Academy of Management Journal*, 51(1), 147-164.
- Wagner, M. (2008). Empirical influence of environmental management on innovation: Evidence from Europe. *Ecological Economics*, 66(2-3), 392-402.
- Wu, H., Hao, Y. and Ren, S. (2020). How do environmental regulation and environmental decentralization affect green total factor energy efficiency: Evidence from China, *Energy Economics*, (91).
- Wong, S.K.S. (2012). The influence of green product competitiveness on the success of green product innovation: Empirical evidence from the Chinese electrical and electronics industry, *European Journal of Innovation Management*, 15 (4), 1-29.
- Xie, X., Huo, J., & Zou, H. (2019). Green process innovation, green product innovation, and corporate financial performance: A content analysis method. *Journal of Business Research*, 101, 697-706
- Xie, X., Hoang, T.T. and Zhu, Q. (2022). Green process innovation and financial performance: The role of green social capital and customers' tacit green needs, *Journal of Innovation & Knowledge*, (7), 1-11.
- Yiğit, S. (2014). İnovasyonun çevreci yüzü ve Türkiye. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 251-265.
- Zhao, Y., Feng, T., & Shi, H. (2018). External involvement and green product innovation: The moderating role of environmental uncertainty. *Business Strategy and the Environment*, 27(8), 1167-1180.
- Zhu, Qinghua, Joseph Sarkis. 2004. Relationships between Operational Practices and Performance Among Early Adopters of Green Supply Chain Management Practices in Chinese Manufacturing Enterprises. *Journal of Operations Management*. c. 22. s. 3: 265-289.

ÇEVİKLİĞİN SON AŞAMASI: STRATEJİK ÇEVİKLİK

Yavuz Selim Düger¹

GİRİŞ

Günümüzdeki çalkantılı iş ortamı, hızlı değişiklik ve belirsizlikler işletmelerin amaçlarına ulaşma noktasında büyük sorunlara yol açmaktadır. Böyle bir ortamda, işletmelerin yalnızca nadir, değerli, taklit edilemeyen ya da ikame edilemeyen kaynaklara ve yeteneklere sahip olması artık yeterli değildir. İşletmelerin bu zorluklarla başa çıkabilmesi ve başarılı olabilmesi için dinamik yeteneklere ihtiyaç duymaktadır. Birçok araştırmacı, işletmelerin değişiklikleri tahmin etme, hızlı stratejik kararlar alma ve uygulama noktasında ihtiyaç duyduğu yetenekleri kazanabilmesi yolunda stratejik çevikliğe dikkat çekmişlerdir (Brueller vd., 2014; Chan ve Muthuveloo, 2021; Junni vd., 2015). Bu kadar hızlı değişen türbülanslı ortamlarda, başarılı olmak için ortaya konulan stratejik çeviklik yeteneği, kavramsal olarak önemi anlaşılrsa da bu yeteneği geliştirmek için gerekli olan kapsamlı bir uygulama hala tam olarak ortaya konulamamıştır (Christofi vd., 2024). İşletmelerin stratejik çeviklik yeteneği kazanmaları noktasında araştırmacılar; bilgi teknolojisi (Overby vd., 2006), insan kaynakları yönetimi (Doz, 2020) ve örgütsel gelişim (Brueller vd., 2014) gibi bazı uygulamalardan yararlanılabileceğini ortaya koymaktadır. Teece vd. (2016), çevikliğin dinamik, karmaşık ve belirsiz ortamlarda var olabilmek için gerekli olduğunu, ayrıca stratejik çevikliği geliştirmek için baskın yeteneklerin olması gerektiğini öne sürmektedir. Günümüzde özellikle iki yetenek türü ön plana çıkmaktadır; ağ oluşturma ve teknolojik yetenekler. Sosyal ilişkiler, bağlantılar ve ağlarla ilişkili olan ağ kurma yeteneği, yeni bilgi toplamak ve değişen çevreyi derinlemesine anlama imkânı sunar. Ayrıca ağ kurma yeteneği, işletmelerin değişikliklere yanıt vermesi ve rekabet avantajını sürdürmesi için kritik pazar mekanizmaları sağladığından dolayı işletmeler için hayati öneme sahiptir. Teknolojik yetenekler ise işletmelere değişen şartlara hızlı bir şekilde yanıt verebilmesine olanak sağlar. Teknolojik yetenekler, işletmelerin yeni ürünler/hizmetler geliştirmek, tesisleri işletmek ve satış/pazarlama faaliyetlerini yürütmek için ilgili teknolojileri kullanma yeteneğini ifade eder. Bu yetenekler, işletmelerin kendi sektörlerinde rekabet avantajı elde etmelerini sağlayan önemli stratejik kaynaklar olarak kabul edilir (Adomako vd., 2022). Ağ oluşturma ve teknolojik yeteneklerinin yanı sıra, Doz ve Kosonen (2007) stratejik duyarlılık, kaynak akışkanlığı ve kolektif bağlılıktan oluşan üç

1 Doç. Dr., yselim.duger@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3523-9671

meta yetenek önermektedir. Sonuç olarak, tüm bu yeteneklerin kazanılması işletmelerin stratejik çevik kazanmasını mümkün kılmaktadır.

Literatürde stratejik çevikliğin işletmeye sağladığı çok sayıda olumlu etkisinin olduğu görülmektedir. Örneğin, işletmelerin ambideksterliğini² arttırmakta (Clauss vd., 2021), performansını güçlendirmekte (Chan ve Muthuveloo, 2021), uzun vadeli etkinliğini iyileştirmekte (Shin vd. 2015), yenilik yeteneğini geliştirmekte (Mukerjee, 2014). Stratejik çevikliğin bu olumlu etkileri göz önüne alındığında araştırılması için ne kadar önemli bir konu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı stratejik çeviklik yeteneğinin artırılması için gerekli olan yeteneklerin neler olduğunu kavramsal olarak belirleme ve derinlemesine incelemektir. Ayrıca, stratejik çevikliği etkileyen öncülleri ortaya koymak, işletmelerin çeviklik kazanması için gerekli alt yapının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, ilgili literatür derinlemesine incelenerek bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

STRATEJİ VE ÇEVİKLİK PARADOKSU

‘Strateji’ önceden belirlenen amaçlara ulaşmak için ortaya konulan kararlılıkla ilişkiliyken, ‘çeviklik’ ise esneklik ve değişimle ilişkilidir. Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi ‘stratejik çeviklik’ bir paradoks olarak görünmektedir (Doz ve Kosonen 2008; Lewis vd. 2014). Stratejik çeviklik “istikrar-esneklik, taahhüt-değişim ve yerleşik rutinler-yeni yaklaşımlar” gibi çelişkileri içerisinde barındıran bir kavramdır (Lewis vd. 2014). Strateji ve çeviklik anlayışı birbirleri ile zıt eylemler içermesi, yöneticiler açısından büyük bir eylem bilmeçesine yol açmaktadır. “Özenle ve amaçlı olarak, ama aynı zamanda hızlı ve esnek bir şekilde kaynak dağıtımının değişen modellerini işletmenin kendi avantajına kullanma veya yaratma yeteneği” olarak tanımlanan stratejik çeviklik, tanımından da anlaşılacağı gibi stratejinin doğası ile çeviklik anlayışının çelişki içerdiği ve yönetsel açıdan bir zorluk meydana getirdiği söylenebilir (Doz ve Kosonen, 2007). İşletmeler için çeviklik becerisi, hızlı yön değiştirip uyum sağlama yeteneği anlamına gelirken, strateji ise önceden belirlenmiş eylem yollarına ve kesin hedeflere ulaşma yolunda planlara göre kaynakların belirli bir zaman çizelgesine göre yönetilmesini anlamına gelmektedir (Doz, 2020).

Stratejik çeviklik “hem rutin süreçler hem de yeni iş modelleri için kaynakların kullanımı arasında çelişkili çabalar ve uzlaşmalar” gerektirir (Weber ve Tarba 2014). Ayrıca, stratejik çeviklik, tek seferlik bir değişimden ziyade bir örgütün ürünlerinde, süreçlerinde, hizmetlerinde ve yapılarında sürekli ve sistematik değişiklikleri gerektirir (Weber ve Tarba 2014). Şekil

2 Not: Bir işletmedeki ambideksterlik, yenilikçilik ve operasyonelliği dengeleyerek elde edilir. İşletme bir taraftan geleneksel, kanıtlanmış iş yöntemlerine güvenmeye devam ederken, diğer taraftan yaratıcı ve uyarlanabilir olması durumudur.

1’de Lewis vd. (2014) betimlediği gibi günümüz şartlarında strateji ve çeviklik birbirlerine zıt kavramlar olarak görülmele birlikte birbirlerinden ayrılmaz ve bir birlerini tamamlayan unsurlar haline gelmiştir.

Şekil 1.Strateji ve Çeviklik Paradoksu

Kaynak: Lewis vd., 2014.

STRATEJİK ÇEVİKLİK TANIMI VE ÖNEMİ

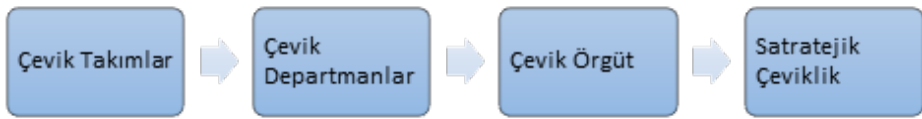
Esneklik kavramının yerini alan çeviklik, öngörülmezlik bağlamında esneklikten farklı ve daha kapsamlı bir kavram olarak görülmektedir. Esneklik, çeviklik için bir ön koşul olmakla birlikte çevikliğin bir bileşenidir. Çeviklik, esnekliğin daha ötesinde, yalnızca bilinen durumlarla başa çıkmakla birlikte, aynı zamanda sürekli ve öngörülemez bir değişim ortamında faaliyet göstermeye olanak sağlar. Günümüz iş ortamındaki dalgalanmalar, değişiklikler ve belirsizlikler ‘çeviklik’ kavramını salt esneklikten daha değerli hale geldiğini göstermektedir. Bernardes ve Hanna (2009) esnekliğin, değişime etkin bir şekilde uyum sağlanabilmesine olanak sağladığını, çevikliğin ise değişim bağlamında işletmelerin yeniden yapılanma kapasitesine sahip olmasıyla alakalı olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, çeviklik reaktif olmaktan çok proaktif bir yaklaşım olarak görülmektedir. Esnek bir işletme değişime iyi tepki verebilirken, çevik bir işletme değişimi öngörmek ve tahmin etmek için pazarı sürekli analiz eder. Hiyerarşik yapıya sahip işletmelerin çeviklik gösterme olasılığı düşüktür. Buna karşın, daha yatay yapılara sahip işletmelerin çeviklik gösterme kabiliyetleri daha yüksektir. Çevik işletmeler, sağlam, dirençli, duyarlı, esnek, yenilikçi ve uyarlanabilirler; bu durum işletmelere, bilgi temelli karar alma, yetkin çerçevesinde hareket etmelerine ve diğer işletmelerle iş birliği içinde olmalarına olanak tanır (Gillies, 2011).

Stratejik çeviklik, “bir işletmenin stratejilerini sürekli olarak ayarlama ve değer yaratmak için yenilikçi yollar geliştirme yeteneği” olarak tanımlanır. Yeni gelişmeler karşısında örgütün esnek olması noktasında tasarlanmış süreçleri, eylemleri, yapıları, kültürü, nitelikleri, becerileri ve ilişkileri kapsayan bir anlayıştır (Weber ve Tarba 2014). McCann (2004) stratejik çevikliği “fırsatları

hızla fark etme ve yakalama, yön değiştirme ve fikir ayrılığından kaçınma” yeteneği olarak tanımlamaktadır. Queiroz vd. (2018) ise stratejik çevikliği, “bir örgütün çevresel tehditlere ve fırsatlara çevik bir şekilde kaynak sağlama ve tepki verme yeteneği” olarak tanımlamaktadır. Battistella vd. (2017) stratejik çevikliği, “bir örgütün iş modelini iş ortamının öngörülemez değişikliklerine göre ayarlaması” olarak değerlendirir.

Stratejik çeviklik bu özellikleri ile değişen tüm koşullar ve ortaya çıkan zorluklar karşı vazgeçilmezdir. İşletmelerin stratejik çeviklik kazanması, artan performans, sürdürülebilir dış pazar genişlemesi ve iş modelinin sürekli yenilenmesi gibi çeşitli örgütsel kazanımlar sunduğu kanıtlanmıştır (Christofi vd., 2024). Bu kazanımlar, sonuç olarak finansal istikrara katkıda bulunur ve öngörülemez bir iş ortamında işletmelere gelişmek için gerekli olan sürdürülebilir bir rekabet avantajını sağlar (Denning, 2017).

Stratejik çeviklik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Bkz. Şekil 2). Bu süreç ilk olarak işletme içerisindeki takımların çevik olmasıyla başlar, sonrasında departmanların çevik olması ve sonrasında örgütün çevik olmasıyla devam eder. Örgütsel çevikliğe ulaşıncaya kadar önemli verimlilik kazanımları ve kalite iyileştirmeleri elde edilmiş olur. Stratejik çeviklik seviyesine gelinmesiyle birlikte, sürdürülebilir bir başarı yakalanır (Denning, 2017).

Şekil 2. Stratejik Çeviklik Süreci

Kaynak: Denning, 2017.

Shin vd. (2015) stratejik çevikliğe etki eden dört faktör belirlemiştir; teknoloji, inovasyon, örgütsel öğrenme ve örgüt içi uyum. Bu faktörlerin stratejik çevikliği şekillendirerek işletmelerin iyi bir performans ortaya koyacağını iddia etmiştir. Stratejik çevikliğe ulaşılmasındaki temel motivasyonlardan biri işletme performansı üzerindeki olumlu etkisi olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, işletmelerin karlılığını ve verimliliğini arttırmak, maliyetlerini minimize etmek, en önemlisi gelecekte varlığını devam ettirmek istemeleri, stratejik çeviklik açısından önemli bir motivasyon kaynağıdır.

STRATEJİK ÇEVİKLİK YETENEKLERİ

Günümüzde, giderek artan rekabet koşulları, gelişmekte olan yeni pazarlar, dijitalleşme ile gelen yeni iş modelleri, işletmelerin stratejilerini yeniden kurgulamaya zorlamaktadır. İşletmeler karşı karşıya kaldıkları bu durumda, stratejik olarak çevikliğe ulaşmak, esnek ve uyarlanabilir, amaçlı ve tutarlı olmak zorunda kalabilir (Doz ve Kosonen, 2010). Stratejik çeviklik, özellikle bilgi ve iletişim teknoloji endüstrilerinde işletmelerin performansı açısından

temel bir belirleyicidir. Diğer endüstrilerdeki işletmeler için de bu durum giderek benzer hale gelmektedir (Doz ve Kosonen, 2007).

Doz ve Kosonen (2007) stratejik çevikliğin değişim yetenek güçlerinin (meta-yetenek) olduğunu ileri sürmüş ve bunları üç gruba ayırmıştır. Bunlar, stratejik duyarlılık, kaynak akışkanlığı ve kolektif bağlılıktır.

1) Stratejik Duyarlılık: Bir işletmenin faaliyetlerini etkileyebilecek çevresel değişimleri algılayabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Teece, 2007). Diğer bir ifade ile bir işletmeyi stratejik düzeyde etkileyebilecek durumları algılama ve farkına varma durumudur. Bu nedenle stratejik duyarlılık, sürekli strateji geliştirme ve yenilik için bilgi toplama ve anlamlandırma ile ilgilidir (Junni vd. 2015). Yani stratejik duyarlılık, sadece bilgiye sahip olmakla ilgili değil, aynı zamanda bu bilgilere dayanarak çıkarımda bulunmakla da ilgilidir. Doz ve Kosonen'in (2008) belirttiği gibi, stratejik duyarlılık "güçlü bir dışa dönük ve iç katılımcı strateji süreci, yüksek düzeyde gerginlik, dikkat ve canlılık, yoğun ve açık bir diyalog kombinasyonu ile beslenir." Stratejik duyarlılık, uyanık olmak ve yeni durumlara uyum sağlayabilme anlamına gelir; ancak olaylardan ders çıkarma ve onları geride bırakmak, geleceğe ve geçmişe bakmak, aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya tüm fikirlerle ilgilenmek gibi özellikleri örgüt içerisinde gerginlik yaratabilir (Lewis vd. 2014).

2) Kaynak Akışkanlığı: Fırsatların değerlendirilmesi noktasında, kaynakların hızlı bir şekilde harekete geçirilmesi, organize edilmesi ve iş sistemlerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik kaynakların yeniden dağıtma yeteneğidir (Doz ve Kosonen, 2008). Kaynak akışkanlığı, değişim karar stresini artırır, çünkü akışkanlık değişimi, geçişi ve yeniliği gerektirir, ancak kaynaklardan tam olarak yararlanmak için tutarlılık gereklidir (Lewis vd. 2014). Kaynak akışkanlığı hem stabilite hem de değişimi gerektirir. İşletmenin aşırı stabilite olması 'yeterlilik tuzakları' yaratabilir. İşletmenin mevcut kabiliyetlerden yararlanması ve kendini yeterli görmesi anlık kar sağlayabilir, ancak uzun vadede durgunluğa yol açarak işletmenin piyasadaki değişiklikler ve teknolojik ilerlemeler karşısında savunmasız bırakır. Buna karşın, işletmenin aşırı değişim yanlısı olması 'başarısızlık tuzaklarını' tetikleyebilir. Değişim arayan bu tarz işletmeler, temel yeterliliklerini gözden kaçırmaz ve yenilik geliştirme noktasında riskler alırlar (Grupa vd. 2006).

3) Kolektif Bağlılık (Liderlik Birliği): Üst düzey yönetimin kolektif bağlılığa ulaşma yeteneği olarak ifade edilmektedir (Doz ve Kosonen, 2010). Başka bir açıdan kolektif bağlılık, örgüt üyelerinin katılımını sağlamak için ortak zemin, ortak çıkar, empati ve güvenin oluşması olarak da ifade edilmektedir (Junni vd. 2015, s. 602). Özellikle örgütsel karar alma süreçlerinde empatinin dikkate alınması, işletmelerde ortak bir amaç için bir araya gelen çalışanların işletmeye veya alt birimlerindeki gruplara aidiyet hissetmelerinde, duygusal bağ

kurmalarında ve çatışmalardan kaçınmalarında etkili bir rol oynayabilir. Düger (2023), “empatiyi hem ahlaki karar verme hem de etik davranışı temellendirme açısından epistemik bir öncül olarak kabul etmenin birçok açıdan sorunlu olduğunu vurgulamakla birlikte, empatinin hem insanların ahlaki gelişiminde ve adil davranışlarında hem de kötü muamele ve saldırgan tutumları önlemede motive edici bir etkiye sahip olabileceğini belirtmektedir”. Dolayısıyla empati, kolektif bağlılığın sağlanmasında üst yönetim tarafından göz ardı edilemeyecek derecede önemli bir faktördür. Kolektif bağlılığın sağlanması ile birlikte, örgütte iç anlaşmazlıklar çıkmaz, kazan-kaybet politikalarına saplanılmaz ve çalışanlar arası çatışmalar olmaz, bunun sonucunda, işletmenin ortaya çıkan fırsatlara yanıt verebilmesini sağlar (Doz ve Kosonen 2010; Junni vd. 2015). Ayrıca, kolektif bağlılıkla karar alma süreçleri geciktirilmediğinden dolayı işletmeler minimum düzeyde örgütsel dirençle karşılaşır (Doz ve Kosonen, 2008). Kolektif bağlılık, üst düzey yönetimden, en alt yönetim kademesine kadar yöneticiler arası güçlü bir bağlılık ile cesur ve hızlı stratejik karar almayı içerir. Buna karşın, bireysellik ile takım çalışması arasında gerginlikler yaratır. Kolektif bağlılığa ulaşmak, yakınsak düşünme, benzer bakış açıları ve örgüt içi uzlaşmaya bağlıdır (Lewis vd. 2014).

Christofi vd. (2024) stratejik çevikliğe katkıda bulunan temel yeni kavramları; bilgi yönetimi, bilişim teknoloji ve insan kaynakları yönetimi olarak özetlemiştir.

1) Bilgi yönetimi: Bilgi yönetimi, stratejik çeviklik için gerekli becerilerin geliştirilmesinde katalizör olmakla birlikte, kurumsal netliği arttırarak stratejik duyarlılığın gelişmesini de desteklemektedir. Stratejik çevikliği yakalamış işletmeler, bilgiyi anlık olarak etkili bir şekilde üretme, yayma ve uygulama kabiliyetine sahip, bilgi odaklı varlıklar olarak betimlenmektedir (Ashrafi vd., 2006).

2) Bilişim Teknolojisi: Entegre bilgi teknolojisi altyapısının önemini vurgulamaktadır. Bilişim teknolojisi değer zinciri içerisinde yer alan tüm unsurlar için erişilebilirliği, görünürlüğü ve şeffaflığı arttıran bir alt yapı sunmaktadır. Başka bir ifadeyle, bilişim teknolojisi gerek işletme içi departmanlar arası gerekse işletmenin müşteri ve tedarikçileri arasında etkin bağlantıyı sağlaması için gerekli teknolojik alt yapıyı oluşturmaktadır. Dolayısıyla bilişim teknolojisi işletmelere stratejik çeviklik sağlamaktadır. Ayrıca, teknolojinin çok hızlı değiştiği bir dönemde, işlemlerin ortaya çıkan yeni teknolojileri sahip oldukları bilişim teknolojisine entegre edilmesi stratejik çeviklik açısından son derece önemlidir (Christofi vd., 2024).

3) İnsan Kaynakları Yönetimi: İşletmelerin başarısı beşerî sermayelerine bağlıdır. Etkili insan kaynakları yönetimi, stratejik çeviklik kazanımında

önemli etkiye sahiptir (Chan ve Muthuveloo, 2021). İnsan kaynakları yönetiminin yalnızca operasyonel faaliyetleri yerine getirmesi çeviklik açısından yetersizdir. İnsan kaynakları yönetimi bir stratejik ortak olarak hareket etmeli ve uzun vadeli bir anlayışla işletmeyi bütünsel olarak ele alması gerekir (Cunha vd., 2020). Bunu destekler nitelikte Doz (2020), stratejik olarak çevik işletmelerde, insan kaynakları yönetimi proaktif bir bakış açısıyla çalışanların gelecekteki rollerine ve yetkinliklerine odaklanması gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuç olarak, bilgi yönetimi, bilişim teknolojisi ve insan kaynakları yönetimi arasındaki etkileşim stratejik çeviklik yeteneğinin temelini oluşturur. Bu üç saçı ayağından birinde yaşanabilecek zafiyet ya da eksiklik stratejik çevikliğin oluşmasını engellediği gibi işletmenin olumsuz etkilenmesine de yol açabilir.

STRATEJİK ÇEVİKLİĞİN UYGULAMA BİLEŞENLERİ

Christofi vd. (2024) yaptığı çalışmada stratejik çevikliğin bileşenlerine yönelik önemli sonuçlar elde etmiştir. Bular; bilgi yönetimi, dinamik yetenek yönetimi, açık inovasyon, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik. Bu bileşenler aynı zamanda stratejik çevikliği geliştirmek için önerilen en iyi uygulamalar olarak önerilmektedir (Bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Stratejik Çevik Bileşenleri

Kaynak: Christofi vd., 2024.

Bilgi Yönetimi: Bilginin üretimi ve yayılımı için elverişli bir ortamın olması stratejik çevikliğin artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar bilgi yoğun işletmelerin daha çok stratejik çevikliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Ashrafi vd., 2006).

Dinamik Yetenek Yönetimi: Dinamik yetenek yönetimi, işletmelerin fonksiyonları arasında gerekli olan becerileri besleme ve kaynak akışkanlığını sağlama noktasında önemli bir role sahiptir. Belirsiz ve sürekli değişen bir ortamda faaliyet göstermek için kritik bir bileşendir. Bu noktada, sürekli

öğrenmeye odaklanmak stratejik çevikliğin devamı için olmazsa olmazdır (Doz ve Kosonen, 2008). İşletmelerin dinamik yetenek yönetiminden yararlanarak stratejik çevikliği sağlayabilmesi için Christofi vd. (2024) bazı önerilerde bulunmuştur:

- Geçici çapraz işlevli ekipler oluşturma,
- Koçluk programları başlatma,
- Çalışanların kendi kariyer yollarını oluşturmalarına izin verme,
- Gelecekte ihtiyaç duyulacak becerileri belirleme,
- T şeklinde uzmanlığa odaklanma,
- Performans değerlendirmesi için ölçülebilir performans göstergeleri geliştirme,
- Yetenek portföyü matrisini benimsemesidir.

Açık İnovasyon: İşletmelerin kendi bünyesi içerisinde AR-GE faaliyetlerini sürdürmesi yerine dahili ve harici katılımcıları da içeren açık bir inovasyon ekosisteminin oluşturulması, çevikliği geliştirici bir uygulama olarak görülmektedir. İşletmelerin inovasyondan yararlanarak stratejik çevikliği sağlayabilmesi için Christofi vd. (2024) bazı önerilerde bulunmuştur:

- Araştırma merkezleri kurulması ve iş birliği yapılması,
- Üniversiteler ile ortak araştırma yapılması,
- Tedarikçilerden ve müşterilerden fikir alınması,
- Yenilik geliştirmeye proje portföyü olarak yaklaşılması,
- Pazar tabanlı ortaklıklar yapılmasıdır.

Dijitalleşme: Dijitalleşme, stratejik çevikliğin gelişimi noktasında bir katalizördür. Yapay zekâ teknolojileri ve bulut bilişim tarafından desteklenen dijital araçlar, işletmenin veri analizi yeteneklerini geliştirerek potansiyelini arttırma olanağı sunar. Ayrıca, stratejik duyarlılığı ve kolektif bağlılığı güçlendirir. Christofi vd. (2024) işletmelerin dijitalleşme teknolojilerinden yararlanarak stratejik çevikliği arttırabilmesi için bazı önerilerde bulunmuştur:

- Bulut bilişime odaklanması,
- Ortaya çıkan yeni teknolojilerin keşfedilmesi,
- Yüksek hacimli süreçlerin otomatikleştirilmesi,
- Dahili işlevleri harici paydaşlarla bağlayan bilişim teknoloji platformlarının geliştirilmesi,
- Sosyal medyayı iletişim aracı olarak kullanılması,
- İletişim uygulamalarını/yazılımlarını benimsemesi,
- Kurumsal yazılımların kullanılmasıdır.

Sürdürülebilirlik: Kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında planlı basit stratejiler nispeten uygun olsa da sürdürülebilirliğin karmaşıklığınsan dolayı neterli olmadığı ve bu nedenle daha spesifik olarak, stratejik çevikliğin meta yeteneklerinin gerekliliği belirgin hale gelmektedir. Bu bağlamda, stratejik çevikliğin üç meta yeteneğinin (stratejik duyarlılık, kaynak akışkanlığı ve kolektif bağlılıktır) kurumsal sürdürülebilirliğe etkisinin olduğu bilinmektedir. Bir diğer açıdan kurumsal sürdürülebilirlik, örgüt içerisinde birliktelik duygusunu teşvik eder, birimler arası geri bildirim toplar ve yerel paydaşlar için kurumsal itibarı artırır; kurumsal sürdürülebilirliğin ortak değerleri incelemesi yoluyla daha büyük kolektif bağlılık sağlanabilir (Ivory ve Brooks, 2018). Christofi vd. (2024) işletmelerin sürdürülebilirlik uygulamalarından yararlanarak stratejik çevikliği arttırabilmesi için bazı önerilerde bulunmuştur:

- Paydaşların stratejik diyaloga dahil edilmesi,
- Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG) puanlarına yönelik resmi prosedürler ve politikaların oluşturulması,
- Kontrol mekanizmalarının oluşturulması,
- Sürdürülebilirlik üzerine küresel etkinliklere iştirak edilmesi,
- Yerel topluluklara katkıda bulunulması,
- Sürdürülebilirliği örgütün ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmesidir.

STRATEJİK ÇEVİKLİĞİN ÖNCÜLLERİ

Stratejik çeviklik, örgütler için ihtiyaç duyulan önemli bir yetenek olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, örgütlerin stratejik çevikliğine neyin katkıda bulunduğunu belirlemek son derece önemlidir. Stratejik çevikliği etkileyen öncüllerin belirlenmesi, stratejik çevikliğin daha da geliştirilebilmesi noktasında örgütün kaynaklarını etkili bir şekilde kullanabilme olanağı sağlar. Bu durum kaçınılmaz olarak, stratejik çevikliğin artmasıyla birlikte doğrudan işletmenin performansının da artmasına yol açar (Mukerjee, 2014). Chan ve Muthuveloo (2021) teknoloji, örgütsel yetenekler ve insan kaynaklarını, stratejik çevikliği olumlu yönde etkileyen unsurlar ele almıştır.

Teknoloji

Günümüzün yıkıcı iş dünyasında teknoloji, değişime uyum sağlamanın ve esnek olmanın önemli bir kaynağı olarak görülmektedir (Chan ve Muthuveloo 2019). Teknoloji, işletmelerde iş operasyonları ve iç süreçlerin verimliliğine katkıda bulunarak, örgütün stratejik çeviklik düzeyini artırır. Bunun sonunda daha yüksek örgütsel performans ortaya çıkar. Günümüzdeki tüm işletmeler teknolojik değişikliklerin yıkıcı etkisiyle karşı karşıya kalmaktadır. İşletmeler için kaçınılmaz olan, rekabet avantajı elde etme, esnek ve verimli olmak için teknolojiye yatırım yapmaları ve bunları çeşitlendirmeleridir (Kim vd., 2016; Lin ve Chang, 2015). İşletmelerin sahip olduğu teknolojiyi çeşitlendirmesi,

daha yüksek örgütsel performans elde etmesini sağlar. Ayrıca, işletmelerin günümüz ve geleceğin teknolojilerine sahip olması varlığını devam ettirmesi açısından da son derece önemlidir.

Yapay zekâ tabanlı uygulamalar, blok zinciri, makine öğrenimi, nesnelerin interneti, büyük veri analizi, bulut sistemleri, otonom robotlar, arttırılmış gerçekçilik vb. birçok teknolojik unsurlar ve araçlar işletmelerin teknolojiye uyum sağlaması, yani dijitalleşmesi için kullanılmaktadır (Düger, 2022a). Bu teknoloji/dijitalleşme unsurlarından bazılarını detaylı örnek vermek gerekirse; nesnelerin interneti ve büyük veri analizi, işletmelerin yapısal tasarım ve ürün geliştirme süreçlerini optimize etme noktasında önemli etkileri vardır. Büyük hacimli bilgilerin toplanmasından anlamlı bir çıktıya dönüştürülmesine kadar olan tüm süreçlerin etkili bir şekilde yürütülmesine ve sistemlerin gerçek zamanlı olarak yönetilmesine olanak sağlar. Nesnelerin interneti, işletmelerde kullanılan tüm makinaların dâhil olduğu bir ekosistemdir. Makinaların, insan unsuru olmaksızın, birbirleriyle senkronize olmasına, iletişime geçmesine, veri akışının olması durumudur. Bu sistemler zaman ve maliyet tasarrufu sağladığı gibi gerçek zamanlı karar almayı da sağlar. Blokzincir, bir iş ağındaki işlemlerin bloklar halinde şifrelenerek kaydedilmesidir. Süreçlerin izlenmesi sürecini kolaylaştırarak yüksek doğruluk, güvenilirlik ve veri bütünlüğü sağlar. Bulut sistemleri, internet tabanlı olan bu sistem, bilgisayar ve diğer cihazlar arasında istenildiği zaman yazılım ve bilgi paylaşımını sağlayan bir teknolojik hizmettir. Bu sistem işletmede birimlerin entegrasyonunu sağlayarak, bilgi iletişim noktasında esnekliği artırır (Ciampi vd., 2022). İşletmelerin teknoloji kullanımını çeşitlendirmesi, müşterilerin değişen ihtiyaç ve beklentilerine daha hızlı yanıt vermesine ve değişimin yıkıcı ortamında yenilikçi girişimleri daha hızlı uygulamalarına olanak sağlamaktadır (Bharadwaj vd., 2013). İşletmelerin stratejik düzeyde çeviklik olması, tüm bu teknolojik/dijital unsurların benimsenmesi ve kullanılmasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Teknolojiye yatırım yapan, diğer bir ifadeyle dijitalleşen işletmeler stratejik çevikliklerini arttırabilecek ve dolayısıyla uzun vadede örgütsel performanslarını da maksimize edeceklerdir.

Dijital çağ, küresel düzeyde iletişim ağlarını güçlendirerek modern toplumun yapısını derinden dönüştürmekte ve bu dönüşüm, her şeyden önce insanın kendisini yeniden şekillendirmesine neden olmaktadır (Düger, 2022b). Bu açıdan düşünüldüğünde stratejik çeviklik ve dijitalleşme arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Dijitalleşme, işletmelerin birçok alanda hızla değişen sosyal, kültürel ve ekonomik koşullara uyum sağlamasına ya da fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmasına olanak tanırken, stratejik çeviklik de teknolojik dönüşümlerin ve dijitalleşme süreçlerinin etkin bir şekilde yönetilmesini ve şirketlere uyarlanmasını sağlar. Bunun yanı sıra, dijitalleşme ve teknolojik

gelişmeler stratejik çeviklik açısından engeller de oluşturabilir; artan veri ve alternatifler karar alma süreçlerini karmaşıklaştırırken, çalışanların duygularını anlamaktan uzak ve bireysel özerkliği göz ardı eden kararların alınmasına yol açabilir.

Örgütsel Yetenekler

Örgütsel yetenekler, işletmelere rekabet avantajı kazanma noktasında sahip olduğu kaynakları en etkili ve verimli bir şekilde kullanması ve geliştirmesine olanak sağlayan, önemli bir özellikler bütünüdür (Onyango vd., 2015). İşletmeler sahip olduğu yetenekleri günümüz ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirerek esneklik ve çeviklik kazanabilir. Chan ve Muthueloo (2021) göre ön plana çıkan yeteneklerden bazıları; çevresel farkındalık, etkin karar alma ve hızlı bir şekilde eyleme geçmedir. Çevresel farkındalık yeteneği, iş ortamında meydana gelen değişiklikleri izleme, fırsatlar ve tehditleri algılama yeteneği olarak açıklanmaktadır. Etkin karar alma yeteneği, işletmenin tam zamanında ve doğru karar alabilme kabiliyetini vurgulamaktadır. Hızlı bir şekilde eyleme geçme yeteneği, işletmede alınan kararları hızlı ve doğru bir şekilde uygulamaya koyulması anlamına gelmektedir. Wilden ve Gudergan (2015) işletmelerin pazarda meydana gelebilecek yıkıcı değişikliklerden minimum düzeyde etkilenmesi için müşteri taleplerindeki değişikliklere hızlı bir şekilde yanıt verebilme yeteneğine sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Jain ve Moreno (2015) işletmelerin sürekli dönüşüm içinde olması ve yenilik yapabilmesi için örgütsel öğrenme yeteneğine sahip olmasının öneminden bahsetmiştir. Bu örgütsel yetenekler sayesinde, kuruluşlar iş ortamındaki belirsizliklere ve değişikliklere hızlı yanıt vererek kaynaklarını etkin kullanabilir, böylece işletmeler stratejik çeviklik düzeyini sürekli olarak daha iyi hale getirebilir (Doz ve Kosonen 2010).

İnsan Kaynağı

Çevik örgütler bir şekilde yapılandırılrsa da başarılı olup olmayacağını belirleyen önemli bir faktör iş gücünün çevikliğidir. Bu bağlamda işgücü/insan kaynağı, nihayetinde örgütsel performans için de kritik bir kaynak olarak da kabul edilir. İnsanların sahip olduğu özellikler örgütlerin çevikliğine olumlu veya olumsuz katkıda bulunur (Gillies 2011). Değişime uyum yeteneği olan ve yüksek performans gösteren çalışanların örgütün çevik olması noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, çalışanların proaktif ve değişikliklere karşı duyarlı olma becerileri, değişimden yararlanmak için hızlı ve etkili yanıt verebilme yetenekleri de çevikliğin önemli belirleyicisi olarak görülmektedir. Bahsedilen bazı özelliklerin örgütte değer yaratması ve dolayısıyla örgütsel performansa katkı sağlanması beklenmektedir (Chan ve Muthueloo, 2021).

SONUÇ

Stratejik çeviklik, işletmelerin kaynaklarını yenileme ve verimli bir şekilde kullanmasına olanak sağlaması sonucunda, kazandıkları esneklik ve yetenekler, işletmelerin taleplerde öngörülme yen değişimlere yanıt vermesine olanak sağlar. Bu nedenle stratejik çeviklik, işletmelerin yıkıcı değişimlerle mücadele edebilmesi için kritik öneme sahip dinamik bir yetenek olarak kabul edilir (Chan ve Muthuveloo, 2021; Doz ve Kosonen 2010; Junni vd. 2015). Literatürde stratejik çeviklik üzerine yapılan önceki çalışmalar stratejik çevikliğin örgüt performansı, uzun vadeli etkinliğin iyileştirilmesi ve yenilik yeteneğinin geliştirilmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir (Chan ve Muthuveloo, 2021; Junni vd. 2015; Mukerjee, 2014; Shin vd., 2015).

Stratejik çevikliğin oluşmasında bazı yetenekler ön plana çıkmaktadır. Bunlar; stratejik duyarlılık, kaynak akışkanlığı ve kolektif bağlılık (Doz ve Kosonen, 2007), bilgi yönetimi, bilişim teknoloji ve insan kaynakları (Christofi vd., 2024), ağ oluşturma ve teknolojik yeteneklerdir (Adomako vd., 2022). Bu yeteneklerin seviyesi, bir açıdan işletmenin stratejik çeviklik seviyesini belirlemektedir. Çevikliği yakalayarak stratejik düzeye çıkarmak isteyen işletmeler bu yetenekleri kazanmanın ve geliştirmenin yollarını bulması gerekmektedir. Bu noktada, Christofi vd. (2024) bilgi yönetimi, dinamik yetenek yönetimi, açık inovasyon, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik uygulamalarını önermektedir. Bu uygulamaların stratejik çeviklik için gerekli yeteneklerin kazanılmasında önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Stratejik çeviklik tek taraflı bir oluşum değildir, aksine üst yönetimden en alt düzeye kadar işletmenin tüm çalışan, yapı, sistem ve donanım gibi unsurları kapsayıcı bütünsel bir yapıdır. Stratejik çeviklik işletmenin tüm unsur, değer ve kaynaklarıyla ilgili olsa da bu noktada liderliğin vizyonu da son derece önemlidir. Liderin stratejik çevikliğe olan inancı, kararları ve uygulamaları, bilgi odaklı bir ortamı teşvik eder, işletmenin değişime yönelik sürekli yenilenme ve adaptasyonunu sağlayan ortamı oluşturur. Ayrıca, stratejik olarak çevik işletmeler çok yönlü varlıklardır ve çevikliklerini insan kaynakları, açık inovasyon, bilgi yönetimi ve dijitalleşme gibi unsurlara dayanmaktadır. Bu unsurlar, uyum içinde senkronize olabilmek için iç içe geçerek işletmeleri stratejik çevikliğe doğru itmektedir. Öte yandan, bilişim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, bilgi odaklı varlıklara dönüşen işletmeler, değişmekte ve devam eden bilgi evrimi ve adaptasyonunu besleyen mekanizmalar oluşturmaktadır. Bu mekanizmalar değişimi algılama, takip etme ve uyum sağlama noktasında işletmelere büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Sonuç olarak, aslında stratejik çeviklik bir paradoks olmakla birlikte, her geçen gün strateji ve çeviklik kavramları birbirinden ayrılmaz bir bütün haline dönüşmekte ve işletmelerin en karlı ve verimli şekilde varlığını devam ettirmesine hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adomako, S., Amankwah-Amoah, J., Donbesuur, F., Ahsan, M., Danso, A. ve Uddin, M. (2022), Strategic Agility of SMEs in Emerging Economies: Antecedents, Consequences and Boundary Conditions. *International Business Review*, 31(6), 102032.
- Ashrafi, N., Peng, X., Kuilboer, J. ve Koehler, W. (2006). Boosting Enterprise Agility via IT Knowledge Management Capabilities. İçinde Proceedings of the 39th Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS'06) (ss.46a–46a). Hawaii: 4-7 Jan. 2006.
- Battistella, C., De Toni, A. F., De Zan, G., ve Pessot, E. (2017), Cultivating Business Model Agility through Focused Capabilities: A Multiple Case Study. *Journal of Business Research*, 73, 65-82.
- Bernardes, E., ve M. Hanna. (2009), A Theoretical Review of Flexibility, Agility, and Responsiveness in the Operations Management. *International Journal of Operations and Production Management*, 29(1), 30–53.
- Bharadwaj, A., Sawy, O. A., Pavlou, P. A. ve Venkatraman, N. (2013), Digital Business Strategy: Towards a Next Generation of Insights. *MIS Quarterly*, 37(2), 471–482.
- Brueller, N. N., Carmeli, A. ve Drori, I. (2014), How do Different Types of Mergers and Acquisitions Facilitate Strategic Agility? *California Management Review*, 56, 39–57.
- Chan, J. I. L. ve Muthuveloo, R. (2021), Antecedents and Influence of Strategic Agility on Organizational Performance of Private Higher Education Institutions in Malaysia. *Studies in Higher Education*, 46(8), 1726-1739.
- Chan, J. I. L., ve Muthuveloo, R. (2019), Investigating Technology and Organizational Performance of Private Higher Learning Institutions in Malaysia. *International Journal of Information and Learning Technology*, 36(5), 453–466.
- Christofi, K., Chourides, P. ve Papageorgiou, G. (2024), Cultivating Strategic Agility – An Empirical Investigation into Best Practice. *Global Business and Organizational Excellence*, 43(3), 89-105.
- Ciampi, F., Faraoni, M., Ballerini, J. ve Meli, F. (2022), The Coevolutionary Relationship between Digitalization and Organizational Agility: Ongoing Debates, Theoretical Developments and Future Research Perspectives. *Technological Forecasting and Social Change*, 176, 121383.
- Clauss, T., Kraus, S., Kallinger, F.L., Bican, P.M., Brem, A. ve Kailer, N. (2021), Organizational Ambidexterity and Competitive Advantage: The Role of Strategic Agility in the Exploration-Exploitation Paradox. *Journal of Innovation ve Knowledge*, 6(4), 203-213.
- Cunha, M. P. E., Gomes, E., Mellahi, K., Miner, A. S. ve Rego, A. (2020), Strategic Agility through Improvisational Capabilities: Implications for a Paradox-Sensitive HRM. *Human Resource Management Review*, 30(1), 100695.
- Denning, S. (2017), The Next Frontier for Agile: Strategic Management. *Strategy and Leadership*, 45(2), 12–18.
- Doz, Y. (2020), Fostering Strategic Agility: How Individual Executives and Human Resource Practices Contribute. *Human Resource Management Review*. 30(1), 100693.
- Doz, Y., ve Kosonen, M. (2007), The New Deal at the Top. *Harvard Business Review*, 85, 98-104.
- Doz, Y., ve Kosonen, M. (2008), The Dynamics of Strategic Agility: Nokia's Rollercoaster Experience. *California Management Review*, 50(3), 95–118.
- Doz, Y., ve Kosonen, M. (2010), Embedding Strategic Agility: A Leadership Agenda for Accelerating Business Model Renewal. *Long Range Planning*, 43, 370–382.
- Düger, Y. (2022b). Dijital Çağda İnsan Özerkliği. İçinde Y.S. Duger ve H. Özkan (Editör), *Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim: Geleceği Yönet* (s. 1-16). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Düger, Y. (2023), Empati ve İnsan Hakları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(4), 443-454.
- Düger, Y. S. (2022a). Dijital Dönüşüm ve Örgütsel Çeviklik. İçinde Y.S. Duger ve H. Özkan (Editör), *Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim: Geleceği Yönet* (s. 71-86). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gillies, D. (2011), Agile Bodies: a New Imperative in Neoliberal Governance, *Journal of Education Policy*, 26(2), 207-223.
- Grupa, A., Smith, K. ve Shalley, C. (2006), The Interplay between Exploration and Exploitation. *Academy of Management Journal*, 49(4), 693-706.

- Ivory, S. B. ve Brooks, S. B. (2018), Managing Corporate Sustainability with a Paradoxical Lens: Lessons from Strategic Agility. *Journal of Business Ethics*, 148(2), 363–363.
- Jain, A. K. ve Moreno, A. (2015), Organizational Learning, Knowledge Management Practices and Firm's Performance: An Empirical Study of a Heavy Engineering Firm in India. *The Learning Organization*, 22(1), 14–39.
- Junni, P., Sarala, R. M., Tarba, S. T. ve Weber, Y. (2015), The Role of Strategic Agility in Acquisitions. *British Journal of Management*, 26(4), 596–616.
- Kim, J., Lee, C. Y. ve Cho, Y. (2016), Technological Diversification, Core-Technology Competence, and Firm Growth. *Research Policy*, 45, 113–124.
- Lewis, M. W., Andriopoulos, C. ve Smith, W. K. (2014), Paradoxical Leadership to Enable Strategic Agility. *California Management Review*, 56(3), 58–77.
- Lin, C. ve Chang, C. C. (2015), The Effect of Technology Diversification on Organizational Performance: An Empirical Study of S&P 500 Manufacturing Firms. *Technological Forecasting & Social Change*, 90, 575–586.
- McCann, J. (2004), Organizational Effectiveness: Changing Concepts for Changing Environments. *Human Resource Planning*, 27(1), 42–50.
- Mukerjee, S. (2014), Agility: A Crucial Capability for Universities in Times of Disruptive Change and Innovation. *Australian Universities Review*, 56(1), 56–60.
- Onyango, N. G., Wanjere, D. M., Egessa, R. K. W. ve Masinde, S. W. (2015), Organizational Capabilities and Performance of Sugar Companies in Kenya. *Journal of Management Research and Review*, 5(10), 845–863.
- Overby, E., Bharadwaj, A. ve Sambamurthy, V. (2006), Enterprise Agility and the Enabling Role of Information Technology. *European Journal of Information Systems*, 15(2), 120–131.
- Queiroz, M., Tallon, P.P., Sharma, R. ve Coltman, T. (2018), The Role of IT Application Orchestration Capability in Improving Agility and Performance. *The Journal of Strategic Information Systems*, 27(1), 4-21.
- Shin, H., Lee, J. N., Kim, D. ve Rhim, H. (2015), Strategic Agility of Korean Small and Medium Enterprises and Its Influence on Operational and Firm Performance. *International Journal of Production Economics*, 168, 181-196.
- Teece, D. (2007), Explicating Dynamic Capabilities: The Nature and Micro Foundations of (Sustainable) Enterprise Performance. *Strategic Management Journal*, 28(13), 1319–1350.
- Teece, D., Peteraf, M. ve Leih, S. (2016), Dynamic Capabilities and Organizational Agility: Risk, Uncertainty, and Strategy in the Innovation Economy. *California Management Review*, 58(4), 13–35.
- Weber, Y. ve Tarba, S. Y. (2014), Strategic Agility: A State of the Art. *California Management Review*, 56(3), 5–12.
- Wilden, R. ve Gudergan, S.P. (2015), The Impact of Dynamic Capabilities on Operational, Marketing and Technological Capabilities: Investigating the Role of Environmental Turbulence. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(2), 181–199.

SERMAYE YAPISININ EKONOMİK FAKTÖRLERLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE GIDA VE İÇECEK SEKTÖRÜ İNCELEMESİ

Seyfettin Ünal¹

GİRİŞ

İşletmeler için yaşam döngülerinin tüm evrelerinde gerek kârlılık gerekse ve özellikle halka açık kurumsal yapıdaki firmalar bağlamında firmanın piyasa değerinin maksimize edilmesi amaçlarına ulaşılabilmesi, en belirgin amaçlar olarak görülmektedir. Elbette, süreklilik, verimlilik gibi diğer bir takım farklı hedefler de amaçlar listesinde yer almaktadır. Hem ana hem de onu destekleyen diğer alt amaçlara ulaşma noktasında vazgeçilmez unsur ise, büyümek olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmenin büyütülmesi için yatırım faaliyetleri vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bir firmanın sahip olduğu tüm aktifleri genel olarak yatırım sınıflandırması içinde yer almakla birlikte; bilhassa üretim gücünü, verimliliği ve pazar payını artırıcı etkiye sahip olan ve uzun dönemli fayda yaratan harcamaların yatırım kapsamında değerlendirildiği görülmektedir.

Genel tanımlama itibarıyla, sermaye yapısı kavramı, firmaların öz sermayesinin ve borcunun bileşimini ifade etmektedir. Söz konusu ana unsurların kendi içerisinde alt bileşenleri bulunmaktadır. Tüm bu bileşenlerin, sahip oldukları doğaları gereği sunduğu bazı imkân ve fırsatların yanında, zorluk ve maliyetleri de beraberinde getirdiği bilinmektedir. Sundukları imkân ve fırsatlar da zaman içerisinde değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla, her ülke, her sektör, her firma ya da her zaman geçerli tek bir ideal sermaye yapısı bulunmamaktadır.

Çalışmada, 2015-2023 dönemi için, seçilmiş ekonomik değişkenlerin gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın izleyen bölümünde sermaye yapısı kavramı hakkında kısa bir bilgi sunulmaktadır. Ardından gelen literatür başlığını veri ve yöntem takip etmektedir. Daha sonra, analiz bulguları sunulmakta olup; sonuç başlığı ile çalışma sonlanmaktadır.

SERMAYE YAPISI

Bir firmanın borç ve öz kaynak bileşimini gösteren sermaye yapısı kavramı, aynı zamanda firmanın finansal yapısı olarak da ifade edilmektedir. Sermaye yapısının önemi kurumsal yönetim bağlamında taşıdığı kritik rolden kaynaklanmaktadır. Zira firmanın hissedarlarının ve kreditorlerinin

beklentilerinin karşılanması noktasında ortaya çıkan, bu iki kesim arasındaki çıkar çatışması hep varolan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye yapısı konusu, firmaların reel yatırımları finanse etmek için kullandığı menkul kıymetlerin ve finansman kaynaklarının bileşimini açıklamayı hedeflemektedir. Sermaye yapısına ilişkin araştırmaların büyük bölümü firmaların bilançolarının sağ tarafında yer alan borç-öz kaynak oranlarına odaklanmaktadır. Modigliani ve Miller'ın (1958) ortaya koyduğu, Nobel Ödüllü M&M teorisi, konuyu inceleyen araştırmacılar için modern sermaye yapısı çalışmalarının başlangıç noktasını teşkil etmektedir. M&M yaklaşımına göre verginin, iflas maliyetlerinin ve asimetrik bilginin bulunmadığı varsayımı altında, etkin işleyen piyasada bir firmanın piyasa değeri, işletme finansmanının sağlanma biçiminden bağımsız olarak sermaye yapısından etkilenmeyecektir. Başka bir ifadeyle, firma piyasa değerinin sermaye maliyetiyle bir ilişkisi bulunmamaktadır.

M&M'in ilk kez ortaya attığı ve sermaye yapısının firmanın performansı ve piyasa değeri üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını ifade eden teoriden sonra, aksini iddia eden yaklaşımlar da ortaya atılmıştır. Örneğin, Lubatkin ve Chatterjee (1994) gibi, sermaye yapısı ve firmanın piyasa değeri arasında bir ilişkinin bulunduğu dair kanıt sunan çalışmalara rastlanmaktadır. Hatta Modigliani ve Miller (1963) vergi dikkate alındığında önceki modellerinin geçerliliğini kaybedeceğini ifade etmektedir. Zira öz kaynak yerine borçlanma tercih edildiğinde, faiz ödemelerinin sağlayacağı vergi avantajı sayesinde firma değerinin artacağını kabul etmek durumunda kalmışlardır.

Borç-öz kaynak tercihi bağlamında evrensel olarak geçerli bir tek teoriden söz etmek mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte, uygulanma imkânı olan, bir takım etkili teorik yaklaşımların bulunduğundan söz etmek de mümkündür. Örneğin, vazgeçme (tradeoff) teorisine göre firmalar, ilave borçlanmanın sağlayacağı vergi avantajı ile yaratacağı finansal stres arasında bir denge arayışı içerisinde olacağını ortaya koymaktadır. Vazgeçme teorisi, vergi yükümlülüğü olan firmaların ılımlı bir borçlanmaya yöneleceğini öngörmektedir. Finansal hiyerarşi teorisi, içsel nakit yaratma kapasitesinin sermaye harcamalarını karşılamakta yetersiz kaldığı durumlarda, firmaların öz kaynak yerine borçlanmayı tercih edeceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla borç miktarı, firmaların ihtiyaç duyduğu dış finansmanın toplamını yansıtmaktadır. Serbest nakit akımı teorisi ise, finansal stres tehlikesine rağmen, operasyonel nakit akımının firmanın kârlı yatırım fırsatlarını önemli ölçüde aştığı durumlarda, tehlikeli seviyeye ulaşan borç düzeyinin firmanın piyasa değerini artıracığını ortaya koymaktadır. Serbest nakit akımı teorisinin, özellikle aşırı yatırım yapmaya eğilimli olan olgunluk evresindeki firmalar için oluşturulduğu söylenebilir.

LİTERATÜR

Sermaye yapısının firmaların çeşitli değişkenleri üzerine etkisi literatürde uzun zamandır araştırılan bir konudur. Teorik yaklaşımlar kadar ampirik çalışmalarda elde edilen bulguların da oldukça değişkenlik gösterdiğine rastlamak mümkündür. Ekonomiler, sektörler ve firmalar arasındaki farklılıkların yanında, dönemsel farklılıkların da farklılaşmalara sebep olan faktörler arasında olduğu görülmektedir. Böylece, hemen her firmaya özgü ve hatta onun da koşullara göre ayarlamalar yapmasını gerektiren optimal sermaye yapısı olduğunu ifade etmek mümkündür.

Huang ve Song (2006), 1200'den fazla Çin menşeli işletme üzerinde 1994-2003 yılları arasındaki veri setlerini kullanarak yaptıkları incelemelerde, kaldıraç oranlarının işletmelerin sahip oldukları büyüklükler ve duran varlıklarla artış gösterirken; kârlılık ve borç dışı vergi kalkanı oranlarıyla azalış gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. İşletmelerin, kamu veya özel sahiplik durumundan bağımsız olarak sermaye yapılarını oluşturduklarını, işletmelerin uzun dönemli olarak aldıkları kararlarda vergi etkisinin güçlü bir etken olduğunu ortaya koymuşlardır.

Tang ve Jang (2007), ABD'de faaliyet gösteren 27 konaklama ve 27 yazılım işletmesinin sermaye yapılarını, 1997-2003 yılları arasındaki verilerini kullanarak karşılaştırmalı incelemişlerdir. Elde ettikleri verileri, panel veri haline getirmişler ve en küçük kareler yöntemini kullanarak regresyon analizini gerçekleştirmişlerdir. Ulaştıkları sonuçlara göre, konaklama işletmeleri için uzun dönem borç kullanımı ile sermaye yapısı arasında anlamlı bir bağ bulunmamaktadır. Konaklama işletmeleri için maddi duran varlıklar, büyüme oranları ve uzun vadeli borçlar arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, yazılım işletmeleri için uzun vadeli borçlanma, maddi duran varlıklar ve kârlılık arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yanı sıra, yazılım işletmeleri için büyümeye yönelik fırsatlar, işletme büyüklükleri ve işletme riskleri arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Moballeggi ve Moghaddam (2013), 2003-2007 yılları arasındaki verileri kullanarak Tahran Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 6 farklı sektörden 101 işletmeyi incelemiştir. Regresyon analizi yönteminden yararlanılarak gerçekleştirilen araştırma sonucunda, firmaların ölçeklerinde meydana gelen artışların, dengeleyici bir unsur olarak kârlılık artışını sağladığı ancak bu durumun sektörler arasında farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Kaldıraç oranları ile sektör yapısı ve kârlılık oranları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Sarıoğlu'nun (2013) gerçekleştirdiği çalışmada, çimento, otomotiv, otomotiv yan sanayi ve bilişim sektörlerinde faaliyet gösteren ve İMKB'de işlem gören

42 işletmenin 2007-2011 yılları arasındaki verilerini kullanarak panel veri analizi yürütmüştür. Analiz sonuçları çimento ve otomotiv sektöründe, uzun vadeli borçların toplam aktiflere oranı bağlamında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin varlığına rastlanmamıştır. Diğer sektörlerde ise, işletme büyüklükleri, borçların aktiflere olan oranını pozitif yönlü olarak etkilemektedir. Bu sonuçlara göre, sermaye yapısı teorileri, Türkiye özelinde anlamlı ve açıklayıcı bir yapıya sahip olmakla birlikte; sermaye yapıları sektörel olarak farklılıklar göstermektedir.

Aydeniz ve Özduran (2012) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, İMKB-100’de yer alan 87 şirketin 2010 verileri ışığında finansal tabloları yardımıyla veri setleri oluşturulmuş ve işletmelerin borçlanma oranlarının sermaye yapısı üzerindeki etkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Regresyon analizinden yararlanılan çalışmanın sonuçları incelendiğinde, şirketlerin kaldıraç oranları ile sermaye yapıları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Sermaye yapısı kavramı genellikle imalat sanayi işletmeleri ile ilişkilendirilen ve bu yüzden de literatürdeki çalışmalarda daha çok sanayi firmaları üzerine analizlerin ele alındığı bir konu olmakla birlikte; finansal kuruluşlar üzerine çalışmalara da rastlanmaktadır. Al-Mutairi ve Naser (2015) Körfez İş birliği Konseyi hisse senedi piyasalarında işlem gören bankalardan oluşan bir örneklem üzerinde sermaye yapısının belirleyicilerini ortaya koymak üzere bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu amaçla, 2001-2010 dönemine ilişkin 47 ticari bankanın yıllık verilerini kullanmışlardır. Kaldıraç oranını bağımlı değişken olarak aldıkları regresyon analizinde, bir dizi oranın etkisini ölçmeye çalışmışlardır. Ulaştıkları bulgular, kârlılık ve likiditenin bankaların sermaye yapısı kararları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Nwaolisa ve Chinelu (2017) sermaye yapısının bankaların performansına etkisini incelemişlerdir. Nijerya Borsası’nda işlem gören 4 bankanın 2006-2015 dönemindeki verilerini kullanarak, vergi sonrası kâr bağımlı değişken olmak üzere, sermaye yapısı değişkenleri olarak likidite, faiz oranı ve tahvil borcuna yer verdikleri bir OLS regresyon analizi gerçekleştirmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlar, sermaye yapısının Nijerya Borsası’nda işlem gören bankaların finansal performansı ile pozitif bir ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tuncay (2019) bankaların finansal performansının belirleyicilerini sermaye yapısı bağlamında incelemektedir. Borsa İstanbul’da işlem gören 11 bankanın 2006-2016 dönemine ilişkin yıllık finansal tablolarından elde ettiği verilerini analiz etmektedir. Çalışmada, finansal performans göstergesi olarak; varlık getiri oranı, öz kaynak getiri oranı ve hisse başına kâr kullanılmaktadır. Diğer taraftan sermaye yapısı göstergesi olarak ise; sermaye yeterlilik oranı, öz kaynak/varlık oranı ve finansal kaldıraç oranına yer verilmektedir. Ayrıca, kontrol değişkenleri olarak bankalara özgü değişkenlere ve makroekonomik

değişkenler kullanılmaktadır. Çalışma, panel veri regresyon analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan bulgular sonucunda, M&M yaklaşımının varlık getiri oranı ve hisse başına kâr tarafından desteklenmezken; öz kaynak getiri oranı tarafından desteklendiği ortaya konmaktadır.

VERİ VE YÖNTEM

Araştırmada, ülkemiz ekonomik yapısındaki imalat sanayiinin önemli bileşenlerinden birisini temsil eden gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı verileri bağımlı değişken olarak ele alınıp incelenmektedir. Sermaye yapısı, bir firmanın kullanımında olan toplam varlıklarının ne oranda firma dışı yabancı kaynaklarla finanse edildiğini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, işletmenin sahip olduğu varlıklarının ne kadarlık bir kısmının yabancı kaynaklarla finanse edildiğini gösteren toplam yabancı kaynak/toplam aktif oranı, alan yazındaki analizlerde sıklıkla başvurulan bir ölçüttür. Çalışma kapsamında, TCMB imalat sanayi sektörlerinin finansal verilerinden ele edilen veri seti kullanılarak sermaye yapılarına ulaşılmıştır. Sermaye yapısı değişkeni, araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturmakta olup; kullanılan veri seti, 2015-2023 dönemini içermektedir.

Analizde, bağımsız değişken olarak yer alan 4 ekonomik göstergeden birisi, bankaların bir yıla kadar vadeli açtığı Türk Lirası mevduatlar için uygulanan faiz oranı olarak dikkate alınan faiz oranı değişkenidir. Diğer bir gösterge, gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) değişkenidir. Bir başkası, enflasyon değişkeni olup; analize konu olan endüstri bir imalat sanayi sektörü olduğu için enflasyon değişkeni olarak ÜFE'ye yer verilmiştir. Bir diğer bağımsız değişken ise, döviz kuru olup; Dolar/TL kuru olarak veri setinde yer almaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanlarından elde edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık için $p < 0.05$ değeri dikkate alınmıştır. Öncelikle, analizlerde yer verilen değişkenlere ilişkin açıklamalar bir özet halinde Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Model Değişkenleri

Değişken	Tanım	Kaynak
Sermaye Yapısı	Toplam Yabancı Kaynak/Toplam Aktif	TCMB Bilanço Arşivi
Faiz Oranı	Bir Yıl Vadeli TL Mevduat Faizi Oranı	TCMB EVDS
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	TÜİK
Enflasyon	ÜFE	TÜİK
Döviz Kuru	Dolar/TL	TCMB EVDS

Araştırmada, bağımsız değişken olarak seçilen 4 ekonomik faktörün, bağımlı değişken olan sermaye yapısı üzerindeki etkisi, panel veri üzerinde doğrusal regresyon modeli kullanılarak incelenmektedir. Söz konusu model şu şekildedir:

$$Y=b_0+ b_1X+e \quad (1)$$

BULGULAR

Gıda ve içecek sektörü her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de imalat sanayii içerisinde yer alan vazgeçilmez nitelikteki temel sektörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizde, seçilmiş 4 temel ekonomik faktörün, gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı değişkenine etkisi incelenmiştir. İlk olarak, aşağıdaki tablo 2’de gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı göstergesi olarak belirlenen toplam yabancı kaynak/toplam aktif verisinin incelenen yıllar itibariyle seyri sunulmaktadır.

Tablo 2. Gıda ve İçecek Sektörü Sermaye Yapısı (Toplam Yabancı Kaynak/Toplam Aktif)

Yıl	Sermaye Yapısı (Toplam Yabancı Kaynak/Toplam Aktif) (%)
2015	56,9
2016	57,9
2017	58,7
2018	52,3
2019	60,4
2020	63,0
2021	66,8
2022	69,1
2023	69,9

Tablo 2’ye göre, gıda ve içecek sektöründe, incelenen dönem içerisinde, ilk yıllarda yabancı kaynakların bilançodaki ağırlığında dengeli ve hatta düşüşlerin gözlemlendiği bir durum söz konusudur. Fakat analiz döneminin ikinci yarısına gelindiğinde, bir yükseliş yönünde bir eğilim gözlenmektedir. Tablo 3’te regresyon modelinin sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 3. Ekonomik Faktörlerin Gıda ve İçecek Sektörünün Sermaye Yapısı İle İlişkisi

Değişkenler	Std. Err.	B	Beta	t	p
Faiz	0,225	0,641	1,129	2,397	0,039*
GSYİH	0,001	0,001	1,601	2,903	0,015*
Enflasyon	-0,124	0,279	-0,101	0,0771	0,504
Döviz Kuru	-3,975	7,995	-0,279	-1,239	0,033*
Sabit Terim	28,521	5,147	-	5,713	0,000

Tablo 3’te sunulan analiz bulguları doğrultusunda bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken olan gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı üzerindeki etkileri incelendiğinde; analize dâhil edilen ekonomik faktörlerden üçü olan faiz, GSYİH ve döviz kuru değişkenlerinin gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, bağımsız değişkenlerden yalnızca enflasyonun (ÜFE) gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Firmalar, “büyüme” başta olmak üzere birtakım amaçlarla, varlık edinimine yönelik olarak yatırımlar gerçekleştirmek durumundadır. Yatırımların gerçekleştirilebilmesi için ise, finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. İşletmelerin finansman kaynakları öz sermaye veya borçlar ana kalemlerinden oluşmaktadır. Öz sermaye, işletme hissedarları ya da dağıtılmamış kârlar gibi alt kalemlerden oluşurken; borçlar, belirli bir faiz maliyeti karşılığında belli bir vadeyle sınırlı bir kaynak olma özelliğine sahiptir. İşletmelerin finansman ihtiyaçlarını, öz sermaye ile mi yoksa borçlar üzerinden mi sağlamaları gerektiği konusu veya bu iki kaynak arasındaki oranın ne şekilde olması gerektiği, uzun yıllardır birçok araştırmacı tarafından araştırılan ve tartışılan bir başlık olmuştur.

Çalışma kapsamında, Türkiye ekonomisine ilişkin seçilmiş ekonomik göstergelerin imalat sanayiinin önemli bileşenlerinden birisi olan gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısına etkisi incelenmiştir. Bir firmanın varlıklarının ne kadarının yabancı kaynaklarla finanse edildiğini gösteren toplam yabancı kaynak/toplam aktif oranı, literatürde sıklıkla kullanılan sermaye yapısı göstergelerinden birisidir. Söz konusu sermaye yapısı göstergesi, araştırmanın bağımlı değişkeni olup; GSYİH, enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru ise 4 ekonomik gösterge olup; bağımsız değişkenler olarak analizde yer almaktadır. Çalışmanın veri seti, 2015-2023 dönemini içermektedir. Uygulama sonuçlarına göre, ekonomik göstergelerden üçü olan faiz, GSYİH ve döviz kuru değişkenlerinin gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Seçilen dört bağımsız değişkenden sadece enflasyonun (ÜFE) gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Analiz bulgularının, literatürde benzer örnekleriyle (örneğin bkz., Bastos vd. (2009); Bokpin (2009); Javadov (2009)) örtüşen sonuçlar içerdiği görülmektedir.

Ulaşılan bulguların, ülkemizdeki gıda ve içecek sektörünün sermaye yapısının ekonomik faktörlerle olan ilişkisini ortaya koyması bakımından anlamlı sonuçlar içerdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda, sektörün analizde yer verilen ekonomik faktörlerin büyük bölümüne karşı olan hassasiyetinin yüksek olduğu söylenebilir. Söz konusu bulguların, beklentilere ve literatürdeki benzer çalışmaların bulgularına paralellik göstermesinin yanında, sektörün paydaşları ve ekonomi yönetimi için önemli sonuçlar içerdiği değerlendirilmektedir. Özellikle para politikası olmak üzere, ekonomi politikası yapıcılarının alacağı kararlarda, dikkate değer bulgular ortaya koyduğu düşünülmektedir. Gelecekteki çalışmalarda, analizlerin başka sektörlerde uygulanmasının karşılaştırma imkânı sunacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Al-Mutairi, Abdullah & Naser, Kamal. (2015). Determinants of Capital Structure of Banking Sector in GCC: An Empirical Investigation. *Asian Economic and Financial Review*, 5(7), 959-972. DOI: 10.18488/journal.aefr/2015.5.7/102.7.959.972.
- Aydeniz, N., & Özduran, M. (2012). İMKB-100'de işlem gören işletmelerde borçlanmanın sermaye yapısına etkilerinin regresyon analizi ile araştırılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 203-214.
- Bastos, D. D., Nakamura, W. T., & Basso, L. F. C. (2009). Determinants of Capital Structure of Publicly-Traded Companies in Latin America: The Role of Institutional and Macroeconomic Factors. *Journal of International Finance and Economics*, 9(3), 24-39.
- Bokpin, G.A. (2009). Macroeconomic development and capital structure decisions of firms: Evidence from emerging market economies. *Studies in Economics and Finance*, 26(2), 129-142, <http://dx.doi.org/10.1108/10867370910963055>.
- Huang, G. & Song, F. M. (2006). The Determinants of Capital Structure: Evidence from China. *China Economic Review*, 17(1), 14-36.
- Javadov, J. (2009). The Effects of Macro-economic Factors on the Capital Structure of Turkish Firms. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.
- Lubatkin, M. & Chatterjee, S. (1994). Extending Modern Portfolio Theory into the Domain of Corporate Diversification: Does it apply? *Academy of Management Journal*, 37, 109-136.
- Moballegghi, M. & Moghaddam, F.G. (2013). Firm Size, Beta and Financial Leverage: Stock Exchange in Iran. *SCMS Journal of Indian Management*, 10(2), 40-47.
- Modigliani, F. & Miller, M. H. (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. *The American Economic Review*, 48(3), 261-297.
- Modigliani, F. & Miller, M. (1963). Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction. *American Economic Review*, June, 433-443.
- Nwaolisa, Echekeba Felix & Chinelo, Amakor Ifeoma. (2017). The Impact of Capital Structure on the Performance of Banking Industry. *Journal of Policy and Development Studies*, 11(2), 43-53. DOI: 10.12816/0038093.
- Sarıoğlu, S.E., Kurun, E. & Güzeldere, H. (2013). Sermaye Yapısının Belirleyicileri: İMKB'de İşlem Gören Çimento, Otomotiv ve Bilişim Sektörlerinin Sermaye Yapısı Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 481-496.
- Tang, Chun-Hung & Jang, SooCheong. (2007). Revisit to the determinants of capital structure: A comparison between lodging firms and software firms. *International Journal of Hospitality Management*, 26(1), 175-187.
- Tuncay, Merve. (2019). Can Capital Structure Affect the Financial Performance of Banks in Turkey? *Finance and Market*, 4(1), 11-11. doi: 10.18686/fm.v4i1.1103.
- Yıldız, M.E., Yalama, A. & Sevil, G. (2009). Sermaye Yapısı Teorilerinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Panel Veri Analizi Kullanılarak İMKB-İmalat Sektörü Üzerinde Ampirik Bir Uygulama. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 24(278), 25-45.

DİJİTAL DÖNÜŞÜM ETKİSİNDE FİNANSAL İÇERME

Mediha Mine Çelikkol¹, Muhammed Yılmaz²

GİRİŞ

Dijitalleşme, dijital teknolojiler kullanılarak hizmet ve ürünlerin üretilmesi, iş süreçlerinin yürütülmesi ve toplumun tüm kesimlerinin bu teknolojilere uyum sağlaması olarak tanımlanmaktadır. Dijitalleşme sürecinde geleneksel uygulamalar dijital platformlara kaymış, robotik, internet, mobil cihazlar, yapay zekâ, bulut bilişim gibi yenilikler yeni fırsatlar meydana getirmiş ve tüm sektörler bu gelişmeden etkilenmiştir, etkilenmeye de devam etmektedir. Dijitalleşme üretim sektöründe daha fazla verimlilik, pazarlama sektöründe daha geniş kitlelere erişim sağlamakta, finans sektöründe ise yeni ürünlerle birlikte finansal işlemleri kolaylaştırmaktadır (Türkiye İş Bankası, 2024). COVID-19 salgını ile işletmelerin ve tüketicilerin dijital teknolojilerle ilişkilerini aylar içinde değiştirerek küresel dijital dönüşümü hızlandırmış, bilgi teknolojileri ile finansal piyasaların entegrasyonu, dijital finansı ortaya çıkarmıştır. Finansal işlemler, geleneksel yöntemlerin dışında dijital yöntemlerle gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Sayari, 2023). Algoritmik ticaret, robotlar ve AI (Yapay Zekâ) destekli işlem platformlarının etkisi ile finansal piyasalar büyük bir dönüşüm geçirirken, geleneksel bankalar pazar paylarını korumakta zorlanmıştır. Finansman kaynakları çeşitlenmiş, finansal aracılık gelişmiş, banka dışı finansal kurumlar (NBFI) ön plana çıkmaya başlamıştır (Golha, 2023). Dolayısıyla dijitalleşme, sektörde rekabeti artırarak müşteri merkezli finansal hizmetlerin geliştirilmesine, toplum genelinde finansal katılımın artmasına yol açarken, sektörün hizmet kalitesini ve operasyonel verimliliği önemli ölçüde artırmaktadır. Dijitalleşmenin getirdiği blok zinciri ve kripto varlıklar gibi finansal teknoloji (FinTech) yenilikleri, işletme ve bireylere alternatif finansman ve yatırım alternatiflerini sunarken, şeffaflığı ve nihayetinde likiditeyi artırarak, işlem maliyetlerini azaltarak finansal piyasaları dönüştürmüştür (Saivasan ve Lokhande. 2023). Sağladığı avantajların yanında bu dönüşüm ayrıca, ekonomik düzen içerisinde yer alan ancak ödeme, tasarruf, kredi, sigorta gibi finansal ürün ve hizmetlere erişimleri olmayan toplum kesimlerinin finansal sisteme dâhil olmasına yardımcı olmaktadır. Finansal sistemin dışında olan birey ve firmaların, bu sistemin içine çekilmesi finansal içerme diğer bir ifade ile finansal tabana yayılma olarak ifade edilmektedir.

1 Doç.Dr., mine.celikkol@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7876-9483

2 Öğr.Gör., Dr., muhammed.yilmaz@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9884-9130

Dijital dönüşümün finansal içerme üzerindeki etkilerinin ortaya konulmasını amaçlayan bu çalışmanın birinci bölümünde finansal içerme kavramı tanımlanarak, önemi vurgulanmıştır. İkinci bölümde, dijital dönüşümün finans sektörüne getirdiği yeniliklere yer verilmiş, üçüncü bölümde ise dijital dönüşümün dolayısıyla Fintech uygulamalarının finansal içerme üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

FİNANSAL İÇERME VE ÖNEMİ

Finansal içerme, bir ekonomik sistem içerisinde yer alan tüm birey ve işletmelerin özellikle dezavantajlı toplum kesimlerinin, finansal ürün ve hizmetlere, uygun bir maliyetle etkin bir şekilde erişim sağlama sürecini ifade etmektedir. Bu hizmetler, banka hesapları, kredi, sigorta, ödeme sistemleri gibi çeşitli finansal araçları içermektedir. Finansal içerme, toplumun dezavantajlı kesimlerinin, finansal sisteme daha iyi bir şekilde katılmalarını, adil ve şeffaf bir şekilde uygun bir maliyetle finansal ürün ve hizmetleri sahiplenmelerini sağlamakta, finansal hizmetlere kolay erişimi garanti etmektedir (Ibor, 2023). Finansal ürün ve hizmetlere erişimin sınırlı olduğu toplumlarda, bireyler ve işletmeler gelirlerini yönetme, tasarruf yapma ve yatırımlarını artırma konusunda zorluklar yaşamaktadır.

Finansal içerme, tasarrufları ve yatırımları artırmayı sağlayarak, ekonomik büyüme ve sosyal eşitliği sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme, yoksullukla mücadele ve toplumsal eşitlik sağlanması açısından finansal hizmetlerin tabana yayılması gerekmektedir (Minz vd., 2024). Dünya genelinde milyonlarca insanın finansal hizmetlerden yararlanma noktasında önemli engellerle karşı karşıya olduğu tahmin edilmektedir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2030 Gündem’inde “aşırı yoksulluk da dâhil olmak üzere, yoksulluğun her türlü biçimi ve boyutuyla ortadan kaldırılmasının en büyük küresel zorluk ve sürdürülebilir kalkınma için vazgeçilmez bir gereklilik olduğu” kabul edilmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ilk maddesi 2030 yılına kadar her yerde her türlü yoksulluğa son vermek olarak belirlenmiştir. Bu madde içerisinde finansal içerme vurgulanmıştır. Madde 1’in alt başlıklarında “özellikle yoksul ve savunmasız olan tüm erkek ve kadınların ekonomik kaynaklara, eşit haklara sahip olmasını, temel hizmetlere, arazi ve diğer mülkiyet biçimleri üzerinde mülkiyet ve kontrole, mirasa, doğal kaynaklara, uygun yeni teknolojiye ve mikro finans dâhil olmak üzere finansal hizmetlere erişmesini sağlamak” olarak ifade edilmektedir (United Nations, 2024). Tanımlanan bu hedef, finansal içermenin, kendi başına bir amaç değil özellikle yoksulluğun azaltılmasında önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Literatürdeki çalışmalar, bireylerin finansal sisteme katıldıklarında, eğitimlerine yatırım yapabildiklerini, finansal riskleri yönetebildiklerini ve yaşadıkları finansal zorlukların üstesinden daha

iyi gelebildiklerini göstermektedir (Aportela, 1999; Ashraf vd., 2010; Prina, 2012; Dupas ve Robinson, 2013; Bruhn ve Love, 2014). Yatırım ve finansman mekanizmalarına erişim, tasarruf oranlarını, üretken yatırımları artırırken, toplumsal kapasiteyi güçlendirmektedir. Böylelikle istihdam artmakta, hatta bireylerin zihinsel sağlıkları üzerinde olumlu etkiler olduğu görülmektedir.

Finansal içirme, gelir eşitsizliğini azaltmaya ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaya yardım etmektedir (Demirgüç-Kunt vd., 2015). Finansal içermenin gelir eşitsizliğini azaltması üzerine yapılan çalışmalarda finansal hizmetlere erişim üzerinde durulmuştur. Beck vd. (2007), finansal gelişimin, yetersiz hizmet alan birey ve işletmelerin finansal kaynaklara erişimini kolaylaştırdığı, bunun da gelir eşitsizliğini azaltarak yoksullara fayda sağladığını vurgulamışlardır. Ülkeler genelinde finansal içermeyi araştıran Honohan (2008), finans sektörüne yönelik özellikle kapsayıcılığı hedefleyen politikaların, gelir dağılımını nasıl etkileyeceğini analiz etmiştir. Çalışmada düşük gelirli ülkelerin yoksul hanelerinde ne kadar finansal varlığa sahip olduğundan ziyade finansal araçlara erişememenin daha büyük bir sorun teşkil ettiği vurgulanmaktadır. 160'dan fazla ülke için yetişkin nüfusun resmi finansal araçları kullanma oranına ilişkin tahminleri sunan çalışma sonuçları, daha yaygın finansal erişimin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğini azalttığını göstermektedir. Demirgüç-Kunt ve Levine (2008), yaptıkları çalışmada tasarruf ve kredi gibi finansal hizmetlere erişimin, düşük gelirli haneleri güçlendirerek ve ekonomik fırsatları teşvik ederek, gelir eşitsizliğini azaltmaya katkıda bulunduğunu ifade etmektedirler. Diğer yandan Sarma ve Pais (2011) ise yüksek katılım seviyelerini gelir eşitsizliğinde azalma ve ekonomik iyileşmelerle ilişkilendirmişlerdir. Çalışmanın bulguları, finansal dışlanmanın sosyal dışlanmanın bir yansıması olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Çalışmada kişi başına düşen GSYİH'si düşük, gelir eşitsizliği seviyeleri nispeten yüksek, okuryazarlık oranları düşük, kentleşme oranı düşük ve bağlantısı zayıf olan ülkelerde finansal kapsayıcılığın düşük olduğu görülmektedir. Allen vd. (2016), finansal içermeye yönelik politikaların yoksulluk ve gelir eşitsizliğini azaltmadaki rolünü araştırdıkları çalışmalarında, bankacılık hizmeti almayan nüfusa erişimin genişletilmesinde, dijital finansal hizmetlerin önemini vurgulamaktadırlar. Çalışmada finansal içirme ile ilişkili bireysel ve ülke özelliklerini ve dışlanma olasılığı en yüksek olan yoksul, kırsal, kadın veya genç bireyler arasında etkili olan politikaları incelemişlerdir. Bulgular, daha yaygın finansal içermenin daha düşük hesap maliyetleri, finansal aracı kurumlara daha yakın olma, daha güçlü yasal haklar ve politik olarak daha istikrarlı ortamlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Finansal içermenin yaygınlaşmasını teşvik eden politikaların etkinliği, bireylerin özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Bahsi geçen çalışmaların sonuçları ile desteklendiği

üzere finansal hizmetlere erişimin arttığı toplumlarda ekonomik kalkınma daha hızlı gerçekleşmekte, bireyler ve işletmeler daha güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmaktadır (Demirgüç Kunt vd., 2018).

Finansal içermenin artırılmasında finansal hesaplara erişim önemli bir göstergedir. Gösterilen tüm çabaya rağmen Dünya Bankası tarafından “COVID-19 Çağında Finansal Erişim, Dijital Ödemeler ve Dirençlilik” başlığıyla yayımlanan Global Findex Veritabanı 2021 Raporu’na göre, 123 ekonomide yaklaşık 125 bin yetişkinle yapılan anketlerden elde edilen bulgulara göre, dünyadaki yetişkin nüfusun sadece %76’sının bir bankada veya banka dışı finansal bir kurumda hesabı bulunduğunu göstermektedir. Bir hesaba erişimi olmayan yetişkinlerin sayısı 2011’de 2,5 milyardan 2017’de 1,7 milyara ve 2021’de 1,4 milyara düşmüştür. Gelişmiş ekonomilerde hesap sahipliğinin yaygın olmasına rağmen gelişmekte olan ekonomiler için durum böyle değildir. Bu durum hesap sahibi olmayan 1,4 milyar kişinin neredeyse büyük çoğunluğunun gelişmekte olan ülkelerde yaşadığı sonucunu ortaya koymaktadır. 2017-2021 döneminde gelişmekte olan ekonomilerdeki hesap sahibi olan yetişkin oranının ortalama olarak %63’ten %71’e yükseldiği görülmektedir. Rapor, Dünya genelinde hesap sahibi olan yetişkin oranının 10 yılda %50 arttığını ve dezavantajlı gruplara yönelik finansal hizmetlerde ilerleme kat edildiğini vurgulamaktadır. Rapor ayrıca Orta Doğu ve Afrika’da nüfusun %50’sinin finansal olarak dışlandığını, bu oranın Güney ve Orta Amerika’da %38’e, Doğu Avrupa’da %33’e, Asya Pasifik’te %24’e ve Kuzey Amerika’da %21’e ulaştığını da göstermektedir (The Global Findex Database, 2021).

Finansal İçermenin Boyutları

Finansal içirme, bireylerin ve şirketlerin finansal hizmetlere erişimini sağlamakla birlikte bu hizmetlerin etkin bir şekilde kullanılmasını da içermektedir. Finansal içermenin etkin olabilmesi için, üç ana boyutun bir araya gelmesi gerekmektedir. Finansal içermenin boyutları arasında finansal hizmetlere erişim, bu hizmetlerin kullanımı ve sunulan finansal ürünlerin kalitesi yer almaktadır. Bu bileşenler, aynı zamanda Dünya Bankası’nın finansal içermeyi ölçerken kullandığı ana göstergelerdir (Sarma, 2008; Amidžić vd., 2014; Acar Balaylar ve Bulut, 2022):

- Erişim: Bireylerin bankacılık hizmetlerine ve diğer finansal araçlara erişebilmesi gerekmektedir. Erişim, dijital platformlar, mobil bankacılık ve internet üzerinden sağlanan finansal hizmetler ile daha kolay hale gelmiştir.
- Kullanım: Erişim sağlandıktan sonra, bireylerin bu hizmetleri aktif olarak kullanabilmesi önem taşımaktadır. Finansal araçlar, düşük maliyetli ve

kullanıcı dostu olmalı, insanların yaşamlarını iyileştirmelerine olanak tanınmalıdır. Finansal ürün/hizmet kullanımının belirli bir zaman dilimi içerisindeki tekrarı, bu hizmetlerin nasıl kullanıldığını ölçmektedir.

- Kalite, finansal ürün ve hizmetlerin, kullanıcıların ihtiyaçlarına uygunluğunu, çeşitliliğini ve kullanıcıların bu ürünlere uyumunu ifade etmektedir. Finansal ürün ve hizmetler, kullanıcıların güvenini kazanmalı ve onlara finansal kararlar alırken destek sağlamalıdır. Finansal ürünlerin şeffaflığı, uygun fiyat ve sürdürülebilir erişim, kaliteli finansal hizmetlerin temel göstergesi olarak kabul edilmektedir.

FİNANSAL İÇERMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Toplumun farklı kesimlerinin finansal ürün ve hizmetlere kolaylıkla erişebilmesi, erişebildiği bu hizmetlerin düşük maliyetli, güvenilir ve kullanılabilir olabilmesi bazı faktörlerin etkisi altındadır. Bu faktörleri, bireysel, kurumsal, çevresel, teknolojik ve yasal faktörler olarak gruplandırmak mümkündür ve kapsayıcı bir finansal ekosistemin yaratılmasında, bu faktörlerin birlikte ele alınması büyük önem taşımaktadır.

Bireysel Faktörler

Kişi başına düşen gelir, bir ülkedeki finansal içerme düzeyinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Gelire ek olarak eğitim ve finansal okuryazarlık düzeyi, istihdam türü, yaşanan coğrafya ve cinsiyet gibi bireysel faktörlerin de finansal içermeyi etkilediği düşünülmektedir. Allen vd. (2016), çalışmalarında finansal erişim düzeyi yüksek toplum olma yolunda gelir eşitsizliğini azaltan, okuryazarlık seviyesini artıran ve fiziksel iletişim altyapısını iyileştiren girişimlerin yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. Ayrıca ülkedeki katılımı teşvik eden politikaların etkinliğinin, hedef alınan bireylerin özelliklerine bağlı olarak değiştiğini de vurgulamaktadırlar.

Gelir Düzeyi: Düşük gelirli bireyler genellikle yüksek hizmet maliyetleri, eğitim eksikliği gibi gelirden etkilenen faktörler nedeniyle finansal sistemden dışlanmaktadır. Finansal dışlanma, bireylerin finansal ürün ve hizmetlerden yeterli düzeyde yararlanamaması olarak tanımlanmaktadır. Finansal olarak dışlanmış bireyler arasında, finansal içermenin ana göstergelerinden olan erişimle ilişkilendirilen finansal hesap kullanımına yönelik en büyük engel, gelir eksikliği olarak bildirilmektedir. Düşük maliyetli banka hesaplarının yaygınlaştırılması, bu hesaplara sahip olma koşullarının düzenlenmesi finansal içermenin erişim boyutunu iyileştirebilecektir. Fakat kullanım ve kalite boyutları için bu düzenlemeler yeterli olmayacaktır (Sarma ve Pais, 2011; Allen vd., 2016; Minz vd., 2024; Suprapti vd., 2024).

Eğitim ve Finansal Okuryazarlık: Bireylerin finansal ürün ve hizmetlere erişimleri olsa dahi bunlar hakkında bilgiye sahip değillerse ya da sınırlı bilgileri

varsa, bu ürün ve hizmetlerden yararlanmak konusunda isteksiz olabilirler. Bu anlayışa sahip bireyler finansal ürün ve hizmetleri kullanmaktan cayabilirler. Bu nedenle finansal ürün ve hizmetleri anlamak, etkin kullanım için önemlidir. Dolayısıyla finansal içerme, ekonomik kalkınma için hayati önem taşımaktadır. Bireylerin finansal okuryazarlıklarının artması, finansal içermenin hem erişim hem de kullanım boyutlarını etkileyeceği öngörülmektedir (Sarma ve Pais, 2011; Ibor, 2023; Patil ve Patil, 2024).

İstihdam: Bireylerin istihdam içinde yer almaları düzenli bir gelire sahip olduklarının bir göstergesi olarak finansal ürün ve hizmetlere erişimlerini kolaylaştırmaktadır. Resmi kayıtlar dışında çalışanlar, genellikle istikrarlı gelirleri veya istihdam kanıtları olmadığı için resmi finansal hizmetlere erişimde zorluklarla karşılaşmaktadırlar. İşsiz ve düzensiz istihdam edilen nüfusun finansal sisteme katılma olasılığı da düşmektedir (Johnson ve Arnold, 2012; Yorulmaz, 2016).

Coğrafya: Yol ağı, telefon ve internet vb. fiziksel ve elektronik bağlantılar, finansal ürün ve hizmetlerin erişiminde ve kullanımında etkili olmakta, böylelikle finansal içermeyi yaygınlaştırmada olumlu bir rol oynamaktadır. Lojistik ve altyapı zorlukları nedeniyle özellikle kırsal kesimde bulunan yerleşik nüfus, finansal kurumlara erişimde şehirde yaşayan nüfusa göre daha fazla zorluk yaşamaktadır (Sarma ve Pais, 2011; Minz vd., 2024; Suprapti vd., 2024). Wang ve Guan (2016), tarafından yapılan çalışmada, gelişmiş Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin Afrika'nın ve Asya ülkelerinden daha yüksek finansal içerme düzeylerine sahip olduğu ortaya konulmuş ve finansal katılımın belirli bir coğrafyada yığılmasının mekânsal etkiler yaratacağının üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bulgularına göre, bir ülkede finansal içermenin gelişmesi, komşu ülke üzerinde taşıma etkisi yaratmakta ve yakın ülkeler birbirlerini etkilemektedir.

Cinsiyet: Kültürel ve toplumsal normlar bazı bölgelerde kadınların finansal hizmetlere erişimini kısıtlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, finansal hizmetlere erişimde cinsiyet farkı ortaya çıkmakta, finansal dışlanmayı artırmaktadır. Cinsiyete dayalı finansal farkın sebepleri arasında çoğu ülkede kadınların erkeklerden daha düşük düzeyde finansal okuryazarlığa sahip olması bulunmaktadır (Grohmann, 2016). Kadınların finansal ürün ve hizmetlere erişimindeki eşitsizlikler, engellerle karşılaşmalarına, girişimlerinin yeterli finansmana ulaşamamasına, piyasa fırsatlarından yararlanamamalarına neden olmaktadır. Finansal içerme, kadınların yaşadığı cinsiyete dayalı gelir eşitsizliklerini daraltmaktadır (Marlow ve Patton, 2005; Porter vd., 2015; Cabeza-García vd., 2019).

Kurumsal Faktörler

Finansal içermeyi etkileyen faktörlerden biri de arz tarafında yer alan finansal kurumlara yönelik hususlardır. Finansal kurumlara erişim, sunulan hizmetlerin maliyetleri, ürünlerin bireylerin ihtiyaçlarına uygunluğu ve bireylerin kuruluşlara duydukları güven kurumsal faktörler arasında yer almaktadır.

Finansal Kurumlara Erişim: Bankalar başta olmak üzere, finans kurumlarının varlığı, ülke genelindeki yaygınlıkları ve bireylerin, yaşadıkları coğrafyaya bağlı olmaksızın bu kurumların sundukları ürün ve hizmetlere kolaylıkla erişebilmeleri, finansal içermenin artmasında önem taşımaktadır (Kumar, 2013; Tuesta vd., 2015).

İşlem Maliyeti: İşlem maliyetleri, finansal kurumlarda üretilen ürün ve hizmetler karşılığında bu ürünleri ve hizmetleri kullananların yaptıkları her türlü ödemeler, katlanılan faiz dışı giderlerdir. İşlem maliyetleri yükseldikçe, finansal piyasalardaki aracılık maliyetleri yükselmekte, finansal sektörün performansı ise düşmektedir (Singh ve Kapoor, 2019). Dolayısıyla işlem maliyetlerinin artması, piyasaların etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır.

Ürün Uygunluğu: Finansal piyasalarda toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik özel finansal ürünlerin olmaması, dezavantajlı birey ve şirketlerin resmi finansal hizmetlerle etkileşimini azaltmaktadır. Finansal kurumlara erişimi olmayanların finansal sisteme dâhil edilebilmeleri için onlara uygun farklı ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, finansal içermeyi yaygınlaştıracaktır. Mikro finans uygulamaları da bu hizmetlerden biridir. Yoksul ve düşük gelirli hanelerin üretici faaliyetlere girişmelerine olanak sağlamak amacıyla mevduat, kredi, ödeme hizmetleri, para transferleri ve sigorta gibi geniş bir yelpazedeki finansal hizmetlerin sağlanması mikro finans olarak adlandırılmaktadır. Mikro finans kurumları üzerine yapılan araştırmalar, düşük gelirli bireylere kredi sağlamadaki başarılarını, bu başarıların ekonomik istikrarın iyileştirilmesi ve gelir uçurumlarının azaltılması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Mikro finans, gelişmekte olan ülkelerde finansal içermenin yaygınlaşması için stratejik bir araçtır (Sousa, 2015; Singh ve Kapoor, 2019).

Güven ve Kurumsal Kalite: Finansal skandallar ve sonucunda gelen iflaslarla finansal kurumlara güvensizlik hissedilmekte bu da finansal içermeyi sınırlamaktadır. Koomson vd. (2023), çalışmalarında merkez bankasının finansal kuruluşların faaliyetlerini denetlemek ve düzenlemek için etkili ve sürdürülebilir bir mekanizma kurmasının, hane halkının finansal kurumlara olan güvenini artırabileceğini ve finansal kurumlara ve hizmetlerine yönelteceğini, bunun da ülkedeki finansal içermeyi iyileştirebileceğini vurgulamışlardır.

Çevresel Faktörler

Finansal içermeyi etkileyen çevresel faktörler olarak içinde bulunulan ekonomik düzen içerisinde işleyişi sağlayan kural ve düzenlemeler, politikalar, ekonomik istikrar, finansal piyasaların gelişmişliği ve büyüklüğü sayılabilir. Finansal kurum müşterilerine sunulan hizmetler için getirilen sübvansiyonlar, teşvik uygulamaları hizmet kullanımını artırarak finansal içermenin önündeki engelleri kaldırmaktadır (Patil ve Patil, 2024). Verilen desteğe rağmen Kast sistemi, etnik köken veya din gibi sosyal ve kültürel normlar da finansal hizmetlere erişimi etkileyebilmektedir. Ekonomik düzen içinde istikrarsızlık varsa bu da birey ve kurumların finansal sistemden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar, sayılan faktörlerin yanında, daha fazla finansal içermenin güçlü bir hukuk sistemi, siyasi istikrar gibi özelliklerle de ilişkili olduğunu göstermektedir (Sousa, 2015; Anthony-Orji vd., 2019).

Teknolojik Faktörler

Teknoloji, eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme vb. birçok alanda yarattığı yeniliklerle günlük yaşamı kolaylaştırmakta ve zaman kazandırmaktadır. Finans sektöründe de teknolojinin etkisi ile gelişen ürün ve hizmetler, kullanıcıların finansal hizmetlere erişimi artırmakta, maliyetleri azaltmaktadır (Minz vd., 2024). İnternetin ve akıllı telefonların yaygınlaşması mobil bankacılık uygulamaları aracılığı ile finansal katılımı kolaylaştırmaktadır. Dijital ödeme sistemleri finansal işlem maliyetlerini düşürmekte, geleneksel bankacılığın ulaşamadığı kesimlere ulaşım sağlamaktadır (Shen ve Huang, 2016; Kurniasari, vd., 2021). Sayısız faydasının yanında gelişen teknolojinin, ortaya çıkardığı ihtiyaç bu alandaki okuryazarlıktır. Teknoloji ile ilgili okuryazarlık oranını artırabilmek için eğitim ve tanıtım yapmak, bireyler ve işletmelerin teknoloji ile birlikte gelen risklere karşı korunmalarını sağlamak için düzenlemeler getirmek önem taşımaktadır.

Politika ve Hükümet Desteği

Arun ve Kamath (2015), yetersiz bankacılık hizmeti alan nüfus grupları arasındaki farklı özelliklerin, bankacılık hizmetlerinde değişen talebin daha iyi anlaşılmasının etkili finansal ürün ve hizmet geliştirilebilmesi için önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca bu kesimlerde elde edilecek işsizlik, düşük eğitim gibi ortak zorlukların bilgisi, ülkedeki politika yapıcılar ile bu kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayan kamu/özel kuruluşların arasındaki iş birliğine de bilgi sağlayacaktır. Sanderson vd. (2018), çalışmalarında hükümetlerin, finansal kurumları toplumun tüm kesimlerine yaklaşmayı, sundukları hizmetleri daha erişilebilir kılan teknolojiler benimsemesini sağlayan politikalar yürürlüğe koymalarını önermektedir. Siyasi otoritenin, kara para aklama, kayıt dışı ekonomi gibi finansal sistemi istikrarsızlaştırabilecek olumsuzluklara karşı düzenlemeler yapması ve denetlemeleri artırması gerekmektedir.

DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE FİNANSAL TEKNOLOJİLER

Dijitalleşme, ekonomi ve toplumun çoğu alanına yayılmış, tüm sektörlerde olduğu gibi finans sektöründe de geleneksel uygulamaların değişmesi ve dönüşmesine neden olmuştur. Piyasa ve politika yapıcılar için, beklenmedik zamanlarda gelen hızlı değişim ve dönüşümlere adapte olmak kolay olmamıştır. Bu yüzden uygulama ve faaliyetler geleneksel temellerinden uzaklaşmıştır. Dijital dönüşümün getirdiği yeniliklerin sonucunda farklı kesimlerin farklı piyasalara giriş engellerini ortadan kaldıran yeni finansal araçlar ve düzenlemeler ortaya çıkmış, maliyetler düşmüş, finansal piyasalar dijital dönüşüme uyum sağlayarak değişim geçirmiştir (El-Erian, 2009).

Finansal kurumlar özellikle bankalar, 1990'lı yılların başında dijital dönüşüm sürecinde, müşterileriyle etkileşim kurma ve hizmet sunma biçimlerini değiştirmiştir. Banka şubeleri aracılığı ile gerçekleştirilen işlemler, dijital ortamlar üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Kullanıcılar banka şubelerine gitmeden buldukları konumdan hesaplarını yönetebilme, ödemelerini gerçekleştirme, kredi başvurusunda bulunabilme, tasarruflarını diledikleri yatırım araçlarında değerlendirebilme avantajlarına sahip olmuşlardır. Kısacası bu durum, bireylerin bankacılık hizmetlerine daha kolay ulaşmalarına olanak sağlamaktadır. Böylelikle internet bankacılığı gelişmiştir. Akıllı telefonların dünya çapında hızla artması ise mobil bankacılık uygulamalarını öne çıkarmıştır. Mobil bankacılık kullanıcılara hızlı işlem yapma imkânı sağlamış, borsanın yatırımcı sayısının artmasına yardımcı olmuştur. Yatırımcılar, cep telefonları aracılığı ile piyasa verilerini anlık takip edebilmekte, analiz araçlarını kullanabilmekte ve işlem yapabilmektedirler. Bankacılık hizmetlerine olan talep de önemli ölçüde arttıran mobil bankacılık uygulamaları, teknolojiye uyum sağlamış nüfusun finansal piyasalara katılımını artırmıştır. Global Findex Veritabanı 2021 Raporu'na göre, 98'den fazla ülkede dijital finansal hizmetler kullanılmakta ve 1,35 milyardan fazla mobil banka hesabı bulunmaktadır. Bu durum, finansal dışlanmaya uğramış dezavantajlı nüfusun da dijital dönüşüm sürecinde resmi finansal hizmetlerden yararlanmaya başladığını göstermektedir.

Finansal ürün ve hizmetleri akıllı algoritmalar, büyük veri, bulut bilişim ve yapay zekâ gibi gelişmiş teknolojileri kullanarak iyileştirip dönüştüren finansal teknoloji, yeni bir endüstri haline gelmiştir. Bu teknoloji sayesinde mobil bankacılık dışında temassız sistemler, parmak izi, göz ve yüz tanıma gibi güvenlik uygulamaları, yapay zeka destekli portföy yönetimi, kripto varlıklar gibi uygulamalar ve ürünler günlük finansal işlemlere dahil olmuştur. Finansal teknolojinin getirdikleri arasında Fintech şirketleri de bulunmaktadır. Bu şirketler sahip oldukları finansal teknolojiyi finans sektörü ile uyumlaştıran şirketlerdir. Bu şirketlerin sunduğu yeniliklerden biri de süper uygulamalardır.

Süper uygulama, ulaşım, perakende, yiyecek, dağıtım gibi hizmetlerin tek bir platform üzerinden müşteriye sunulduğu uygulamadır. Bu uygulama aracılığıyla müşteriler örneğin yemek siparişi verebilmekte, yemek siparişinin gelmesini beklerken yurtdışı tatili için ulaşım ve konaklama rezervasyonunu ve ödemelerini yapabilmekte, gelen kargosunu takip edebilmekte, kredi başvurusu yapabilmekte ve tüm bu süreci tek bir platform üzerinden gerçekleştirmektedir.

Fintech, finans sektöründeki hizmet akışını, iç süreçleri ve sektörler arası faaliyetleri etkileyecek güce sahiptir. Sadece banka, finans ve sigorta hizmetlerini sunmakla kalmayıp yatırımcıların bilgi paylaşmasını, emirleri yürütmesini ve riskleri yönetmesini de sağlamaktadır. Özellikle yurtdışı pazarlara açılmak isteyen KOBİ'ler için finansal işlemleri kolaylaştırmakta ve maliyetleri azaltmaktadır (Saivasan ve Lokhande, 2023). Güncel olmayan sistemleri nedeniyle, yeni piyasa katılımcılarına ayak uyduramayan bankalara karşılık FinTech şirketleri, faaliyetlerini kısıtlayan kuralların ve düzenlemelerin esnekliği nedeniyle tüm finansal sistemin tedarik zincirini etkilemektedir (Póta ve Becsky-Nagy, 2022).

FinTech, sahip olduğu yenilikçi uygulamalara rağmen siber güvenlik riski gibi birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Finansal sistemlerin istikrarı için finansal verilerin korunması önemlidir. Güçlü siber güvenlik önlemlerinin uygulanması gerekmektedir. Düzenleyicilerin ve politika yapıcıların, inovasyonu teşvik etmek ve tüketici koruması, risk yönetimi ve piyasa bütünlüğü arasında bir denge sağlayan düzenleyici çerçeveler geliştirmesi elzem hale gelmektedir (Saivasan ve Lokhande, 2023).

FİNANSAL TEKNOLOJİLERİN FİNANSAL İÇERME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Finansal içermeyi yaygınlaştırmak, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın temel taşıdır. Sarma (2008), finansal içerme çabalarının, bir ülkedeki yoksulluğun azaltılması, girişimciliğin desteklenmesi, hane halkı tasarruflarının artırılması ve tefecilik gibi gayri resmi kredi kaynaklarının büyümesini azaltma yönünden önemli olduğunu belirtmektedir. Son yıllarda, finansal teknolojilerin hızlı bir şekilde gelişmesi, finansal içerme çabalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Finansal teknolojilerin finansal içerme üzerindeki etkilerini finansal işlemleri kolaylaştırması, coğrafi engelleri kaldırması, maliyetleri azaltması ve finansal ürün ve hizmetleri çeşitlendirmesi olarak ele almak mümkündür.

i. Finansal İşlemlerin Kolaylaşması

Mobil bankacılık, dijital ödeme sistemleri ve mobil cüzdanlar, düşük gelirli bireylerin günlük finansal işlemlerini kolaylaştırmakta ve daha güvenli hale getirmektedir. Kenya'daki M-Pesa uygulaması, dijital finansal araçların gelişmekte olan bölgelerdeki başarısını en iyi şekilde gösteren örneklerden

biridir. M-Pesa, Kenya’da bankacılık hizmetlerine erişimi olmayan milyonlarca kişiye mobil ödeme, tasarruf ve kredi hizmetleri sunmuş, finansal içerme oranlarını ciddi oranda artırmıştır (Suri ve Jack, 2016). Yapay zekâ ve makine öğrenimi, ayrıca alternatif verileri dikkate alan kredi puanlama modellerinin oluşturulmasını sağlayarak, resmi kredi geçmişi olmayan bireylerin kredilere erişmesine yardımcı olmaktadır.

ii. *Coğrafi Engellerin Kalkması*

Dijital bankacılık uygulamaları ile banka şubelerine gitmeden fiziksel dokümanlara ihtiyaç duymadan finansal hizmetlere ulaşım sağlanmaktadır. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan ve ulaşım imkânları sınırlı nüfus için bu önem taşımaktadır. Mobil bankacılık uygulamaları da bilgisayarlara ve banka hesaplarına sınırlı erişimi olan ancak mobil telefon kullanımı olan bireyleri hedefleyerek finansal hizmetlere erişimi yaygınlaştırmıştır.

iii. *İşlem Maliyetlerinin Azalması*

Geleneksel bankacılık altyapısının kurulması ve faaliyetlerin şubeler yardımıyla yürütülmesi banka maliyetlerini artırmakta, artan maliyetler de müşterilere işlem maliyeti olarak yansımaktadır. Çevrimiçi sunulan finansal hizmetlerin maliyeti ise düşüktür. Finansal kurumlar, teknolojinin getirdiği maliyet tasarruflarını daha düşük işlem ücretleri olarak müşterilerine aktarmaktadırlar. Örneğin blok zincir teknolojisi, düşük maliyetli ve şeffaf bir ödeme sistemi sunarak, bankacılık dışı bölgelerdeki bireylerin finansal işlemler yapmalarını mümkün kılmaktadır (Vinciguerra vd., 2021).

iv. *Finansal Ürün ve Hizmetlerin Çeşitlenmesi*

Teknolojik yenilikler, yetersiz hizmet alan finansal erişimde dezavantajlı gruplar için mikro finans, gibi özel finansal ürünlerin geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Dijital bankacılık uygulamaları kullanıcıların tek bir platform üzerinden mal ve hizmetler için ödeme yapmasını, para transfer etmesini ve mikro kredilere erişmesini sağlamaktadır. Bu gelişim, nakit işlemlere olan ihtiyacı azaltmaktadır. Ayrıca müşterilerin finansal kurum üzerinden kişisel finanslarını yönetmelerine imkân sağlayan yapay zekâ temelli uygulamalarla danışmanlık verilmektedir. Bu danışmanlık hizmeti, bireylerin finansal okuryazarlığını geliştirirken, bilinçli finansal kararlar almasını sağlamaktadır. Ayrıca, akıllı sözleşmeler ve dijital kimlikler gibi blokzincir tabanlı çözümler, bankacılık hizmetlerine ulaşmakta zorluk çeken bireylere, finansal karar alma gücü sağlamaktadır (Vinciguerra vd., 2021).

SONUÇ

Günümüz dünyasında bireyler ve işletmeler, uygun maliyetli ve güvenli finansal hizmetlere erişim sağlayamamakta, ekonomik fırsatları değerlendirememektedirler. Bu durum, mevcut ortamdaki sosyal ve ekonomik

eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Bireylerin ve işletmelerin finansal hizmetlere uygun koşullarda, istenilen zamanda ulaşabilmesi olarak ifade edilen finansal içerme kavramı, ilgili politikaların ve teknolojilerin geliştirilmesini de kapsamaktadır. Bu yüzden bir ülkenin ekonomik kalkınması, toplumsal eşitliği sağlaması ve yoksullukla mücadele edebilmesi için büyük öneme sahiptir.

Dünya Bankası tarafından yayınlanan Global Findex Veritabanı 2021 Raporu'na göre bir finansal kurumda hesap sahipliği dünya nüfusunun %76'sına karşılık gelirken, bu oran gelişmekte olan ülkelerde %71 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan yetişkinlerin yarısı finansmana ihtiyaç duyduğunda bu ihtiyacını ancak 30 gün içinde karşılayabilmektedir. Gelişen finansal teknolojiler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal hizmetlerin yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Dijital bankacılık uygulamaları, engelleri azaltarak ve kolaylığı artırarak finansal erişimi önemli ölçüde genişletmiştir. Gelecekte, finansal içermenin daha da artması için, finansal teknolojilerin daha yaygın hale gelmesi ve düzenleyici çerçevelerin iyileştirilmesi ve bazı zorlukların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Finansal ve dijital okuryazarlığın eksikliği, finansal içermede karşılaşılan en büyük engellerin başında gelmektedir. Dijital hizmetlerden nasıl yararlanılacağına dair bilgi eksikliği ile bu hizmetlere duyulan güven eksikliği, finansal ürünlerin kullanılmasını sınırlayabilmektedir. Bu aşamada ilgili taraflara eğitim ve destek verilmeli; finansal dolandırıcılık, kimlik hırsızlığı ve veri güvenliği ihlallerine karşı düzenleyici uygulamalar geliştirilmelidir. Halen gelişmekte olan birçok ülkede, finansal teknolojilerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için uygun yasal çerçeveler çizilememiştir. Bu durum, FinTech şirketlerinin faaliyetlerini zorlaştırırken; finansal hizmetlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını engellemektedir (Abuzov, 2023). Ancak, belirsiz veya kısıtlayıcı düzenlemeler yenilikçi finansal teknolojilerin gelişimini ve finansal içerme çabalarını sınırlayabilecektir. Bu durum gözden kaçırılmamalıdır. Finansal hizmetlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını engelleyen bir diğer faktör, yetersiz internet ağıdır. Ayrıca enerji ihtiyacının artması da gelecekte karşılaşılabilecek önemli faktörlerden biri olarak düşünülmektedir.

Finansal içerme ile teknolojinin birleşimi, ekonomik büyümeyi destekleyerek geçim kaynaklarını küresel ölçekte iyileştirme potansiyeline sahiptir. Bugün olduğu gibi gelecekte de finans alanında yeni ürün ve hizmetler ortaya çıkacak, yeni aktörler piyasalara girecektir. Bu değişim, finansal ürün ve hizmetleri geliştiren ve uygulamaya koyanlar kadar bu hizmetlerden yararlananları da değiştirecek ve dönüştürecektir. Ancak bu dönüşümün tam anlamıyla gerçekleşmesi ve fayda yaratması için dijital dönüşümün karşılaştığı engellerin aşılması, altyapının güçlendirilmesi ve eşit erişim için ortak bir çaba gösterilmesi gerekmektedir (El-Erian, 2009).

KAYNAKÇA

- Abuzov, A. (2023). Development of the financial capital market in the digital economy. In: Mantulenko, V. (eds) Proceedings of the 2nd International Conference Engineering Innovations and Sustainable Development. CEISD 2023. Lecture Notes in Civil Engineering, vol 378. Springer, Cham.
- Acar Balaylar, N., & Bulut, A. E., (2022). Türkiye’de ve dünyada cinsiyet eşitsizliğinin finansal kapsayıcılık perspektifinde analizi. *Kadın Ekonomisi* (pp.29-59). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Allen, F., Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., & Martinez Peria, M. S. (2016). The foundations of financial inclusion: Understanding ownership and use of formal accounts. *Journal of Financial Intermediation*, 27, 1-30.
- Amidžić, G., Massara, A., & Mialou, A. (2014). Assessing countries financial inclusion standing: A new composite index. *International Monetary Fund Working Paper*, 14/36, Washington, D. C.
- Anthony-Orji, O. I., Orji, A., Ogbuabor, J. E., & Nwosu, E. O. (2019). Do financial stability and institutional quality have an impact on financial inclusion in developing economies? New evidence from Nigeria. *International Journal of Sustainable Economy*, 11(1), 18-40.
- Aportela, F. (1999). Effects of financial access on savings by low-income people. Banco de Mexico.
- Arun, T., & Kamath, R. (2015). Financial inclusion: Policies and practices. *IIMB Management Review*, 27(4), 267-287.
- Ashraf, N., Karlan, D., & Yin, W. (2010). Female empowerment: Further evidence from a commitment savings product in the Philippines. *World Development* 28(3), 333-344.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2007). Finance, inequality and the poor. *Journal of Economic Growth*, 12, 27-49
- Bruhn, M., & Love, I. (2014). The real impact of improved access to finance: Evidence from Mexico. *Journal of Finance*, 69(3), 1347-1376.
- Cabeza-García, L., Del Brio, E. B., & Oscanoa-Victorio, M. L. (2019). Female financial inclusion and its impacts on inclusive economic development. *Women’s Studies International Forum*, 77.
- Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2008). Finance, financial sector policies, and long-run growth. *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4469.
- Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L. F., Singer, D., & Van Oudheusden, P. (2015). The global finindex database 2014: Measuring financial inclusion around the world. *Policy Research Working Paper No. 7255*.
- Demirgüç Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., & Hess, J. (2018). The global finindex database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution. Washington, DC: World Bank.
- Dupas, P., & Robinson J. (2013). Savings constraints and microenterprise development: Evidence from a field experiment in Kenya. *American Economic Journal: Applied Economics*, 5(1), 163-192.
- El-Erian, M. A. (2009). Piyasalar çarpışınca. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Golha, P. (2023). Financial digitalization: Trends, opportunities and risks. *Inproforum*, 17(1), 341-346.
- Grohmann, A. (2016). The gender gap in financial literacy: Income, education, and experience offer only partial explanations. *DIW Boletín Económico*, 6(7), 531-537.
- Güven, V., & Şahinöz, E. (2018). *Blokzincir, kripto paralar, bitcoin*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Honohan, P. (2008). Cross-country variation in household access to financial services. *Journal of Banking & Finance*, 32(11), 2493-2500.
- Ibor, B. (2023). Financial inclusion and financial literacy. doi: 10.5772/intechopen. 1003855.
- Johnson, S., & Arnold, S. (2012). Inclusive financial markets: Is transformation under way in Kenya?. *Development Policy Review*, 30(6), 719-748.
- Koomson, I., Koomson, P., & Abdul-Mumuni, A. (2023). Trust in banks, financial inclusion and the mediating role of borrower discouragement. *International Review of Economics & Finance*, 88, 1418-1431.
- Kumar, N. (2013). Financial inclusion and its determinants: Evidence from India. *Journal of Financial Economic Policy*, 6(9), 56-89.
- Kurniasari, F., Gunardi, A., Putri, F., & Firmansyah, A. (2021). The role of financial technology to increase financial inclusion in Indonesia. *International Journal of Data and Network Science*, 5(3), 391-400.

- Marlow, S., & Patton, D. (2005). All credit to men? Entrepreneurship, finance, and gender. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 29(6), 717-735.
- Minz, N. K., Bhardwaj, P., & Chaudhary, D. (2024). Financial inclusion: Unlocking economic growth and social equity. In *Emerging Perspectives on Financial Well-Being* (pp. 175-191). IGI Global.
- Patil, R., & Patil, R. (2024). Financial inclusion: Bridging the gap for sustainable development. *JCMM's Kaleidoscope Journal of Management Research*, 1(1), 69-72.
- Porter, B., Widjaja, N., & Nowacka, K. (2015). Why technology matters for advancing women's financial inclusion. *Organisation for economic cooperation and development. The OECD Observer*; (303), 33.
- Póta, C. P., & Becsky-Nagy, P. (2022). The impact of digitalization on the financial sector. *Competitio*, 21(1-2), 29-42.
- Prina, S. (2012). Do basic savings accounts help the poor to save? Evidence from a field experiment in Nepal. *Weatherhead School of Management, Case Western Reserve University, Cleveland, OH*.
- Saivasan, R., & Lokhande, M. (2023). Impact of fintech on capital markets. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 12(7), 987-991. <https://www.ijsr.net/getabstract.php?paperid=SR23713151112>
- Sanderson, A., Learnmore, M., & Le Roux, P. (2018). A review of determinants of financial inclusion. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(3), 1-8
- Sarma, M. (2008). Index of financial inclusion. *Indian Council for Research on International Economic Relations Working Paper, No. 215*.
- Sarma, M., & Pais, J. (2011). Financial inclusion and development. *Journal of international development*, 23(5), 613-628.
- Sayari, K. T. (2023). Digitalization of the financial sector: New opportunities and challenges during the covid-19 crisis. In K. Mehta, R. Sharma, & P. Yu (Eds.), *Revolutionizing Financial Services and Markets Through FinTech and Blockchain* (pp. 78-98). IGI Global Scientific Publishing.
- Shen, Y., & Huang, Y. (2016). Introduction to the special issue: Internet finance in China. *China Economic Journal*, 9(3), 221-224.
- Singh, P. & Kapoor, S. (2019). Transaction costs in microfinance - study from clients perspective. *International Journal of Development Issues*, 18(1), 34-50.
- Sousa, M. M. D. (2015). Financial inclusion and global regulatory standards: An empirical study across developing economies. *New G20 Working Paper No. 7*. Waterloo, Ontario: Centre for International Governance Innovation.
- Suprapti, I. A. P., Harsono, I., Sutanto, H., Chaidir, T., & Arini, G. A. (2024). Financial inclusion strategies (exploring the landscape through systematic literatur review). *Accounting Studies and Tax Journal (COUNT)*, 1(1), 101-110.
- Suri, T., & Jack, W. (2016). The long-run poverty and gender impacts of mobile money. *Science*, 354(6317), 1288-1292.
- The Global Findex Database (2021). <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex/> Report. Erişim tarihi: 16.12.2024.
- Tuesta, D., Sorensen, G., Haring, A., & Camara, N. (2015). Financial inclusion and its determinants: the case of Argentina. Madrid: BBVA Research.
- Türkiye İş Bankası, (2024). <https://www.isbank.com.tr/blog/dijitallesme-dijital-donusum-nedir>. Erişim tarihi: 15.12.2024.
- United Nations, (2024). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. <https://sdgs.un.org/2030agenda>. ErişimTarihi: 16.12.2024.
- Vinciguerra, R., Cappellieri, F., & Pizzo, M. (2021). A disruptive innovation of blockchain in finance and banking: A jump into the future. In: Chiucchi, M.S., Lombardi, R., Mancini, D. (eds) *Intellectual Capital, Smart Technologies and Digitalization*. SIDREA Series in Accounting and Business Administration. Springer, Cham.
- Wang, X., & Guan, J. (2016). Financial inclusion: Measurement, spatial effects and influencing factors. *Applied Economics*, 49(18), 1751-1762.
- Yorulmaz, R. (2016). Construction of a regional financial inclusion index for the member and candidate countries of the European Union. *Sayıştay Dergisi*, 102, 91-106.

ÖĞRETİM PROGRAMLARI ALANINDAKİ BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK PROFİLİ

Eren Akdağ Kurnaz¹

GİRİŞ

Eğitim sistemi, bireylerin bilgi, beceri, tutum ve değerlerle donatılmasını sağlayan bir yapıdır. Öğretim programları da bu yapının merkezinde yer almaktadır. Öğretim programları, eğitim hedeflerini, içeriği, öğretim yöntemlerini ve değerlendirme araçlarını belirleyen bir rehber niteliği taşır. Eğitim sistemi yapısının merkezinde yer alan öğretim programları, eğitim politikalarının uygulanmasında da kritik bir rol oynar.

Öğretim programları, belirli bir eğitim seviyesi veya ders için öngörülen öğrenme hedefleri, öğretim içeriği, öğretim yöntemleri ve değerlendirme yaklaşımlarını kapsayan planlı bir düzenlemedir (Demirel, 2022). Bu programlar, bireylerin akademik ve sosyal gelişimini desteklemek için tasarlanmış bir yol haritası sunar.

Öğretim programlarının önemi, birçok boyutuyla ele alınabilir:

- Eğitim Amaçlarının Belirlenmesi ve Gerçekleştirilmesi:** Programlar, eğitim sürecinde hangi bilgi ve becerilerin kazandırılacağını net bir şekilde ortaya koyar. Bu hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin hedefe yönelik bir yol izlemelerini sağlar (Tyler, 1949).
- Standartlık:** Eğitim programları, ulusal düzeyde eğitim standartlarının oluşturulmasına katkı sağlar. Bu durum, eğitimde fırsat eşitliği yaratılmasını kolaylaştırır.
- Öğretmenlere Rehberlik:** Öğretmenler, programlar aracılığıyla hangi yöntemleri kullanacakları ve hangi materyallerden yararlanacakları konusunda yönlendirilirler (Ertürk, 1972).
- Toplumsal Gelişime Katkı:** Eğitim programları, bireylerin toplumsal sorumluluk bilinci kazanmaları ve topluma katkı sağlamaları için bir temel oluşturur.

Öğretim programları, eğitim sürecinin temel taşlarından biridir ve bireylerin yetişiminde çok yönlü bir rol oynar. Aynı zamanda, eğitim politikalarının uygulanmasında bir araç olarak kritik bir işlev üretir. Programlar, ulusal kültürel değerlerin ve kimliğin korunması ve geliştirilmesi için tasarlanır. Bu, eğitim politikalarıyla yakından ilişkili bir süreçtir (Yıldırım ve Doğanay,

¹ Öğr. Grv. Dr., eren.akdag@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7018-2848

2000). Günümüzde, öğretim programları, ülkelerin uluslararası arenada rekabet edebilir bireyler yetiştirmesi için önemlidir. Bu nedenle, politika yapımcılar, öğretim programlarının güncel ve etkili olmasını sağlamalıdır (OECD, 2019). Bu nedenle, öğretim programlarının özenle tasarlanması ve sürekli olarak geliştirilmesi, eğitim sistemlerinin başarısı için vazgeçilmezdir.

Öğretim programları, eğitim araştırmaları alanında her zaman merkezi bir odak noktası olmuştur. Son yıllarda, teknolojinin hızla ilerlemesi ve küreselleşmenin etkisi, bu alandaki araştırmaların kapsamını ve derinliğini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bibliyometrik analiz, bu çalışmaları incelemek, eğilimleri belirlemek ve akademik ağları anlamak için güçlü bir araç olarak ortaya çıkmıştır (Perumal & Orji, 2024; Spiegel ve diğerleri, 2024).

Bibliyometrik analiz, akademik yayınların istatistiksel değerlendirilmesini içeren bir yaklaşımdır. Analiz edilen temel unsurlar arasında anahtar kelimeler, en çok atıf alan çalışmalar, yazar iş birlikleri ve yayın yapılan dergiler yer alır. Bilimsel araştırmalarda belirli bir alandaki eğilimleri, araştırma konularını, iş birliği ağlarını ve en etkili çalışmaları analiz etme yöntemi olarak bilinen **bibliyometrik analiz**, akademik literatürün incelenmesinde giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Aria & Cuccurullo, 2017). Bu yöntem, özellikle belirli bir alandaki literatürün hacmini, gelişim sürecini ve anahtar temalarını sistematik olarak ortaya koymak için tercih edilmektedir (Donthu et al., 2021). Bibliyometrik analiz genellikle atıf analizleri, yazar ve kurum iş birliği ağları, anahtar kelime eş zamanlılığı ve coğrafi dağılımlar gibi farklı yöntemleri içerir. Örneğin, **atıf analizi** ile bir çalışmanın bilimsel etki düzeyi değerlendirilirken, **iş birliği ağları analizi** ile araştırmacılar arasındaki ilişkiler ve ağ yapıları analiz edilebilmektedir (Van Eck & Waltman, 2010). Bu bağlamda, Scopus ve Web of Science gibi uluslararası indekslerden alınan veriler, bibliyometrik analizlerin temelini oluşturmaktadır (Zupic & Čater, 2015).

Öğretim programları alanındaki bilimsel çalışmaların bibliyometrik profili, bu disiplinin hem teorik hem de uygulamalı boyutlarda ne kadar hızlı bir şekilde geliştiğini ortaya koymaktadır. Gelecek yönelimleri anlamak ve yeni çalışmalara yön vermek için bu tür analizlerin önemi artmaktadır. Bibliyometrik analizler, çalışmaların genel profili ve etkisi hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bilimsel yayınların alandaki durumunun belirlenmesi ve alanda çalışan araştırmacılar için yol gösterici olması bakımından bibliyometrik araştırmalar oldukça önemlidir.

Öğretim programları alanına ilişkin genel bir bakış açısı sunmak, alanın mevcut durumunu göstermek ve böylece alana katkı sağlamak amacıyla bu çalışmada bibliyometrik yöntem kullanılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle web of science veri tabanında bulunan 2001-2024 yılları arasında yapılmış toplam 217,493 yayına ulaşılmıştır. Bu yayınlar, makale, bildiri,

kitap ve kitap bölümü gibi akademik yayınlardan oluşmaktadır. Daha sonra ilgili çalışmalar; yayın yılı, yazar bilgisi, araştırma alanları, yayın kaynakları, yayın yapılan ülkeler ve yayın dillerine uygun olarak parametrelere göre incelenmiştir. Ayrıca “VOSviewer” programı kullanılarak çalışmaların görsel ağ haritaları oluşturulmuş ve birbirleriyle olan bağlantıları ortaya çıkarılmıştır.

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu çalışmada, bibliyometrik yöntemle performans analizi ile bilimsel haritalama olarak adlandırılan ve bir çalışma alanındaki hâkim olan yönelimlerin, alanda en etkili olan yayınların, iş birliklerinin, göstergesi niteliğindeki yöntemler kullanılmış ve görsel haritalardan yararlanılmıştır. Bibliyometrik metodoloji, bibliyometrik veriler ile ilgili nicel tekniklerin uygulanmasından oluşmaktadır (Donthu vd., 2021). Nicel bir teknik olan bibliyometrik analiz, yapılan araştırmanın alanına ilişkin derinlemesine ve kapsamlı bir anlayış sunar ve etkili bir yöntem olarak görülür ve kullanımı yaygındır (Yu vd., 2021).

10.12.2024 tarihinde “Curriculum” (öğretim programı) anahtar kelimesi seçilerek ve 2001-2024 yılları aralığı baz alınarak yapılan çalışmada 217,393 tane çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlardan 158879 tanesi makale diğerleri bildiri, kitap ve kitap bölümleri gibi bilimsel yayınlardan oluşmaktadır. Çalışma verileri yazar, atıf, ülke, dergi, kurum anahtar sözcük ve özet analizleri üzerinden incelenmiştir. Veri tabanı olarak Web of Science’de endekslenen içerikler alınmıştır.

BULGULAR

Araştırmada 2001-2024 yılları arasında web of science veri tabanında yayınlanan öğretim programları ile ilgili yapılmış olan 217,493 adet çalışmaya ilişkin verilere ulaşılmıştır. İndirilen veriler araştırmanın yıllarına, yazar dağılımına, araştırma alanlarına, araştırmanın yayımlandığı kaynaklara, araştırmanın yapıldığı ülkeye ve dillerine göre kategorize edilip yüzdelik dilimlere bölümlendirilmiştir. Daha sonra, haritalama, görselleştirme ve çok boyutlu analizi ile, veri setleri derinlemesine analiz edilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların Yıllara Göre ve Yüzdelik Olarak Dağılımı

Yayın Yılı	Record Count	% of 217.493
2024	14281	6.566
2023	14980	6.888
2022	15763	7.248
2021	15227	7.001
2020	14724	6.770
2019	14547	6.688
2018	13208	6.073
2017	13791	6.341
2016	11922	5.482
2015	11111	5.109

2014	10318	4.744
2013	9831	4.520
2012	8709	4.004
2011	8631	3.968
2010	7272	3.344
2009	6239	2.869
2008	5616	2.582
2007	4585	2.108
2006	4086	1.879
2005	3683	1.693
2004	2649	1.218
2003	2242	1.031
2002	2088	0.960
2001	1990	0.915

Tablo 1’de öğretim programları ile ilgili yapılan çalışmaların yıllara göre ve yüzdelerle dağılımı görülmektedir. Şekildeki gibi web of Science veri tabanındaki öğretim programı ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların ağırlıklı olarak 2022, 2021 ve 2023 ve 2024 yıllarında yapıldığı görülmektedir. Tablo incelendiğinde en fazla çalışma 15763 yayın ve %7.245 ile 2022 yılında yapılmıştır. Daha sonra sırasıyla 15.227 yayın ve %7.001 ile 2021 yılında, 2023 yılında ise, 14980 yayınlı %6.888 ile 2021 ve 2023 yıllarında görülmektedir. Yıllar itibari ile genel olarak bir artış seyri izlenmiştir. Bu durum dünyada öğretim programı alanında yapılan çalışmaların son yıllarda arttığını göstermektedir.

Tablo 2. Çalışmaların Yazarlara Göre Dağılımı ve Yüzdeleri

Yazar	Record Count	% of 217.493
Anonymous	198	0.091
Dangl JL	117	0.054
Jaspers I	108	0.050
Jong MSY	110	0.051
Kim J	178	0.082
Kim S	143	0.066
King RB	135	0.062
Lee J	196	0.090
Lee JCK	109	0.050
Lee S	126	0.058
Li H	127	0.058
Li J	158	0.073
Li L	126	0.058
Li Y	214	0.098
Liu J	143	0.066
Liu Y	201	0.092
Smith J	127	0.058
Wang J	177	0.081
Wang L	186	0.086
Wang X	119	0.055

Wang Y	211	0.097
Zhang H	133	0.061
Zhang J	172	0.079
Zhang L	140	0.064
Zhang Y	218	0.100

Tablo 2’de öğretim programları konusunda yapılan uluslararası çalışmaların yazarlara göre dağılımı ve yüzdeleri incelenirken en fazla çalışma yapan yazarlar ele alınmıştır. Oluşturulan tabloya göre en fazla çalışmayı yapan yazarın 218 eser ve yapılan çalışmalar arasında %0.100’lik yüzdelik pay ile Zhang Y’nin olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla 214 yayın ve %0.098 yüzdelik pay ile Li Y, 211 yayın ve %0.097 ile Wang Y gelirken ilk 25 eserde yazarların çalışma sayıları 108’in altına düşmemektedir.

Tablo 3. Çalışmaların Araştırma Alanlarına Göre Dağılımı

Araştırma Alanları	Record Count	% of 217.493
İşletme Ekonomisi	6307	2.900
Kimya	3614	1.662
Bilgisayar Bilimleri	14849	6.827
Diş Hekimliği Ağız	2625	1.207
Cerrahi Tıp Eğitimi	112948	51.932
Eğitim Araştırmaları İngilizce	13299	6.115
Çevre Bilimi Eko.	3672	1.688
Genel Dahiliye	8208	3.774
Sağlık Bilimleri Hizmetleri	10544	4.848
Bilgi Bilimi Kütüphane Sc.	2323	1.068
Dilbilim	6186	2.844
Sinir Bilimleri Nöroloji	2195	1.009
Hemşirelik	6726	3.093
Pediyatri	2132	0.980
Farmakoloji Eczacılık	2876	1.322
Psikiyatri	2646	1.217
Psikoloji	10118	4.652
Kamu Çevre Meslekleri.	7668	3.526
Radyoloji Nükleer	1746	0.803
Rehabilitasyon	3009	1.383
Bilim Teknoloji Diğer Üst.	4463	2.052
Sosyal Bilimler Diğer Üst.	9015	4.145
Sosyal Hizmet	1666	0.766
Spor Bilimleri	1939	0.892
Cerrahi	4179	1.921

Tablo 3’te, öğretim programı alanında uluslararası çalışmalar incelendiğinde en fazla çalışmanın 112.948 yayın ve %51.932 oranında Surgery Medicine Education alanında yapıldığı görülmektedir. Bu rakam ve yüzdelik diğer çalışma alanları arasında oldukça yüksek bir orana sahiptir. Bu araştırma alanını

sırasıyla 14849 yayın ve yüzde olarak %6.827 ile Computer Science ve 13.299 yayın ve %6.115 ile de Educational Research English takip etmektedir.

Tablo 4. Çalışmaların Yayınlandıkları Kaynaklara Göre Dağılımı

Dergi Adı	Record Count	% of 217.493
ABSTRACTS OF PAPERS OF THE AMERICAN CHR.	849	0.39
ACADEMIC MEDICINE	1757	0.808
ADVANCES IN SOCIAL SCIENCE EDU.	1599	0.735
AMERICAN JOURNAL OF PHARMA.EDU.	1006	0.463
ASEE ANNUAL CONFERENCE EXPOSITION	1361	0.626
BMC MEDICAL EDUCATION	2088	0.960
CURRENTS IN PHARMACY TEACHING AND LEARG.	707	0.325
CURRICULUM INQUIRY	733	0.337
CURRICULUM JOURNAL	803	0.369
EDUCATION SCIENCES	845	0.389
EDULEARN PROCEEDINGS	1651	0.759
FRONTIERS IN EDUCATION CONFERENCE	1154	0.531
ICERI PROCEEDINGS	1136	0.522
INTED PROCEEDINGS	1540	0.708
INTERNATIONAL JOURNAL OF ENGINEERING EDU.	689	0.317
JOURNAL OF CHEMICAL EDU.	1703	0.783
JOURNAL OF CURRICULUM STUDIES	1124	0.517
JOURNAL OF DENTAL EDUCATION	901	0.414
JOURNAL OF GENERAL INTERNAL MEDICINE	898	0.413
LECTURE NOTES IN COMPUTER SCIENCE	840	0.386
MEDICAL EDUCATION	916	0.421
MEDICAL TEACHER	1511	0.695
NURSE EDUCATION TODAY	956	0.440
PROCEDIA SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES	1359	0.625
SUSTAINABILITY	938	0.431

Tablo 4'te çalışmaların yayınlandıkları kaynaklara göre incelenmesi sonucunda öğretim programları alanında uluslararası literatürde en fazla yayın yapılan kaynakların 2088 yayın ve %0.960 yüzdeler ile BMC MEDICAL EDUCATION olduğu görülmüştür. Bu kaynağı 1703 yayın ve %0.783 yüzdelerle JOURNAL OF CHEMICAL EDU. ve 1651 yayın %0.759 yüzdelerle EDULEARN PROCEEDINGS izlemektedir.

Tablo 5. Çalışmaların Yayın Yapılan Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler/Bölgeler	Record Count	% of 217.493
AVUSTRALYA	13755	6.324
BREZİLYA	2541	1.168
KANADA	12298	5.654
İNGİLTERE	17105	7.865
ALMANYA	5284	2.430
HİNDİSTAN	3688	1.696
ENDONEZYA	2052	0.943

İRLANDA	2237	1.029
İTALYA	2477	1.139
JAPONYA	2060	0.947
MALEZYA	2471	1.136
HOLLANDA	4058	1.866
YENİ ZELANDA	2821	1.297
PEOPLES R CHINA	17046	7.837
ROMANYA	1878	0.863
SUUDİ ARABİSTAN	2372	1.091
İSKOÇYA	2659	1.223
SİNGAPUR	1834	0.843
GÜNEY AFRİKA	5704	2.623
GÜNEY KORE	1988	0.914
İSPANYA	5317	2.445
İSVEÇ	2608	1.199
TAYVAN	2513	1.155
TÜRKİYE	3235	1.487
ABD	92762	42.651

Tablo 5'te Web of Science veri tabanının 2001-2024 yılları arasında öğretim programları konusunda yayımlanan çalışmalar arasında ilk 25 ülke yer almaktadır. Tablo 5 incelendiğinde öğretim programları ile ilgili olarak en fazla çalışma yapan ülkenin 92762 yayın ve %42.651 yüzdelerik pay ile, Amerika Birleşik Devletleri olduğu, ikinci ülkenin 17046 yayın ve %7.837 ve yüzdelerik pay ile Çin, üçüncü ülkenin ise 17105 yayın %7.865 yüzdelerik pay ile İngiltere olduğu görülmüştür. Yine Web of Science incelendiğinde Dünyada öğretim programları ile ilgili yapılan yayın sayısının 2001-2024 yılları arasında 217.493 olduğu tespit edilmiştir. Ağırlık olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde yayın yapılmış olması ülkenin öğretim programlarına olan ilgisini ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Çalışmaların Yayın Diline Göre Dağılımı

Diller	Record Count	% of 217.493
Afrikanca	5	0.002
Arapça	2	0.001
Bulgarca	2	0.001
Katalanca	3	0.001
Çince	71	0.033
Hırvatça	5	0.002
Hollandaca	3	0.001
İngilizce	217059	99.800
Estonca	1	0.000
Fince	2	0.001
Fransızca	31	0.014
Alman	18	0.008
İtalyan	7	0.003
Japonca	5	0.002
Korece	5	0.002

Litvanyalı	1	0.000
Malay	2	0.001
Lehçe	1	0.000
Portekizce	50	0.023
Rusça	50	0.023
Slovakça	1	0.000
Slovençe	3	0.001
İspanyolca	164	0.075
Türkçe	12	0.006
Belirtilmemiş	2	0.001

Tablo 6 çalışmaların yayın diline göre dağılımına bakıldığında, öğretim programları alanında yapılan çalışmaların yayın dilinin ağırlıklı olarak İngilizce olduğu görülmektedir. Bunun nedeni dünya genelinde İngilizcenin evrensel dil olarak kabul edilmesi ve ilgilenenlerin daha kolay ulaşması düşünülebilir. 217059 yayın ve %99.800 yüzdelerlik dilimi ile çalışmaların İngilizce olarak hazırlandığı görülmüştür. Bunu sırasıyla 164 yayın ve %0.075 yüzdelerlik dilimle İspanyolca 71 yayınlı ve %0.033 yüzdelerlik dilimle Çince izlemiştir.

Tablo 7. Çalışmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı

Doküman Türleri	Record Count	% of 217.493
Sanat Sergisi İncelemesi	3	0.001
Makale	158879	73.050
Bibliyografya	14	0.006
Biyografi-Öğesi	136	0.063
Kitap	373	0.171
Kitap Bölümleri	11349	5.218
Kitap İncelemesi	1636	0.752
Düzeltilme	304	0.140
Veri Dokümanı	31	0.014
Erken Erişim	4108	1.889
Editoryal Materyal	6876	3.161
Mektup	1150	0.529
Toplantı	5	0.002
Toplantı Özeti	6013	2.765
Haber Ögesi	179	0.082
Şiir	16	0.007
Bildiri Kitabı	36068	1.768
İle Yayın	8	0.004
Kayıt İncelemesi	4	0.002
Yeniden basım	30	0.014
Geri çekildi	336	0.154
Geri Çekme	9	0.004
Makale İncelemesi	8144	3.744
Yazılım İncelemesi	3	0.001
Tiyatro İncelemesi	3	0.001

Tablo 7 incelendiğinde, öğretim programı konusunda Web of Science da yapılan 158879 yayınlara ve %73.050 ile yapılan yayınların büyük bir çoğunluğunun makale olduğu görülmüştür. Geriye kalanların ise kitap, bildiri gibi diğer yayınlardan oluştuğu görülmektedir.

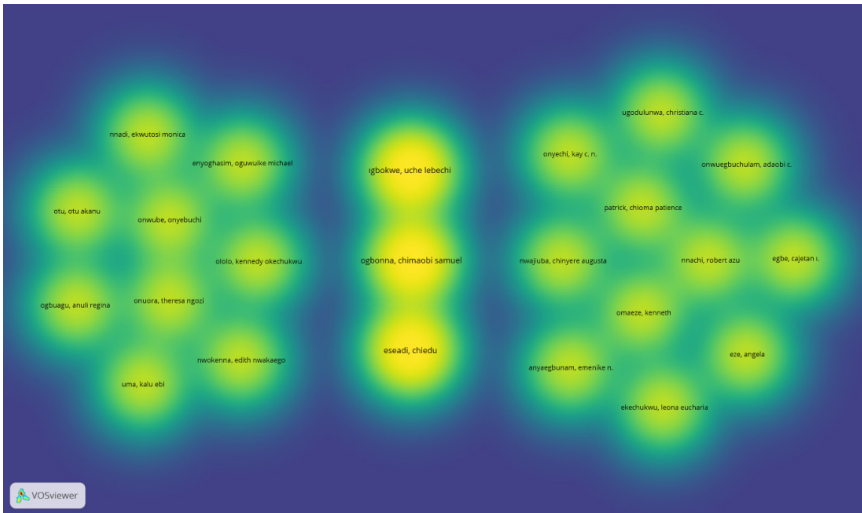
Ortak Yazar Analizi (Co-Authorship of Authors)

Ortak yazarlık analizi sonucunda, en çok birbiri ile bağlantı halinde olan ayrıca iş birliği içerisinde olan yazarları belirlemek için en az 1 çalışma ve en az 1 atıf ölçütü belirlenmiş bir ağ haritası oluşturulmuştur. Şekil 1'e göre, aynı renkteki daireler yazarların birlikte çalışmalarının olduğunu, daire büyüklükleri yazarlara ait yayın sayılarını, daireler arasındaki çizgiler birbiriyle ilişkisi bulunan yazarları göstermektedir.

VOSviewer

Şekil 1. Yazarlar arası işbirliğini Gösteren Ortak Yazar Bağları

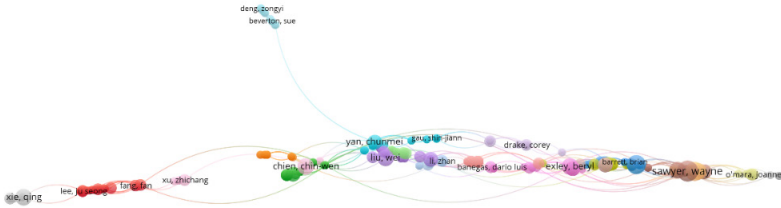
VOSviewer

Şekil 2. Yazarlar arası işbirliğini Gösteren Ortak Yazar Bağları yoğunluk Haritası

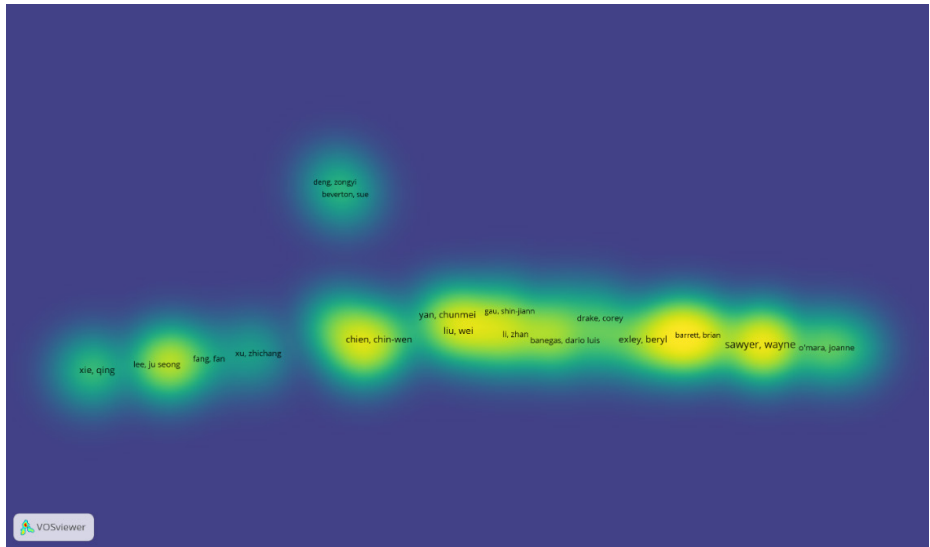
Grafiklere göre, öğretim programı konusunda uluslararası çalışma yapan 25 yazarın 3 küme oluşturduğu, ilk kümede 9 yazarın 2. Kümede 3 yazarın üçüncü kümede 25 yazarın birbiriyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. En çok atıf alan yazarın 5 kaynak 203 tane atıf ve 7 toplam bağlantı gücü ile Mark Priestley, ikinci yazarın ise 2 kaynak 145 atıf 4 toplam bağlantı gücü ile Corey Drake olduğu görülmüştür.

Yazarların Atıf Analizi (Citation of Authors)

Yazarların atıf ağlarını tespit etmek için en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri ile yazar atıf analizine dair ağ haritası oluşturulmuştur. Aynı renkteki daireler yazarların ilişkisini, daire büyüklükleri yazarlara ait atıf sayılarını, daireler arasındaki çizgiler birbiriyle atıf ilişkisi bulunan yazarları göstermektedir.

Şekil 3. Yazarların Atıf Bağları

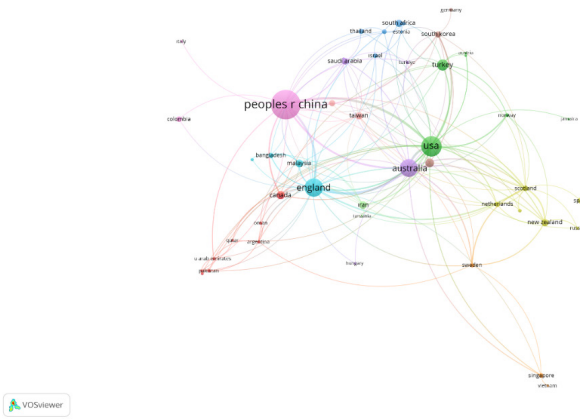

Şekil 4. Yazarların Atıf Bağları Yoğunluk Haritası

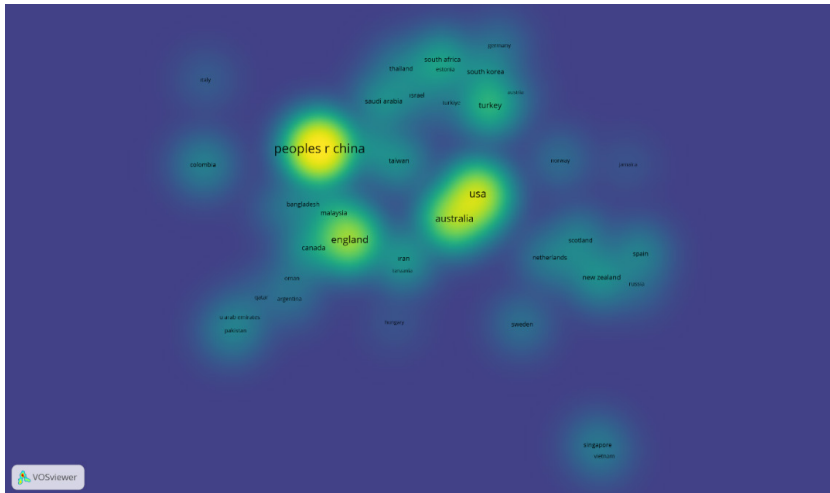
Çıkarılan grafiklere göre, öğretim programı alanında uluslararası çalışma yapan 25 yazardan birbiriyle bağlantılı olduğu görülen 133 birim üzerinden yapılan analizde toplamda 7 küme, 6 bağlantı tespit edilmiştir. En çok atıf alan yazarın 5 kaynak, 203 atıf ve 24 bağlantı gücü Mark Priestley olduğu görülmüştür.

Ülkelerin Atıf Analizi (Citation of Countries)

Bir ülkenin en az 1 çalışma yayınlaması 1 atıf alması ölçeği bağlamında, yayınların ülkelere göre aldıkları atıfların ağ haritasını oluşturmak amacıyla birbirleri arasında bağlantı olan 3 gözlem biriminin analizi gerçekleştirilmiştir. Aynı renkteki daireler ülkelerin birlikte çalışmalarının olduğunu, daire büyüklükleri ülkelere ait yayın sayılarını, daireler arasındaki çizgiler birbiriyle ilişkisi bulunan ülkeleri göstermektedir.

Şekil 5. Ülkelerin Atıf Bağları

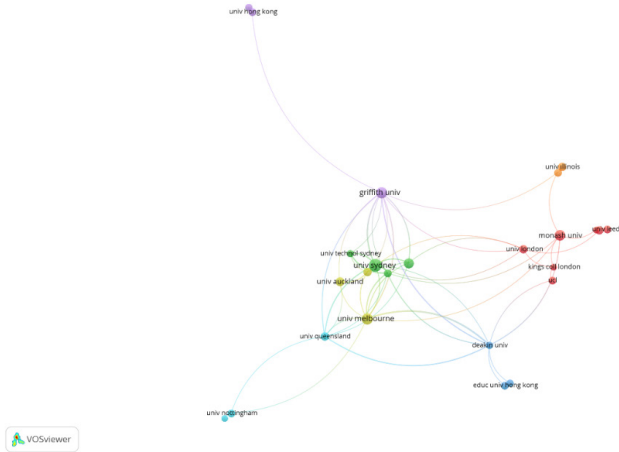

Şekil 6. Ülkelerin Atıf Bağları Yoğunluk Haritası

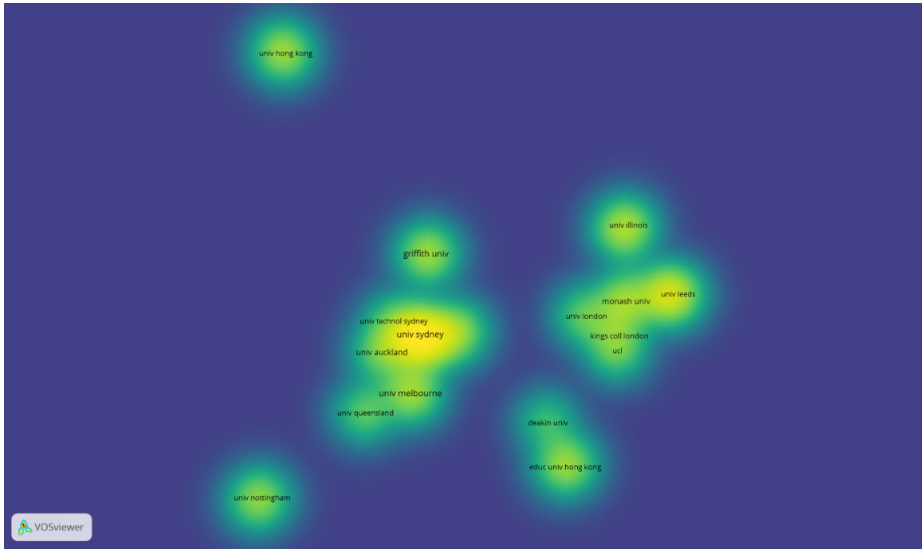
Grafiklere göre, öğretim programı alanında uluslararası çalışma yapan 25 ülkeden 3 ünün birbiriyle iş birliği yapmış olduğu 8 küme, 5 bağlantı 5 toplam bağlantı gücü ortaya çıkmıştır. En çok atıf yapılan ülkeler: Amerika Birleşik Devletleri (143 yayın 1834 atıf ve 92 toplam bağlantı gücü), Avusturalya (111 yayın 1233 atıf 71 toplam bağlantı gücü), İngiltere (114 yayın,1061 atıf, 82 toplam bağlantı gücü) ve Çin (296 yayın 853 atıf, 74 toplam bağlantı gücü ile ilk sıralarda görülmektedir.

Kurumların Atıf Analizi (Citation of Organizations)

Aynı renkteki daireler kurumların ilişkisini, daire büyüklükleri kurumlara ait atıf sayılarını, daireler arasındaki çizgiler birbiriyle atıf ilişkisi bulunan kurumları göstermektedir. Buna göre, Kurumlar arası atıf ağ haritasının oluşturulabilmesi için en az 1 eser yayınlanması ve bir kurumdan 1 alıntı alınması kriterleri odağında birbirleri ile ilişkili olan öğretim programı alanında uluslararası çalışma yapılan 82 birbiriyle atıf ilişkisi olan gözlem birimi vasıtasıyla analiz gerçekleştirilmiştir. Toplamda 82 küme ve 71 bağlantı gücü olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 7. Kurumların Ağ Bağlantıları

Şekil 8. Kurumların Ağ Bağlantıları Yoğunluk Haritası

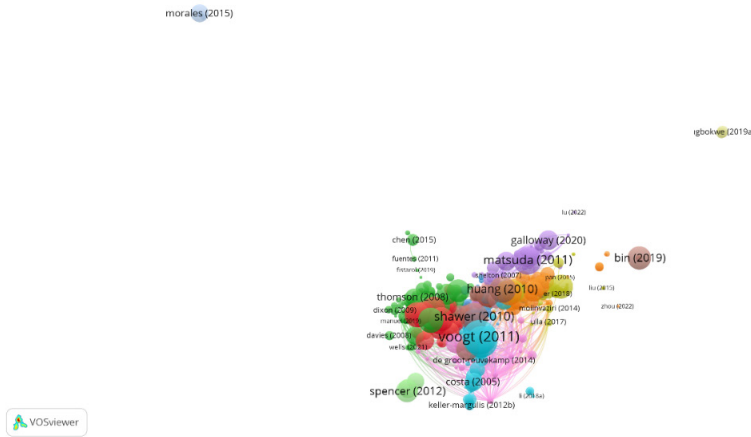
Grafiğe göre, Sydney Üniversitesi (17 yayın, 130 atıf, 56 toplam bağlantı gücü), Melbourne Üniversitesi (13 yayın, 163 atıf, 45 toplam bağlantı gücü), Griffith Üniversitesi (13 yayın, 152 atıf, 37 toplam bağlantı gücü), Monash Üniversitesi (12 yayın, 171 atıf, 18 toplam bağlantı gücü), Queensland Üniversitesi (11 yayın, 86 atıf, 20 toplam bağlantı gücü) ve içlerinden en çok atıf alan 220 atıf 8 yayın 31 toplam bağlantı gücü ile Stirling Üniversitesi olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcük Analizi (Co-Occurrence of All Keywords)

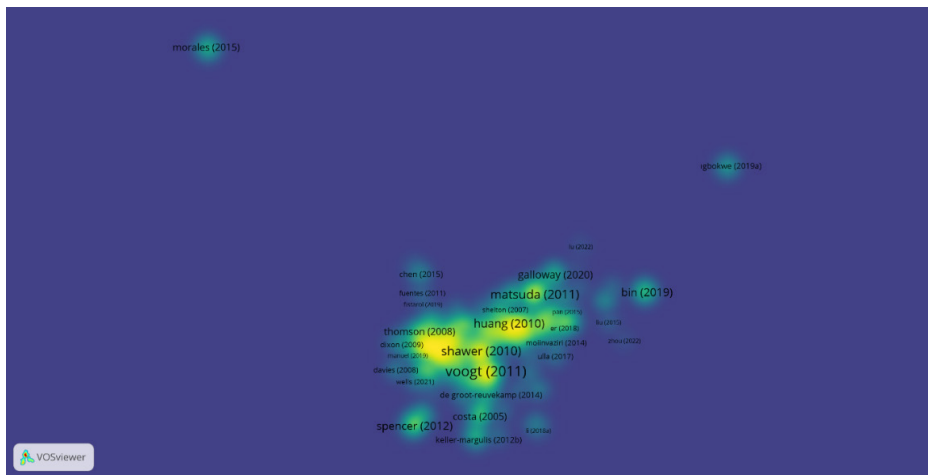
Aynı renkteki daireler anahtar kelimelerin birlikte kullanılmış olduğunu, daire büyüklükleri kullanılan anahtar kelime sayılarını, daireler arasındaki çizgiler birbiriyle ilişkisi bulunan anahtar kelimeleri göstermektedir. Buna göre, öğretim programı alanında uluslararası çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerden 131'inin birbiriyle bağlantılı olduğu toplam 27 küme, 380 bağlantı ve 521 toplam bağlantı gücü bulunduğu tespit edilmiştir.

Eserlerin Bibliyometrik Eşleşme Analizi (Bibliographic Coupling of Documents)

Bibliyografik eşleşme, birbirinden bağımsız iki kaynak tarafından alıntılanmış ortak bir esere atıf yapılması durumunu ifade eder. En az 1 atıf almış olmak kriteri ile seçilen ve aralarında bağlantı bulunan 572 birim eser ile yapılan analize göre 13 küme 8421 bağlantı ve 15045 toplam bağlantı gücü olduğu görülmüştür. En fazla bibliyografik eşleşme olan yayınlar 140 alıntı ile Voogt (2011), 116 alıntı ile Sherin (2009) ve 98 alıntı ile Matsuda (2011) olmuştur. Toplam bağlantı gücünün en yüksek olduğu eserler ise Shawer (2010), Underwood (2012) ve Zhang (2014) olmuştur.

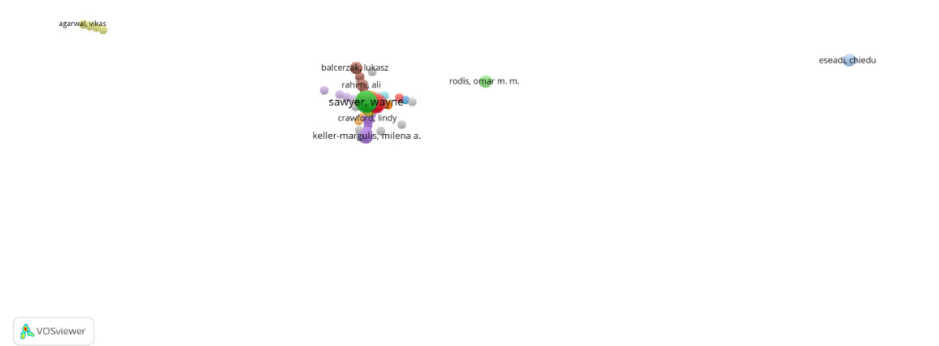
Şekil 11. Eserlerin Bibliyografik Eşleşme Bağları

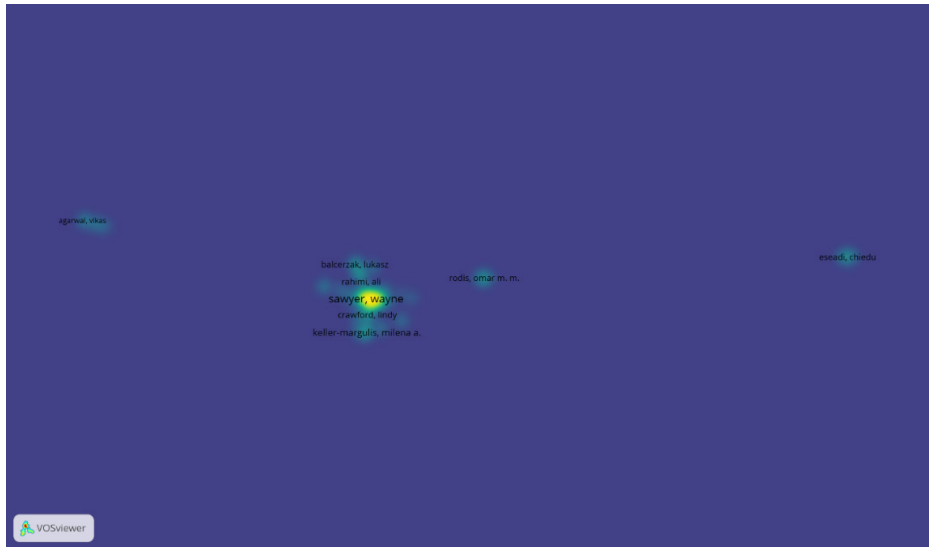
Şekil 12. Eserlerin Bibliyografik Eşleşme Bağları Yoğunluk Haritası

Yazarların Bibliyometrik Eşleşme Analizi (Bibliographic Coupling of Authors)

Birbiri ile ilişkili olan en az 1 çalışma yayınlamış ve 1 atıf almış olması kriter olarak belirlenen 931 birim kapsamında yapılan analiz sonucunda 30 küme, 29664 bağlantı ve 123705 toplam bağlantı gücü belirlenmiştir. En çok bibliyografik eşleşme belirlenen yazarlar Wayne Sawyer (6 yayın, 42 atıf ve 1970 bağlantı gücü), Mark Priestley (5 yayın, 203 atıf ve 1069 toplam bağlantı gücü), Don Carter (5 yayın, 6 atıf 1323 toplam bağlantı gücü), Biil Green (4 yayın, 42 atıf ve 663 toplam bağlantı gücü) olarak görülmüştür.

Şekil 13. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Bağları

Şekil 14. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Bağları Yoğunluk Haritası

SONUÇ

“Curriculum” (öğretim programı) anahtar kelimesi seçilerek ve 2001-2024 yılları aralığı baz alınarak öğretim programları alanında yürütülen çalışmaların bibliyografik analizinin yapıldığı bu çalışmada toplam 217,393 tane çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlardan 158879 tanesinin makale diğerlerinin ise bildiri, kitap ve kitap bölümleri gibi bilimsel yayınlardan oluştuğu görülmüştür. Web of Science veri tabanındaki öğretim programı ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların ağırlıklı olarak 2022, 2021 ve 2023 ve 2024 yıllarında yapıldığı bilgisi elde edilmiştir. Buna göre dünyada öğretim programı alanında yapılan çalışmaların son yıllarda arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim programı ile ilgili en fazla çalışmanın 112.948 yayın ve %51.932 oranında Surgery Medicine Education alanında yapıldığı görülmektedir. Bu araştırma alanını sırasıyla 14849 yayın ve %6.827 ile Computer Science ve 13.299 yayın ve %6.115 ile de Educational Research English takip etmektedir. Araştırmaların en çok yapıldığı ülke Amerika Birleşik Devletleri ve en çok kullanılan yazım dili İngilizcedir. Yazarlar incelendiğinde yazarların çoğunluğunun birbirini takip eden atıflar yaptığı görülmüştür. Araştırmada en sık kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde “curriculum” (öğretim programı) ile curriculum development, curriculum reform, English Curriculum, English Teaching, College English, national curriculum ile bağlantılı ilişkiler olduğu görülmüştür. Atıf yapılan yayınlar, atıf yapılan yazarların analizleri ve yazarların iş birliği analizlerine göre öğretim programlarının küresel boyutta incelendiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulguların gelecekte yapılacak olan çalışmalar için kaynak teşkil edebilmesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Demirel, Ö. (2022). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yargı Yayınları.
- OECD. (2019). *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Perumal, J., & Orji, C. T. (2024). Digital Transformation of TVET: Innovations in Sub-Saharan Africa. *ICERI Proceedings*.
- Spiegel, S. J., Mucherera, B., Idrees, S., & Moze, F. (2024). Displacement and Racial Bordering: What Next for Higher Education? *Springer*.
- Tyler, R. W. (1949). *Basic Principles of Curriculum and Instruction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Yıldırım, A., & Doğanay, H. (2000). *Eğitim Programlarının Geliştirilmesi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yu, X., Mao, Y., Huang, D., Sun, Z., & Li, T. (2021). Mapping global research on green finance from 1989 to 2020: A bibliometric study. *Hindawi Advances in Civil Engineering*, 3(6), 1-13.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>